

319376

~

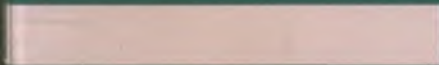
6

15. évf.
2006.
1. szám

15/2006

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

A Lucidus Kiadó új könyvei

Tóth Pál Péter (szerk.):
Vándorlás és
népességfogyás.
Interjúk a magyarok
Magyarországra
vándorlásáról.

Budapest, 2005. 256 p.

3800 Ft

Gereben Ferenc:
Olvasáskultúra
és identitás.
A Kárpát-medence
magyarágának
kulturális és nemzeti
azonosságudata

Budapest, 2005. 215 p.

2800 Ft

Spannenger, Norbert:
A Magyarországi
Volksbund 1938-1944.

Budapest, 2005. 432 p.

4800 Ft

Miskolczi Ambrus:
Románok a történeti
Magyarországon

Budapest, 2005. 186 p.

2600 Ft

Prohászka Lajos:
A vándor és a bujdosó

Budapest, 2005. 245 p.

2600 Ft

Ifj. Barta János-Papp Klára
(szerk):
"Nincsen nekünk
több hazánk ennél"
Tanulmányok a Bocskai
-felkelés történetéhez

Budapest, 2004. 203 p.

3200 Ft

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

15. évfolyam 1. szám

Alapító és főszerkesztő: *Cholnoky Győző*

Szerkesztőbizottság: *Niederhauser Emil* (elnök), *Pomogáts Béla*, *Szarka László*, *Tóth Ágnes*, *Bruhács János*, *Doncsev Tosó*, *Péntek János*, *Kocsis Károly*, *Tóth Pál Péter*. Kiadja a Lucidus Kiadó, 1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: 282-2250. Főmunkatárs: *Cholnoky Olga*. Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné*. Grafikai tervező: *Szabó János*. Számítógépes előkészítés: *Balczér Gabriella*. Tördelő: *Korpás István*. Korrektor: *Pólya Katalin*. Szerkesztőség: 1014 Budapest, Uri u. 53. I. em. 45. Telefon/fax: 212-9527; 224-6700/647 m. A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár 3600 Ft (ÁFA-val), külföldön 24 USD+12 USD (postaköltség tengerentúlra), illetve+8 USD (postaköltség Európába). Lapszámonkénti ár: 900 Ft. Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118–10025640 számláján. Nyomás és kötés: Oliton Kft. 1104 Budapest, Kada utca 149. Felelős vezető: *Balogh Annel*.
Internet: www.lucidus.hu <http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas>

HU ISSN 1215–2684

A lap megjelenését
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és az Illyés Közalapítvány támogatta.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

nka

Nemzeti Kulturális Alapprogram

Válogatásunk kiadványai

Contemporary Review (Anglia)
Défense Nationale (Franciaország)
Ethnic and Racial Studies (Anglia)
Études Internationales (Franciaország)
Europe-Asia Studies (Anglia)
Helsinki Monitor (Hollandia)
Historický časopis (Szlovákia)
Jahrbuch für Internationale Germanistik
(Németország)
Jahrbuch Internationale Politik (Németország)

Journal of Palestine Studies (USA)
Medzinárodné otázky (Szlovákia)
Österreichische Osthefte (Ausztria)
Political Studies (Anglia)
Politique Internationale (Franciaország)
Security Dialogue (Anglia)
Studia Historyczne (Lengyelország)
Südosteuropa (Németország)
Südosteuropa Mitteilungen (Németország)
Ungarn-Jahrbuch (Németország)
Voprosy istorii (Oroszország)

MAGYAR KÖNYVTÁR

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM

Régiók keleten és nyugaton (<i>Cholnoky Győző</i>)	7
--	---

TANULMÁNYOK

RÉGIÓK – SZUBSZIDIARITÁS

Veress Emőd: A regionális fejlesztés szabályozását meghatározó tényezők Romániában	8
Neiner András: A francia regionalizmus történeti áttekintése 1992-ig	16

A MAGYAR TUDOMÁNYOS NYELVHASZNÁLAT KEZDETEI

Molnár Szabolcs: Mikolai Hegedűs János utrechti elvei	25
Tamásné Szabó Csilla: Az erdélyi fejedelemség és korának jogi nyelve	37

FÓKUSZ

Köpeczi Béla: Erdély története harminc év távlatából	47
--	----

MŰHELY

Lanstyák István: Nyelvi változatosság a határon túli magyar szókincsben	60
Mák Ferenc: „A nagyok gondjainak peremén”. A muravidéki magyarság története (1990–2005)	74

KRITIKA

Zoltán András: Elárvult kisebbség: Udvari István utolsó könyvéről	127
Kugler József: Kárpát-medencei régiók egykor és ma	130

SZEMLE

NEMZETI TUDAT. NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Sorens, Jason: A szecesszionizmus keresztmetszeti meghatározása fejlett demokráciákban (<i>Bosznay Csaba</i>)	134
Rubinstein, Robert A.: Intervenció és kultúra: a béketeremtés és fenntartás antropológiai megközelítése (<i>Bosznay Csaba</i>)	135
Portes, Alejandro – Rumbaut Rubén G.: Bevezetés: A második generáció és a bevándorlók gyermekeinek követő vizsgálata (<i>Bosznay Csaba</i>)	137
Richter, Solveig: Horvátország – 2005: hét hónap aggodalmas várakozás az EU-csatlakozási tárgyalásokra (<i>Komáromi Sándor</i>)	138
Tomescu-Hatto–Odette-Hatto, Ronald: Határok és identitások: Románia és Moldávia a kibővült Európában (<i>Kakasy Judit</i>)	140
Dérens, J.-A.: Koszovó: egy terület – két nép (<i>Wernke Géza</i>)	141
Brown, Andrew J.: Németek az anyaországban és Kazahsztánban: az eurázsiai németek a diaszpóra alkonyában (<i>Bosznay Csaba</i>)	142
Shalpentokh, Dmitry: Bush elnök, Scsaranszkij és az orosz megosztottság hagyományai (<i>Bosznay Csaba</i>)	144

Somer, Murat: Az etnikumelmélet kudarcai: Törökország, a kurdok és Irak felemelkedése (<i>Bosznay Csaba</i>)	146
Samson, Ivo: Közép-Kelet. A tisztázatlan terminológiától a konkrét konfliktusig (<i>Császári Éva</i>)	148
Mansour, Camille: Szeptember 11-e hatása a palesztin–izraeli konfliktusra (<i>Bosznay Csaba</i>)	149

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Keller, Andreas: Multikulturális régiók: „német” vagy „német nyelvű” irodalom és kultúra? (Például: Kelet-Poroszország.) (<i>Komáromi Sándor</i>)	152
„Felismerések”: a magyarországi német irodalom új antológiája (<i>Komáromi Sándor</i>)	155

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Forgács Erzsébet: A német mint hazai kisebbségi nyelv és mint idegen nyelv az oktatásban (<i>Komáromi Sándor</i>)	156
---	-----

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Prinz, Clemens: A csiksomlyói búcsú vallási és etnikai vonatkozásai (<i>Komáromi Sándor</i>)	158
--	-----

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK ÉS ORSZÁGOK KAPCSOLATAI

Iara, Anna: A Duna–Tisza–Körös–Maros-Eurorégió lehetőségei a helyi elitek szemével	160
Garde, Paul: Csalódott balkániak (<i>Kakasy Judit</i>)	161

KISEBBSÉGI POLITIKA

Angenendt, Steffen: Lánggal írt figyelmeztetés Franciaország egén – Németországna? (<i>Komáromi Sándor</i>)	165
Chirac, Jacques: Franciaország a cselekvés élharcosa (<i>Kakasy Judit</i>)	166
Kimitaka Matsuzato – Magomed-Rasul Ibragimov: Iszlám politika a szubregionális szinten Dagesztánban: Tarik Testvériség, etnikumok, lokalizmus és az Egyházi Tanács (<i>Bosznay Csaba</i>)	169

KISEBBSÉGI JOG

Letschert, Rianne M. – Hazewinkel, Harm J.: Az EBESZ-konferencia sorsa (<i>Bosznay Csaba</i>)	171
Dieringer, Jürgen: Decentralizáció Kelet-Közép-Európában (<i>Komáromi Sándor</i>)	172

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Oslanský, František: Samuel Timon és az ő kritikus hozzáállása a magyar királyság történetéhez a középkorban (<i>Császári Éva</i>)	174
Sans, Anne-Laure: „Amennyire humánusan csak lehet”: A Vöröskereszt és a lengyelországi, cseh-szlovákiai német kisebbség (1945–1950) (<i>Kakasy Judit</i>)	176
Smolucha, J.: Adalékok a 16. század elején Lengyelországban működött pápai követelek tevékenységéről (<i>Wernke Géza</i>)	179
Mukhina, Irina: „Az elfelejtett történelem”: német nemzetiségű nők szovjet száműzetésben 1941–55 között (<i>Bosznay Csaba</i>)	180
Zubačevskij, V. A.: Szovjet-Oroszország politikája Középkelet-Európában 1923-ban (<i>Wernke Géza</i>)	182

TABLE OF CONTENTS

Regions in the West and East (<i>Cholnoky Győző</i>)	7
--	---

STUDIES

REGIONS-SUBSIDIARY

Veress Emőd: Factors which Determine Regional Development in Romania	8
Neiner András: Historical Review of the French Regionality until 1992	16

BEGINNINGS OF THE SCIENTIFIC USE OF HUNGARIAN LANGUAGE

Molnár Szabolcs: The Utrecht Principles of János Mikolai Hegedűs	25
Tamásné Szabó Csilla: Principedom of Transylvania and the Contemporary Languages of Law	37

FOCUS

Köpeczi Béla: Scenograph of Transylvanian History from a Distance of Thirty Years	47
---	----

WORKSHOP

Lanstyák István: Linguistic Diversity in the Register of the Transborder Hungarians	60
Mák Ferenc: „On the Edge of the Mightys' Problems”. History of the Mura-region Hungarians (1990–2005)	74

CRITIQUE

Zoltán András: Abandoned Minority: About the Last Book of István Udvari	127
Kugler József: Regions in the Carpathian-Basin Formerly and Recently	130

REVIEW

NATIONAL IDENTITY. NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES

Sorens, Jason: The Cross-Sectional Determinants of Secessionism in Advanced Democracies (<i>Bosznay Csaba</i>)	134
Rubinstein, Robert A.: Intervention and Culture: An Anthropological Approach to Peace Operations (<i>Bosznay Csaba</i>)	135
Portes, Alejandro – Rumbaut, Rubén G.: Introduction: The Second Generation and the Children of Immigrants Longitudinal Study (<i>Bosznay Csaba</i>)	137
Richter, Solveig: Croatia-2005: Anxious Waiting for the Negotiations about Joining the EU (<i>Komáromi Sándor</i>)	138
Tomescu-Hatto – Odette-Hatto, Ronald: Borders and Identities: Romania and Moldavia in the Enlarged Europe (<i>Kakassy Judit</i>)	140
Dérens, J. – A.: Kosovo: One Region – Two Nations (<i>Wernke Géza</i>)	141
Brown, Andrew J.: The Germans of Germany and the Germans of Kazakhstan: A Eurasian Volk in the Twilight of Diaspora (<i>Bosznay Csaba</i>)	142
Shlapentokh, Dmitry: President Bush, Shcharansky and the Tradition of Russian Dissent (<i>Bosznay Csaba</i>)	144

Somer, Murat: Failures of the Discourse of Ethnicity: Turkey, Kurds, and the Emerging Iraq (<i>Bosznay Csaba</i>)	146
Samson, Ivo: Middle-East: From Unclear Terminology to Factual Conflict (<i>Császári Éva</i>)	148
Mansour, Camille: The Impact of 11 September on the Israeli-Palestinian Conflict (<i>Bosznay Csaba</i>)	149

NATIONAL AND ETHNIC LITERATURE

Keller, Andreas: Multicultural Regions. German Literature and Culture or Literature and Culture in German? (ie: Eastern Prussia) (<i>Komáromi Sándor</i>) ...	152
„Recognitions”: A New Anthology of German Literature in Hungary (<i>Komáromi Sándor</i>)	155

MINORITY LANGUAGE

Forgács Erzsébet: German as a Minority Language and a Foreign Language in Education in Hungary (<i>Komáromi Sándor</i>)	156
---	-----

MINORITY CULTURE

Prinz, Clemens: The Ethnic and Religious Aspects of the Csíksomlyó Saint's-day (<i>Komáromi Sándor</i>)	158
---	-----

RELATIONS BETWEEN CENTRAL AND EAST EUROPEAN AND COUNTRIES

Iara, Anna: The possibilities of the Danube–Tisza–Körös–Maros euroregion from the point of view of the local elite (<i>Komáromi Sándor</i>)	160
Garde, Paul: Disillusioned Balkanians (<i>Kakasy Judit</i>)	161

MINORITY POLICY

Angemendt, Steffen: A Warning Written in Flames on the French Sky – to Germany? (<i>Komáromi Sándor</i>)	165
Chirac, Jacques: France as the Pioneer of Actions (<i>Kakasy Judit</i>)	166
Kimitaka Matsuzato – Magomed-Rasul Ibragimov: Islamic Politics at the Sub-regional Level in Dagestan: Tariqa Brotherhoods, Ethnicities, Localism and the Spiritual Board (<i>Bosznay Csaba</i>)	169

MINORITY RIGHTS

Letschert, Rianne M. – Hazewinkel. Harm J.: The fate of the OSCE Human Dimension Implementation Meeting (<i>Bosznay Csaba</i>)	171
Dieringer, Jürgen: Decentralization in Middle-Eastern-Europe (<i>Komáromi Sándor</i>)	172

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNICAL MINORITIES

Oslanský, František: Samuel Timon and His Critical Approach of the History of Hungarian Kingdom in the Middle Ages (<i>Császári Éva</i>)	174
Sans, Anne-Laure: „As Humanly as Possible”: The German Minority in Poland and Czechoslovakia and the Red Cross (1945–1950) (<i>Kakasy Judit</i>)	176
Smołucha, J.: Scholiums to the Activities of Nuntia in Poland in the Beginning of the 16 th Century (<i>Wernke Géza</i>)	179
Mukhina, Irina: „The Forgotten History”: Ethnic German Women in Soviet Exile, 1941–1955 (<i>Bosznay Csaba</i>)	180
Zubačevskij, V. A.: Soviet-Russian Policy in Mid-Eastern-Europe in 1923 (<i>Wernke Géza</i>)	182

Régiók keleten és nyugaton

Veress Emőd *A regionális fejlesztés szabályozását meghatározó tényezők Romániában* c. tanulmányában abból indul ki, hogy ott az egységes állam doktrínája az egységes nemzet mítoszában alapul, ami nem alkotmányjogi szempontból értelmezhető, hanem ideológiai-lag, viszont mindenképpen ellene hat a regionális fejlesztésnek. Igaz, a 2003-ban módosított román alkotmány szerint az állam köteles regionális fejlesztési politikát gyakorolni, ám jórészt hiányoznak azok a jogi, gazdasági, sőt politikai garanciák, amelyek a szubszidiaritás elvének gyakorlati megvalósítását segítenék. Neiner András *A francia regionalizmus történeti áttekintése* című dolgozat azért tarthat számot az olvasó érdeklődésére, mert éppen a francia történelem fontos jellemzője a centralizáció, amely megteremtette az államot, amely világpolitikai súlyát a központosított államszervezetnek köszönhette. A XX. század vége hozta meg azonban Franciaország számára az erőteljes decentralizációs fejlődést: a *regionális tanács* konzultatív testületből választott döntéshozó szervvé vált, amely mellett gazdasági és szociális tanács működik. Tisztázott lett a régió feladatköre: a regionális tanács hatáskörébe került a terület gazdasági, szociális, kulturális fejlesztésének és területfejlesztésének elősegítése és a *regionális identitás* (!) megővésének biztosítása.

Időszerűsége okán közöljük végül Köpeczi Béla – mint az *Erdély története* főszerkesztője – visszatekintő elemzését a mű megjelenésének harmincadik évfordulója alkalmából, valamint – kissé megkéssve emlékezve az Apáczai-évfordulóra – két erdélyi szerző: Molnár Szabolcs és Tamásné Szabó Csilla tanulmányát a magyar nyelvű tudományosság kezdeteitől; Lanstyák István fontos és igen időszerű elemzését (Nyelvi változatosság a határon túli magyar szókincsben) a kárpát-medencei magyar nyelvi kontaktusjelenségekről és az ebből adódó tennivalókról, mindenekelőtt az MTA határon túli kutatóállomási feladatait is ellátó nyelvi irodák hálózatának létrehozásáról, végül pedig Mák Ferenc alapos és adatgazdag tanulmányát a muravidéki magyarságról.

Budapest, 2006. március

Cholnoky Győző

Veress Emőd*

A regionális fejlesztés szabályozását meghatározó tényezők Romániában¹

Factors which Determine Regional Development in Romania

The doctrine of the unitary state is based on the myth of unitary nation in Romania, which cannot be interpreted from a constitutional aspect, but from an ideological aspect and it hinders regional development. Since the majority of the legal, economic and political guarantees are absent, which foster the factual execution of the theory of subsidiary, it is useless that the Constitution – amended in 2003 – adjudicates the obligation of the state to conduct a regional development policy.

Nem vitatom, hogy a regionális fejlesztés kérdésköre elsősorban közgazdasági és szakpolitikai probléma. Romániában – a politikai kultúra komplex realitásainak köszönhetően – legalább ugyanilyen fontos a jogi és közigazgatási megközelítés, ugyanis a politikai koncepciók között igen jelentősek a feszültségek, a rendszer valódi működéséhez szükséges minimális kompromisszum (egyelőre) nem alakult ki. A minimális kompromisszum hiányában meggondolt és korszerű jogi szabályozást sem lehet létrehozni.

A romániai regionális fejlesztés jellemzőinek meghatározásában, az európai integrációs követelmények mellett, legalább ilyen súllyal jelenik meg az ideológiai keret, amely a jogi szabályozást is meghatározza. Jelen tanulmányban elsősorban erre a két aspektusra, és nem az európai integrációs követelményekre koncentrálok.²

* A szerző jogász, a Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem főállású, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem másodállású oktatója. PhD-hallgató a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán.

¹ A kézirat lezárva 2004. november 7-én.

² Kutatási területem az államszervezet, ezen belül elsősorban a végrehajtó hatalom szervezete és működése. A regionális fejlesztés kérdésköre ebből az alkotmányjogi, közigazgatási jogi és gazdasági közjogi szempontból fontos számomra: a decentralizáció, a közigazgatási szervezetrendszer, a vertikális hatalomelosztás, az állam és önkormányzat gazdasági szerepe és döntései érdekelnek. Több alkalommal próbáltam jogi megközelítésben foglalkozni a romániai regionális fejlesztéssel. Átfogó jellegű tanulmányunk a román regionális fejlesztésről: Horváth R.–Veress E.: Regionális politika és területfejlesztés Romániában, *Magyar Kisebbség*, 2003/1. sz. 3–31. p.; az első regionális fejlesztési törvény kritikájáról: Veress E.: A regionális fejlesztés aktuális problémái, *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny*, 2003/2. sz. (július–december), 19–25. p.; az európai integráció szempontjából lásd: Veress E.: Az alkotmánymódosítás fő irányai, in: *Romániai Alkotmány. A bevezetőt írta Varga Attila és Veress Emőd*. Kolozsvár, Önkormányzati Menedzsmentért Alapítvány, 2003. 36. p.; Fábíán Gy.–Veress E.: Alkotmánymódosítás Romániában és az európai integráció, *Európai Jog*, 2003. III. évf. 6. sz., 33–38 p.; az önkormányzati gazdasági tervezés közigazgatási vonatkozásairól, problémáiról: Veress E.: A prefektusi tisztség az önkormányzati rendszerben és az alkotmánybírói gyakorlat-

I. Az ideológiai keret: az egységes állam doktrínája

1. Emil Cernea és a Magyar Autonóm Tartomány

A Román Közjogi Szemle³ 2003/1. számában Emil Cernea bukaresti professzor, jogtörténész, *A román regionális igazgatás hagyományai*⁴ című tanulmányában a következőket írja a Magyar Autonóm Tartományról: „A régiók megalakítása igazolta Románia kormányainak félelmét az igazgatási decentralizáció elveinek túlzott alkalmazásáról a Magyar Autonóm Tartomány formájában. Valóban, a M.A.T. létrehozása kiváltotta a magyar kisebbség ellenséges megnyilvánulását a román állam egysége ellen, az autoritásának visszautasítása által, a Magyarország iránti lojalitás nyílt kinyilvánítása révén, a román nyelv, mint államnyelv használatának elutasítása által. Ezért megszüntették.”

Ismétlem: 2003-ban vagyunk, a lap, amely közli Cernea professzor „eszmeftutásait” a román közjogi kutatások mértékadó, nagy hagyományú szakfolyóirata. A lap főszerkesztője Nicolae Popa, ekkor a román Alkotmánybíróság elnöke. Cernea professzor nem veszi figyelembe, hogy a Magyar Autonóm Tartomány létrejöttének *semmi köze* a decentralizációhoz, a Magyar Autonóm Tartomány a szovjet modell és a centralizált államszocialista diktatúra „terméke”. A Magyar Autonóm Tartomány szervezet és működés szempontjából nem különbözött a többi (1950-ben létrehozott és 1968-ban végképp felszámolt) tartománytól, az „autonóm” jelző tehát voltaképpen semmit sem jelentett, a centralizált államszocialista közigazgatás tulajdonképpen kizár bármiféle autonómiát.⁵ Azt végképp nem értem, hogy Cernea professzor milyen *tények* alapján ír „ellenséges megnyilvánulásokról” (még rendszerellenes megnyilvánulások is alig vannak és jelentéktelenek, nemhogy a román állam egysége elleni bármiféle tevékenység létezzen), és az autoritás visszautasítása vagy a „testvéri”, „szocialista” Magyarország iránti lojalitás nyílt kinyilvánítása egyszerűen valótlan-

ban, *Magyar Kisebbség*, 2002/4. sz., 286. p. Ugyanakkor többször felhívtam a figyelmet arra, hogy mennyire hiányoznak a regionális fejlesztést gazdasági és szakpolitikai szempontból vizsgáló alapvető kutatások és publikációk. Ebben az irányban jelentős lépések történtek (a pécsi MTA–RKK és PTE közgazdasági doktori iskolájának szerepe kiemelkedő), formálódóban van egy fiatal, felkészült, közgazdász és földrajzos csapat, amelynek központi kutatási területe a regionális fejlesztés. Persze, hogy sokkal többet kell tenni. Amíg a kérdés jogi vonatkozásait két-három ember problémák nélkül át tudja fogni, a gazdasági megközelítéshez több kutatócsoport munkájára is szükség lenne. A szakpolitikai kutatások célja pedig a döntéshozatal előkészítése.

³ Revista de drept public.

⁴ E. Cernea: Tradiții ale administrației regionale românești, *Revista de Drept Public*, 2003/1. sz., 3. p.

⁵ A tartományi közigazgatást az 1950. évi 5. törvény vezette be. 1950–52 között Csík-szereda, Székelyudvarhely, Kézdivásárhely, és Sepsiszentgyörgy rajonok Sztálin tartomány részei. A Magyar Autonóm Tartományt az 1952-es alkotmány hozza létre. A közigazgatás átszervezését az 1952. évi 331. törvény hajtotta végre. A Magyar Autonóm Tartományhoz tartoztak Csík, Erdőszentgyörgy, Gyergyószentmiklós, Maroshévíz, Marosvásárhely, Szászrégen, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely és Székelyudvarhely rajonok, székhelye Marosvásárhely volt. 1960-ban az újabb területi-közigazgatási átszervezéssel létrejött a Maros-Magyar Autonóm Tartomány. Az 1968-as közigazgatási reform a jelenlegi megyerendszert vezette be (1968. évi 2. törvény).

ság. Cernea talán az 1956-os forradalom és szabadságharc erdélyi, romániai visszhangjaira gondol? A megszüntetés okainak semmi köze Cernea érveihez, noha abban a Román Kommunista Pártban (1965 előtt Román Munkáspárt) egyre hangsúlyosabban megjelenő („hullámzó”) nacionalista diskurzus is szerepet játszott.

Cernea professzor (a római jogász Molcuț professzossal együtt) a romániai jogászképzésben legtöbbet használt román állam- és jogtörténeti tankönyv szerzője.⁶ Egyébként a román jogtörténészek körében láthatólag semmi nyomot nem hagyott az a kritikus fuvallat, felülvizsgálati igény, amely ha nem is a kívánt mértékben, de jelentkezett a történészek között.⁷

Cernea professzort meg lehet vádolni nacionalista szüklátókörrűséggel, tények félremagyarázásával, hamisítással. Most nem ez a kérdés. Cernea professzor „áldozat”, a nacionalista eszmeiség foglya, mivel egyetemi tanár létre sem volt képes túllépni azon, amit az „egységes állam doktrínájának” nevezek. Vagy ha cselekedete szándékos (és ez ezen a szinten nem ritka), akkor Cernea professzor az egységes állam doktrínájának céltudatos használója. Ezt a doktrínát a politikában felhasználni nagy tradícióval rendelkező művelet. De a doktrína tudatos használata is összekapcsolódik a benne való (legalább részleges) hittel. Mint a nacionalizmus része, ez egyben hit és vallás. Kétkedni lehet benne, megtagadni nehéz.

2. Az egységes állam doktrínája

Az egységes állam doktrínájának viszonylag kevés köze van az Alkotmány 1. cikkéhez, amely kimondja Románia egységes állami jellegét (az alkotmányos rendelkezés mögött, ideológiai vonulatként viszont megjelenik e doktrína). Az állam egységessége, ha az ideológiától lecsupaszítjuk, annyit jelent, hogy az állam nem föderális szerkezetű, a belső területi egységei nem hordozói a szuverenitásnak, és hogy egyetlen felső hatalmi szervcsoport létezik, a központi állam szintjén.

Az egységes állam doktrínájának annál több köze van a román nemzeti mozgalomhoz, az „egyesítő nacionalizmushoz”, Románia nemzetállamként való alkotmányos meghatározásához. Ennek van kapcsolata a romániai regionális politikával? Van, és nagyon is sok: az egységes állam doktrínája adja azt az ideológiai-kulturális hátteret, amelyben minimálisan az európai típusú regionális fejlesztés kereteit meg kell teremteni. E mellett léteznek maximalista vagy „maximalistább” elképzelések is, amelyek azonban túlmutatnak az európai elvárások keretein.

A maximalista elképzeléseket nem lehet EU-s köntösbe öltöztetni.⁸ Az Európai Unió a regionális politikát nem azért találta ki, hogy etnikai jellegű önkormányzatiságot bizto-

⁶ E. Cernea, E. Molcuț: *Istoria statului și dreptului românesc*, Casa de editură și presă „Șansa” – S.R.L., Bukarest, 1996.

⁷ Az összes román jogtörténeti tankönyv a „nacionalista” vonalhoz sorolható. A bukaresti példa mellett, Kolozsváron, Dumitru V. Firoiu nevét kell (negatív) példaképpen megemlíteni: *Istoria statului și dreptului românesc*, Argonaut, Kolozsvár, 1998.

⁸ Gondolok itt például az Erdélyi és a Székely Nemzeti Tanácsok javaslataira. Az autonómiaötvésvéket nem kellett volna összekapcsolni a regionális fejlesztés problémájával; és azt is meg kellett volna érteni, hogy az autonómia nem értelmezhető azon a politikai kulturális, ideológiai kereten kívül, amelybe azt be akarják helyezni. Ilyenfórmán a politikai szerencsejáték szélsőséges esete, ha Székelyföld autonómiáját Románia EU integrációs feltételeként jelenítik meg. Székelyföld autonómiája lehet politikai cél, de ez alapvetően belpolitikai döntés: a román alkotmányozó és törvényhozó hatalom meggyőzése nélkül nincs autonómia. Ilyen helyzetben az előbb említett propaganda végső soron kontraproduktív.

sítson. Szintén nem azért találta ki, hogy (elméletileg) gazdaságilag fejlettebb térségek előreugrását, hangsúlyosabb fejlődését segítse: a kohéziós politikák lényege éppen a térségek közötti különbség csökkentése. És ez a gazdag régióktól történő elvonással, a szegényebb régiók irányába történő újraelosztással jár (Romániában mind a nyolc fejlesztési régió szegénynek számít). Persze, az etnikai önkormányzatiságot és a nagyfokú regionális gazdasági–pénzügyi autonómiát is lehet politikai célnak tekinteni. Csak le kell szögezni: ennek önmagában nincs köze az integrációhoz. Ezt a jelenlegi romániai kulturális–politikai közegben kell megvalósítani, és ilyen döntést – az alkotmány keretei között, vagy az alaptörvény módosításával – kizárólag a román állami szervek hozhatnak csak meg.

A regionális politika kérdése végképp nem alkalmas arra, amire ma Erdélyben használják: a magyar–magyar hatalmi harc eszközeként, területének, céljának.

Az egységes állam doktrínája az egységes nemzet mítoszában alapszik, amely jelentős szerepet játszott Nagy-Románia megalakulásában. A nemzeti egység mítosz, mert nagyon változatos tradíciókkal rendelkező társadalmi csoportokat hozott össze, a nemzetállam megalakításának céljából. Nagy-Románia létrejötte után a nemzet egysége mellett jelent meg az egységes állam doktrínája. Az ország lakosságának eltérő elképzelései a jövőről, az első világháborúban vesztes államok (elsősorban Magyarország) revizionista mozgalmi felfokozták ezt az egységes állami mítoszt, melynek a szerepe az volt, hogy az új államnak belső kohéziót, összetartó eszmei erőt adjon. A széteséstől való nyílt vagy elfojtott félelem váltotta ki ezt a mítoszt; az állam felbomlásának (akkor realisabb, ma elképzelt) veszélye szülte azt az igazolási kényszert, amelyből ered Burebista egysége és központosított nagy dák királyságának az eszménye, vagy a Vitéz Mihály által gyakorolt rövid perszonálunió nemzeti tartalmakkal való feltöltése, országegyesíttessé váló nagyítása. Az egységes állam doktrínája beépült a román nacionalizmusba, annak meghatározó, fő vonulata lett.

A második világháborút lezáró béke után sem tűnt el ez az eszme, és a Ceausescu-korszakban rendkívüli erővel jelentkezett („jelentkeztették”). Kizárólag az utóbbi években gyengült valamelyest. Ennek a közigazgatás területén számos, közvetlenül tapasztalható „lecsapódása” van: a decentralizációt ezen ideológia gyanúsnak tekintette, hiszen eszményképe a centralizált állam. Hatáskörök átruházása a helyi közigazgatásra, az állam rovására, a központi állam hatalmának decentralizációval történő korlátozása elfogadhatatlan. Ez nagy mértékben meghatározza a mai decentralizációt is, amikor jelentős lépések történnek, de ellenőrzési, beavatkozási jogköreiről nem tud a központi állam lemondani, minden fölött kontrollja, mindenbe beleszólása kell legyen. A román jogi szaknyelvben ezért nem ismert az önkormányzat fogalma. Helyi közigazgatásról beszélnek, noha a rendszerváltás után (megkésve, de körülbelül 1998–1999-re) a romániai helyi közigazgatás elérte azt a minimális (nemzetközi) elvárás-szintet, ami alapján önkormányzatnak lehetne nevezni. De az „önkormányzat” szó ellenkezik a tradíciókkal, mert olyan jelentést tartalmaz hordoz, amely ellentétes az egységes állam doktrínájával. Ezért használja a román szaknyelv a helyi közigazgatás kifejezést önkormányzat helyett (annak ellenére, hogy a két fogalom ebben az esetben *szinonima*). Ilyen eszmei közeggel a regionális fejlesztés kérdését összeegyeztetni nagyon nehéz.

Következtetésképpen: az egységes állam doktrínája nem alkotmányjogi értelemben vett, valódi állami egységet jelöl, hanem ideológiailag megélt és felfokozott egységet. Ez más, mint az alkotmányjogi egységesség. Közvetlen jogi hatásokkal rendelkezik (eszmeileg meghatározza a jogrendszert), amelyből itt csak a túlzott centralizációt és a központi állam erőteljes beavatkozó felfogását emeljük ki. Az ilyen „eltorzult” lelki „alkat” (Bibó

Istvánt parafrázálva) nem a román nép sajátja, hanem általános kelet-közép-európai jelenség: a magyarság is hasonló feldolgozatlan történelmi tényeket hordoz.⁹

3. Hargita és Kovászna megyék felszámolása?

Az egységes állam doktrínájának szélsőséges megnyilvánulása a Hargita és Kovászna megyék felszámolását célzó, Nagy-Románia Párti törvényjavaslat.¹⁰ A Nagy-Románia Párt képviselői Hargita és Kovászna megyék megszüntetését a következőképpen képzeltek el: Kovászna megyét Brassó megyéhez csatolnák (így létrejönne a 700 000, háromnegyedében román nemzetiségű lakossággal rendelkező új Brassó megye). Hargita megyét pedig két részre osztanák: Görgény-Csík megyére, Maroshévíz megyeszékhellyel (ide csatolva Maros megyéhez tartozó községeket is), Udvarhelyszéket a Segesvár megyeszékhelyű, megalakítani javasolt Küküllő megyéhez csatolnák (Szeben megye egyes részeivel). Így Görgény-Csík megye kivételével, valamennyi megye lakosságában a román ajkúak képeznének többséget (és Görgény-Csík megyében is szinte kiegyenlítődné a nemzetiségi arány). A törvényjavaslat indoklásában az szerepelt, hogy erre a közigazgatási átrendezésre azért van szükség, mert a román állam Hargita és Kovászna megyében elvesztette az autoritását. 2003. november 25-én a Képviselőház plénuma visszautasította a törvényjavaslatot.

A tárgyalta törvényjavaslat szélsőséges példa, de az egységes állam doktrínája valamilyen mértékben az összes román politikai párt eszmeiségében jelen van, a román *politikai kultúra része*.

II. A jogi szabályozás, jogi problémák

1. Jogi vagy nem jogi probléma?

A Magyar Kisebbség 2003/1. számának központi témája a romániai regionális politika és területfejlesztés. A Magyar Kisebbségben Horváth Rékával közösen írt vitaindító tanulmányunkat¹¹ Bodó Barna azzal kritizálta, hogy jogi és közigazgatási kérdést látunk ott, ahol a probléma „elsősorban” nem jogi és nem közigazgatási jellegű.¹²

Bodó Barnának igaza is van, meg nem is. Igaza van, mert a kérdésről nem lehet anélkül beszélni, hogy feltárnánk az *ideológiai és gazdasági hátterét*. Viszont a regionális politikának a kerete mégiscsak a jog. A jog pedig olyan lesz, amilyent az ideológiai háttér, és az ellene ható Európai Unió befolyás lehetővé tesz. Ilyen szempontból a jog *meghatározott*, de ugyanakkor *meghatározó* is egyben: a regionális politika kereteit a jog adja, a jog által adott szabályok, eljárások szerint, a jog által megalkotott intézményi keretben történik a regionális fejlesztés. Ami persze, valóban több mint a jog: szakpolitikák összessége, sok esetben szoros kölcsönhatásban a jogi szabályozással. A regionális fejlesztés kérdésköre igazán csak ideológia és politika, jog és közgazdaság interdiszciplináris szempontjából

⁹ Elég Trianont megemlíteni. Racionális megközelítésben legtöbbször elismerik, hogy Trianon *végleges és visszavonhatatlan*. Csakhogy a megközelítés gyakran és szándékosan *nem racionális*: ebből számos frusztráció származik.

¹⁰ 2003. évi 425. képviselőházi törvényjavaslat.

¹¹ Horváth R.–Veress E. 2003. i. m.

¹² Bodó B. Régió és politika, *Magyar Kisebbség*, 2003/1. sz., 37. p.

vizsgálható. Az egyoldalú megközelítés torzító. A Magyar Kisebbségben közzétett egyoldalú megközelítésünk helyett Bodó Barna egy másik, hasonlóan egyoldalú megközelítést javasolt. A regionális fejlesztés tudományos vizsgálatának legfőbb jellemzője az interdiszciplinaritás. Nem lehet a regionális fejlesztésről anélkül beszélni, hogy a *gazdasági háttér* ne tárnánk fel. Amit én egyensúlyhiánynak éreztem a Magyar Kisebbségben megjelent vitaindító tanulmányunkban az, hogy a számunkra magától értetődő ideológiai háttér mellőzése mellett elhagytuk a gazdasági háttér feltárását, és az intézményi megoldásokra felyeltünk inkább. A vitaindítóra adott válaszokból azonban a gazdasági háttér kérdése is többször előköszön.¹³ A regionális fejlesztési tervek ugyanis sablonokat hangsúlyoznak és tulajdonképpen használhatatlanok, éppúgy, mint a legtöbb megyei vagy helyi fejlesztési terv. Románia, véleményem szerint, humán erőforrás-krízisben van, az „innovációs potenciál” pontosan a kulcsterületeken elfogadhatatlanul alacsony. Az infrastruktúra fejlesztése csak a kormányzati szektor és a magánszektor, nemzetközi és romániai szereplők összefogásával lesz lehetséges. És a regionális fejlesztés lényegének, a megalapozott (rövid és hosszú távú) szakpolitikáknak a hiánya magának a regionális fejlesztésnek a létezését kérdőjelezi meg. Ez csak néhány téma a majdani gazdasági megközelítési tanulmányok számára. A regionális fejlesztés kérdését az ideológiai, intézményi és gazdasági tényezők egymásra hatása függvényében lehet teljes és valódi komplexitásában elemezni. A három megközelítés között nem lehet fontossági sorrendet felállítani.

A regionális fejlesztés nem kizárólag jogi kérdés, de jogi kérdés is, és az alábbiakból kiderül, hogy a jogi keretek milyen szerepet játszanak.

Az egységes állam doktrínája alapján könnyű értelmezni a jelenlegi helyzetet:¹⁴

- azt, hogy *miért nem* kaptak a fejlesztési régiók területi-közigazgatási egység státust;
- azt, hogy *miért nincs* jogi személyisége a Regionális Fejlesztési Tanácsoknak¹⁵;
- azt, hogy *miért* határozza meg a törvény *nem-kormányzati* szervezetként a Regionális Fejlesztési Ügynökséget (ezzel tulajdonképpen kívül utalja az állami szervek és a közigazgatás rendszerén);
- azt, hogy a 8 NUTS-2 fejlesztési régió *formálisan* a helyi közigazgatások társulása, *informálisan* a régiók teljes központi ellenőrzés és kezdeményezés hatására jöttek létre (és 1998-ban ez is eredménynek számított).

A regionális fejlesztést először az 1998. évi 151. törvény, jelenleg a 2004. évi 315. törvény szabályozza.

Az európai integráció útján való előrelépést tanúsítja az is, hogy a 2003-ban módosított román alkotmányban megjelent az állam *gazdasági* kötelezettségei között a regionális fejlesztési politikák biztosítása, az EU céljaival összhangban.¹⁶

¹³ Remélem, hogy Horváth Réka közgazdász kollégám, ha reagál a Magyar Kisebbség vitára, akkor a gazdasági háttérre fog koncentrálni.

¹⁴ Lásd: 1998. évi 151. törvény a regionális fejlesztésről (Románia Hivatalos Közlönye, 1998/256). Módosításai: 2000. évi 268. sürgősségi kormányrendelet, 2001. évi 2. sürgősségi kormányrendelet, 2001. évi 226. törvény, 2003. évi 27. kormányrendelet, 2003. évi 256. törvény.

¹⁵ A regionális fejlesztési tanácsok szervezetét és működését a kormány szabályozza. Jelenleg ez a szabály a 2004/1256. kormányhatározat.

¹⁶ Az EU célmeghatározását például tartalmazza az Európai Alkotmány létrehozásáról szóló szerződés, amelyet 2004. október 29-én írtak alá Rómában.

2. A tényállás: „eurokonform”

Nagyon fontos tény, és ez nincs benne a romániai magyar közgondolkodásban, hogy a regionális fejlesztés a jelenlegi jogi keretek között „eurokonform” módon megvalósítható. Természetesen a regionális fejlesztési minimálpolitikáról van szó. Tulajdonképpen az intézményi hatékonyság alacsony szintje és a szervezetrendszer (például a minisztériumok) instabilitása az, ami nem felel meg az EU-nak, ugyanis ez semmi egyebet nem követ, mint a strukturális és a kohéziós alapok megfelelő hasznosítását.

A 2003-as országjelentés is ezeket a gondokat emeli ki, a regionális statisztika, a programok felügyelete és ellenőrzése, a pénzügyi menedzsment és ellenőrzés, a közbeszerzés átláthatóbbá tétele, a Nemzeti Fejlesztési Terv fontossága mellett. Az intézményrendszer és a regionális felosztás „eurokonform” jellegét mutatja az is, hogy Románia 2004 szeptemberében lezárta a regionális fejlesztésről szóló csatlakozási fejezetet, a 2004-es országjelentés pedig fő vonalaiban pozitívan értékeli az előrelépéseket.

A regionális fejlesztés nem a kisebbségi kérdés rendezésének a kerete, amint ezt a közvélemény jó része véli. Az EU tulajdonképpen a 2002. évi 1555. kormányhatározat módosítását kérte (ez 2003 februárjában jelent meg Románia Hivatalos Közlönyében, és a közösségi strukturális finanszírozás koordinálásával, megvalósításával foglalkozó intézményeket nevezte meg).¹⁷ A feladatkörrel rendelkező intézmények közül a Fejlesztés és a Prognózis minisztériuma már nem létezik (elődje, az Országos Regionális Fejlesztési Ügynökség szintén megszűnt), és ezen instabilitás az, ami nem tetszik az EU-nak. A Fejlesztés és Prognózis Minisztériumának a regionális fejlesztéshez kapcsolódó feladatkörét, a 2003. évi 64. sürgősségi kormányrendelet alapján, az Európai Integrációs minisztérium vette át.¹⁸ Az új regionális fejlesztési törvény is az Európai Integrációs Minisztériumot határozza meg központi szakhatóságként. Az 1555. kormányhatározatot pedig hatályon kívül helyezték, pontosan meghatározták az európai alapokkal foglalkozó központi szakhatóságokat, az új rendszert pedig a 2004-es országjelentés elismerte.¹⁹ Ez vezetett többek között oda, hogy a csatlakozási fejezetet 2004 szeptemberében le lehetett zárni.

Más kérdés, hogy a regionális fejlesztés jelenlegi keretei is problematikusak. Egyik ilyen napirenden levő ügy a fejlesztési régiók elhatárolásának a módosítása.

3. A fejlesztési régiók térbeli meghatározása

Az 1998. évi 151. törvény hatályosságának idején többször elhangzott, hogy a törvényi keretbe minden további nélkül „belefér” a jelenlegi 8 fejlesztési régió átalakítása, ugyanis a törvény a szabad társulás elvére alapoz: a megyei tanácsok, az érdekelt helyi tanácsok beleegyezésével²⁰ döntenek el, hogy adott fejlesztési régióhoz tartozzanak. A problematikus itt a helyi tanácsok beleegyezésének (románul: „acord”) jogi értéke: ha egyetlen helyi tanács azt mondja, hogy nem ért egyet a régióhoz való csatlakozással, akkor megbénul az egész folyamat? Vagy csak, mint egy jogszabály sejteti, csak a regionális fejlesztési programokon keresztül folyósított finanszírozásoktól esik el a nemet mondó helyi tanács?²¹ A

¹⁷ Románia Hivatalos Közlönye, 2003/70.

¹⁸ Románia Hivatalos Közlönye, 2003/464.

¹⁹ 2004/497. kormányhatározat, módosította: 2004/1179. kormányhatározat.

²⁰ 1998. évi 151. törvény, 4. cikk.

²¹ 1998. évi 634. kormányhatározat, Románia Hivatalos Közlönye, 1998/379, 3. cikk

beleegyeztet a közigazgatási jog kötelező kategóriaként kezeli. Tisztázatlan kérdés, amely a fejlesztési régiók esetleges átalakítása során problémákat eredményezhet.

Hasonlóképpen tisztázatlan volt a régió működéséhez szükséges kormányvéleményezés²² (románul: „aviz”) értéke: a véleményezés három dolgot is jelenthet a közigazgatási jogban:

- a) nem kötelező kikérni;
- b) kötelező kikérni, de tartalma csak ajánlás jelleggel bír, azt figyelmen kívül lehet hagyni;
- c) kötelező kikérni és kötelező a tartalmát figyelembe venni. A régiók átalakítása tehát az általános politikai problémákon kívül jogi problémákat is felvetett. A nem világos jogszabályi háttér kiszolgáltatta a régiók átalakításának a kérdését a politikai akaratnak, és az nem is olyan egyszerű, ahogyan néhányan hangsúlyozták.

A probléma a 2004. évi 315. törvény hatálya alatt teljesen megváltozott. Az új törvény – kis incidens után – saját szövegében felsorolja a jelenlegi fejlesztési régiókat, a hozzájuk tartozó megyékkel együtt. A jelzett incidens arra vonatkozik, hogy a törvénynek a Románia Hivatalos Közlönyében közzétett szövegéből kimaradt ez a felsorolás, és azt a hivatalos lap későbbi száma²³ közölte, hibaigazításként. A végeredmény ugyanaz: a törvény felsorolja a régiókat, így a rendszer merevségét növeli. A fejlesztési régiók térbeli meghatározása már nem alakítható át alulról jövő mozgalom eredményeként, hanem csakis a parlament szavazatával, ha az átalakítás mellett (politikai) többséget lehet létrehozni.

Romániában a regionális fejlesztés alapvető jogi és politikai problémái még tisztázásra várnak, hasonlóan számos gazdasági jellegű kérdéshez. Az előbb-utóbb mindenképpen elfogadásra kerülő politikai döntések pedig rendkívül változatos eredményekhez vezethetnek, például: a jelenlegi rendszer változatlan fenntartása, a fejlesztési régiók határainak módosítása, a fejlesztési régióknak területi-közigazgatási egységgé való átalakítása (ez utóbbi alkotmánymódosítást feltételez) stb.

A lényeges és fájdalmas határozat a decentralizáció: a központi kormányzat milyen hatásköreit telepítik regionális szintre, hogy valódi regionális gazdasági fejlesztésről beszéljünk? Ugyanis ez regionális szinten meghozott fejlesztési döntéseket (is) jelent, és csak így van értelme regionális fejlesztésről beszélni. Ez nehezebb, mint a helyi önkormányzati decentralizáció, mert még inkább túl kell lépni az egységes állam doktrínáján. Ha ezt a döntést Székelyföld fejlesztési régiója esetében kell meghozni, a probléma csak tovább bonyolódik. A helyzet rossz, de nem reménytelen.

²² 1998. évi 151. törvény, 5. cikk.

²³ A törvény Románia Hivatalos Közlönyének 2004/577. számában jelent meg, 2004. június 29-én, a hibaigazítás a 615. számban, július 7-én.

Neiner András

A francia regionalizmus történeti áttekintése 1992-ig

Historical Review of the French Regionality until 1992

This essay can call the attention of the reader because it is the French history of which centralization is typical, and it created the state which possessed its significance in politics due to the centralized state-organization. The end of the 20th century brought an intensive decentralized development: the formerly advisory body of Regional Council became a decision-making body, which is supported by an Economic and a Social Council.

Mindenki számára közismert, hogy a francia történelem konstans eleme a centralizáció, amely megeremtette az államot, és létrehozta Franciaországot. Sokak véleménye szerint Franciaország nagysága – a világpolitikában évszázadokon át betöltött szerepe, katonai, gazdasági súlya, nem utolsósorban kulturális kisugárzása – éppen a központosított államszervezetnek köszönhető.

A Capeting-dinasztia ősi birtokából alakult ki a központ Párizs és környéke körül, egyesítve a majdani nemzet határait, körvonalait. A királyi közigazgatás intézményei és területi keretei gyakorlatilag a királyság történeti kialakulását tükrözték vissza. Ennek a folyamatnak két fontos jellemzője van: az egyik az, hogy szinte semmit nem rombolt le, mindig csak épített. Az új közigazgatási rendszerrel párhuzamosan tovább élt a régi is: a régi közigazgatási határokat akkor sem szüntették meg, ha újakat húztak mellettük, vagy rajtuk keresztül. Így az igazságügyi, pénzügyi, katonai, vallási körzetek mindenütt átfedtek vagy keresztezték egymást. A másik fontos jellemző frank hagyományokra vezethető vissza, mégpedig a királyi tisztségviselőinek (officiers) és az őket ellenőrző királyi biztosok állandó, kettős hierarchiájú jelenlétére.

Közigazgatási alapegységek a XIII–XVI. században

A XIII–XVI. században a király képviselői és megbízottai a főbírák és az udvarnagyk voltak, ennek megfelelően az alapvető közigazgatási egység az igazságszolgáltatási körzet volt. A XV. századtól kezdve ezek a funkciók hivatallá alakultak, a főbírónak csak katonai jogköre volt, illetve, hogy összehívja területén a három rend küldötteit. A XVI. században a király képviselői a kormányzó (gouverneur), hatalmuk a XVIII. századtól azonban névlegessé válik, kormányzóságukban helytartók (lieutenants généraux) helyettesítették őket.¹

Az intendánsok

A XVII–XVIII. századi abszolút monarchia idején az adóügyi kerület (généralité) élen álló intendáns irányította a helyi adminisztrációt. Az igazságügyi, rendészeti és pénzügyi

¹ Az Ancien Régime végén még 39 kormányzóság létezett.

feladatokat ellátó intendánsok intézményének kialakítása Richelieu bíboros nevéhez fűződik. A polgárság és a taláros nemesség köréből kikerülő intendánsok teljhatalommal rendelkeztek az igazságügy a közrend és a pénzügyek területén, csak a központi hatalom nevezhette ki és hívhatta vissza őket, és rendszeres fizetést kaptak. Az adókerületek ebben az időszakban a legfontosabb közigazgatási egységgé váltak. Az intendánsok munkáját a választó tartományok (pays d'élection) egészítették ki, de rajtuk kívül még legalább annyi beosztás létezett, ahány adófajta, hiszen a királyi adók tartományonként változtak, és az alattvalók különböző rétegei is másképp adóztak.

Parlamentek avagy tartományi felsőbbíróságok

A francia államfejlődés sajátos színterei a parlamentek. A parlament Franciaországban a legfelsőbb királyi bíróság volt, ítéleteiket csak a király semmisíthette meg. A királyság területének növekedésével a XV. századtól a párizsi mellett tizenkét tartományi parlamentet hoztak létre. Funkciójuk a XVI. századtól a rendi gyűlések háttérbe szorulásával kibővült – immár a törvényeket is beiktatták. A párizsi és tartományi parlamentek mellett, hasonló funkciókkal még négy legfelső tanács (Conseils souverains) működött.

Reformkísérletek az 1770–80-as években

A XVIII. század végén óvatos kísérlet történt a területi igazgatás megreformálására: Necker majd Calonne elképzeléseit Loménie de Brienne 1787-ben ediktumba foglalta: eszerint tartományi szinten egy közbelső fokozatot, cenzussal választott községi gyűlést állítottak fel, amelyben az intendánsok rovására a harmadik rend tagjainak biztosítottak képviselőket és bevezették a személy szerinti szavazást. A 1787-es adóztatási reform a provinciák és községek köré megszervezte a *département*-t, a megyét, mint összefoglaló területi egységet, amely az adórészesedések megállapítását végezte. Már ekkor elhatározták adózási körzetek kialakítását és az adóztatási egységeknek a bírósági szervezettel való összehangolását.² A provinciák privilégiumait – amely e két szervezet összehangolásának legnagyobb akadályát jelentette – a joglemondó nyilatkozattal felszámolták,³ a közigazgatás rendezését összekötötték a helyi választógyűlések szervezésével.

A megyerendszer kialakítása

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés racionális, egységes és decentralizált közigazgatási rendszert hozott létre. Franciaország új közigazgatási beosztása 83 megyére osztotta az országot. A megyehatárok kijelölésénél a provinciák régi határait többnyire tiszteletben tartották, a nagy történelmi tartományokat azonban több részre darabolták.⁴ A megyei szervezetre vonatkozó 1789. december 22-i törvényt az országot 75–83 megyére osztotta,

² Ezt már az Általános Rendi Gyűlésre készült panaszfüzetek is követelték.

³ „A tartományok, fejedelemségek, városok, testületek és községek összes külön kiváltságai visszavonhatatlanul megszűnnek és minden francia egyenlő jogába olvadnak be”. Részlet az Alkotmányból. Közl.: Sipos Katalin: A regionalizmus történeti és jogi aspektusai (Spanyolország, Olaszország, Franciaország). MTA Állam- és Jogtudományi Intézete Kiadványa, Budapest 1933. 146. p.

⁴ Pl.: Provence-ból három, Bretagne-ból és Normandiából öt-öt megyét alakítottak ki.

élükre a két évre választott tanács került, akik maguk közül – folyamatosan ülésező - direktóriumot választottak, a törvények betartására a választott ügyész felügyelt. A megyék nem függtek a központi hatalomtól; a megyéket körzetekre (district) osztották, amelyek élén szintén a választott tanács, direktórium, körzeti ügyész állt. A körzetek kantonokból álltak, ezeknek nem volt közigazgatásuk, csak választási és békebírói egységeik voltak. A községek (commune) élén a két évre választott főtanács, polgármester (maire) és ügyész állt. Az ország területét az 1790. február 26-i dekrétummal osztották 82 megyéire. A megyerendszer alapelveit is rögzítette az 1791. évi alkotmány, amely a helyi önkormányzatok decentralizáló és választáson alapuló modelljét rögzítette.

A departamentizálásnak kettős célja volt: egyrészt megteremtette a választóközteret, másrészt pedig az általános igazgatás ellátásának keretét.

Jakobinusok – föderalisták – Direktórium

A jakobinusok a külső és belső körülmények hatására kénytelenek voltak eltérni az 1791-ben megfogalmazott modellről: előbb konventbiztosokat küldtek a megyékhez, majd közvetlenül Párizstól függő „nemzeti biztosokat” állított a körzetek élére és a municipalitások mellé. A megyei szerveket megfosztották hatalmuktól. 1793-ban a mérsékeltek föderalista felkelést robbantottak ki, de nem akarták Franciaországot független kis köztársaságok laza halmazává alakítani, hanem csak Párizs túlsúlyát ellensúlyozni. A direktórium a körzetek kivételével visszaállította az 1791-es közigazgatási kereteket, de megyei biztosokat állított a választott helyi szervek mellé, akik közvetlen kapcsolatban álltak a belügyminiszterrel.

A konzulátus és a császárság korának közigazgatása az 1800. február 17-i törvény alapján valósult meg, a bürokratikus centralizmus jegyében. A megye élén a prefektus áll, mint az intendánsrendszer és a jakobinus nemzeti megbízottak „örököse”, őt illetett meg minden megyei döntési hatáskör. Munkáját két tanács (főtanács, prefektúra-tanács) segítette. Napóleon gyakorlatilag konzerválta a megyék területi beosztását. A községekben a polgármestereket, a municipiális tanácsosokat a prefektus nevezte ki. Bár a júliusi monarchiától a III. köztársaság végéig történtek kisebb-nagyobb változtatások⁵, a megyék közigazgatási helyzete alapjában változatlan volt: a végrehajtó hatalom fejét továbbra is központi hatalom nevezte ki. A júliusi monarchia után megkezdődött a községek harca a területi közösség státusának elnyeréséért.

Eszmei irányzatok és decentralizációs regionális eszmék

Liberálisok

A napóleoni típusú centralizációval szemben megjelentek a – civil szabadságjogok erősítése és a szabadság biztosítékának tekintett – független, helyi önkormányzatok, elsősorban is a községek szerepének növelése mellett lándzsát törő francia liberálisok. Legismer-

⁵ 1833. június 22-i törvény a főtanács tagjainak cenzusos választójogáról; az 1838. május 10-i törvény végrehajtási döntéshozatali joggal ruházta fel a megyei közgyűlést; az 1871. augusztus 10-i törvény kibővítette a főtanács hatáskörét, előírta a megyei bizottság létrehozását. In: Sipos Katalin i. m. 148. p.

tebb képviselőik: Benjamin Constant (1767–1830), Alexis de Tocqueville (1805–1859), Félicité Robert de Lamennais (1782–1854). A liberálisok számára a közigazgatási centralizáció megszüntetéséhez, előbb községi, majd tartományi szinten biztosítani kell a helyi szabadságjogokat, az így kialakult község lesz a demokrácia letéteményese. Így fékezhető a központi hatalom totalitárius tendenciái.

Proudhon föderatív elve

Pierre-Joseph Proudhon nevét általában az államtagadó anarchizmussal társítják, 1863-ban megjelent „Du principe fédératif” című műve azonban a hatalmat és a szabadságot összeegyeztethető föderális (társulási) szerződésen alapul. Ebben a rendszerben a szerződő felek – családok, községek, kantonok, provinciák – meghatározott cél(ok)ból szerződnek egymással. Pl. a területi körzetek szerződéses viszonyban állnak a központi hatalommal, melynek javára lemondanak bizonyos jogaikról. A nemzet 12–20 autonóm provinciából, „kis köztársaságból” állna, a nagy politikai feladatokat a központi állam látná el, a tartományi és helyi hatóságok pedig az adminisztratív, végrehajtási funkciókat. A központi hatáskörök nem haladhatják meg a regionális hatásköröket. Proudhonnál is alapelv a municipiális szabadság.

A Comte-i pozitívizmus

Auguste Comte (1798–1857) a pozitív filozófia rendszerének kidolgozása után, az emberiség történetének, az államfejlődésnek három stádiumát leírva jutott el a pozitív politika vizsgálatához. „A pozitív politika rendszere” című művét 1852–54 között írta, ebben – a közhiedelemmel ellentétben – intézményes megoldást is ajánl – legalábbis a regionális beosztást illetően. Comte 17 – egyenként 5-5 megyéből álló – intendatúrára, majdani pozitivisták köztársaságra osztotta fel Franciaországot, melynek vezetőit a központi hatalom nevezné ki és hívhatná vissza. A vezetők széles körű adminisztratív jogkörrel rendelkezének.

Konzervatív nacionalisták

Ide sorolható Charles Maurras (1868–1952) és Maurice Barrès (1862–1923). Maurras kezdetben a republikánus és patrióta Action française mozgalom szellemi vezére volt, később az integrált nacionalizmus és az örökösödésen alapuló, decentralizált, parlament nélküli monarchia elvének képviselőjévé vált. Maurras elképzelésének középpontjában a decentralizáció és a regionalizáció állt, amelynek előfeltétele a monarchia helyreállítása. A köztársaság mint államberendezkedés alkalmatlan a decentralizációra, mert ahhoz mindig a hatalmon lévőknek kellene újráválasztani. A monarchia elutasítja a választáson alapuló rendszert és az örökösödés révén időbeni stabilitást nyújt.

Barrès szocialista íróból vált a tradicionális, konzervatív nacionalizmus képviselőjévé. Ideálja a család-község-régió elemekből felépülő Franciaország. Számára a régió fogalmának két legfontosabb eleme a sokféleség és a tradíció. Az individuális kibontakozás alapfeltétele a regionális kötődés. Ez gyakorlatilag egy piramis koncepció: az egyének családjából áll a község, a községek családjából a régió, a régiók családjából a nemzet. Vagyis régió a nemzet alapja, a nacionalizmusé pedig a regionalizmus és a tradíció.

A szociális katolicizmus

Jellegzetes képviselői: Henri Lacordaire⁶ (1802–1861), Charles Montalambert⁷ (1810–1870), René de la Tour du Pin⁸ (1832–1924). Gondolatrendszerükben a helyi intézmények, elsősorban a régiók nélkülözhetetlen közvetítő funkciót töltenek be az egyén és az állam között, melynek legfőbb feladata az egyének integrálása a társadalomba. Ilyen helyi intézmény a család, a szakmai szervezetek és a régiók.

Szocialisták

Louis Blanc (1811–1882) az ideiglenes kormány tagja, Jules Guesde (1845–1922), a munkás-, majd szocialista párt megalapítója és Jean Allemane (1843–1935) a sorolható ide, igaz Allemane végül az anarchoszindikalizmust képviselte.

A szocialista gondolatok két fősodor mentén csoportosultak: az egyik a helyi szabadságjogok visszaköveteléséhez kapcsolódó decentralista hagyományt képviselte, a másik a szakszervezetek szerepét érintő szindikalizmus regionális szervezését hangsúlyozta ki.

Országos regionalista szerveződések

Az 1865-ös ellenzéki program (Nancy)

1865-ben a különböző ellenzéki áramlatok Nancyban programot fogadtak el, ennek fő követelése a község erősítése, a kanton fellendítése, a kerületek megszüntetése és a megye kiszélesítése volt. Állást foglaltak a megyék tömörülései mellett, és szorgalmazták a hatáskörmegosztást az állam és a helyi közösségek között.

Francia Regionális Szövetség (FRF)

Az FRF 1900-ban alapította Charles Brun (1870–1946), a III. Köztársaság regionalista mozgalmának vezető alakja. Az FRF szembehelyezkedett a jakobinizmussal vagy akár Maurrassal, és a köztársaság mellett foglalt állást. A köztársaság sokszínűsége kedvez a regionalizmusnak és hatalmi támasza lehet – amíg a központi hatalom be nem avatkozik a helyi ügyekbe. Az FRF 20 régió felállítását javasolta, székhelyén részben delegált (szakmai szervezetek), részben választott közgyűléssel. Az államot a prefektus képviseli, egyben felügyeli a regionális közigazgatást és ellenőrzi az országos közintézményeket. A megyék megszűnnének, csak a körzetek (arrondissements) és a községek rendelkeznének képviselői szervekkel.

A regionalizmus első lépései a XX. század első felében

Gazdasági regionalizálás: a „Clémental-régiók”

Az első világháború vége felé, 1919-ben a megyei gazdasági kamarákra alapozva 17 regionális gazdasági csoportosulást hoztak létre, az ipar és a kereskedelem fejlesztése cél-

⁶ Lamennais tanítványa volt.

⁷ Montalambert sok magyar vonatkozású cikket írt és levelezett Eötvös Józseffel.

⁸ Tour du Pin kidolgozta a „keresztény társadalmi doktrínát”, amely később XIII. Leó Rerum novarum (1891) kezdetű enciklikájára is hatással volt.

jából. Ezeket az ún. „Clémental-régiókat” egy regionális bizottság irányította, amelybe minden kereskedelmi kamara két-két tagot delegált, s amelyben a prefektus és az alprefektus tanácskozási joggal vett részt. A Clémental-régiók szerepe, hatásköre rendkívül korlátozott volt: nem rendelkeztek jogi személyiséggel, jogi bázisuk szükre volt szabva, pénzügyi eszközökkel is csak szűken rendelkeztek. 1922-ben 19-re bővült a számuk, s hatáskörük is szélesebb volt az ipar és a kereskedelem vonatkozásában. 1926-ban a prefektúra-tanácsok megyeközi jelleget kaptak, négy év múlva azonban – a regionalisták és a parlamenti tagok ellenségeskedése miatt – megbukott ez az elképzelés. Az 1930. január 9-i törvény alapján a megyék jogi személyiséggel rendelkező és ún. közigazgatási tanácsok által irányított csoportokat hozhattak létre egy bizonyos cél elérése érdekében. 1938-ban a kereskedelmi kamarák átcsoportosításával közintézményenként 20 gazdasági régiót hoztak létre.

A Vichy-kormány és a régióprefektus felállításása

1940–44 között az 1941. április 19-i törvény alapján létrejött a *régióprefektus* intézménye. A megyei prefektusok száma 18 volt – ebből 12 a megszállt, 6 pedig a „szabad területeken” működött. Ezek a megyei prefektusok továbbra is egy-egy megye élén álltak, gazdasági, rendőri és közfunkciókat láttak el. Munkájukat két-két intendáns (rendőrségi és gazdasági) segítette. A több megye élén álló prefektus volt a „delegált prefektus”.

A IV. Köztársaság regionalizmusa

Rendfenntartási célok

A felszabadulást követően az 1944. január 10-i és a június 6-i rendelet létrehozta a *köztársaság regionális biztosok* intézményét, jelentős jogosítványokat biztosítva a régiók gazdasági, közigazgatási és szociális működésének folyamatossá tételéhez, de egyértelműen elhatárolva a közhatalmi funkcióktól. 1948. március 21-én törvényt hoztak a rendkívüli igazgatási főinspektori intézmény felállításáról. A főinspektorok feladata a rendfenntartás volt, vagyis hogy a katonai régiókban koordinálják a polgári rendfenntartó erők és a katonai rendészet működését. Ezt később a védelmi övezetek majd a régiók prefektusai látták el.

Gazdaság- és területfejlesztési szempontok, mint a jelenlegi szervezeti rendszer közvetlen előzményei

A háború után felmerült, hogy a regionális fejlődés és a gazdasági tervezés a gazdaságírányítás regionális keretek között történjék. 1950-ben született a területfejlesztés gondolata, amelynek egyik legfontosabb jellemzője a *regionális gazdasági fejlesztés*. Az intézményi keretet az 1955. június 30-i rendelettel létrehozott ún. programrégiók adták, amelyekben gazdasági, szociális, területfejlesztési tervek kapcsolódtak a regionális akcióprogramokhoz. Végző soron azonban nem volt megfelelő koherencia, a kellő összhang a regionális felosztásban.

Regionalizmus az V. Köztársaság idején

1960-ban a programrégiók helyett 21 regionális akciókörzetet alakítottak, leválasztva rólu-k a párizsi régiót. Az 1955-60 között végrehajtott regionális felosztások lényegében az

EGK által sugalmazott gazdasági kritériumokhoz igazodtak. Közös jellemzőjük az alapvető geológiai és természeti struktúra, a korszerű gazdasági tevékenység, a mezőgazdasági specialitásai, a nagyvárosok vonzáskörzete és az egyetemi körzetek elhelyezkedése. A nyelvi-kulturális identitás kevésbé esett latba, így történhetett meg, hogy Normandiából két régiót hoztak létre, Nantes és környéke pedig nem Bretagne-hoz került. Ugyanakkor az olyan történelmi vidékek, mint Lotaringia, Elzász, Franche-Comte, Burgundia, Pikardia egy-egy régiót képeztek.

A regionális törekvések 1964-ben közigazgatási reformot eredményeztek: 22 regionális közigazgatási kerületet alakítottak ki. A régió élén a régióprefektus áll, aki a régió központja szerint illetékes megye prefektusa is egyben. Tradicionális szerepe mellett – ő képviseli a központi hatalmat – személyi hatásköre jelenti az egyetlen döntési jogkörrel felruházott szervet a régióban. Irányította és ellenőrizte a regionális állami közszolgálatot és a megyei prefektusok működését, elsődleges feladata azonban az állami gazdaságpolitika érvényesítése volt. A régióprefektus segédszerve a *regionális igazgatási konferencia*, melyben a régiót alkotó megyék prefektusai, az államkincstár regionális főtisztviselői, illetve a nemzetgazdaság főfelügyelője vett részt. A régióprefektus munkáját a *regionális gazdasági fejlesztési bizottság* (CODER) támogatta, amely testület a helyi érdekeket képviselte a regionális gazdasági tervezésben. 1969-ben de Gaulle elnök valódi regionális decentralizálást akart végrehajtani, azonban kezdeményezése elbukott.⁹ Ezután néhány évig nem történt lényegi változás, „csupán” annyi, hogy 1970-ben Provence-Cote d’Azur régióról leválasztják Korzikát, amely 1982-ben külön státust kap.

1972-ben Pompidou köztársasági elnöksége alatt a régió jogi személylé vált, közintézményi státusban. A régió specifikus hatáskörrel rendelkezik a régiót érintő területfejlesztés, tervezés és gazdasági kérdés tekintetében. A végrehajtó hatalmat továbbra is a régióprefektus gyakorolja, de egy új tanácskozó testület, a *regionális tanács* konzultációs jogának tiszteletben tartásával. Az új testületben részt vesznek a régió választott képviselői, szenátorai, továbbá a megyei főtanács által választott helyi tanácsstagok, illetve a régió területén lévő nagy agglomerációk képviselői, akiket a községi és városi közösségek delegáltak. Szintén új szerv a *gazdasági és szociális bizottság*, amely magába olvasztotta a CODER feladatát. Ez a konzultatív bizottság a vállalatok, szakszervezetek, kereskedelem, mezőgazdaság stb. képviselőiből áll. A *regionális igazgatási konferencia* 1972 után sem tűnt el, de feladata a tisztán állami beruházások és egyéb célkitűzések konzultációjára redukálódott.

1982–1992: Az „új decentralizáció”

Amikor 1981-ben a szocialisták hatalomra kerültek, hozzáfogtak a decentralizáció strukturális reformjaihoz. Ennek hármas célja volt: a régiókat területi közösségekkel kell átalakítani, választott végrehajtó testületeket kell létrehozni a megyékben és a régiókban, illetve meg kell szüntetni a prefektusok és az állam területi képviselői által gyakorolt „állami bábszínház”. 1982-ben kezdődött az összes területi önkormányzatot (község–megye–régió) érintő, tehát átfogó reform. A Defferre-reformok (bel- és decentralizációsügyi miniszter) során 1982–1986 között¹⁰ a *régió* teljes hatáskörű és jelentős pénzügyi forrásokkal ren-

⁹ A regionális közigazgatás továbbfejlesztését célzó reformtervezet az 1969. április 27-i népszavazáson 53,17%-kal alulmaradt.

¹⁰ 1986. márciusában általános regionális választásokat tartottak.

delkező területi közösséggé (collectivié territorial) vált.¹¹ A választások alapján létrehozott regionális tanácsok megalakításáig azonban a régió még mint *közüntézmény* funkcionált.

A régióprefektus 1982-ben nevet vált (a régió köztársasági biztosa), jogosítványai általában megmaradnak, kivéve a regionális közüntézmény végrehajtó hatalmi jogosítványát. 1988-ban „visszakeresztelik” a régióprefektust, munkáját ekkor a regionális igazgatási konferencia, a regionális ügyekért felelős főtitkár, az állami szolgálatok vezetői segítették.

Az 1992. februári 6-i törvény 63. cikkelye értelmében a régiók elnevezését és területi határait törvény rögzíti, az érintett regionális tanácsokkal és megyei főtanácsokkal folytatott konzultációk alapján. Kivételt képez a nem ugyanahhoz a régióhoz tartozó, de szomszédos megyék határainak módosítása. Ilyen esetekben a határmódosításról az Államtanács dekretuma dönt, ha az érintett helyi közgyűlések előzetes véleménye kedvező volt.

A régióknak, mint területi közösségnek az intézményei

A régió igazgatását a regionális tanács, annak elnöke és a gazdasági és szociális bizottság együtt végzik.

A regionális tanács

Az 1972-ben életre hívott *regionális tanács* konzultatív testületből választott döntéshozó szervvé vált. Az 1985-ben módosított választási törvény értelmében a *tanács tagjait* általános és közvetlen választással, hat évre választják. Regionális tanácsosnak csak a 21. életévét betöltött és a választói névjegyzékbe felvett állampolgár választható. Az új szabályok biztosítják az újraválaszthatóságot is, de a tanácsok megújítása teljes összetételben és valamennyi francia régió tekintetében egyidejűleg történik. A választás egyfordulós, listás, arányos, preferenciális szavazatok nélkül. A választókerületek a megyékre épülnek. A regionális tanácsok létszámát és a régiókon belül az egy megyére jutó mandátumok elosztását kizárólag demográfiai adatok függvényében a választójogi törvény mellékletei rögzítik. A tanács maga választja meg elnökét és annak vezetésével a tanács irodáját (elnökhelyettes, tagok). Az iroda feladata az évenkénti ülészak összehívása, az ülészakok között ellátja a tanács által ráruházott feladatokat. Az ülészakot negyedévenként legalább egyszer össze kell hívni. Az 1992. február 6-i törvény értelmében a regionális tanács keretében állandó bizottságot kell létrehozni, mely az elnökből, 4-15 alelnökből és egy vagy több tagból áll. A tanács fontos jogköre a régió költségvetésének jóváhagyása, az országos tervek előkészítésében való részvétel és a régió tervének kidolgozása.

A regionális tanács elnöke

A régióprefektus által korábban gyakorolt végrehajtási hatásköröket a *regionális tanács elnöke* vette át. Ebben a jogkörben előkészíti és végrehajtja a regionális tanács döntéseit,

¹¹ A Deferre-reformok négy évének néhány fontosabb törvénye: 1982. március 2-i tv.: mindhárom igazgatási szint (község–megye–régió) jogait és kötelezettségeit rögzíti (horizontális decentralizáció); 1983. január 3-i tv.: a község–megye–régió és az állam közötti hatáskörmegoszlást szabályozza; 1985. július 7-i organikus tv.: a regionális tanács tagjainak választását szabályozza, 1986. január 6-i tv.: a régiók szervezetéről és a megyei főtanácsok működéséről; 1987. december 31-i tv.: a közigazgatási bíráskodás reformja; 1992. február 6-i tv.: a Köztársaság területi igazgatásáról. Sipos Katalin i. m. 159–160. p.

kezeli a régió javait, utalványozza a kiadásokat és biztosítja a régió saját bevételeit, vezeti a regionális közszolgálatot. A régió tanácsának elnökét és irodáját a tanács nem hívhatja vissza és bizalmatlansági szavazás sincs.

A gazdasági és szociális bizottság

A regionális tanács mellett működik a gazdasági és szociális tanács, amely egy 40–110 tagból álló *konzultatív testület*. A tagok részben a munkáltatók és országos munkavállalói szakszervezetek képviselőiből, részben a régió életében aktívan részt vevő szervezetekből, részben pedig az ugyanilyen fontos magánszemélyekből áll. A tagokat ezek a szervezetek jelölik ki, a régió prefektusa pedig tudomásul veszi. Ez a tanács is választ *elnököt* és *irodát* 3 évre. A tanácstagok mandátuma hat évre szól. A regionális tanács elnöke köteles kikérni a tanács véleményét az országos és régiós terv előkészítését, költségvetését és végrehajtását illetően. A regionális tanács elnökének kezdeményezésére, de saját kezdeményezésre is véleményt nyilváníthat a régió hatáskörébe tartozó összes kérdésben.

A régió hatásköre

A decentralizációs reform eredményeként tehát a régió teljes mértékben területi közösséggé vált azáltal, hogy a regionális tanács hatáskörébe került a régió gazdasági, szociális egészségügyi, kulturális és tudományos fejlesztésének és területfejlesztési politikájának elősegítése, a regionális identitás megővésének biztosítása (ez a fogalom egyébként először jelenik meg a francia jogszabályokban).

Irodalom

- Sipos Katalin: A regionalizmus történeti és jogi aspektusai (Spanyolország, Olaszország, Franciaország). MTA Állam- és Jogtudományi Intézete Kiadványa, Budapest 1933.
 Navracsics Tibor: A regionalizmus történelmi gyökerei. Comitatus, 6: 39–46. p.

Molnár Szabolcs

Mikolai Hegedűs János utrecht elvei

The Utrecht Principles of János Mikolai Hegedűs

His theories and linguistic work makes János Mikolai Hegedűs one of the intellectual precursors of János Apáczai Csere. Looking back from Encyclopaedia the efforts, decisions he made and his aims, which were expressed by Mikolai, bear further significance.

A hazai egyetem hiánya a magasabb képzettség elérésére külföldre irányította a tanulni vágyó ifjakat, akik a leydeni, franekeri, utrecht fiatal egyetemekre¹ iratkoztak, ahol a francia Descartes, a német Cocceius, az angol Amesius és tanítványaik oktattak. A világhíró magyar diákok a németalföldi és angol városok szellemi varázsában magyarul írnak. A meggyőződés eleven szenvedélye lüktet írásaikban. Szemtanúi kultúrák versenyének, átélük az eszmék sűrűlődségét. A nemzedék izgalmas gondja a cselekvő erkölcs hirdetése, egy új értékrendszer, új emberideál, új életmód kialakítása.

A prédikátorok, írástudók felelősségét hirdető, a magyar skólák felállítását, a nemzeti művelődés előmozdítását szorgalmazó Mikolai Hegedűs János (1617–1667)² a tunyaság ostromozásában közös úton haladt a puritánus mozgalom hazai üttörőivel. Az irodalomtörténet már korábban regisztrálta jelentőségét.³ Szégyenérzettel párosult segíteni akarás rokonítja Tolnai Dali Jánossal, Medgyesi Pállal, Komáromi Csipkés Györggyel, Apáczai Csere Jánossal. A Bethlentől II. Rákóczi György uralkodásáig tartó, felfelé ívelő, protestáns gyökerű polgári művelődési törekvések programadóit között kiválik élesen bíráló hangú intelmeivel, az antik retorika szabályaihoz igazodó buzdító beszédeivel, amelyek Apáczai majd Tótfalusi izzó szenvedélyű vádiratai előzményének tekinthetők.

Descartes gondolatait úgy fedezik fel az utrecht diákok, hogy a Descartes ellenes tanárok felügyelete alatt disputálnak. Vitatkozásaikban az új eszmékkel találkoznak. Voetius

¹ Pl. az utrecht szellemi központ 1636-ban nyert egyetemi rangot.

² Mikolai Hegedűs János 1648-ban 31 éves. A *Biblia tanúinak* dedikációjában írja, hogy eddig az Úr szölejében „csak váz” (madárijesztő) voltam „többire semmit nem, avagy csak keveset munkálódtam (...) harminc esztendő koromban tudniillik az Úr szolgálatjára ki kellett volna bocsátatnom (...) de a harmincegyedik is elműlék s mégis itt vagyok”. Sárospatak után angliai tanulmányokra „bujdosott”. 1645-től Franekerben tanul, 1647–48-ban Utrechtben. 1648 őszén tér haza, 1649-től varannói pap, 1664-től toronyai lelkész. Vö. Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Kiad. Hornyánszky Viktor. Budapest, 1908.

³ Bod Péter írja: Pataki deáksága után ment volt tanulni Belgyiomba és Angliába. Belgyomban laktában az angliai nyelvből magyarra fordította Grossé Sándor írását ily névvel: *Mennyei igazság tüzes oszlopa*, amely igen szép könyvecske a hitnek ágazatiról. (...) Fordított másokat is, ily titulusokkal: *Lelki prébenda*, *Szentek napi száma*, *Biblia tanú*. Nyomt. Ultraject. 1648. L. még: Tamóc Márton jegyzetei. In: *Magyar gondolkodók 17. század*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1979; Lászlóffy Aladár: Mikolai Hegedűs János. In: *Erdélyi Panteon*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1998.

Gisbert rektor és Samuel Maresius pár évtizedig akadályozhatta a cartezianus filozófia oktatását, amely majd a század második felében diadalmaskodik a holland egyetemeken. Mikolainak vezető tanára Voetius, de ez nem gátolja meg abban, hogy át ne lépje az ortodoxia világát, és ne legyen nyitott az angol puritanizmus szelleme és törekvései előtt. Hegedűs fordítói munkáját a kötet⁴ elejére illesztett latin méltatásával Voetius köszönti.⁵ Az

⁴ *Az mennyei igazságnak tüzes oszlopa, mely e nyomorúságos élet kerengő pusztájában, az Isten szerelmes ellankadt népének a sok tévelygések s eretnokségek setét étcakáján és az ily sok istentelenségek s megvesztő gonosz példák szövevényi között is világosan megmutatja, mely úton juthatnak bé a mennyei Canahán nyugodalmába.* Fordítottat Mikolai Hegedűs János által. (Alexander Grosse: Colomna ignea veritatis fordítása angolból) Vásberg János által nyomtatottat Ultrajectumban, a tavaszi második hónap, 1648 esztendőben. A könyvet Gyulafi Lászlónak dedikálja. Az utószóban találhatók grammatikai nézetei.

A kolligátum második könyve: *Biblia tanúi, kiket a Biblia állatott elő, a mennyei tudomány tökéletessége mellett, hogy az ő áldott tanúbizonyágtételeiből a gyengék a mi igaz vallásunk fejeit megtudhassák és ottan a Biblia körül is igazgattassanak.* Fordítottat Mikolai Hegedűs János által. Vásberg János által nyomtatottat Trajektomban, böjt-elő hónap, 1648. Kaposi Pálnak és a pataki skólamester Szentpéteri Jánosnak dedikálja, azt követi a Keresztyén olvasóhoz írt előszava. A 47. számozott laptól a 94-ig saját írását közli *Gyengék igazgatása a Biblia közül* címmel.

A harmadik könyv: *Az istenes cselédeknek lelki prebendájok, melyben az igaz vallás fejei úgy adattatnak előnkbe, hogy ebből az istenfélő urak, gazdák, atyák, anyák az Istenül reájok bizattatott minden cselédjeket a szent atyák példája szerént oktassák az Úr parancsolatira, neveljék az igaz vallásban és szent életben.* Fordítottat Mikolai Hegedűs János által. Vásberg János által nyomtatottat Ultrajektomban a nyári első hónap. 1648 esztendőben. A könyvet Pataki Szabó Istvánnak és Váradi Szabó Istvánnak, egykori peregrinus társainak ajánlja. A számozott 43–44. lapon található *Az istenes házi gazdákhöz való jó szó.*

A negyedik fordítás: *Szentek napi-száma, melyben a megújult, szent és kegyes léleknek minden napi tiszteli ügy irattatnak le, csak tíz regulácskákban, hogy amely istenes életre vágyódók ezeket, mint ilyen rövid pásztákbeli munkájokat minden nap véghez viszik, szaporán előmehetnek a szentségben, kívánt boldogságokra.* Fordítottat Mikolai Hegedűs János által. Nyomtatottat Vásberg János által, Trajektomban, pünkösd hetiben, 1648 esztendőben. Ezt a munkát Komáromi István váradi és Váci Mihály pataki skólamesternek ajánlja. Komáromival Utrechtben, Vácival Franekerben volt kolléga. Komáromi mezőtelegi papként a váradi puritán kör tagja. Imádságos könyve Váradon jelenik meg 1651-ben, Váci András Theodulus Anaxius könyvét fordítja le a mindennapi imádkozásról, amit Daneus Racai anagrammával szignáltan adott ki Kassán 1653-ban. Nagyszebenben 1665-ben második kiadásban a négy munka együtt folytonos lapszámozással jelenik meg.

Figyelemre érdemes az én példányom XVIII. századi egy ik poszessorának bejegyzése: „Terminusok magyarra fordítása p. 135. Magyar ortográhiára tartozó jegyzés ibid. Magyar oskolák. Typográphiák. Papiros malmok állítása in Dedicacione et Prefatione Libelli Biblia tanúi. Public spirit in ultimo libello: Napi szám p. 16 és 20. Mind az 1692-es, mind az 1712-es tulajdonos fontosnak vélte megjelölni a reformokat célzó helyeket.

⁵ „Ez könyvecske fordításához kezdvén megmutattam az ultrajektumi akadémiai Szentfrást magyarázó s tanító doktoroknak is, mind Voetius urannak, mind Dématius uramnak, az Akadémia akkori nagyágos mesterének, s mind Hoorenbek uramnak, kérdvén, mit ítélnék róla. Megolvasván, Voetius uram ezen szókkal írt felőle. (Következik az

erdélyi diákok iránt különleges rokonszenvvel viselkedő „utrechti pápával” való szoros kapcsolatuk nem akadályozta meg a tanítványokat, hogy a carteziánus tanokat is végig-gondolják.⁶ A református ortodoxia és a carteziánus vagy puritán szellemiség közti átfe-dések kitapinthatók egy-egy gondolkodó, prédikátor, író munkásságában. Mikolai és Apáczai közös mestere, Voetius ortodox teológus volt, de gyakorlati teológiai gondolko-dása az ortodoxia több tételével ellenkezett. A személyes hit elvét a Krisztusnak szentelt élet szükségességét hirdető angol puritánus Wilhelm Amesiustól vette át. Voetiánus volt Tofeus Mihály, I. Apafi Mihály udvari papja, de maga Apáczai sem tudott teljesen szaba-dulni professzora dogmatikájától. Utrechtben Voetius teológiai munkájának, a szent nyel-vek tanulmányozásáról írt értekezésének respondense, nyilvános bemutatója volt; arról disputált 1650-ben a legszigorúbb ortodox szellemben. Gyulafehérvári székfoglaló be-széde viszont már át van itatva cartesiánus szellemmel. Mikolai kétlakisága is kitapintha-tó: Voetiánusnak az eredeti angol törzsszöveget mutathatta meg, az ajánlásokat magyarul ír-ta, és nem valószínű, hogy mestere elolvasta volna. A lefordított értekekésekben még az ortodox teológia dogmatikája érvényesül, de az ajánlásokban, elő- és utószavakban a lát-hatatlan irányító erő szerepét betöltő cartezianizmus is felsajlik. A törzsszöveg a keresz-tyén egyházzól, a gondviselésről, a Biblia értéséről, morális kérdésekről szól, olyan dol-gokról, amelyek nem hoznak semmi újat az ortodox teológiával szemben, de a vitairat jel-legű, párbeszédes oktatás módja és a dedikációkban a művelődési program bátor indoklá-sa mutatja az új szellemi irány kényszerítő erejét. Descartes-tól nem a filozófiát tanulja meg, hanem az okok keresését. Álljon itt példaként egy rövid idézet a *Biblia tanúi* (1648) *keresztyén olvasóhoz* szóló ajánlásából: „A nyomorultnak ügyét felvenni, s azt előbb moz-dítani, kellemes dolog, annyival inkább, ha annak sok lelapodói vagynak, és reménség nagyon. hatható segítség által, annak felmenekedése felől. (...) Bizony mind az Ó mind az Új Testamentom úgy felelevenedett, hogy immár a pokol kapui sem vehetnek birtokat rajta. Olvassák már régen sok keresztyén nemzetek között, ahol az Antikrisztus dühössé-ge azt megölte vala is. Az egy mi nyomorult nemzetünk az, akiben majd legnehezebben kaphat lábra ez feltámadt mennyei világozság. De micsoda ennek ott is az oka? A köznép-nek iszonyú tudatlansága. Hát annak megént micsoda az oka? Ami a több olyan fogyatko-zásoknak. S micsoda azoknak? Úgy nagyon, hogy valóban sok okok vagynak ez aránt, mind távolibb, s mind közelebb valók (...) Én ezentúl két vagy három katalógust is csi-nálhatnék itt, ha ki akarná érteni. De azok közül az első katalógusért félok, hogy a fő rendek haragját kellene viselnem, kiknek szertelen magok szolgáltatása miatt a szegény község Istenét sem szolgálhatja. A másik katalógusért a tanétók mennyköve esnék fejemre, kik közül sokan mint igyekeznek az Úr gyengéinek legeltetésekre, látja az ő juhainak sovány-

eredeti latin ajánlás, amit Mikolai rögvest lefordít) Voetius Gisbert az Ultrajectomi Aka-démiában szentírást magyarázó doktor és annak professzora, tanetőja etc. Mikolai János-nak köszönetit írja, Jóakaró Atyámfia, az Grosse Alexandertül íratott ánglus könyvecske, melynek titulusa *Igazság tízes oszlopa*, és melyet magyarrá igyekszel fordítani, megol-vastam, és abban oly kellemetes, tiszta és fundamenumos mind szent tudományokra tanető, s mind istenesen praktizáló, szentül bölcselkedő theológiának jeles módú leirat-tatásit találtam, melyek a keresztyén nép épületire hogy sokat nem használnának, semmit nem kételkedem. Nem lehet azért, hogy én ebben szándékokat ne javalljam, Istennek kö-nyörögvén, hogy ez istenes igyekezetedet nagy bőv haszonnal áldja meg. Írtam Ultrajec-tumban, 23 napján áprilisnek, 1648. esztendőben.)

⁶ Vö. Fábíán Ernő: *Apáczai Csere János*. Dacia Kiadó, Kolozsvár, 1975.

ságát keserülő Jézus Krisztus. A harmadikért a község is komor szemmel nézne reám elhálózván az ő lelki tunyaságát, és hányván, noha rész szerént helyesen is, az ő egyiptomi nagy ínségét. A több katalógusért is lenne vitám, de hogy ez egy közönségest elhallgassam, nem lehet, mely ez tudniillik, hogy a *mi nemzetünkben minden rendek csak a magok jóvát keresik, az Istenére s a közönséges jóra igen keveset hajtanak.*⁷

A cartezianizmus is magához öleli az emberi közösség szolgálatának gondolatát, hogy az egyéni érdekekkel szemben előnyben kell részesíteni a közösséget. „Nincs a szegénység-re való gond. Ez a szörnyű törvéntelenség, hogy akik a testieket oly bőven kiszolgáltatják amazoknak, hogy majd mint egy földi paradicsomban tartatnak, s mégis azok nem viselik gondját ezeknek lelki jovoknak!”⁸

A *Biblia tanúi* Szentpéteri János pataki skólamesternek címzett ajánlásában írja, hogy „kisebb gondunkat is nagyobbak ismérjük, nemhogy a közönséges jóról csak elmélkednénk is sokan.” A *Szentek napi-száma* (1648) IX. fejezetében inti a boldogságra törekedőket: „Szerez oly közönséges lelket, mely által nem csak magadnak élni igyekezzél. (...) Nézz a mások dolgára is. (...) Sírj a te üdöbéli vétkeken és gonoszságokon (...) az Isten szolgálaink szenvedésén, akár a tanétók, akár a népek legyenek is azok. Ohajts ő vélek, szánakozzál rajtok.”⁹ Ugyanott versben is summázza: „Bened élő lélek közönséges légyen, / (Ha ez volna, több jót látnánk nemzetünkben.)”

Az ortodoxia megerősödésével az egyházi élet dogmatikus jelleget öltött, befejezettek tudta az egyházi reformokat, nem vezette az igazságkeresés, csak a meglévő igazságok bizonyítására szorítkozott. Az anglikán protestáns ortodoxiával szembe forduló kötetlenebb vallásosság igénye indította el az angol polgárság mozgalmát, amely hamar áterjedt a kontinensre is. A puritanizmus az angol polgárság kálvinista irányzata, amely az anglikán egyházat akarta megtisztítani a püspöki, állami hatalomtól.¹⁰ A puritánusok a teológiai érvelésük mellett társadalombírálatuk és a morális kérdések középpontba állítása révén váltak népszerűkké. Szerintük javainknak Isten a gazdája, azzal úgy kell sáfárkodni, hogy Isten dicsőségére váljék, a munka pedig minden értéknek forrása. A puritán ’szigorú erkölcsű, tiszta’ polgár nem tekinti magát a felhalmozott vagyon tulajdonosának, csak kezelőjének. Az önkormányzati gondolatot, a presbiteri rendszert hirdető dinamikus kálvinizmus átfogó társadalmi mozgalommá vált. Angliában a polgárság saját forradalmát a puritán eszmékkel vitte győzelemre.

Az új szellemi irányzat a népművelést és az anyanyelvű iskolázást, a munkára való nevelést, a demokratikus egyházkormányzatot szorgalmazta.

A magyar peregrinusok angol nyelvű teológiai munkákat forgattak, terjedt az angol nyelv ismerete. Kecskeméti Gábor a *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet* című munkájában rámutat, hogy „mivel a puritánus eszményekkel kapcsolatos retorikai konvenció legnagyobb bőségben Angliában bontakozott ki, és a XVII. század jelentős részében a magyarországi reformátusság élénk angliai kapcsolatokkal rendelkezett, az angol nyelvtudás is szignifikánsan szélesebb körben jelent meg ekkor, mint a megelőző és a következő időszakokban”.¹¹ Olvasták William Perkins és William Ames (Amesius) könyveit. Ko-

⁷ *Biblia tanúi.* *4

⁸ Uo.

⁹ *Szentek napi-száma.* 16–17. p.

¹⁰ Ágoston István: *A magyarországi puritanizmus gyökerei.* Kálvin János Kiadó, Budapest, 1997.

¹¹ Kecskeméti Gábor: *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet.* Universitas Kiadó, Budapest, 1998. 92. p.

máromi Csipkés György angol nyelvtant írt. A puritánus szellemiség jelei már az 1624-ben Angliába áthajózó Szenczi Molnár Albert tevékenységében is felismerhetők. Johannes Sturmnak, a strassburgi akadémia tanárának oktatási elveit, az iskolák újjászervezésének szabályait írja le, és adja ki a szótár új kiadásának mellékleteként. Medgyesi Pál debreceni ösztöndíjasként járt Angliában, az újkor társadalmának bölcsőjében. 1636-ban kiadja Lewis Bayly magyarra fordított puritánus művét, a *Praxis pietatist*, amelynek az 1643-as váradi kiadására Mikolai gyakran hivatkozik angolból magyarított könyvei ajánlásában.¹² Medgyesi Pál, Iratosi T. János, Tolnai Dali János mellett egy egész nemzedék külföldet járt magyar prédikátor vállalkozott angol puritánus művek magyarítására. Felsőbányai S. Mihály, Somosi Patkó János, Bökényi Filep János Utrechtben az 1650-es évek elején kiadott erkölcsnemesítő fordításaira Mikolai Hegedűs János ajánlásainak pár évvel azelőtti buzdításai is hathattak.

Itthon külföldi tanárok, Heinrich Alsted, Heinrich Bisterfeld, Comenius Amos igyekeznek a magyar szellemi életet a nyugat-európaihoz igazítani. Mellettük a bujdosásukban a lépéshátrányt érzékelő magyar értelmiségiek sora vállalta a társadalmi élet Isten rendelkezései szerinti átalakítását célzó munkálkodást. Tették ezt a puritán etika nevében, amely szerint a jóra képes ember méltó Isten kegyelmére, és a kálvini ingyen kegyelem az üdvösségre kiválasztottak mindennapi hasznos életében nyer kifejezést. Az isteni kegyelem jele a teljes élet hasznos, fegyelmezett, erkölcsös gyakorlatában található meg. A hasznos munka tehát kötelesség, az értelmiség részéről az írással, a nyomtatott könyvvel való nevelés jelenti Isten akaratát. A tudás elrejtése, akár az irigy nyelvektől való félelemből, akár tunyaságból – amint azt Mikolai is a *Biblia tanúiban* kifejti – Isten ellen való véték. A hazai puritánus mozgalom is a kálvini egyház intézményeit és nevelő tevékenységét akarta megjobbitani. A magyar peregrinusok tanúi lehettek Cromwel lord-protektorsága alatt a nem megfelelő tudású papok és tanítók menesztésének is. A prédikátorok hivatástudata, elkötelezettsége, hogy a megcsontosodott kálvinizmust továbbfejlesszék a társadalom javára, a teológiai élet elevenségét hozta. Dinamizmusa a hatvanas évekig tart, majd kimerül kegyes óhajok hangoztatásában.¹³

1646-ban a nagyenyedi zsinat elrendelte a presbitériumok felállítását, a szatmárnémeti zsinat viszont ugyanabban az évben a puritanizmus megfékezését tűzte ki célul. Medgyesit és Tolnai Dalit akarták korlátozni tevékenységükben. A sárospataki és a váradi kör volt akkor a személyes vallásosság elkötelezettje. A Geleji Katona István féle dogmatizáló prédikáció ellen fellépő Medgyesi Pál puritán alapú homiletikai harcot indított. A Geleji – Medgyesi csata eredményeként az antipuritánus zsinat elutasította a szertartási újításokat, de a határozatai között fontos előrelépést jelentenek az V. és XXII. pontban megfogalmazott rendelkezések: „ne csak fiú de leányiskolák is állíttassanak fel ezentúl”, „az iskolákra nagy gond fordíttassék, hogy azokban a vallás s filozófia józanul és tisztességgel taníttassék”¹⁴

Már Szenczi Molnár Albert az *Imádságos könyvecske* (Heidelberg, 1621) előszavában az anyanyelvű oktatás fontosságát hangsúlyozza. A nagyenyedi zsinat (1646) határozata

¹² Pl. „Szép rövideden megtalálod a *Praxis pietatis*ban a 313, 314 és több leveleken, a váradi nyomtatás szerint, mely volt 1643 esztendőben”. (Szentek napi-száma dedikációja)

¹³ Vö: Makka László: *A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen*. Budapest, 1952; Turóczi-Trostler József: *Magyar irodalom Világirodalom*. Akadémiai Kiadó, Bpudapest, 1961.; Apáczai Csere János: *Magyar Encyclopaedia*. Bev. jegyz. Szigeti József. Kriterion Kiadó, Bukarest, 1977.

¹⁴ Vö. Révész Imre: *Szatmárnémeti zsinat végeztései*. Sárospatak, 1865. 67–80.

értelmében pedig a magisztrátusnak anyanyelvű iskolákat kell létesítenie az írás-olvasás terjesztése érdekében. Ezt a zsinati döntést üdvözli Mikolai a *Biblia tanúi* Szentpéteri János pataki skólamesterhez írt ajánlásában: „hová lehetett volna kívánatosb hírünk, hogy tudniillik az Úr elmenvén az ő szolgálainak gyülesekbe, azt tanácslotta általok, hogy magyar scholák legyenek nemzetünkben is. Oh, Isten Lelkének áldott sugárlása!”¹⁵ Ez a jó hír indította arra, hogy könyvet adjon a magyar diákok kezébe. „Én is azontól fordítám elmémet, – írja – hogy azt az Úr dolgát, melyre az ő szolgálainak szíveket úgy felindította, hogy némelyek, mint tavaly hallottam, valóba fáradtak is benne, mint indéthatassák el azt az áldott végezést, nem csak javalljam, hanem a Sion falára rakattatására, ha csak egy kövecskét vigyen örömmel gyengeségem az ő építő hív szolgálai után.”¹⁶ Meg akarják változtatni az irodalom szociológiai helyzetét az anyanyelvű iskolákkal. Az írni-olvasni tudás kiterjesztésével az olvasóközönség összetételén igyekeznek módosítani.

Apáczainak az anyanyelvű iskolák szükségességét hirdető beköszöntő beszédeit megelőzte Mikolainak pár évvel korábban nyomtatásban megjelent dörgedelme: „Ihol az Úr az ő szolgálai által tanácsoltatta a magyar scholák építtetését, s megfogatkozik a szegénység! Egy oly kollégiumot Magyarország nem tarthatna? Egy úr is tarthat más valláson. Bizony meghaladta a mi háládatlanságunk a fáraó pohárnakjának feledékenységét, mert az ugyan megemlékezék végre Józsefrül, de mi csak kaphassunk elő, odahagyjuk osztán a szegény Józsefet, nemhogy egy s két, de tizenhét esztendő múlva sem jut eszünkbe a tömlöcben nyomorgó. Nem így tött az Isten népe (Solt. 126, 4), nem emlékezünk mégis mi ez épületre való dolgokrúl, maga az olyanok által épülhetne szegény nemzetünknek külső-belső boldogsága. Így oszolna el a tudatlanság köde, így nyílnék fel voltaképpen az Isten sz. könyve nemzetünknek.”¹⁷

Mind Mikolai, mind Apáczai ismerték a sárospataki rektor Tolnai Dali János iskolai reformtörekvéseit, aki a skolasztikus formális logikát elvetette, és a reális ismeretek tanítását tartotta szükségesnek. Mikolai a *Biblia tanúi* függelékében, a *Gyengék igazgatása a Biblia körül* című írásában az értelmes olvasásra, a hasznos ismeretek megszerzésére tanít: „Sokan még a tudósok közül is csak azért olvassák azt, hogy ebből bizonyíthassanak. Sokan magok mulatságáért, sokan, hogy másokon fogdoshassanak. Innét kelnek amaz épülés nélkül való kérdések: Kicsoda volt ennek s ennek az atyja? Mit használ ez a te lelkednek? Nem mesézésre, hanem lélek éltetésére való ez. (...) Jobb öt szót szólni értelemmel, hogysen tízezeret annékül. Úgy jobb öt verset épülettel olvasni, hogysen ötven részeket annékül. (I Cor. 14, 19)”¹⁸ „Megjegyezd, ahol nem érted – inti az olvasót. (...) Az oly szót lajstromba ird, vagy ha egyéb jegyződ nincs, a körmöddel is megvond, és vigyed el tanítódhoz, vagy más tudóshoz.”¹⁹ „Azontúl hálát adj az Istennek, hogy a te elmédet megvilágosította. (Solt. 118, 27) Sz. Pál az idegen nyeiv tudásáért is hálát adott az Istennek, Dániel egy álom megtudásáért. (...) Elő s mege'ő számláld, amékre tanéttattál az Úrtól, és mindazokat meghányd-vesd, mintegy megkérőzd. (...) Még a barmok közül is azt hagyta az Úr tisztának (Levit. 11, 3), aki kérézik.”²⁰ Mikolainak van persze olyan nyilatkozata is, hogy aki valamely locust nem ért, s a tanítója sem tudja megmagyarázni, az

¹⁵ *Biblia tanúi*. *2

¹⁶ Uo.

¹⁷ I. m. Kersztyén olvasónak szóló ajánlás.

¹⁸ *Gyengék igazgatása*. 88–89. p.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

ne feszegetse racionális igazságkeresés eszközeivel, igyekezzen hinni a bibliai kijelentéseknek, mert a jelenségeknek egyszerre lehetnek ellentétes értelemük.

A híres flamand humanistának, Joachimus Fortiusnak Apáczai által lefordított művét a tanulás módszeréről, *De ratio studii* (1529), Mikolai is ismerte. Több helyen egybehangzó tanácsokat adnak.

A tanítás nem korlátozódhat az iskolára. A gazdák tisztje a háznép tanítása, hirdeti Apáczai az *Encyclopaedia* tizedik részének XVIII. szakaszában. Mikolai külön könyvet szentel 1648 „nyári első hóban” a családfők nevelői kötelességének *Az istenes cselédeknek lelki prebendájok* címmel. *Az istenes házi gazdákhöz való jó szó* kemény hangú intés-ként dörög: „Nem kicsény oka (istenes gazdák) hazánkban a sok törtvételelenségeknek, az Istent nemzetünk elpusztítására onszoló vétkeknek ez, hogy a gyermekek és háznépek nem tanéttatnak, sem a külső, sem a belső dolgokban. Sok házi gazdák ez jó tiszttekből majd teljességesen kimosdottak. Ez az oka ugyanis, hogy oly sűrűn hazánkban mineműek az atyák, olyak a fiak: ravaszok az atyák, csalárdok a fiak; részegesek az atyák, tobzódók a fiak; orvok az atyák, s lopók a fiak. Sőt ez is megvagyion (ne bánják az istenfélők, holott a gonoszokról igazat írok), hogy prédálók, húzók-vonók az atyák, tolvajok, nyúzó-fosztók a fiak. Boldog Isten! Honnét vagon ez rettenetesség? Innét kétség nélkül, hogy Ábrahám nem tanéttotta meg az ő házok népét az Úr utaira. Én megvallom az Istennek sok kegyelmeit nemzetünkben, de bizony óhajtanám, ha ott az Új Testamentombéli kegyelmek killyebb terjednének még a szolgákra és szolgálókra is. (...) Nem gondolnak a gazdák azzal, csak ő nekik szolgáljanak.”²¹

Mikolai nemzeti ügyé emeli a köznép iskoláztatását, amelyhez elengedhetetlennek tartja az olcsó magyar nyelvű könyvek nagyobb mértékű nyomtatását. „Vigyáztam nemzetünkben a szegény nép költségtelenségére is, melyért ha lehetett volna, csak egy-két árkosra szoréttottam volna mindezeket” – írja a *Tüzes oszlop* utószavában.²² (Könyvét, hogy olcsóbb legyen, az utrechti Vásberg mesterrel 7-8 pontos apró antikvával nyomatja.) A hazai tipográfia „lám, melyek vagnak is, csak a sok rossz históriák, fabulák és t. kelnek belőlök”. „Azért nem nyomtatják a jókat, mert a vevők is nem akarják venni.”²³ A könyvnyomtatás szűkösségére panaszodik, bár minden ahhoz szükséges itthon is megtalálható: „Mit nem terem a mi hazánk gyönyörű földje? Minden érceket, ezüstöt, aranyat is. Nem kellene ott az Úr háza építésére való fákért Hirámhoz küldeni. (I. Kir. 5, 6–7.) Elég erdő vagon hazánkban, papíroskülyűhöz elég patakok, folyóvizek vannak, csak Várad körül s túl egynéhány Kereseket tudok csak én is; rongyot is (úgy ítélem) kaphatnának ahhoz. Várni nagy udvarokat s bokrossával épétteti a malmokat csak egy oly nemes ember is, s ihol (Felséges Isten!) nincs ki a közönségesrül gondolkodnék! Egy váras, annál inkább egy vármegye, annál inkább egy tartomány, annál inkább egy ország azt nem tehetné? Nem cselekszi bizony, mert csak ki-ki magának. Oh, nyomorult és felette nyavalyás állapat!”²⁴

Mikolai Hegedüs János, mint sok protestáns prédikátor kortársa, a hitet a tudással azonosítja. Az ész fogalomvilágán keresztül igyekszik magyarázni és védelmezni a hit elemeit, ahogy korábban Geleji Katona István megfogalmazta: „A hit nemcsak szívbeli bizodalom, hanem elmebéli értelem is, mert aki mit nem ért, affelől bizodalma mint lehet?

²¹ I. m. 43–44. p.

²² *Tüzes oszlop*. 136. p.

²³ *Biblia tanúi*. A keresztyén olvasóhoz.

²⁴ Uo.

Az értelem viszont vizsgálódással, vetélkedéssel és disputálásval szerzettetik, tehát a hitnek és vallásnak dolgai felől való vizsgálódás az üdvösségre szükséges.²⁵ A *Szentek napi-számában* az erkölcsös élet VI/1-es parancsolata a Péld. 22, 3 intését („Az eszes megértvén a gonoszt, elrejtí magát, a bolondok pedig belé esvén, nyomorgattanak”) ismétli meg felszólításként: „Eszes légy a te személyedbéli próbáidnak és háborúságidnak eleve meglátására, akármelyek legyenek is azok.”²⁶

Az igaz hit nem beszéd, hanem cselekedet, a tudomány praxis nélkül értékelen. A *mennyei igazságnak tüzes oszlopa* mottójául írja: „Nem szót, hanem dolgot/ Találsz itt, nagy gondot/ De ez is kíván tüled.” Vallási értéket kap a cselekvés, a hivatásvégzés, a tudás tovább adása, az önképzés. A tudományos önképzés egyik fő formája az írás és a fordítás. Szerény de fontos vállalkozás a fordítás, hogy Európa és a magyarság között közvetítsen. Figyelmet ébresztő a fejtegetése arról, hogy a papi hivatal tekintélyét semmiképpen sem rombolja a fordítói munka. A „magahitt tudósoktól megvetendő” fordítás védelmére kél a *Szentek napi-száma* Váci András pataki és Komáromi István váradi puritánus skólamesterekhez intézett ajánlásában: „a sátán az ő gonosz cimboráival, e világgal és a testtel öszveesküdt ennek épületi ellen, és mielőtt ennek építésére való jó dolgot sajdét valahol, ottan ha külső szélvész nem támaszthat is ellene, csak az indulatokban is addig sürgölködik, hogy néha restséget, kényességet, néha féltékenységet, néha nagyravágyást, néha az építő eszközöknek alacsonyítását, az ugyan jó dolgoknak ócsárolását és egyéb rossz képzéseket férkeztet. Azelőtt is ugyan, de kiváltképpen miolta ez együgyű fordításoknak nyomtattásokhoz fogtam, sujtolt engem is ottan-ottan efféle képzésekből, hitván magaszeretésből (mellyel tudom, meg is győzött némelyeket) és egyéb vétkekből font korbácsával: minemű volt ez tudniillik, hogy efféle apró munkák mellett se magamat ne fárasztanám, se állapotomat ne fogyatnám. Holott ezekkel igen kevés hasznot tennék, sőt magamat csak az emberek szájába adnám csúfságnak az ilyen együgyű dolgokért. (...) A dücsőség adására vagy elvonására keveset hajtok, (...) elvesztését a nincsennek nem félttem, s ami vagyon, ám kicsinyüljön, (...) nagyobbétani azt nem is keresem őt, mert hiszem csak egy oly disputáció írással is jól előrugaszkodhattam volna abban, mind itt, s mind nemzetünk között, avagy másképpen is, ennyi bajjal nagyobbat is tehettem volna, de én bizony amazt mint nem keresem, úgy itt is nem igyekezném annyéra a nagyokat, a tudósokat nevelni, mint az együgyű gyengéknek, az apróknak lelki növéseket óhajtozom. (...) csekély vízben nem foghatni nagy halat, kicsény ez is és csekély.”

A *Biblia tanúi* keresztyén olvasójához szóló ajánlásában az írástudók felelősségével kapcsolja össze az írás és fordítás problematikáját: „Bezzeg, méltán panaszkodhatunk ínségünkről! Méltán tudatlanságünkről! Valóba méltár bizony, hogy kiváltképpen essék kifejezése panaszunknak a tudósok ellen is. Mennyi sok nagy elméjű tudósokat csak mi emlékeztünkre is, derekas mély tudományú embereket adott Isten örökké még eddig, ennyi romlottságban is szegény hazánknak, akik többet tehetek volna, hogysen sok híres emberek egyéb országokon, de ugyan csak úgy elmúlnak, valamint tudnak, a rozsdá ötte meg sokaknak a szép girákat. A régiekről nem szólok, mert eleget fáradtak a reformálásban. De mostanában bárcsak egy-egy tenyérynai papíron hagyták volna oly elmékedéseket, eddig mégis mehettünk volna valamire. De amint egy poéta panaszkodott az urak felől: *Magnates dare parva pudet, dare magna recusant* – szintén azt mondhatjuk mi a mi tudós urainkról, hogy ők nagyot nem akarnak, s a kicsént szégyenlik,

²⁵ Apáczai Csere János: *Magyar Encyclopaedia*. Kiad. és bev. Bán Imre. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1959. 80. p.

²⁶ *Szentek napi-száma*. 16. p.

magok írni restellik, s fordétani szégyennek ismerik-é vagy hogy vagynak el benne, de ezt látjuk, hogy ritkán építenek úgy. (...) Írnál csak, nem szégyenleném én magyarrá fordétani. Csak fordétásnak nevezgetnék? Ám lenne az némelyektől, de nem mindenknek cselekednék. Én ha magam komponálnék is valamit, nem szégyenleném fordétásnak nevezni. Mit nem veszünk másoktól, ha más kaptára ütjük is? Nincs a nap alatt újság.”

Mikolai a külföldi egyetemet járt papi réteg felelősségét boncolgatja. Mind az akadémiták, mind a domidoctus prédikátorok kötelessége, hogy lelki tanítók legyenek, s akinél Istennek bővebb talentuma vagyon, írjon, fordítson, adjon ki könyvet, terjessze a vallási irodalmat, hiszen olyan lelkészről is tud, akinek Bibliája sincsen. „Mely felette idegen a mi nemzetünk a Bibliától, azon nemcsak szomorkodhatik, szánakozhatik, hanem ugyan szörnyülködéssel iszonyodhatik is a keresztyén lélek, hogy tudniillik a mi lelkünknek éltető abraha ilyen kelletlenségben vagyon majd minden rendek előtt a mi nyomorult nemzetünkben. A szegény község sok helyeken majd többire csak hírért hallja, hogy vagyon Biblia, vagyon az Istennek olyan könyve, kiben üdvösségünk felől minden akaratját megjelentette, de inkább sok azt sem tudja, hogy ez arra való volna. Innét vagyon, hogy akármilyen könyvet lásson is, azt tudja, hogy mind Biblia. A főrendek, ha mikor a vendégeskedésektől és sokak ama szívét irtóztató részesegkedésektől, avagy más egyéb test munkáitól érkezik is, mihez fognak? Hasunk dolgán kezdtük el, fejünk, szemünk vagy egyéb tagunk dolgához lássunk. Bezzeg ritka, aki a Biblia olvasására fordétaná elméjét! Nem kárhoztatnám én a jó histórikus könyveket is: olvashatná affelől Marcus Aureliust és többeket is.”²⁷ Csak „el ne vonattassanak” a Biblia olvasásától, „holott az olyan mulatozó fabulákra, hímes szöfiabeszédekre, kikkel azok megmáztattak, természetünk szerént inkább sietünk.”²⁸

A puritánus mozgalom sodrában a Biblia népszerűsége megnőtt. A tudás tárházának, a műveltség alapjának tekintett Biblia olvasása kötelezővé vált. A Biblia biztosítja a legfőbb, legnagyobb művészi élményt, s az általa nyújtott kultúra nemcsak ismereteket jelent, hanem cselekvő magatartást, világmagyarázatot, mentalitást, ízlést. A biblia-olvasás az ingeny kegyelem bizonyosságának megszerzésében elengedhetetlen. A Biblia Isten szava, annak megértését szolgálja az anyanyelv, így a grammatika a tudomány síkjára emelkedik. A mozgalom írástudóinak műveiben számos megjegyzést lehet találni, amiből akár egy nyelvelméleti rendszer is kikerekedik.

Mikolai a puritánus mozgalom által tovább élesztett nyelvemelő és nyelvészeti törekvések buzgó képviselője, a magyar nyelv iránt megéltéknél érdekklődés egyik gerjesztője. Érezte, hogy a nyelv élő szervezet, rugalmasan alkalmazható, és az új eszmék hordozója lehet. Megjelentető erejét már Sylvester és Szenczi Molnár is dicsérte. Sylvester megírja a *Grammatica Hungaro-Latina*-t (1539), amelynek nagy szerepe van a magyar nyelvtani terminológia kialakításában annak ellenére, hogy a magyar csupán értelmező a latin nyelvkönyvben. Rejtett értékeire, szépségeire, szerkezeti sajátosságaira, törvényszerűségeire figyel Dévai Bíró Mátyás az *Orthographia Ungarica* (1549) tanulmányában. Geleji Katona István *Magyar grammatikácskáját* is ismerhette Mikolai, ahol a szerző a fonetikus helyesírás helyett az etimologikust tartja követendőnek.

Mikolai Hegedüs János nyelvészeti munkásságára már Toldy Ferenc is felfigyelt, és közölte a *Corpus Grammaticorum*-ban a *Tüzes oszlop* utószavát.²⁹ 1918-ban Szily Kálmán értekezik róla a *Magyar Nyelvben*:³⁰ *Egy régi magyar nyelvész* címmel méltatja. A

²⁷ Gyengék igazgatása. 47–48. p.

²⁸ I. m. 68. p.

²⁹ Pest, 1866. 700–704. p.

³⁰ MNy. 1918. 173–178. p.

nyelvészeti tanulmányok fölöttébb szükséges és hasznos voltáról való meggyőződésében Mikolai az Apáczai által is respondált Voetius-értekezésből is erőt meríthetett. Feladatát ró a nyelvre, hogy le ne süllyedjen a királyfia kis Miklós népi ponyva szintjére. Megkeverte a latin szavak magyar megfelelőit. Magyar nyelvi következetességére jellemző, hogy a címlapjaira magyar nyelvű impresszumot rakat: *Vásberg János által nyomtatott Ultrajektomban, a tavaszi második hóban, 1648 esztendőben*, míg az ugyanott nyomtatott *Magyar Encyclopaedián* Apáczai latin impresszumot használ: *Ultrajecti ex officina Johanne a Waesberg MDCLIII*.

A *Tüzes oszlop* jóítéletű olvasójához címzett utószavában öt lap terjedelemben közli nyelvészeti észrevételeit. Elsősorban a fordítás közben észlelt nehézségeket tárja fel. Akadálynak érzi a „logicus terminusok avagy az okasság mesterségének szavait”, azok hiányát. „A mi nyelvönkön némelyek alkalmasént kimagyaroznák némelyeket, de többire ugyan tudós embereket is hallgatván, vártam, mint fejezik ki a nép értelmére, eléggé kerülték” – panasolja. Véleménye szerint „jobb volna egyszer megtanétani azokra a népet, s azután ember magát sem fárasztaná, s a nép is könnyebben megérthetné a jó dolgokat”.

A tudományos közlésmód szinte kizárólag latin nyelvű. A váradi puritán körhöz tartozó Pankotai Ferenc 1650-ben írt könyvében szintén arra panaszkodik, hogy kevés munkát fordítanak magyarra a latinul nem tudó községnek. A filozófiai és logikai terminológia magyarításában Mikolai úttörő munkát végzett. Az utószóban summás szójegyzéket közöl a latin szavak magyar megfelelőivel. Ha ezeket összevetjük Szenczi Molnár Albert szótárával (1604), kitűnik, hogy számos esetben Hegedűs megtalálja a magyar megfelelőt azokra a latin terminusokra, amelyek ilyen formában nem szerepelnek a szótárban. Pl: *agens* – *cselekedő* (Szenczinél hiányzik, csak az *ago* igealak van), *antecedens* – *előtte járó dolog* (a szótár csak az igei alakot hozza), *causalitas* – *munkálkodhatóság, cselekedőség* (a szótárban *causa* – *ok, oka valaminek*), *consequens* – *következő dolog* (Szenczinél *consequentia* – *következés*), *efficiens* – *cselekedő, szerző ok, kitől valami lesz* (a szótárból hiányzik), *eventus* – *kimenetele a dolognak* (Szenczinél *történet, eset, valamiből következő vég*), *effectum* – *csinálmány, tétemény, ami lőtt* (a szótárban: *megcsinált, megmivelt, megtött, meglőtt*), *materia* – *materia, amiből valami áll, mint a kenyérnek a tészta, liszt, távolyból való a búza és a t.* (a szótárban: *minden az miből valami lesz*), *praedamatio* – *eleve-elkárhoztatás* (a szótárban a *praedamno* ige szerepel), *passive* – *elviselőképpen* (Szenczi: *passivus* – *indulatos, szenvedetes*) stb. A szövegtörzsben előforduló latin szavaknak is minden esetben igyekszik magyar megfelelőt találni: *consuetudora*, *a bevőtt szokása; mintegy motivajul, indító okul; mintegy mediomul, eszközül; abbreviatiokkal, rövidítésekkel stb.*

Az idegenből meghonosodott szakkifejezések megtanulására is buzdít, „sok szót csinált – írja – nemzetünk eddig is deákból és görögből is: *ecclesia*, *Biblia* és a t. görög szók, s mind értik. *Magistratus*, *fundamenum* és a t. deák szók, ez utolsót ugyan akarnám is, ha kimondaná valaki magyarul. A deák *gradus* szóból *grádcis* szót csináltak, s mind jók.”³¹

Helyesírási kérdéseket taglalva az igekötők írásával foglalkozik. Szenczi Molnár Albertet követi, amikor úgy nyilatkozik, hogy „mi szükség nekünk, hogy a *bémenendek* megszagattatván *bé-menendek* legyen. Nekem úgy tetszik, hogy az ilyen praepositíók, eleibetétett szók, főképpen mikor *verbummal* vagynak, akár elől, akár utol tétesenek, öszveragaszthatjuk, ha penig más részecske jó közikbe, ám váljanak el olyankor. Ezent ítélem ama *perfectiva particulakruíl*, teljestjegyző szókrul is: *meg, el, p.o. megmondom*,

nem választom el, mint szoktuk: *meg-mondom*. Ha úgy sok *megen* kezdetett szók lesznek, mit árt? A deákban is elég nemcsak *re*, szócskán. hanem *adon*, *contran* és t. kezdetek vagynak, mindazáltal nem szaggatják meg.”³²

Ugyancsak helyesírási kérdésekben nyilatkozik a latin eredetű szavak esetében, ahol „diphongusokra, két hangú deák betőkre – írja – nem ismerem szükségünket, mert annyit teszen, ha *predicatiót* írok *e* betővel, mint *ae*-vel írnám.”³³ A *c* hang jelölésében is állást foglal, az *e* és *i* hang előtt a *c* betűt ajánlja, más hangok előtt a *tz* betűkapcsolatot. A *cs* írásában a *ts* jelölés mellett áll ki: „A *duplex consonansok*, két zengős betők közül a csatogó vagy sűvöltő zengést igazábban íróm *ts* betőkkel, mint *tsuda*, *tsömör*, *tsomó* es t.”³⁴ A szó végi *g* hang utáni *h* írását feleslegesnek tartja. A hosszú *s* betű használatát a *t* után és a szó végén nem tartja alkalmasnak: „kicsény végső *s* bető is jó akárhol”. Szívesen általánosítaná a *w* használatát a *hív*, *bő*, *ó* szavakban (*ow testamentom*, *hiw szolgál*), ahol a *v* „ott zengett csak igen gyengén”³⁵.

Hegedűs mind a négy munkájában alkalmazza, és az ajánlásaiban vallja, hogy az elfogadható igazság hitté emeléséhez a befogadóhoz való alkalmazkodás szükséges. A funkcionális prózastílus által a meggyőzés eszközeként használt dialógusokkal tanít. Bacon és Descartes hatása érezhető a tanítás középpontba állításában, az értelemhez szólás szándékában, a tagolt, világos ítéletekben. Retorikája a népszerű kommunikáció eszköze, amely a keresztény erkölcs elfogadását célozza.³⁶ A kálvini, bullingeri retorika tendenciáit, az egyszerű, világos, sallangmentes, gyönyörködtetést mellőző, új nyelvi formák térhódítását a puritánus hatás erősítette. A barokk retorika mesterfogásairól lemondó új közlésmód a szélesebb körű befogadás szempontjából alkalmasabb volt. A formai elemeknél döntőbb volt a közlendő eszme. Mikolai szövegeiben is tapasztalható, hogy a gondolatra helyezi a hangsúlyt, azt egyszerű szavakkal igyekszik kifejezni, az új szellemi áramlat racionális igényéhez alkalmazkodva. A díszes, barokkos közlési móddal szemben előnyben részesíti az egyszerűséget, a közérthetőséget, a mindennapi nyelvhez való közelséget. Az új retorika stilisztikai követelményeit nem fejtegette, hanem alkalmazta. Már korábban, Szenczi Molnár Albert az *Institúció* fordításában dísztelen, közérthető, tömör nyelvre törekszik. A „felesleges elmemutogatást” elítélők sorában Medgyesi, Szatmári Péter, Martonfalvi, Apáczai mellett ott találjuk Mikolait is, aki elveti az „udvari” stílust, mert az „együgyűekhez” szól elsősorban. Könyve „nem valami oly tarafarás munka, nem e világi bölcs metódusra cirkalmaztatott, nem pompás szókkal mázoltatott. Mindazáltal vagyon bizony mégis neki mivel kérkedjék, hogy tudniillik ő a cifra festett szókat az orátoroknak és ritmistáknak hagyván, a hímes szókat a fülök viszkettetők olvasására és hallgatására bocsátván, szól ő a bölcs Istennek azon szavaival, kinél bölcsebb szólás soha nem adatik. Hasznos is ez, szükséges is valóba, avagy csak ezért is most elsöben, hogy ezáltal vonattassanak el a gyengék ama sok mesemondástúl, mocskos szófia-beszédektül, király fia kis Miklós költött szerencsétül.”³⁷

Medgyesi Pál már korábban a *Praxis pietatis*-ban (1636) az udvari stílus ellen szól. Az előkelő világi udvari stílus azonosítható a barokkal. Az egyszerűbb, közérthetőbb írás-

³² I. m. 137. p.

³³ I. m. 138. p.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ *Retorikák a reformáció korából*. Bev., vál., jegyz. Imre Mihály. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000.

³⁷ *Biblia tanúi*. *2

módra való törekvés nemcsak az új vallási áramlat kommunikációs szükségletének eredménye, hanem az egyre terebélyesedő népi olvasóközönséghez való alkalmazkodásnak is. A gyönyörködtető művészet elítélése és a célszerűsége való törekvés puritánus hatás. Hegedűs is angolból fordít, és valószínű, hogy populáris kommunikációját az angol kegyességi irodalom befolyásolta, amely a képzeletre ható művészettől elzárkózó értekező prózát kedvelte és az oktatás szolgálatában álló elmélkedést. A prédikátort nem érdeklí a magyar szépirodalom. Szórazotatást vagy gyönyörködtetést célzó járulékos anyagot nem használ. Az antik és humanista retorika közhely anyaga, példakincse is kimarad a szövegéből. A céltalan világi szépet számúzi. Történelmi katasztrófák idején több a józanság, kevesebb a szín. A katasztrófáknak kiszolgáltatott ember egyedül a vallás biztonságos gyámságára támaszkodhatott.

Tarnai Andor a *Klaniczay-émlékkönyv*³⁸ írt tanulmányában mutatott rá, hogy mivel a külföldi egyetemeken tanuló magyar diákok angol, holland, francia, német nyelvű kegyességi irodalommal találkoztak, az angol és holland népnyelvű könyvek stílusa vagy stíluseszmenye alakíthatta ki azt az igényt, ahogy a magyar puritánusok igyekeztek a maguk eszközeikkel kommunikálni. A puritán népszerű közlés lényeges jegye, hogy a nyelv hatékonyságát a nyelvi norma szoros követésében látja, nem pedig a nyelvi normától való eltérésben. Ahogy az Istenhez imádkozó ember saját szavaival fohászodik, az Isten is világosan, érthetően szól az emberekhez a prédikátor beszédében. Hegedűs a puritánus kommunikációelméletnek gyakorlati hasznosítását vállalja, az egyszerű emberek életének megjobbítására, oktatására, erkölcsi nevelésére. Legfőbb céljának tekinti a Biblia ismeretének terjesztését Pál apostol közvetlenségével és szabatosságával. Bár feltételezett, megcélzott közönsége nem a tudós világ, hanem a köznép, a diskurzus a magasabb képzettségű olvasóra is számít, ezért tüzdeli meg bibliai utalások jelzésével a szöveget, így egy időben tud különböző olvasói igényeket kielégíteni. A szövegbővítés prédikatori gyakorlatához igazodva írása egyszerre populáris közlés és igényesebb olvasóra is számító kommunikáció.

Tarnóc Márton így summázza Mikolai jelentőségét: „Eszméivel és gyakorlati nyelvészkedésével egyaránt Apáczai Csere János egyik előkészítője volt.”³⁹ Az *Encyclopaediától* visszatekintve még inkább jelentőssé válnak azok a törekvések, ítéletek, célok, amelyeket Mikolai Hegedűs János is megfogalmazott.

³⁸ *Klaniczay-émlékkönyv* Balassi Kiadó, Budapest, 1994.

³⁹ *Magyar irodalomtörténet* II. 1600-tól 1772-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.

Az erdélyi fejedelemség korának
jogi nyelve¹

Principdom of Transylvania and the Contemporary
Languages of Law

Part of the Hungarian terminology which were being used in the era of Principdom of Transylvania remained in use (per) (suit), some of them lost their special meaning (patvar) (wrangle), and some terms' meanings narrowed owing to social changes (bíró) (judge).

Az erdélyi fejedelemség jó másfél évszázados fennállása alatt nemcsak a viszonylagos önálló magyar államiság fenntartója volt, hanem a XVI–XVII. században nagyon fontos szerepet töltött be a magyar nyelv történetében is. Elsősorban azért, mert itt és ekkor válhatott a magyar először állami nyelvvé, amelyet már nemcsak a közélet legalsó szintjein, a helybeli közigazgatásban alkalmaztak, hanem a legmagasabb állami intézményekben is: az országos ügyek intézésében, az erdélyi országgyűléseken, az itt hozott határozatokból szerkesztett törvénykönyvekben is „hivatalos nyelv”-ként használták. Ebben a korszakban fejlődik ki a magyar nyelvnek egy közéleti (hivatali, törvénykezési, politikai) változata.

Ehhez a teljesség kedvéért azt is hozzá kell tennünk, hogy az erdélyi fejedelemség területén lévő száz városok közigazgatási nyelve mintegy természetesen német volt.

Ugyanakkor Magyarországon latin és német nyelven folyt a törvénykezés és közigazgatás. Kovács Ferenc² írja, hogy a nemzeti nyelvű jogi terminológia hivatalos emancipációjára Magyarország területén 1840-ig kellett várni.

A magyar jogi terminológia természetesen a magyar jogrendszerrel párhuzamosan, egy időben alakult ki, széles körű elismertségének kialakításában viszont vitathatatlanul Erdélynek jutott a vezető szerep. A magyar tudományos szakszókincs megteremtésének igénye a XVII. századtól, Szenczi Molnár Albert óta létezik. A korszak nagy nyelvtanírói, az erdélyi nyelvművelő mozgalom tagjai, különösen Geleji Katona István elsődlegesnek tartották az új szavak alkotását. A szaktudományok magyar nyelven való művelésének megvalósítását szolgálta Apáczai Csere János is a *Magyar Encyclopaedia* és a *Magyar logicsatka* megjelentetésével, melyekben a legalapvetőbb tudományos szakszókincs magyar megfelelőit alkotta meg³.

Az Erdélyi magyar szótörténeti tár forrásai között az erdélyi írásbeliség olyan emlékei szerepelnek, amelyeknek zöme ilyen vagy olyan módon kapcsolódik a jogi és közigazgatási nyelvhez. A feldolgozott adalékok legtöbbször a levéltári forrásokból került ki. A felhasznált levéltári anyag a múlt irattermésének, a helyi írásbeliségnek legkülönbözőbb hivatali és magánéletbeli iratfajtáiból tevődött össze: a birtok- és szolgálat-összeírások, végrendeletek, osztálylevelek, kelengye- és tárgylajstromok, az élet legkülönbözőbb kér-

¹ Az Erdélyi magyar szótörténeti tár adatanyaga alapján.

² Kovács 1964. 7. p.

³ Fábíán 1993. 18. p.

déseiben tartott vallatások jegyzőkönyvi anyaga, a csere és adásvételi iratok, nyugták, költségjegyzékek, körlevelek, egyházlátogatási, törvénykezési, valamint városi tanácsi, falusi meg széki jegyzőkönyvek, anyakönyvek, jobbágykezeslevelek, naplók, elmélkedések, misszilisek. Ez a levéltári anyag a későbbiek során kiegészült a közben nyomtatásban is megjelent történeti, irodalomtörténeti munkákkal, amelyek forrásként is számbajöhetnek, hogy csak néhányat említsünk, ilyen pl. Borsos Tamás naplója, Bethlen Miklós önéletríása, Varga Katalin pere, Teleki Mihály levelezése.

Mivel az írásbeliség egyik letéteményesét a közigazgatás, igazságszolgáltatás és törvénykezés házatáján kell keresnünk már az államalapítástól kezdve, nem hat újdonságként a tény, hogy a szótár anyagának nagyobbik részét valamilyen módon a vizsgálat körébe vonhatjuk. A levéltári anyagból elsősorban természetesen azon források jöhetnek számításba, ahol a közigazgatás nyelve magyar volt a fejedelemség korában (pl. Dés, Kolozsvár, Torockó). A Szótörténeti tár tartalmazza az erdélyi fejedelemség törvénykönyveit a XVII. század derekáról, ezek a *Compillatae Constitutiones Regni Transylvaniae* (1671) és az *Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae* (1677). Más nyomtatott források is tartalmazhatnak az e témában kutató számára felhasználható adatokat, hiszen Teleki Mihály levelezésében például hivatali és magán jellegű levelek keverednek. Ugyanígy nem hagyható figyelmen kívül Varga Katalin pere sem, vagy Borsos Tamás naplója.

Összegezve tehát elmondható, hogy az erdélyi törvénykezéssel és közigazgatással majdnem teljes képet nyerhetünk a Szótörténeti tár olvasása során. Az adatanyag gondos tanulmányozásával pedig erről az igen széles, átfogó területről igen pontos nyelvi képet is rajzolhatunk.

Már ebben a korszakban nagyon sok jogi műszó megtalálható a magyarban, de a szakszókincs tovább alakult, fejlődött, magyarosodott. A nyelvi változások a nyelvnek ezen a területén is megmutatkoznak. Egyrészt találni mára már jelentésükben elavult kifejezéseket, olyan szavakat, amelyek elavultak, vagy másokkal helyettesítődtek az évszázadok során. Másrészt az ősi magyar szavak, valamint a nyelvbe már betagozódtott jövevényszavak (elsősorban szláv eredetűek) mellett számtalan latin szó meglétét is regisztrálhatjuk. Ezek a latin szavak pontosan a nyelvnek erre a rétegére jellemzőek, és különösen az írott változatban terjedtek el. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk azt is, hogy a latin szavak tömege nemcsak a hivatali nyelvben jelent meg, hanem a művelt magyar írástudók írásában (magánlevelek, elmélkedések, önéletríások) is. Ezek a szavak formailag természetesen valamelyest alkalmazkodtak a magyar nyelvhez, de a korszakra jellemző módon számtalan olyan nyelvi szerkezet, formula alkalmazását is indukálták, amely a magyar nyelvnek nem sajátja. Mivel a szótár szerkesztési elvei között szerepel a képzős szavak önálló címszavá emelése, könnyű nyomon követnünk ennek a szókincsrétegnek a jelenlétét. Nagyon nagy számú műveltető, de főleg szenvedő képzős latin igével találkozunk. Ezeknek a szavaknak a zöme az *-l* honosító képzővel kerültek a nyelvbe. A későbbiekben a nyelvújítás fontos lépcsőt jelent ezen a téren is, hiszen rengeteg új szó kap helyet a nyelvnek ebben a rétegében.

Ebben a tanulmányban néhány olyan kifejezéssel kívánok foglalkozni, amelyek a fejedelemségkori Erdély jogi nyelvének részét képezte, s amelyeknek egy része máig fennmaradt, más része pedig jelentésváltozáson ment át, kihullva a jogi szakszókincsből, elavultak, vagy jelentésük általánosabbá vált, s így a köznyelv szókincsének részévé lettek. Természetesen a jogi nyelv terminológiája is rendkívül szerteágazó, akárcsak azok a valószínűleg területi területek is, amelyekre vonatkozik. Ezért itt csupán a perrendtartással kapcsolatos kifejezésekkel foglalkozom a teljesség igénye nélkül; ezek a következők: *bíró, patvar, per, terminus*.

1. BÍRÓ

A szó a *bír* ige főnevesült -ó képzős melléknévi igeneve. Eredeti jelentése 'hatalommal bíró' lehetett. A társadalmi vezető szereppel általában együtt járt az ítélkezés joga. Ez volt az alapja az 'ítélőbíró' jelentésváltozat fokozatos uralomra jutásának. Mindkét jelentésre vannak adatok már a XIV., illetve XV. századból.

A Szótörténeti tárban a *bíró* főnév kilenc jelentéséből nyolc vonatkozik a bírói tisztség különböző válfajaira, valamint néhány szókapcsolat is ide sorolható.

1. 'városbíró': 1564: Leorincz byro [Kv; Szám. 1/X. 13]⁴.
 2. csak tbsz-ban: *bírák uraim* 'a (kv-i városi) főbíró és a királybíró (másodbíró)': 1582: az ely mult nagy Karaczyon nap Eleot harmad nappal hyttak wala mynket az Coloswary Byrak es Tanaczy vraynk valam yvsz Torlasnak meg latasara [Kv, KvLt Fasc. VII. Nro 421].
 3. 'falusbíró': 1591: Istwan deak Capitani vr(am) képe megh hatta vola â mi bironkan hogj mester balast fogwa hozna Jde be az varban [UszT].
 4. *tbsz* 'falusi v. falusias jellegű bányavárosi) esküdtek/hitesek összessége, az esküdt-ség': 1594: az Biraknak kik az hordokat megh mertek egi pint bor arraual tartoznak [Somlyó Sz; UC 113/5. 7].
 5. 'szolgabíró': 1547: Ez zewrzesth mohay Laios megy nem Akarja wala Allany, es My Akarank az ew Jozagan Igazatth wennwnk, Biro Espan nekwl [Sv; MNy XXXVI, 53].
 6. 'szék/törvénybíró': 1591: teorwent kerte(m) en te teolled ket uttalis azt mondottad variad cziak ezennel adok ... azert tartoztal volna teorwent adny mert mikor bíroa teonk mind szegenek bodognak leo wennek (!) meg Eskwtel hogy teorwent teszes [UszT].
 7. 'fogott bíró, közbíró': 1553: dolognak Byray leznek myhol (!) deak Es Borsos gyorgy [Kv; BfR VI. 295. 1]⁵.
 8. 'udvarbíró': 1588: Pascha vayda Galponyai^a Sombori vram biraia [WLT. – ^aGalponya Sz].
- szegények bírāja* kb. 'a (helyi) szegényrendűek ügyeinek intézője'. 1594: Zabados Thamas Marhon Zegienek Byraia [Somlyó Sz; UC 113/5. 4].

A mai magyar nyelvben a *bíró* elsődleges jelentése 'az igazságszolgáltatásban működő, tárgyaló, ítéletet hozó (jogvégzett) személy'. A második jelentése régiesnek minősül a

⁴ Az adatok a Erdélyi magyar szótörténeti tárból valók. A rövidítésekre nézve lásd a SzT I., illetve V. kötetének rövidítésjegyzékét.

⁵ A rendiség megszűnéséig, illetve a modern hivatali ügyintézés kialakulásáig az érdekeltek nem folyamodtak minden kisebb jelentőségű ügygel távoli hiteles helyekhez, káptalanokhoz, azért, hogy a megállapodásokat írásba foglaltassák, hanem szavahihető személyeket kértek fel magánjogi ügyleteikben bizonyáglevelek kiállítására. Ezek a személyek a városi és falusi értelmiség, illetve a birtokos nemesség írástudói közül kerültek ki; a bizonyáglevél súlyának emelése érdekében a felek természetesen igyekeztek az irat megszerkesztésére minél tekintélyesebb közéleti személyiségeket, officium-viselőket is hívni vagy – egykori kifejezéssel élve – „fogni”. Ezeket a magánszemélyeket és offi-ciálisokat arról, hogy kézfogással kötelezték őket a szóban forgó ügyről való bizonyág-levél tényeknek megfelelő kiállítására, *kézen fogott bíráknak, fogott közbíráknak* vagy *fogott bíráknak* nevezték. Ezek aztán, mivel külön felkért, meghívott személyek voltak, a kiállított bizonyáglevélben *hivatalos személyeknek, hivatalos közbíráknak* vagy *hiva-talosoknak* nevezték magukat. (Szabó T. Attila 1955. 232. p.).

Magyar értelmező kéziszótárban: 'községi eljáróság feje'. Ugyanakkor az ÉKsz. felveszi a 'játékvezető' jelentést, amely a vizsgált adatanyagunkhoz képest újnak minősül.

A *biró* főnévre vonatkozó adatanyagot áttekintve elmondható tehát, hogy a közigazgatásban betöltött tisztségek közül ma már egyiket sem jelöljük ezzel a főnévvel, összetételeiben sem használatos. A XVI–XVII. században, amikor a közigazgatásban, törvényhozáásban és igazságszolgáltatásban betöltött szerepek sokkal inkább összefonódtak, a *biró* főnév jelentése is ennek megfelelően sokkal gazdagabb volt. A különböző tisztségek jelölésére ugyanakkor számos összetétel is alakult: pl. *főbiró*, *királybiró*, *szolgabíró*, *udvarbíró*.

A Szótörténeti tár érdekes adaléka a *biróhagyás* összetétel, amelynek jelentése 'bíróhelyettes-kijelölés': 1590: az Uristen Biro vramat Igyarto Mihalt, kit valasztottak volt, meegh az eletbe(n) megh tartotta, hanem eo kgme akyre bizta az ideigh az pechetet, mostanis Byro vra(m) eo kegme arra bizza Effele Byro hagyas ne(m) egiebet hane(m) Byro vramath illety, eo kgme iure substitualhat reeghy zokas zerent olliant Az tanchbely vrain keozzwl, Aky eo kgmek keozzeowl ideosb [Kv; TanJk I/1. 149].

A *biró* egyik legfontosabb származékszava a *bíróság*, amelynek a Szótörténeti tárban szintén több jelentése van, s ugyancsak tükrözi a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban betöltött többféle szerepet:

1. 'város-, falus-, udvar- v. törvénybírói tisztség/hivatal': 1548: quendam officia primipilatus Byrosagh appellata [Görgény vára MT; SzO II, 82].
2. 'falusbírói tisztt, vkinek falusbíró volta': 1612: Sombori More Gergely falus hitős biro az ő birosagara megh esküt hitre így vall* [Szászszombor SzD: KJ. – "Köv. a vall.].
3. 'udvarbírói tisztségviselés ideje': 1568: az el mult eztendobe flystych Lorinc birosagaba, karacson eloth, akor volt az ozue vezes Jtueés (!) orban es otues gergel kozot [Kv; TJK 179].

Az ÉKsz.-ban, akárcsak a *biró* esetében, a fő jelentése a jogi területre vonatkozik: 'igazságügyi hatóság, testület, amely peres ügyekben dönt, ill. bűnügyekben ítélkezik', régiesnek minősíti a 'községi bírói tisztség' jelentést.

A *bíróság* származéknak a Szótörténeti tárban fellelhető néhány, mára már elavultnak mondható összetétele, amelyek a közigazgatási hivatalra vonatkoznak: *bíróságház*, *bíróságigazítás*, *bíróságviselés*, *bíróskodik*, *bíróitétel*, *bírótilalom*, igaz csak e két utóbbira van adat a XVI–XVII. századból.

bíróitétel 'bíróállítás': 1614/1616: Az uj Biro tétel poharar eleitől fogua volt rendelúe szaz ko soo, aztis mindenkor annúatim és miolta en rea emlekezem meg attak* [Torda; RDL I. 100. – *Ti. a kolozsi só-arendátorok Kolozson].

bírótilalom 'bírói tiltó-határozat/végzés': 1598: chy chreny Sara Chyereny gabor uramnak ... iobagitt el foglalhas(s)a ... ezben pedegh se biro tilalom se feiedelem misilis leuele se patens parancholatiual ualo tilalom ne ellene alhason (!) [Balászfva BN; SLT 29. Y. 8].

2. PATVAR

Szláv eredetű szó, a magyarba mint jogi kifejezés leginkább a szerb-horvátból kerülhetett át. A SzT-ban három jelentéssel szerepel, ezek közül a harmadik, indulatszóként szitokszóként máig is élő. Hogy a XVI–XVII. században mennyire élő volt a szó, a vele alkotott nagy számú szókapcsolat is jelzi. A jogi vonatkozású jelentéseit az ÉKsz elavultként tartja nyilván ('perpatvar').

1. 'álnok/csalárd okkal/megalapozatlanul indított per': 1571: Vegeztek ... hogy eo kege Byro vram Zokatlan Birsagal Neh Terhelyek az theorwenbe az pereseket Az fele

pathwart es annak Birsagat semmy keppen Zenwedny nem akaryak eo k. Mert az koloswary Zek soha ez eleot pathwaros Nem volt ez vtan sem akarjak hogy legien [Kv; TanJk V/3. 29b].

patvaron marad: 1551/1585: (A jóságot) valamikor Mikola Pal meg fizetendi meg tartozik Orsolya Azzony Bochyatani ... mely fel meg nem Allana, az pathwaron maragion ez leuelnek Ereieuel [Gyf; JHbK XXVIII/29].

patvaron van: 1595: Azt mondom ne(m) elegh ok adas ... myert sem(m)i Jo okat ne(m) adhattya tilalmanak, Azt mo(n)gyúk patuar(n) vagyó(n) [UzsT 10/84].

patvart követ vkin: 1595: El kellett volna men(n)i az Actornak Hoggiai Mihálnak az hoúa az kezes vitte volna, mennyen Vtan(n)a valahoúa vizj az igaz tetelre. Am minth patuárt keóuet Hoggiaj Mihalj fere(n)cz Palon A hogj Jo okat ne(m) adna tilalmanak, es az kezes, Az patuár rah tér az Actorra Hoggiaj Mihalyra [UzsT 10/85].

2. 'perlekedés'

(minden) **per és patvar nélkül:** 1589: mjkor dobokaj ferencz az tizen keth forjntoth Meg Aggya, giórgi vra(m)nak tartozzek fel venj ... es Meg boczjatanj az fueth ... Mjnden per es patuar nelkwl [M.köblös SzD; JHb III/31].

3. szitk (enyhe) a patvarba! kb. 'a csudába':

a patvar tudja: 1676: Az mi illeti az német hírt, patvar tudja, mit tehettek azok fel, mert az rák természetet majd le teszik és tatárrá lesznek [TML VII, 154-5 Béli Pál lev. Teleki Mihályhoz].

A *patvar* főnévnek több összetétele, származéka is van.

patvardénár 'patvarkodásért fizetett büntetés': 1666/1793: Az Falu Törvénybéli maradságok: A Falu törvénye szerint valo patvar dénár 24 Három gira téssen dénár 24 [SzőkFt 26].

patvarkodás I. 'megalapozatlan vádaskodás, rágalmazás': 1669/1726 k.: Ha valamely peres csak patvarkodásért, mások károsításáért citál valamely szegényt vagy ártatlant törvényre, akarván fásasztani és haszontalan költséggel terhelni ... ha az Inctus Comprobálhattya hogy az Actor méltatlanul fásasztota légyén ... mind kölcségét fíradóságát fizesse meg [Dés; Jk 4].

2. 'veszekedés, perlekedés': 1662: Intené azért s kérné fejenként ökegyelmeket, éjjelnappal lennének azon, egyeznének meg ... hűségben végig kellene maradniok, kétfelé a kenyelt nem nyomni, hanem a fejedelmet önagyságát kellene uralni, Patvarkodásnak, árultatásnak már nem kellene köztök találatni, hanem magok kárán, romlásán tanulni [SKr 671-2].

patvaros I. mn I. 'peres, perrel kapcsolatos': 1681: Ennél egiebet Körtuelyfajárol ne(m) tudok írni, mivel semmi oly patvaros állapotja nincse(n) [BálLt 1].

2. 'megalapozatlanul, álnok/csalárd okkal pereskedő'

patvarosnak mond: 1570: Chinak gergelne azzon ... Buchwiet kouetj vala raytam az zolonek es az hatalmassagnak terhet, ezt felelem w ellene, hogy ezt w En hozam Nem mo(n)dhatna mert En wtet annak elewte Biro eleybe Herchegeh antal wram eleybe Ideztem ... wgy hatta megh hogy ky meressem az zolot, Az varos meroiewel Es Egieb kozonsegos Jamborok voltanak kyk megh Buchultek. Annak okaert hogy Engemet meltatlan ok nekwl haborgat si iuris est pathwarosnak montam [Kv; Tjk III/2. 166b].

peres patvaros 1678: elsoben az Attjafiaokt hogy megh kenalta volna aval az megh irt oroksegevel Bato Marto(n), an(na)k uta(n)na Biro Thamas Urunkotis ... Hogy valami oly hástart peres patvaros ember kezeben ne eytene vicinussa(na)k akarattja ellen [Homoródsztmárton U; Eszt-Mk Cserei lev.].

3. 'patvarkodásnak helyt adó': 1570: Meg Ertettek eo k. Byro vramnak panazolkodasat az Theorwenbelj dolgok feleol, Eo K. varoswl azth Mongiak hogy Nem Igazgatyak eo

keget Byro vramat es az Thanachiot az Theorwennek Rendyben chyak hogy keryk eo keget azon hogy Az Reginek Modya es Rendthartasa zerenth visellyek eo K. Az Theorwennek zolgalthatasat, hogy Neh Legien az kolosuary zeknek patthwaros Newe [Kv; TanJk V/3. 8].

II. *fn* 'álnok/csalárd okkal, megalapozatlanul pereskedő személy': 1593: Az teorwenis azt Itele hogy megh kell bizonítani ha gira(n) akar engemet ejtenj az Bizonitasnak heliet Z. Kiraljrja hagiak az kiraly biro vrain ... az teorwenj azt Itele hogy el eset keresetitul az girara is ra teot kire engemet kereset ra Itele az teorwenj nemis apellala velle ky fogok s meg bizonito(m). Azertt engemet vgy keres mint patuáros [UszT].

patvarosul 'álnokul, csalárdul, megalapozatlan jogcímén': 1570: Mykor Josa deakne ez veget myert zoelyet ely beochwltette ... Theorwenbe fogta volna ... hogy teorwnbe allotak volna Josa deakne p(ro)curatora azt felelte Bachy gérgh ellen, hogy az parancholatot Meltatlan es pathwaroswl hozta es Nem Jgazan elj vele [Kv; TJK III/2. 108].

3. PER

A TESz szerint, akárcsak a *patvar*, a *per* főnév is szláv, közelebről délszláv eredetű. Általános jelentése a 'civakodik, veszekedik'. Jogi műszóként feltehetőleg a szerb-horvátból került a magyarba. A *per* magyar elvonás a *perel* igéből. Megléte adatok már a XIV. századból vannak. A *per* az ÉKsz szerint megtartotta mindkét fő jelentését ('jogi eljárás', valamint 'vita, perlekedés') mindmáig. Ehhez hozzá kell azonban tennünk, hogy a *perel* ~ *pöröl* között a mai köznyelvben szóhasadás történt, a *perel* főként jogi műszóként él, a *pöröl* pedig főként 'civakodik, veszekedik' jelentésben használatos.

1. a 'jogi eljárás' jelentés gazdagon adatolt, adalékok 1553 és 1817 közötti periódusról lelhetők fel a Tárban, Kolozsvár, Dés, Udvarhelyszék törvénykezési jegyzőkönyvei, a Dobolyi család leveleiből például, hogy csak néhányat említsünk. Az első adat 1553-ból való: Az mynemy perek volna ... halaztothak vyz kerezv vthan valo vosárnapra wásárhelyre [Kv; BfR VI. 295/1].

Nagyon sok szókapcsolat is formálódott a *perrel*, egy részük, az ígés kapcsolatok: (pl. ~ alatt van; ~ be akad; ~ be fog; ~ be indul; ~ ben forgó; ~ ben levő; ~ be száll; ~ t mozdit; ~ nélkül), a peres eljárás lefolyására vonatkoznak, más részük pedig a perek fajtáira:

hosszas/hosszú ~ 'processus longae litis'. 1600: ha en ezt tuttam volna, hogy illien hozzu peörrel kell megh wenne(m) az en ígasagomat bizony talam maskeppe(n) gondolkottam felele [UszT 15/247].⁶

nehéz ~ 1585: Atta Biro vram Az varos eleibe minemeo Nehez perey volnanak az varosnak, feokeppen az hatarak feleól [Kv; TanJk I/1. 5].

városi ~ 'a város törvényszékén folyó per'. 1681: Minden féle váraai Pörök szoktak indulni elsőbe(n) a város Birája szekin; ha kinek ott nem tetzik viheti az Vár beli Officialisok szekire; ha ugya(n) ott sem, a' D. Terrestris szekire ugya(n) a várbán; ot végenek kell szakadni; ha Capitalis a' dologh, az vár megye Tiszteinek jeleln létekb(en) kel véget szakasztani az Ur szekin [VhU 70].

2. 'a per lefolytatása, tárgyalás', szintén igen gazdagon adatolt. Akárcsak az első jelentés esetében, az adalékok időbelisége túlmutat az erdélyi fejedelemség korán, 1570 és

⁶ Dósa (1861. 69) szerint „olyan perre vonatkozik ez a megnevezés, amelyet négy törvényszakon kellett folytatni (az Approbata Compilata constitutiokban hosszú perrel követelendőknék irattak. A gyakorlatban azonban ez nem éppen így volt, néha más jellemű pert is hosszúnak neveztek (pl. bizonyos örökösödési perek).”

1834 közötti adatokat tartalmaz a Szótörténeti tár. Az első 1570-ből: Nagy vinche aztis vallya hogy Latta az per alathis az my zeleohez valo zerzam voltis az haztayan ely attha el ely keoltotte [Kv; TJK III/2. 40].

3. 'vita, perpatvar, nézeteltérés': 1567: Margaretha Rel(i)cta Gaspari Kodory ... fassa est, Ezt hallottam hogy azt monta Zócz Fabyan az vranak hogy nem mer en velem perleny mynt az eb merth ha merth volna edig ele fogoth volna, es az vra azt monta neky hadnad el echer a bestye sok pereyt [Kv; TJK III/1. 95].

4. 'vita, megbeszélés': 1641: az papista papok(na)k giulesek auagy perek volt [BfR].

A *per* főnév, mint már említettük, a *perel* igéből jött létre elvonással. Az ige öt jelentéssel szerepel az erdélyi fejedelemség korának adatai között.

1. 'pert folytat, pereskedik': 1571: mynd az attya es attyaffyay annyra fwtottak dogat hogy az pereseket myndenkeppen megh elegettyk es le chyndezetettyk hogy ewk rea nem mennek s nem perelnek [Kővár Szt; BesztLt 3528 „Clemens Jspan et Fr. Zalokj P(rae)fecti arcis Keowar” a beszt-i bíróhoz és esküdt polgáraihoz].

2. ts '(be)perel/perbe fog vkit/vmely közösséget': 1562: Enis meg bochattam az Ew rezet kjseskolobe myert hogy minket mind ketten az idegen atyaffyak perlenek [Zsombor (K) körny.; MNY XL, 138].

3. ts 'per tárgyává tesz vmit': 1569: Anos azony Eeo maga feleolis felelt hogy soha ne(m) perly sem ne(m) keresy Eeoujs ezt az zylkereky yozagot [Néma SzD; JHbK XXXVIII/6].

4. 'perrel elnyer': 1606: az malommal által ualo zenáfiúet elézer az Miklosfalui fiak az Bereczkj Balint maraduaj bjriak vala, s azoktól perlett vala részt benne [UszT 20/293 Petrus Leórinicz de Zombatfalúa lib. vall.].

5. 'veszekedik, vitatkozik': 1567: Zócz Fabyane ... Jgy felelt de mayd merne az lotyo bestye kúrua velem perleny [Kv; TJK III/1. 104].

Az igének és a főnévnek is egyaránt sok származéka, összetétele is szerepel vizsgált adatyanyagunkban. Ezek közül itt csak egyetlen képzett formát emelnék ki, amely ma már szokatlan ebben a formájában: az *-l* képző előhangjának elhagyásáról van szó, valamint olyan típusú képzőhasználat jellemzi, amely a mai nyelvhasználó számára igencsak szokatlan:

perlő I. mn 1. 'pereskedő': 1677: Az hol pedig a' Birák a' peresnek egyigyőségére es fogyatozására nézve Prokátort rendelnének a' perlo ember mellé. tartozzanak ugyan felvenni, és sincerè agálni sub poena homagii, de a peres-is tartozzék fáratságának érdemlet jutalmát meg-adni [AC 208].

2. 'vkit perbe fogó': 1710 k.: Nagyszegit és rabtársait azon az 1702-béli, Sárosit perlő gyúlésen senki még csak egy szóval sem hozá elő [BÖN. 881].

II. fn 'pereskedő/peres fél': 1677: azért mind a' Torvény látók és perlők, az ő hivatalyokban bátorságosabban procedalhassanak [AC 175-6].

perlődés 1. 'pereskedés': 1584: Geres Bretz Dienesne vallia ... Teremy Marta mint hogy harmados volt az Andras vr Iowayban ketteyt a' zeleonek Marta Azzon birta ... Az Besztercej perleódesben minth es hogy forgot Nem tud (!) [Kv; TJK IV/1. 340-1].

2. 'perlekedés, civakodás': 1608: Hogy azért my keozeottwnkis ez Vtan is ez fele haborusagos Igyenettlensig az perleodesbeol ne legyen hane(m) inkab az igaz attyafusagos szeretet Maragyon keozuegezesben [Kv; JHb XXVI/49].

perlődik 1. 'pert folytat, pereskedik': 1584: Poticza Azony Pal Bwzerne, Es Eua Crestel Gicherne^a Ez el mult zombaton ... Menenk az Boltba(n) Olaios Georgnehez, Az

Azzyon Mayd Syrankozo felben vala, Mondank mith busuiz hogy nem bekeltek meg mit perleótteok eg'massal, Monda en eoreomest latna(m) hogy meg bekelnenk, bar keweseb Marhank volna [Kv; TJK IV/1. 372. – 'Vallja].

2. 'veszekszik, vitatkozik': 1573: Margit Thamo Ambrusne azt vallia hogi eo eleot Nem Zytta kato agostont, hane(m) mykor Ig perleodnenek egimassal azt Monta hogi adna Isten Zent lelket hogi feledne enge(m) agoston [Kv; TJK III/3. 86].

perlődő 'pereskedő': 1650: Melj feöld feől Janki Mihaly wram eó kegyelme ... menedekseget igire es fogada Peteó Mihalynak ... Peteó Mihaljs azonkeppen menedeksegett fogada az feöld feől Janko Mihaly wrannak es az eó kegyelme Posteritassinakis minde(n) haborgatok es perleodeok ellen [Maksa Hsz; Eszt-Mk Cserei lev.].

4. TERMINUS⁷

Negyedik vizsgált kifejezésünk a *terminus*, amely latin eredetű szó, első adatunk a TESZ szerint 1592-ből származik 'határidő, időhatár' jelentésben. A XVI–XVII. században a jogi nyelvben gyakran használt kifejezésként élt a következő jelentésekben:

1. 'törvénytiszakasz, törvénytiszak (a perek ellátására, törvénykezésre kijelölt időszakasz)': 1568: En is szemele(m) zerent ot wolta(m) koszely eg Holnapy az terminoson [Erked K; Beszlt 38 Petrus Borzasy de Erked Gr Thymar beszti bíróhoz]. 1585: Attunk Eotwes Ferenczh Es Ember Janos ala Egy kuczhyt Feyerwary 4 louat Juhos Myklosset mykor az Termynusra ala menenek fyzette(m) f. 3 d. 50 [Kv; Szám. 3/XXII. 4]. 1593: Nyreo Josa ... vallia: ... 1590 eztendeoben, az Erdeli Terminuskor zent Lukach napba talala megh enge-met Sarmasagi Gabor, hogi adnek nekj f 8 [Kv; TJK V/1. 400]. 1605: Az Vasarhely legh késebbi terminúsigh Marton Janos feólde vala az peres fold [Uszt 19/16 Joannes Biro de Kwsmeód pp (40) vall.]. 1677: Az Országnek közönséges és egyenlő akaratbol valo vége-zésit, Articulusit, maga-is meg-tartya, másokkal is megtartattya⁸; szegénynek, boldognak, személy válogatás nélkül, igaz törvényt szolgáltat, a' sententiaknak executiojokat nem impediállya, söt terminusokon és Diaetákon-is semminémű törvénynek discussiojában ben nem ül, holot ad suae Celsitudinis praesentiam apellállják a' törvényeket, mint Summus Justitiarius eleiben [AC 32. – 'Rákóczi Ferenc] | A' Régipereknek másra valo szállításában observaltassék ilyen mód, ha valaki valami régi pert másra akar szállítatni, ollyant, a' mely egynéhány esztendőtől fogna nem volt in Foro ... tartozzék a' Terminus elöt három hólnappal certificaralni azt az embert, a'kire akarják szállítani [AC 185].

~**celebráltak** 1614: ez Ieouendo Maiusnak elseo napian Colosuarat terminus celebrat-tassek, melj egj holnapig durallion, holot ane omnes causas az Bathori Feiedelem ideieiben teoruenitelenwl elueot lozagoknak causaia assummaltassek [Ks 87 ogy-i végzésből].

~**ki szolgáltat** 'törvénykezési ülésszakot tart' 1677: Hogy mindennémű bántodások, mel-lyek külömb külömb féle törvénytelenségekéből szoktak emergalni, meg-orvosolthassanak, és ki ki az p igasságát job modgyával affequálhassa, végeztetet, hogy a' Fejedelmek a' Terminusokat minden Nationak az ő szokott idejekben ki-szolgáltassák [AC 174.]

oktávális ~ 1677: Ha kik penig, egyéb igasságos színeknek praetextusa alatt extrabált Salvus Conductusokkal abutalván, Ország Statutumi és interdictumi ellen valo dolgokban elegyítették volna magokat, vagy ez után-is affélében impigálnának, evocaltatván a' Fiscalis Directorok által Octavalis Terminus, vagy Diaeta alat valo Táblára, a' meg-tiltot dolognak meritumja szerint, affélékről decernáltatot poenán convincaltassanak [AC 88].

ország –sa 1606 k.: az orzag terminussan keolt Adiudicata leueleonkis vagion [Dés; DLr 285 sz].

székely ~ 1621: mellj gjumölcz kertet ... elis njert Uölt törvenj szerent ... Mellj Causat Beke Martha nem acceptalvan appellalt az Szekel terminusra nyilvabb(an) valo megh latas(na)k okaert, de az törvent hatra hagyvan sok Uraim(na)k törekedésekre menenek az bekeségre mi előttünk illjen forman componalvan egjmással megh bekellenek ugy hogj Thordai Borbelj Gergeljne Rakosi Beke Martha aszszony Vincze Andras(na)k ... ada 12 fl. kesz penzet [Asz; Borb. I].

2. 'határnap (a tárgyalásra kitűzött időpont)': 1629: Actores p(ro)testant(ur). Miuel vrunk eo fel(se)ge paranchyolattya raitok, ha az hagyot terminusra nem comparealhatnak ez okon hat az teoruenben az nekiek ne derogallyon [Kv; TJK VII/3. 200].

A jogi vonatkozású jelentései mellett, természetesen a *terminus* főnévnek is megjelentek az általánosabb jelentései is, amelyek a hivatali, jogi nyelvtől azonban nem teljesen függetlenek:

3. 'határidő': 1588: was Georgy vramis ... informalt hogy Azokra a' Commissariusokra parancholatot hoznanak ... eo kgame Biro vram, Mennel hamareb lehet hozasson ez Commissariusokra Parancholatot, hogy Mennyenek Nemetibe, ennek vthanna vgmint három hettel egy Bizonios Napra, melj Nap es terminus az Missilisbe vgy denotaltassek hogy Matol fogwa(n) vgmint három het tayaban legie(n) Mert ... az Commissariusok chak az Mandatumot varnak es az occasiot, ottan hozza Niulnak [Kv; TJK I/1. 84].

4. 'megszabott idő, időtartam (az az időtartam, amely alatt vminek el kell készülnie)': 1605: erről pengi kegyelmetektől hitlevelet kévánunk. Mi is pedig <ti> kegyelmeteknek viszontag hitlevelet adunk, hogy ez induciának terminusa alatt <az> százságnak semmi violentiat nem inferalunk [SzO VI, 15-6]. 1677: Vegeztetet volt ennek előtte valo időkb, hogy Fejévérat ki ki házát meg-épitse bizonyos terminus alat, alioquin töle el-vétetessék és másnak conferalassék, melyben noha igyekeztek ugyan, és a' Fejérvári Házaknak külön külön kezekre jutot s' forgot állapottyok-is eléggé meg-lött [AC 58].

5. 'az az időpont/szakasz, amikor vminek meg kell történnie (vagy: teljesítési időpont/szakasz)': 1569: Az keoztek walo weghezes felwl penygh es Adossagh felwl azth mondom hogy ez Nylwan walo, es zembe walo ados rea byzonytottak ezth kezében kaptak (!) ... azth Nem Ereztyk Appelaciara Keoztek walo wegezesth penygh w Nagha teorte Megh sibi Jmpetet Merth ez wegezet terminusra nem kenaltak megh Antal wramath zaloghal [BesztL 77 Lucas Pistakj de Bongarth" a beszt-i bíróhoz és az esküdt polgárokhoz. – "BN].

6. 'szó, kifejezés': 1666: Bánom igen, az terminust is nem érthetem, de mindezekkel is nem gondolván, én csak érettek leszek és mindenfelé elküldözök ezen ma-holnap tudakozódni [TML II, 620 Teleki Mihály Wesselényi Ferenc nádorhoz].

7. 'határvonal':

métális ~ 'határvonal'. 1640: az kj iart hatarrol nem gondolvan Boer Simon az metalis terminuson belül occupalt ezeknek hatarokban circiter 45 köbölre valo szanto feoldet fellieb mas helien 10 szeker szenara valo feoldet retheth [UF I, 737].

Az ÉKsz-ban a jogi vonatkozású jelentések nem szerepelnek, mára két fő jelentése él nyelvünkben: 1. 'határidő', 2. 'műszó, szakkifejezés'.

Összegzőképpen elmondható, hogy az erdélyi fejedelemség korában a jogi műszóként használatos kifejezések egy része máig fennmaradt, használatban van (*per*), mások elvesztették speciális jelentésüket (*patvar*), vagy a társadalmi változások következtében je-

lentésük beszűkült (*bíró*). Ebben a tanulmányban természetesen nem elemezhettem a korszak teljes jogi terminológiáját, sőt a perrendtartáshoz kapcsolódót sem, számos kérdés tisztázásra vár, ezeket a későbbiekben, más alkalommal szeretném vizsgálat alá venni.

Szakirodalom

- A magyar nyelv értelmező szótára I–VII.* A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete (szerk.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- Becze Orsolya, Benő Attila, Erdélyi Judit, Sárosi-Márdirosz Krisztina (szerk.): *Magyar–román közigazgatási szótár.* Megjelenés alatt.
- Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III.* Kiss Lajos és Papp László (szerk.). II. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- Berlász Jenő: 1974. *Közintézményeink a XVI–XVIII. században.* In: Régi könyvek és kéziratok (Szerk.: Pintér Mária), Népművelési propaganda iroda – Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és módszertani központ, Budapest, 155–210. p.
- Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány.* Az Erdélyhoni magyar magánjogtan harmadik része. *Erdélyhoni magyar pertan.* Kolozsvár, 1861. Nyomatott az ev. ref. főtanoda betűivel.
- Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig.* Irodalmi, művészeti és tudományos intézet, Budapest, 1946. (Az erdélyi fejedelmi hivatalok 380–516 p.).
- Fábián Pál: *Nyelvfejlődés és nyelvfejllesztés.* In: *Nyelvművelés.* (szerk.) Fábián Pál, Budapest, 1993.
- B. Gergely Piroska: *A jelentésváltozások szerepe az erdélyi fejedelemség közéleti nyelvében.* In: Büky László–Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei III.* Magyar és finnugor jelentéstörténet, Szeged, 2003. 47–56. p.
- Kádár József–Tagányi Károly–Réthy László–Pokoly József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája.* I–VII. Deés. 1900–1905.
- Kovács Ferenc: *A XVI. századi jogi nyelvről.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
- Kovács Mária: *A jogi nyelv és a nyelvújítás.* MNy. XLI (2003), 367–370. p.
- Pusztai Ferenc (főszerk.), *Magyar értelmező kéziszótár.* Gerstner Károly, Juhász József, Kemény Gábor, Szőke István, Váradi Tamás (szerk.). Második, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- Szabó T. Attila: *Hivatalos.* MNy. LI (1955), 232 p.
- 1975–2000: *Erdélyi magyar szótörténeti tár.* I–X. (a VIII–X. kötet főszerkesztője Vámszer Márta) Kriterion–Akadémiai Kiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványa, Bukarest–Budapest.

Erdély története harminc év távlatából

**Scenograph of Transylvanian History from a Distance
of Thirty Years**

The three-volume-book: History of Transylvania was published at the end of 1986 and the author was the editor in chief. The book was issued three times moreover a shortened, one-volume version was also published in German, French and English. This work became both the subject of interest for the wide Hungarian public and the means of providing authentic information for foreign readers.

1986 végén jelent meg a háromkötetes *Erdély története*. Harminc év elég hosszú idő annak megállapítására, hogy mit jelentett a magyar történettudomány számára ez a munka. A könyvet három kiadásban jelentettük meg, de rövidebb, egykötetes kiadásban magyar, majd német, francia és angol verzióban is. Egyszerre lett a széles magyar közvélemény érdeklődésének tárgya és szűkebb külföldi körök tájékoztatását is szolgálta.

Előzmények

Hogyan került sor e mű megjelentetésére? A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete tervezte és indította a munkálatot. Engem az intézet igazgatója, Pach Zsigmond Pál kért fel főszerkesztőnek mint Erdéllyel is foglalkozó kutatót, még amikor az Akadémia főtítkár-helyettese voltam. Ezt azért kell megjegyeznem, mert a megjelentetéskor már művelődési miniszter voltam és némelyek ebből azt következtették, hogy „hivatalos kiadványról” van szó. Így lettem a három kötet főszerkesztője, s a szerkesztői munkában részt vetek Makkai László, Mócsy András, Szász Zoltán, majd közreműködött Barta Gábor. A szerzők között az I. kötetben a korán elhunyt Mócsy András mellett Tóth Endrét, Vékony Gábort, Bóna Istvánt, Barta Gábort és Makkai Lásziót találjuk. A II. kötet (amely az 1606-tól 1830-ig terjedő időszakot fogja át) szerzői Péter Katalin, Trócsányi Zsolt és R. Várkonyi Ágnes voltak. A III. kötet szerzői Miskolczi Ambrus, Szász Zoltán és az 1920 utáni fejezetekben jó magam.

A munkatársakkal többször megvitattuk a kötetek felfogását és egyetértettünk abban, hogy elkerülve minden nacionalizmust, próbálunk objektívek lenni és foglalkozunk mindhárom nép, a román, a magyar és a szász nép életével és kapcsolatával. Ez egyben azt is jelentette, hogy igyekszünk minden forrást felhasználni és az egyes eseményekkel összefüggésben az ellentmondásokat is érzékelteni.

Az egyes fejezetek elkészítése után megvitattuk a tartalmakat, a szerkezeteket és a stílusi problémákat. A szerzők nézeteit tiszteletben tartottuk és nem tüntettük el az esetleges véleménykülönbségeket. Így például szembenálló nézetek alakultak ki arról, hogy a románok mikor jöttek be Erdélybe, mikor kerültek túlsúlyba. Kiegészítésekre is sor került, így a 19. század végén és a 20. század elején a szöveg – a rövid változatban – kiegészült a kulturális élet bemutatásával.

Úgy terveztük, hogy a munka csak a trianoni szerződésig megy el, de ezt vita után, közös egyetértésben megváltoztattuk és az elbeszélés fonalát tömör szövegezésben 1986-ig

vittük tovább. Ez utóbbi fejezetek megírása nem volt könnyű, mert főleg 1945 utánra nem álltak rendelkezésre sem kielégítő feldolgozások, sem megfelelő adatok. Némely kérdést nem is lehetett a román hivatalos álláspont miatt megemlíteni. Így például a Magyar Népi Szövetség megszűnését, vagy az 1956 utáni letartóztatásokat és öngyilkosságokat. E fejezetek megírásában – amit magam vállaltam – Szász Zoltán segített, miután az eredetileg felkért Csatári Dániel a szöveg elkészítését nem vállalta. Később az 1989 után megjelentetett rövidített változatban 1945-ig ismertettük az eseményeket, és a nemrég angolul is megjelent három kötetben csak 1920-ig.

Amikor a munka kézírata elkészült, az MSZMP politikai bizottsága számára beszámolót készítettem, amely azt jóváhagyta és Óvári Miklóst bízta meg, hogy olvassa el az 1945 utáni fejezetet. Nem támasztott igényt módosításra. A teljes szöveget így változtatás nélkül adtuk át az Akadémiai Kiadónak. Különös gonddal állítottuk össze a bibliográfiai javaslatokat és a gazdag képanyagot. A megjelenés után könyvbemutatót tartottunk, ahol számos közönség előtt ismertettük céljainkat.

A közölt dokumentumok

Már a kolozsvári Református Kollégiumban töltött éveimben érdekelt Erdély története. Első dolgozatom Jakab Elek Kolozsvár történetéhez kapcsolódott, ahol nagy vonalakban ismertetem a város múltját. Igyekeztem közben megismerni Erdély magyar, román és szász vidékeinek történetét, mégpedig a népek közötti egyetértés szellemében.

Budapestre kerülve mint az Eötvös Collegium tagja és mint a Pázmány Péter Tudományegyetem francia-román szakos hallgatója, olvastam Gáldi László, Makkai László és Tamás Lajos tanulmányait és különösen érdekelt a dákó-román kontinuitás elmélete. E témában egyik vakációmban Olaszteleken előadást is tartottam. E tanulmányok és a balkáni nyelvészet forrásai arról győztek meg, hogy a román nép és nyelve a Dunától délre alakult ki.

A francia állam ösztöndíjával Párizsba mentem, ahol az École Normale Supérieure tagja lettem. Beiratkoztam a Sorbonnera, doktori disszertációkat készítettem és ledoktoráltam. Hazajövetelem után a könyvkiadásban dolgoztam és egy ideig a Kiadói Főigazgatóság vezetője voltam.

Budapesten a Bethlen Miklósnak tulajdonított emlékiratról írtam disszertációt. Párizsban viszont a Thököly- és a Rákóczi-szabadságharc foglalkoztatott, az ottani dokumentumok és újságok feltárása nyomán. Itthon írtam meg a *Rákóczi szabadságharc és Franciaország* című munkámat, amely franciául is megjelent. Közben román irodalomtörténeti tanulmányokat publikáltam.

1961. március 24-én hivatalomban felkeresett a budapesti Román Nagykövetség kulturális attaséja, Vasile Moldovan, akit Sándor Pál, akkori pártbizottsági megbízott jelenlétében fogadtam. Erre a mozzanatra egy mai forráspublikáció is emlékeztet. 2003-ban Kolozsvárt A. Andreescu, L. Nastasă és Varga Andrea szerkesztésében kiadták a következő munkát: *Minorităţii etno-culturală. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1956–1968)*. A dokumentumok között szerepel a Román Kommunista Párt Levéltárából egy beszámoló, amelyet az említett attasé állított össze, és amely beszámolt erről a találkozásról. (A 670–674. oldalon, ld. az 1. dokumentumot.) Mint a Főigazgatóság vezetője szóltam a román-magyar közös könyvkiadásról és ennek kapcsán megemlítettem a *Din istoria Transilvaniei* című kétkötetes román kiadványt, kifogásoltam, hogy ez esetben nem küldték el a kéziratot a magyar félnek. Márpedig az eredeti megállapodás úgy szólt, hogy kölcsönösen megvizsgáljuk a két félt érdeklő kéziratokat. Erre látogatóm nem adott

választ. Megjegyeztem, hogy a kiadvány olyan kérdésekkel foglalkozik, amelyek nem túlságosan érdekesek és, a mű csak egyetlen *teóriát* közvetít. A válasz az volt, hogy a román nép és nyelv kialakulása nemzetközi téma és a románokat külön is foglalkoztatja. Úgy véltem, hogy a könyv ezzel kapcsolatos megállapításai nacionalista jellegűek, mert csak az ő véleményüket közli. Szóba hoztam a XVII. századi Erdély problémáit, külön is szólva arról, hogy a kiadvány nem foglalkozik az erdélyi fejedelmek törekvéseivel, akik Magyarország felszabeditását követelték a Habsburg iga alól, igaz gyakran török segítséggel. Az attasé azt válaszolta, hogy viszont a munka foglalkozik Erdély és a román fejedelemségek sorsával. Amit én természetesen helyesletem. Nem jutottunk egyetértésre.

1980-ban részt vettem a Bukarestben rendezett történeész-világkongresszuson, ahol előadást tartottam *A nagyhatalmak kialakulása XVII. és XVIII. században* címmel, elmondva, hogy ezek milyen befolyást gyakoroltak a kis államokra. (Megjelent a Raports II. Section chronologique című kötetben az Unesco támogatásával a Román Tudományos Akadémia kiadásában.) Külön foglalkoztam ezzel kapcsolatban az európai egyensúly kérdésével és megemlítettem, hogy 1712-ben II. Rákóczi Ferenc megbízásából kiadvány jelent meg *Az erdélyi fejedelemség jogainak levezetéséről* címen, amely azt javasolja, hogy fogadják el európai érdekek az önálló Erdélyt és akadályozzák meg a Habsburg-birodalom további növekedését. Ebben az esetben természetesen felhasználtam a mátrafüredi felvilágosodási értekezleteket és a Rákóczi-tanulmányaimat, amelyek azt bizonyították, hogy a fejedelem haláláig kiállt Erdély önállósága mellett.

Az 1986-ban megjelent *Erdély története* megkívánta, hogy bevezetőben ismertessem céljainkat (2. dokumentum), hangsúlyozva, hogy ez esetben a magyar történelem részéről van szó, hogy mind a három erdélyi nép múltját akartuk ismertetni, hogy elutasítunk mindenféle redukcionizmust, amely kizárólag csak a nemzetet állítja előtérbe és hogy a szándékunk a minél objektívebb történetírás, amely bemutatja a különböző történetírók nézeteit is. Azt is kifejtettem, hogy örömről szolgálna, hogy ha a román, szász és magyar történetírók együtt foglalkoznának Erdély történetével.

Először a magyar szakemberek vitatták meg a munkát Debrecenben, és a hozzászólások megjelentek Rácz István szerkesztésében 1988-ban *Tanulmányok Erdély történetéről* címen. Itt már említettem a romániai visszhangot, a Ceaușescu által összehívott „tanácskozásokat”, hivatalos elítélést és a román történészek ezzel egybehangzó támadásait, a horthysta múltira utaló vádaskodást, a *Times Literary Supplement*-ben hirtetés rovatban megjelent támadást, de természetesen más külföldi történészek véleményét is. (3. dokumentum.) Ezekre a kérdésekre tért vissza az *Erdély történetének visszhangja* című bevezető, amely *History of Transilvania* címen a Columbia University 2001-es kiadványának I. kötetében került megjelentetésre bevezetőként.

Azóta számtalan tanulmány jelent meg, és a kolozsvári román történészek maguk is elkezdték Erdély történetének kiadását.

Reméljük, hogy a megváltozott légkörben és az új kutatások nyomán tovább folyik a tartomány történetének megismerése és a nézetek közeledése.

DOKUMENTUMOK

1. Beszámoló egy találkozóról

1961. március 24-én fogadtam Vasile Moldovan budapesti román kulturális attasét, aki e találkozóról a következő román nyelvű jelentést készítette, amelyet lefordítottam: „A Köpeczi Béla által említett másik probléma a *Din istoria Transilvaniei* című kötet kiadása volt (a kötet szerkesztői megemlítik, hogy e munkát C. Daicovicu, Șt. Pascu, V. Cherestesiu, Imreh István, Al. Neamțu, T. Morariu, C. Bodea, B. Surdu, C. Mureșan, C. Nuțu, Egyed Ákos, V. Curticăpeanu írták.) Meg vagyok győződve arról, hogy Köpeczi Béla ezt a problémát előzetesen megvitatta több személlyel, egyetemi oktatókkal, a párt- és állami apparátus kádereivel, így többek között Aczél Györggyel, a kulturális miniszter helyettesével. Szerinte a *Din istoria Transilvaniei megjelenése nagy felháborodást (zarvă) kellett a Magyar Népköztársaság történészeinek körében*. De nemcsak a körökben, hanem másokban is, akik olvasták ezt a munkát, szintén állást foglaltak, hogy *negatív következményekkel járhat a román–magyar kapcsolatokra*. Azoknak a többsége, akik olvasták ezt a munkát, azt állítják, hogy *megjelentetése és terjesztése nem kedvező ebből a szempontból*. Egyes magyar történészek a munka tanulmányozása után azt állítják, hogy ez a *román nacionalizmus megnyilvánulása*. Miután a kötet a Román Munkáspárt kongresszusára időzítve jelent meg, feltehető, hogy e párt és állam vezetésének a jóváhagyásával, tehát nem lehet valamilyen kolozsvári történész-csoport helyi megnyilvánulásának tekinteni – állították ezek a magyar történészek. Mások azt vetették fel hivatalos személyek előtt, miért lehetséges, hogy a *román történészek engedélyt kaptak ilyen munkák kiadására, amikor a magyar történészeket megakadályozzák abban, hogy kiadjanak olyan kutatásokat, amelyek sérthetik a „szomszédok” érzékenységét*.

Köpeczi Béla véleménye szerint jobb lett volna, ha megjelentetés előtt megkérdezték volna a magyar felet, ahogy ez megtörténik minden olyan munka esetében, amikor közös érdeklődésre számot tartó problémákat tárgyalnak. Hivatkozott a magyar *Lexikonra* és más munkákra, amelyekkel kapcsolatban a két Kiadói Főigazgatóság megegyezett, hogy tartalmukról tájékoztatják egymást. *Úgy vélte, hogy éppen ezért nem kellett volna, hogy a munka megjelenjen. Általában azok, akikkel tárgyalt, azt vélték, hogy a Román Népköztársaságban sok energiát és anyagiakat fordítanak lezárt problémák tárgyalására*. A Román Népköztársaság és a Magyar Népköztársaság közötti újabb kapcsolatok elfogadják a tényleges helyzetet, elismerik Erdélynek a Román Népköztársasághoz való tartozását és tudják, hogy a lakosság többsége a tartományban román. *Nincs szükség arra, hogy a román történészek és archeológusok „elvezteggessék” az időt, bizonyítékokat keresve a román nép születésére és a dákó-román lakosság Dacia területén való kontinuitására*.

Azt válaszoltam, hogy a *Din istoria Transilvaniei* kötete az egyik legértékesebb hozzájárulás, amellyel a román történészek segítettek megvilágítani egy olyan, a polgári történészek által feltárt probléma megértését, amelyet azok hamisan állítottak be. E kötet megjelentetése és a rövidesen megjelenő következő köteteké, valamint egy új *Románia történetének* előkészítése kapcsán valóra válik a Román Munkáspárt egyik feladata, amelyet a történészek elé állítottak, hogy megvilágítsák olyan alapproblémák megoldását, mint amilyen a román nép létrejöttének története, vagy a kontinuitás ügye, stb. A román történészek tevékenységüket a történelem materialista koncepciója alkalmazásának jegyében végzik. A párt irányításával erős

kollektívák eddig is, és a jövőben is olyan tevékenységet folytatnak, amely eredményeket hoz. Ezeknek a kollektíváknak az egyike tanulmányozza a román nép és nyelv kialakulását. Ez a probléma alapvetően fontos és sokat vitatott. Úgy hiszem, egyáltalában nem „felesleges” bemutatni a világ számára az új civilizációt, a dák nép civilizációját. A szászváros környéki új ásatások bizonyították a civilizáció jelenlétét, és ezt úgy kell tekinteni, mint a jelenlegi történeti kutatások egyik legfőbb eredményét.

Közismert, hogy a polgári történészek többségükben azt állították minden konkrét adat híján, hogy Dacia területét a rómaiak teljesen kiürítették. Ami a román nép és nyelv kialakulását illeti, a különböző teóriák tudománytalanok voltak. A mi archeológusaink az utóbbi évek munkái alapján bebizonyították a dákok kontinuitását a Dunától északra. Ez senkinek nem okoz bántódást, ellenkezőleg elismeri más országok történész-kutatóinak megbecsülését. A mi történészeink munkájában nincs semmi ellenséges; olyan bizonyosságokat és adatokat hoznak nyilvánosságra, amelyek megvilágítják az eddig egyoldalúan beállított, és gyakran hamis módon értelmezett jelenségeket. Megkérdeztem Köpeczi elvtárstól, vajon helyes volna-e ha egyes történészek hamis állításai fennmaradnának, és ha a pontos adatok, amelyek ezeket megkérdőjelezzik, a szertárakban zárva maradnának?

Az volt a véleménye, hogy senki nem tulajdonít nagyobb jelentőséget ezeknek a munkáknak a román és magyar kutatók kivételével és ha ők egyetértenek abban, hogy ne elevenítsék fel a távoli múlt egyes problémáit, a vitás kérdéseket a ma megoldja, nem látja, hogy miért volna ok, s miért kellene bizonyítani olyan dolgokat, amelyekre ma nincsen szükség. A továbbiakban Köpeczi elmondta, hogy a XVII. századi Erdély történetében a munka azon magyarok számára, akik olvasták egyoldalú. *Elhanyagolja az erdélyi fejedelmeknek azt az állandó törekvését, hogy megvalósítsák az egyesülést Magyarországgal,* és elfelejtik azt a tényt, hogy ők előnyben részesítették a török szuverenitást és a Portával való jó viszonyt azért, hogy olyan feltételeket teremtsenek, amelyek visszaszerzik és visszaállítják a magyarok által lakott területek függetlenségét az osztrákok ellen is.

Azt válaszoltam, hogy Erdély történetének bemutatása a többi román tartományokkal együtt, valamint ezek szoros kapcsolata nem látom miért volna egyoldalú bemutatás. Teljesen normális, hogy Erdély történetét szoros összeköttetésben mutassák be Havaselvével és Moldovával épp a XVII. században. Ez az a század, amelyben a sok évszázados kapcsolatok jelentős fellendülést kaptak. Ekkor kezdődik meg kiemelt módon Erdély orientálódása Kelet és Dél felé, Moldova és Havasalföld felé, azokhoz a fejedelemségekhez, amelyekkel politikailag közös volt a sorsa. Ezeket a kapcsolatokat elhallgatta a reakciós polgári történetírás. Ha ezt most is hallgatás kísérmé, ez azt jelentené, hogy szolidárisak lennének a reakciós, tudománytalan, a valóságnak meg nem felelő gondolatokkal, amelyeket ez a történetírás állított. Ezzel szemben a *Din istoria Transilvaniei* először leplezi le határozottan ezeket a reakciós gondolatokat. Úgy vélem, hogy a *Din istoria Transilvaniei* első kötete bemutatja a kizsákmányolt román és a magyar nép közös érdekegyesítési törekvéseit, amint-hogy helyesen bemutatja a felszabadítási harcokat, a románok jogos törekvését, hogy egyesüljenek a más román tartományokkal. Ezek olyan valós tények, amelyeket elrejtettek a reakciós polgári történetírók. Ezeknek a realitásoknak a megismerése nagyon hasznos lehetne a magyar nép számára is.”

A dokumentumot közölte a Andrea Andreescu, Lucian Nastasă és Varga Andrea szerkesztésében kiadott *Minorități etnoculturale Mărturii documentare*, Maghiarii

din Románia (1956–1968) című kötet, amelyet 2003-ban jelentettek meg, Szász Zoltán és L. Nastasă bevezetőjével, a Román Munkáspárt Központi Bizottságának Levéltárából. II. köt. 671–675.

2. Előszó az Erdély történetéhez

1. A magyar és az egyetemes történet kapcsolatainak kutatása történettudományunk egyik jeles feladata. Múltunkat és mai helyzetünket nem lehet igazán megérteni anélkül, hogy ne ismernénk a bennünket körülvevett vagy körülvevő szűkebb és tágabb világot. A magyar történetírás az elmúlt években törekedett arra, hogy Közép- és Kelet-Európa, de más európai régiók, sőt más kontinensek történetét is feldolgozza önállóan és kapcsolataink szempontjából. Ez a kifelé fordulás nemcsak ismeretbeli gazdagodást, hanem szemléleti változást is jelentett, szembefordulást azaz a provinciális bezárkózással, amely hosszú időn keresztül jellemezte a magyar historiográfiát, és táplálta a nacionalista köztudatot. A szélesebb történeti környezet tudományos megismerésének igénye és a közvélemény formálásának szüksége vezette azt a történész-munkaközösséget is, amely magára vállalta Erdély történetének megírását a legrégibb időkől napjainkig.

2. E terület történetének vizsgálata természetesen nem pusztán a környezet megismerésének igényével magyarázható, hanem azzal is, hogy Erdély története hosszú évszázadokon keresztül összefonódott a magyar nép történetével. A középkorban e tartomány a magyar állam része volt. A török függésében élő erdélyi fejedelemség külön állami léte a 16. és 17. században, a 17. század végétől 1867-ig pedig a Habsburgok fennhatósága nem jelentette a kapcsolatok megszakadását Magyarországgal. A 16–17. században a Magyar Királyság egyes részei Erdélyhez tartoztak, a népmozgalmak, a gazdasági és kulturális szálak végig összefűzték a határ menti területeket, s a királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség újraegyesítésére, meg-megújuló változatokban, századok során határozott törekvések jelentkeztek. 1848-ban az erdélyi országgyűlés kimondta az uniót Magyarországgal, igaz, a nem magyar nemzetiségek jelentős részének ellenzésével, de a két ország politikai egységének történeti tudata és a társadalmi haladás jegyében. 1867-től Erdély az Osztrák–Magyar Monarchia keretében Magyarországhoz tartozott, majd 1918-tól Romániához. 1940-ben Észak-Erdélyt Magyarország kapta meg a második bécsi döntésben, majd 1944 végétől ez a rész is ismét Romániához tartozik. A hatalomváltások mind a mai napig nem szakították meg a kulturális és a személyi kapcsolatokat Erdély és Magyarország között.

Az Erdélyi Fejedelemségnek katonai, gazdasági és kulturális kapcsolatai voltak Moldvával és Havasalfölddel is. Míg Magyarország esetében etnikai szempontból a magyarság volt az összekötő kapocs, Havasalföldet és Moldvát illetően a románság. A modern polgári nemzeteszmé megjelenése előtt az etnikai kapcsolat elsősorban a nyelvi-kulturális érintkezést segítette, magukat az állami viszonyokat nem befolyásolta. A 18. század végétől a nemzetállam koncepciójában már meghatározó tényező lett a románok lakta területek egyesítésének gondolata, megvalósítására azonban csak az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásakor kerülhetett sor.

Erdély harmadik nemzetisége, a szász, igyekezett a maga autonómiáját biztosítani, kihasználva a 17. század végétől a Habsburg-hatalom adta előnyöket mind a magyarokkal, mind a románokkal szemben, időnként a magyar–román ellentéteket is, de

önálló állami létre nem törekedhetett. Kulturális szempontból elsősorban a protestáns német világ felé tájékozódott.

3. Erdély gazdasági és társadalmi fejlődését évszázadokon keresztül a feudális formáció makacsul megmaradó sajátosságai jellemezték. A kapitalista átalakulás később kezdődött el, s elmaradt a magyarországihoz képest is, de megelőzte a román fejedelemségeket és általában a keletebbre és délebbre fekvő országokat. Az elmaradottság a különböző etnikumokat eltérő módon érintette. A nemesség, amelynek többsége magyar volt, igyekezett fenntartani kiváltságait, s a túlnyomó része elsősorban a magyarországi fejlemények hatására volt kénytelen elfogadni 1848-ban a reformokat. A szász polgárság, mely a középkorias jellegű városi fejlődésben járt elől, a maga különállását igyekezett végig megőrizni, még pedig ugyancsak jórészt feudális keretek között. A jobbágyok egy része magyar vagy szász volt, de a románok idővel többségbe kerültek. A régebben megtelepedett telkes jobbágyok helyzete természetesen kedvezőbben alakult, mint a zselléréké vagy pásztoroké. Specifikus tényezőt jelentett a társadalmi fejlődésben a 16. században jobbágyi sorba süllyedt, a 17. században felszabadult, majd a 18. században határőri szervezetben katonáskodó szabad székely, valamint a 18. századtól a határőrvidéki román katona.

4. A gazdasági-társadalmi ellentétek Erdélyben éppúgy, mint Közép- és Kelet-Európa más részein, etnikaiakkal párosultak, s ezek a nemzeti ellentéteket jelentősen befolyásolták, annak ellenére, hogy a különböző etnikumokhoz tartozó osztályok sorsa hasonló volt, és érdekeik közösek. A románok esetében ezeket az ellentéteket kiélezte az a tény, hogy az uralkodó osztályban a román etnikum aránya csekély volt, s még a 19. században is elsősorban az egyházi értelmiségből került ki. A jobbágyosság román tömegei nemcsak általában az elnyomókkal, hanem a jórészt magyar uralkodó osztállyal találták szemben magukat, s ezért nemzeti tudatukat meghatározta a társadalmi ellentét is. Ez a kettős szembenállás már jelentkezett az 1784-es parasztfelkelésben, szerepet játszott az 1848–49-es szabadságharcban, s később, a 19. század végétől az Erdély Romániához csatolását óhajtó román nemzeti mozgalomban.

5. A 16. századtól Erdélyre a vallási sokszínűség volt a jellemző, ami egyben több kultúrát is jelentett; ezek egy része Nyugat- és Közép-Európához, más része Bizánchoz, Dél-, illetve Kelet-Európához kapcsolódott, az egyik esetben a Magyar Királyságon, a másik esetben a román fejedelemségeken keresztül. Az egyetemes katolicizmus, protestantizmus, ortodoxia határozta meg a magyar, román vagy szász kultúra jellegét, még ha a helyi sajátosságok differenciáló tényezőt jelentettek is, s vallás és etnikum nem mindig esett egybe. A magyarok körében a 16. század óta reformátusokat, katolikusokat, unitáriusokat egyaránt találunk, a románoknál a 17. század végétől görögkeletieket és görög katolikusokat, a németeknél lutheránusokat és katolikusokat.

A 18. század végétől a vallási elem a kultúrában háttérbe szorult, s a nyelvi-történeti mozzanat került előtérbe, amely lassan elnyomta az erdélyi államiság tudatát, és a fejedelemség határain túl élő, ugyanazon nyelvet beszélő népekkel való egységérzetét erősítette, a bármilyen vallású magyarokét a magyarországiakkal, a két különböző felekezethez tartozó románokét a Kárpátokon túliakkal.

6. A közép- és kelet-európai régióban a nemzeti államok kialakulása nemcsak a soknemzetiségű nagyhatalmak ellenállásába ütközött, hanem a szövevényes etnikai vi-

szonyokba is. Az erdélyi magyar nemzeti tudaton belül társadalmilag retrográd és progresszív irányzatok egyaránt jelentkeztek. A progressziót gyakran lebékyózták a nemzetiségi ellentétek, különösen akkor, ha ezek az adott állami keretben nem látszótlak megoldhatóknak. A társadalmi haladás magyar képviselői nem mondtak le Magyarországot és Erdély uniójáról, éspedig nemcsak nemzeti okok miatt, hanem azért sem, mert csak magyarországi elvbarátaiktól remélhettek támogatást társadalmi programjuk megvalósításához. A retrográd erők viszont éppen a „román veszélyre” hivatkozva igyekeztek védeni kiváltságaikat. A magyar haladás polgári demokratikus és később szocialista képviselői a románokkal és a németekkel való együttműködést keresték, de e törekvéseket a kelet-közép-európai nemzeti állami fejlődés keresztelte.

7. A román nemzeti tudat a 18. század végén jórészt az erdélyi román értelmiség, az ún. erdélyi iskola hatása alatt alakult ki, s a politikai program előbb az egyenlő jogok biztosítását tűzte ki célul a Habsburg-birodalom keretei között, majd egy olyan nemzeti állam létrehozását, amely az összes románok egyesítését hozza el. A román nemzeti program arra alapozhatott, hogy Erdély a 18. századra román többségűvé vált, és hogy a nemzeti kérdést összekapcsolhatta a társadalmi haladás követelésével. Ez azonban nem jelentette azt, hogy az erdélyi románság körében ne lettek volna a haladó mellett retrográd erők, amelyek szövetségeket kerestek maguknak, éspedig nemcsak Erdélyben vagy a román fejedelemségekben, hanem Bécsben is. Az 1784-es parasztfelkelés vezetői II. Józseftől, a felvilágosult abszolutizmustól várták sorsuk megváltozását, nem számolván azzal, hogy a császár súlyos megtorlással védi meg a feudális rend nyugalalmát. A román kiváltságosok többsége különben a maga részéről is elítélte a felkelést, s legfeljebb saját pozíciójának erősítésére használta fel magyar és szász társaival szemben. Az 1848–49-es erdélyi román mozgalom vezetői ugyancsak Bécshez fordultak, de most már megváltozott viszonyok között. A császári udvar az európai reakció egyik központja volt, a magyar szabadságharc pedig – minden belső ellentmondása ellenére – a kor nemzetközi közvéleménye szerint is a haladás zászlóvivője. Az ellentmondást a haladás román képviselői is felismerték, de a megegyezésre a kísérletek későn kezdődtek meg, a magyar kormány hibájából is, amely a nemzetiségi törekvéseket az egységes nemzetállam szempontjából ítélte meg. Az erdélyi román vezető körök 1849 után a bécsi abszolutizmusban kerestek támaszt, s ezzel maguk is hozzájárultak a nemzeti ellentétek élezéséhez.

8. Az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés után a magyar uralkodó osztály meg akarta akadályozni a román etnikum politikai túlsúlyra jutását és főleg az egyesülést a Román Királysággal, s ezért elnyomó nemzetiségi politikát folytatott, a liberális elvek mindinkább háttérbe szorultak a kormányzásban. Ezzel a politikával szemben jogosan lépett fel az erdélyi román vezető réteg, amely a már említett okok miatt maga mögött tudhatta a paraszti tömegeket is. A magyar és román progresszió a századvégtől leginkább az erősödő erdélyi munkásmozgalomban találkozott, s együttműködésük fennmaradt a két világháború között is, amikor nem a magyar, hanem a román uralkodó osztály elnyomása ellen kellett küzdeniük. 1918-ban az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után a polgári demokratikus forradalom új helyzetet teremtett a nemzetek egymáshoz való viszonyának alakításában. 1919-ben a Magyarországi Tanácsköztársaság a nemzeti állammal szemben alternatívát ajánlott, a tanácsköztársaságok szövetségét, de a nemzetközi erőviszonyok és a nemzeti ellentétek meghiúsították e terv megvalósítását.

9. Amikor 1920-ban a trianoni békeszerződéssel Erdélyt a Román Királysághoz csatolták, a román uralkodó osztály, az egységes nemzeti állam ideológiájából kiindulva, a nemzetiségi kérdést az asszimilációs politika útján akarta megoldani. Magyarország uralkodó osztálya pedig – teljesen anakronisztikus módon – a soknemzetiségű, a feudális vonásokat őrző „történeti” magyar államot akarta feléleszteni, saját fölényének biztosításával. A magyar és román nacionalizmusnak ez a szembenállása megkönnyítette a hitleri Németország számára a két ország leigázását és egymással szembeni kijátszását. A második világháborút lezáró párizsi békeszerződés megerősítette a nemzeti állam koncepcióját Közép- és Kelet-Európában, a szocializmus azonban elvileg újszerű viszonyokat tett lehetővé a megváltozott társadalmi berendezkedésű államok között, és ennek folytán új lehetőséget teremt a nemzetiségi kérdés rendezésére is.

10. Erdély harmadik etnikuma, a szászok, amely nem számíthatott arra, hogy külön államot hozzon létre, a dualista monarchiában szembe találta magát a magyar uralkodó osztály fölényre törekvő politikájával, s 1918 után elfogadta Erdély Romániához való csatolását. A hitleri Németország a szászokat és svábokat saját expanziós céljaira is felhasználta, ami sokak kitelepülését vagy elvándorlását vonta maga után, s ez Erdély etnikai képének lényeges változásához vezetett.

11. Erdély különleges figyelmet érdemel az egyetemes és regionális művelődéstörténet tanulmányozása szempontjából is, hiszen egyszerre példája a különálló fejlődésnek és a határokon kívüli nemzeti kultúrákkal való szoros kapcsolatnak. Közismert, hogy 1526 után a magyar kultúra a központi területekről jórészt a középkori állam széleire szorult, így Erdélybe is. A 16. és 17. században ez a terület a magyar kultúra egyik fellelvára lett, és hatott az egész magyar művelődés fejlődésére. A reformáció magyar irodalma, a történeti és a memoárirodalom, az erdélyi népi irodalom és művészet az egyetemes magyar fejlődés része. A 19. században nem lehet magyar irodalomról beszélni Jósika Miklós, Kemény Zsigmond vagy Gyulai Pál; magyar tudományról a két Bolyai, Kőrösi Csoma Sándor, Szilágyi Sándor, Brassai Sámuel említése nélkül. 1918 után Erdélyben sajátos magyar kulturális élet alakult ki, amelyet meghatároztak a romániai gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyok, de amely kapcsolatban állt az egyetemes magyar kultúra fejlődésével, s olyan alkotókat adott, mint Tamási Áron vagy Dsida Jenő. A mai romániai magyar kultúra közvetíti nemcsak az erdélyi, hanem a romániai valóság képét is, és ilyen módon híd szerepét játssza a két ország szellemi élete között.

12. Ami az erdélyi román kulturális fejlődést illeti, az – mindenekelőtt a 19. század első felében – meghatározó volt az egyetemes román kultúra szempontjából. Az erdélyi iskola történettudományi és nyelvészeti munkásságával alakította ki a modern nemzettudatot. A dákoromán kontinuitás elmélete a „történeti jog” tételének felhasználásával hozzájárult az összes románok egyesítését szolgáló politikai program kidolgozásához. A nyelv latin eredetének tudatosítása elősegítette nemcsak a nemzeti tudat erősítését, de a nyelv és az írásmód megreformálását és az anyanyelvi kultúra fejlesztését is. Az erdélyi románság nagy szerepet játszott a 19. század végén és a 20. század elején az új román szépirodalom kialakításában. A prózában elgő Slavici, Agrbiceanu vagy Brebeanu, a költészetben pedig Goga vagy Blaga nevét említeni. A mai erdélyi román írók, művészek, tudósok hozzájárulása a román kultúrához jelentős, bár a helyi sajátosságok ma talán kevésbé érvényesülnek, mint 1945 előtt.

13. Az erdélyi szász kultúra művelődéstörténeti jelentőségét a reformáció, s főleg Honterus tevékenysége emelte ki. Később a szász értelmiség a német tudományossággal tartott élénk kapcsolatokat. A 20. század elején az egész német nyelvű kulturális világ felfigyelt a szász szépirodalom és a művészetek sajátos fejlődésére, történetírásukra.

14. A különböző kultúrák közt a századok során kapcsolatok alakultak ki. A hitújítás hatott minden etnikum nyelvi-kulturális fejlődésére, még a görögkeleti románokéra is. A különböző nemzetiségű értelmiségiek együttműködése a 18. században, sőt még a 20. század elején is egyik jellemző vonása volt az erdélyi életnek. A nemzeti ellentétek élesedésével a kapcsolatok meglazultak, de azok az erőfeszítések, amelyeket a haladó mozgalmak fejtek ki az együttműködés érdekében, nem lebecsülhető eredményeket hoztak, s ma is folytatható hagyományt jelentenek.

15. Erdély történetét megírni nem könnyű dolog. Az írásbeliség előtti korokra a régészeti leletek és a helynevek adnak bizonyos eligazítást, de ezek nem elégségesek arra, hogy rekonstruáljuk a gazdasági, társadalmi és főleg az etnikai viszonyokat. Csak a római hódítás idejétől kezd erőteljesebben tisztulni a kép. Külön problémát jelent a kora középkor, elsősorban a népvándorlás korának története, amely a feltételek széles körét teszi lehetővé az Erdély területén élő népek etnikai hovartartozását és megtelepedését illetően. Éppen emiatt feldolgozásunk a kritikailag megrostált egykorú írott források nyújtotta történelmi kereteket töltötte ki konkrétumokkal, ellenőrzött, valóságos régészeti leletekkel. A magyar honfoglalást követő első századok történeti anyaga is gyér, csupán a 13. századtól kezdve építhetünk okleveles adatokra. A későbbi korok megismerése szempontjából nehézséget jelent a gazdaság-, a társadalom- és a művelődéstörténeti kutatások egyenetlensége, viszonylagos elmaradottsága. Ez azt is jelenti, hogy e vállalkozás munkatársai nemcsak feldolgozott forrásanyagra és tanulmányokra támaszkodtak, hanem ahol lehetőségük volt, ilyekeztek maguk is alapkatásokat végezni a hiányok pótlására.

Megfelelő adatok és feldolgozások hiányában nem vállalkozhattunk arra, hogy 1918 után is részletes történeti összefoglalót adjunk: meg kellett elégednünk egy kitékintéssel, amely összefoglalja a gazdaság, a társadalom, a kultúra, az etnikai helyzet fő fejlődési jellegzetességeit.

Erdély történetét úgy írtuk meg, hogy mind a három etnikum sorsát és a közöttük lévő kapcsolatok alakulását igyekeztünk figyelemmel kísérni. A magyar mellett a román és szász történészek munkáira is támaszkodtunk. A feladatot nem könnyítette, hogy a különböző nemzetek történészei eltérő nézeteket fogalmaztak meg olyan kérdésekről, mint az egyes etnikumok kontinuitása, Erdély államiságának jellege a különböző periódusokban, állam és etnikum viszonya a történelem során; az osztályharc és a nemzeti függetlenségi harc összefüggése a régióban és egész Európában, a soknemzetiségű és a nemzeti állam helye és szerepe.

A szerzők kutatásai alapján kialakított egyéni véleményt mondanak el, a szerkesztés pedig nem is törekedett arra, hogy nézeteik mindig és mindenben egyezzenek. Így eltérnek a vélemények a magyar honfoglalás korabeli népesedési, etnikai viszonyokról, a magyarság letelepedésének irányáról és arányairól. Általában is elmondható, hogy a 18. századig nem állnak rendelkezésre megfelelő statisztikai adatok, amelyek a román, magyar és szász lakosság létszámát és egymáshoz viszonyított

arányát pontosan tükröznék. Ezért a szerzők inkább csak becslésekre tudtak támaszkodni, amiből az is következik, hogy az egyes korszakok közötti etnikai változásokat sem tudták részletesebben meghatározni. Különböznek a nézetek az Erdélyi Fejedelemség gazdasági gyarodásának méreteiről a 17. században. Mutakozik véleménykülönbség a magyar és román progresszió lehetőségeinek megítélésében a 19. és a 20. században. 1867 után a politikatörténet egyébként érthető túlsúlya háttérbe szorítja a művelődési törekvések bemutatását, ami felfogásbeli különbséget is mutat az előző részekhez képest. A művelődéstörténet egyes jelenségeit vagy személyeit különböző arányokban, terjedelemben mutatják be az egyes szerzők, a vitakérdéseket az irodalomban jelzik.

Mégsem a véleménykülönbségek jellemzik a munkát, hanem a szerzőknek az a közös szemlélete, hogy a történelmi tényeket kell tekintetbe venni, és a történetiség jegyében, tehát az adott kor körülményeinek figyelembe vételével kell elemezni és értékelni. Elvetnek minden olyan redukcionizmust, amely a legrégebbi időktől kezdve az etnikai tényezővel próbálja magyarázni a történelmi folyamatokat, vagy egy olyan finalizmust is, amely a 20. századból kiindulva akarja meghatározni a régebbi korok jellemzőit és az azokon átnyúló tendenciákat. Szemléletünket a történelmi materializmus alapkategóriáinak alkalmazása jellemzi, miután meg vagyunk győződve arról, hogy a történelem elsősorban a társadalmi haladás és az ezzel szemben fellépő erők küzdelmeinek története, még ha ezek a küzdelmek szoros kapcsolatban vannak is a különböző etnikumok, népek és nemzetek fejlődésével, s a 18. század végétől a nemzet, a nemzeti állam kialakulásával fonódnak össze. Alapállásunkat meghatározta az a relatív történelmi optimizmus is, amely feltételezi, hogy az új társadalomfejlődés hozzá tud járulni a szocialista nemzetek kialakulásához, az egykor szemben álló nemzetek közeledéséhez és együttműködéséhez. Örömmel üdvözlőnk annak lehetőségét is, ha e változás nyomán román, szász és magyar történétírók együtt írának meg Erdély történetét, és együtt mondanánk el azt, ami közös és eltérő népeink fejlődésében és ennek megítélésében.

Megjelent: Erdély története, I. köt. Budapest, 1986.

3. Az Erdély történetének visszhangja

A megjelenést követő első szakmai konferenciát 1987 októberében Debrecenben tartották, ahol 28 történész mondta el véleményét és tett kiegészítéseket. Néhányan bírálták, hogy a kiadvány nem foglalkozik a román etnogenezissel és hogy túl rövid az 1918 utáni kitekintés. Ellentétes vélemények alakultak ki a magyarok erdélyi letelepedéséről. Szóvá tették, hogy nem világos a középkori erdélyi vajdaság szerepe. Bővebben fejtették ki az erdélyi fejedelemség és a török Porta közötti kapcsolatokat. Bemutatták Kossuth nézeteit a nemzetiségi kérdéstről. Megállapították viszont, hogy a magyar politikai pártok 1867 után sem foglalkoztak ezzel érdemben. Ismertették a Károlyi- és a Jászi-féle nemzetiségi politikai elképzeléseket és kritikusan méltatták 1945 után a Groza-kormány magyar politikáját. Többen kifogásolták, hogy a kötetek írásában erdélyi magyar történészek nem vettek részt, ami persze az adott helyzetben érthető volt. (*Tanulmányok Erdély történetéből. Szakmai konferencia Debrecenben, 1987. október 9–10. Szerkesztette Rác István, Debrecen, 1989.*)

A magyar emigráció szívesen fogadta a kiadványt, még ha bizonyos fenntartásai is voltak. Illyés Elemér, aki Erdély történetével sokat foglalkozott, a következő meg-

állapítást tette: „Régóta vártunk ilyen nemzetközi szintű, nagyméretű munkára, amelyet nemcsak időszzerűsége, de elsősorban tudományos megalapozottsága, ismeretközli értéke és tárgyilagos hangvétele emel minden eddigi vállalkozás fölé. Tettnek lehet tekinteni.” (*Új látóhatár, 1987. 3. szám.*)

Várni lehetett, hogy a román politika és történetírás éles bírálatban részesíti a kiadványt. Először a politika mozdult. 1987. február 27-re összehívták az ún. Nemzetiségi Tanácsot, ahol a nem szakértők is úgy bírálták *Erdély történetét*, hogy azt nem olvasták és előre elkészített szövegek alapján nyilatkoztak. Itt Ceaușescu kiállt a dák kontinuitás elmélete mellett, szólt a törökök elleni román–magyar együttműködésről, kijelentette, hogy a nemzetiségi kérdést megoldották Romániában és a könyvről azt mondta, hogy „történelemhamisítás”, amely megzavarja a két szocialista ország közötti egyetértést.

Ezt követte a történészek megnyilvánulása. A *Times* 1987. április 7-én egy fizetett hirdetést jelentetett meg, amely azt állította, hogy a könyv megjelenésével „a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt történelemhamisításra került sor.” Ugyan ezzel a címmel jelent meg Št. Pascu akadémikus, M. Mușat és Fl. Constantiniu tollából egy angolul is kiadott szöveg, (*A Consciensious Forgery of History of Transylvania under the Aegis of the Hungarian Academy of Sciences Romanian News Agency, é. n.*), amely felsorolta a román történetírás nézeteit a dáko-román kontinuitásról, az önálló erdélyi vajdaságról, Mihály vajda nemzeti törekvéséről, az 1848–49-es román felkelés jogosságáról a magyar szabadságharcra szemben, a magyar elnyomásról az Osztrák–Magyar Monarchiában s ehhez Marx, Lenin, Tolsztoj és Björnson idézeteket hoztak. A trianoni békeszerződést az erdélyi román-ság elhatározásaként értékelték, Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között a magyarok elnyomását és a zsidók elhurcolását emelték ki, végül kimondták, hogy Romániában megoldották a nemzetiségi kérdést. A kiadványt „revizionista, sovinszta, a Horthy-idők magyar történetírását idéző megnyilvánulásának” tartották.

A román emigráció elítélte ugyan a kommunista rendszert, mint olyan diktatúrát, amely egyszerre üldözi a románokat és a magyarokat, de jórészt kiállt a román történetírás már említett tézisei mellett.

A *Times* fizetett hirdetése után a *Times Literary Supplement* szükségesnek tartotta, hogy 1987. október 2-i számában szakmai véleményt is közöljön Norman Stone, akkori oxfordi professzor tollából, amely méltatta Erdély kulturális örökségét, bemutatta lakosságának demográfiai összetételét és vallási megoszlását. Úgy ítélte, hogy a XVII. században túl sok a katonai és diplomáciatörténeti adalék, kifogásolta, hogy a XIX. század viszonylag kisebb szerepet kapott benne valós jelentőségénél, és hogy 1918 után a kulturális kérdéseken kívül csak rövid kitekintést ad. Nem fogadta el a dáko-román kontinuitás elméletét, szerinte a románok a Balkánról jöttek be Erdélybe és ezt adatokkal dokumentálta. Szólt 1867 után a magyar–román kiegyezési kísérletekről és a kétfajta nacionalizmusról. Kifogásolta azt a megállapítást, hogy Romániában megoldották a nemzetiségi kérdést és felsorolta a Ceaușescu-rendszer magyarelles intézkedéseit. A politikusok és történészek álláspontját „Over-Reactionnak” nevezi és következőt állapítja meg: „These three volumes are undeniably scholarly approach: with an impeccable list of sources in various languages and grasp of difficult techniques in archeology or the interpretation of place-names.” (A három kötetben mindenekelőtt a tudományos megközelítés uralkodik: a különböző nyelvről források hibátlan listájával, a régészet nehéz technikájával vagy a helynevek értelmezésével.)

A német szaksajtó véleményét G. G. Seewann fejtette ki a *Südost-Forschung* 1988. november 7-i számában, ahol kritikai megjegyzések mellett a következőket emeli ki: „Damit ist die Arbeit nicht nur zu irgendeiner ungarischen, sondern überhaupt zu modernsten und dazu bisher ausführlichsten Gesamtdarstellung der Geschichte Siebenbürgens gediehen.” (Ez a munka nemcsak a magyar, hanem általában a legmodernebb és eddigi legremekebb összefoglalója Erdély történetének.)

1992 novemberében a Párizsi Magyar Intézetben vitát rendeztünk a könyvről francia, magyar és román történétírók részvételével. A beszélgetést J. Le Goff, a középkor ismert történésze vezette és részt vettek benne G. Castellan, J. Bérenger és St. Rosié, román részről Gh. Cipăianu, a kolozsvári Történeti Intézet helyettes igazgatója, I. A. Pop és Fl. Constantiniu, aki Pascuval együtt aláírta a már említett *Times* állásfoglalást, magyar részről Barta Gábor, Miskolczi Ambrus és jómagam. Elmondtuk elképzeléseinket, hangsúlyozva munkánk szakmai, objektív és vitára inspiráló jellegét. A román történészek kitartottak a dáko-román kontinuitás elve mellett, elítélték a román „mozgó őshaza” gondolatát és ezzel együtt nagyra értékelték Anonymus krónikáját. Azt állították, hogy a román népet alacsonyabbrendűnek tartjuk, mert többségük pásztorokdással foglalkozott. Az 1848–49-es román felkelést a magyar elnyomás elleni mozgalomnak értékelték. A trianoni békeszerződést „népi döntésnek” fogták fel. Bár bizonyos pontokon elismerték, hogy a munka a múlthoz képest előrehaladást jelent, idézték azt a szerintük francia, Le Goff szerint olasz mondást: „plus ça change, plus ça reste, la même chose”, tehát nem változtattunk a régi magyar történetírás tézisein. A francia történészek nem foglaltak állást a kontinuitás kérdésében, miután ezzel nem foglalkoztak, de egyetértettek abban, hogy tovább kell folytatni a kutatást és a vélemények szembesítését. Elítélték azt az állítást, hogy a román népet a pásztorokdás miatt alacsonyabb rendűnek tartanánk és a franciák között voltak olyanok is, akiknek ősei pásztorokdással foglalkoztak. A francia résztvevők hangsúlyozták, hogy a trianoni békeszerződést az Antant döntötte el és csak ezután született a román történészek által említett „népi döntés”. A vita elnöke felhívta a figyelmet a történetírás felelősségére a tények feltárásában, értékelésében és arra a hatásra, amely a közvéleményt befolyásolja.¹

Az *Erdély történetének* rövidített német, francia és angol változatát Budapesten jelentettük meg 1990-ben, 1992-ben és 1994-ben. A három kötet angolul 2001-ben és 2002-ben látott napvilágot (1920-ig tárgyalja az eseményeket) az amerikai Columbia Egyetem kiadójánál Király Béla szerkesztésében.

Azóta különböző részlettanulmányokat közöltek a román, szász és magyar történészek, főleg a XIX. századi Erdélyről. Megjelent a román történészek tollából egy összefoglaló munka is.² Ez is azt bizonyítja, hogy a vita tovább folyik a román és magyar történészek között.³

Megjelent: History of Transilvania. Bevezető, I. köt. Columbia University 2001.

¹ A vitáról összefoglalót adtam a *Magyar Tudomány* 1993. 5. számában.

² *Transilvania I. és II. kötet*, Cluj-Napoca, 1997, 1999.

³ *Erdély történetének* visszhangját a 2001-ben megjelent angol kiadás I. kötetében írtam. Szerzőink közül Barta Gábor, Bóna István, Makkai László, Mócsy András, Trócsányi Zsolt itt hagytak bennünket. Fájdalmasan búcsúzunk tőlük.

Nyelvi változatosság a határon túli magyar szókincsben¹

Linguistic Diversity in the Register of the Transborder Hungarians

The Hungarian linguist professor from Pozsony writes about linguistic contact-phenomena in the Carpathian Basin, duties that derive from these and mostly about the establishment of linguistic offices which would also deal with the research duties of the Hungarian Academy of Sciences.

1. A határtalanítás története

A dolgozatom alcímében szereplő különös szó, a *határtalanítás*, azokra a nyelvészeti (jelenleg leginkább lexikológiai és lexikográfiai, valamint korpusznyelvészeti) munkálatokra vonatkozik, melyeknek célja az, hogy az újonnan készülő vagy átdolgozott magyarországi nyelvészeti kiadványokban jelentőségüknek megfelelő mértékben jelenjenek meg a magyar nyelv határon túli változatai (a továbbiakban ht. változatok), azaz a címük szerint a „magyar” nyelvet vagy annak valamely részrendszerét bemutató kiadványok (értelmező szótárak, idegen szavak szótárai, helyesírási szótárak és a helyesírás-ellenőrző számítógépes programok, szinonimaszótárak, névszótárak, csoportnyelvi szótárak, kétnyelvű szótárak, nyelvtanok, helyesírási, nyelvhelyességi, stilisztikai kézikönyvek stb.) – címükkel összhangban – ne csak a magyarországi magyar nyelvvel foglalkozzanak, hanem az egyetemes magyar nyelvvel, amely a magyarországi magyar nyelvváltozatokon kívül magába foglalja a határon túli magyar beszélőközösségek által beszélt nyelvváltozatokat is. A *határtalanítás* szó, amely zsenge életkora ellenére már négy publikáció címébe is bekerült (Kolláth 2005b; Szoták 2005; Lanstyák, megjelenés alatt¹, megjelenés alatt²) a korábban használt *detrianonizáció*-t, illetve *detrianonizálás*-t váltotta föl, mivel ez utóbbiak nehézkes kiejtésük és politikai konnotációik miatt nem bizonyultak szerencsés szóalkotásnak.²

¹ E közlemény alapjául szolgáló hosszabb dolgozat megírását, valamint a határon túli magyar nyelvváltozatok közvetlen kölcsönszavait tartalmazó lista összeállítását az Arany János Közalapítvány támogatta. Itt mondok köszönetet az MTA határon túli kutatóállomásai és kutatóhelyei azon munkatársainak, akik segítettek nekem értelmezni a különféle határon túli változatokból hozott nyelvi példákat: Cserniczkó István a kárpátalji, Péntek János, Benő Attila és Erdély Judit az erdélyi, Varga Tünde és Papp György a vajdasági, Žagar-Szentesi Orsolya a horvátországi, Kolláth Anna a muravidéki, Szoták Szilvia az örvidéki példákkal kapcsolatosan látott el sok hasznos információval. Az írás egészére vonatkozó tartalmi észrevételekért Kolláth Annát, a szöveg nyelvi és formai ellenőrzéséért Kitlei Ibolyát illel köszönet.

² A *detrianonizáció* megnevezést egy szlovákiai magyar író és publicista szóalkotása ihlette, aki egyik írásában „nyelvünk trianonizációjáról” beszélt (Szabad Újság, 1998. jan. 28., 1. p.); a *detrianonizáció* e folyamat részbeni visszacsinálását kívánta jelezni.

A magyarországi szótárak határtalanítása a Magyar Tudományos Akadémia határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák és kutatóhelyek egyik legfontosabb közös kutatási programja. A nyelvi irodák az MTA anyagi támogatásával jöttek létre 2001-ben a felvidéki Dunaszerdahelyen Szabó Mihály Gizella vezetésével (Gramma Nyelvi Iroda), a kárpátaljai Beregszászban Csernicskó István vezetésével (Hodinka Antal Intézet³), az erdélyi Kolozsváron és Sepsiszentgyörgyön Péntek János vezetésével (Szabó T. Attila Nyelvi Intézet), a vajdasági Magyarkanizsán Papp György vezetésével (Magyar Nyelvi Korpusz) és Gábrityné Molnár Irén közreműködésével (Magyarsághutató Tudományos Társaság, Szabadka). Mivel az ún. kiserégiókban, Horvátországban, a Muravidéken (Szlovénia) és az Őrvidéken (Burgenland, Ausztria) nem volt lehetőség hasonló intézmények létrehozására, 2003-ban Kolláth Anna a Muravidéken, Szoják Szilvia pedig az Őrvidéken szervezett maga köré egy-egy kisebb munkatársi csoportot, kezdetben minden anyagi támogatás nélkül. 2004-ben a határon túli magyar nyelvészeti kutatóműhelyek virtuális hálózata teljessé vált, a horvátországi Žagar-Szentesi Orsolyának és munkatársainak bekapcsolódásával. A nyelvi irodák és kutatóhelyek közös kutatási programjait szervezési szempontból részben az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, részben az MTA Nyelvtudományi Intézete koordinálja.⁴

A határtalanítási program szótári részének keretében eddig három szótárba javasoltak a kutatóhálózat munkatársai ht. szavakat, szókapcsolatokat, alakváltozatokat, jelentéseket, vonzatokat: az Osiris Helyesírás szótári részébe (Laczkó–Mártonfi 2004), a Tolcsvai Nagy Gábor által írt Osiris Idegen szavak szótárába, valamint a Kiss Gábor vezetésével készülő Képes diákiszótár 2., átdolgozott kiadásába (ez utóbbi két munka még nem jelent meg). Jelenleg a Word szövegszerkesztő helyesírás-ellenőrzőjének határtalanítása van napirenden Prószéky Gábor és munkatársai jóvoltából.⁵ Az említett szótárakba javasolt idegen eredetű ht. kölcsönszavakból a kutatóhálózat munkatársai a saját régiójukban összeállítottak egy-egy szólistát; ezeket jómagam egyesítettem egyetlen szójegyzékké (ez az ún. ht-lista), amely folyamatosan gazdagodik, s válik a ht. nyelvváltozatokban található közvetlen kölcsönszavak és idegen eredetű közvetett kölcsönszavak adatbázisává. Ez az adatbázis reményeink szerint fölhasználható lesz a különféle jövőbeli szótártani határtalanítási munkálatokhoz. Az adatbázis kialakítását és folyamatos bővítését, differenciálását az Arany János Közalapítvány támogatja.

Az eddigi szótári határtalanítási munkálatok nagyon sok módszertani problémát vetettek föl, köztük olyanokat is, amelyek megoldására még csak mintánk se volt, mivel az érintett problémák az eddigi (trianonizált) magyarországi szótárakban föl sem merültek. Ezek közül ebben a dolgozatban csak egyetlen részletkérdéssel tudok röviden foglalkozni.

³ Korábbi neve MTA Ukrajnai Kutatóállomása volt.

⁴ A nyelvi irodákra és kutatóállomásokra l. Csernicskó és mtsai 2005, MTA KI; l. még Kolláth 2005a, 2005b; Szoják 2005. A határtalanítás mibenlétére, jelentőségére, a *határtalanítás* „műszó” történetére l. Beregszászi–Csernicskó 2004, Csernicskó 2004a, 2004b; Kolláth 2005b; Szoják 2005.

⁵ A határtalanítás másik ága, a Magyar Nemzeti Szövegtár határon túli anyagának gyűjtése, a szótárprogramtól független vállalkozás; szemben a szótárprogrammal, amely mind a hét határon túli magyar régióra kiterjed, a korpuszprogram keretében a Magyar Nemzeti Szövegtár határon túli korpuszába csak a négy nagyrégió nyelvi anyaga kerül be: Erdély, Felvidék, Vajdaság és Kárpátaljaé. A határtalanító korpuszprogramra l. Pintér 2003 és 2005.

ni, egy olyan problémával, amely a nyelvi változatossághoz kapcsolódik: az egyes ht. régiók szóanyagában található különféle típusú alakváltozatok kezelésével. A szemléltető példák javarészt a ht-listáról, annak 2005. júliusi változatából származnak.

2. Alaki változatosság

A ht. lexémák (hang)alaki változatosságának három aspektusa van. A szó szoros értelmében egy-egy állami változaton⁶ belül beszélhetünk alaki változatosságról, de a magyar nyelv egésze felől nézve közmagyar–határon túli magyar, illetve határon túli magyar–határon túli magyar viszonylatban is vizsgálható az alaki változatosság kérdése. Az egyetlen állami változaton belüli változatosságot egy kárpátalji példával illusztrálhatjuk: a magyar nyelv kárpátalji változataiban Ukrajna fizetőeszközének a megnevezése nem kevesebb, mint négy alakváltozatban használatos (Ka⁷ *hrivnya* : *hriveny* : *grivnya* : *griveny*). A közmagyar–határon túli magyar viszonylatban meglévő változatosságra jó példa az *infarktus* szó, amely mind a hét Kárpát-medencei határon túli magyar nyelvváltozatban Er Fv Va Ka Hv Mv Öv *infarkt* változatban is használatos, a közm. *infarktus* mellett. A nyelvi változatosság határon túli magyar–határon túli magyar aspektusának szemléltetésére érdemes utalni a Ka Mv *szok*, Hv *szók*, Va Hv *szokk*, Va *vitaszokk*, Er *szukk* szavakra, amelyek 'gyümölcsle' és/vagy 'üditőital' és/vagy 'szörp' jelentésben élnek az egyes régiókban. A Felvidéken és az Őrvidéken nincs hasonló szó (a Felvidéken – és a magyarországi Dunántúl egyes régióiban – a *málna* a megfelelője).

Ebben a dolgozatban az alaki változatosságnak csupán az első aspektusával foglalkozom, az egyes állami változatokon *belüli* alaki változatossággal. A ht. nyelvváltozatok szókinésében minden valószínűség szerint több az alakváltozat, mint a közmagyar szókinésében. Ez a nagyobb fokú variabilitás a ht. szavak olyan jellemzője, amellyel számolnia kell a ht. szókinés szótártani feldolgozására vállalkozó lexikográfusnak. Egyik oka nyilvánvalóan az, hogy e sajátos szókinés elemei nemrég kerültek be a nyelvbe, s még nem volt idejük megszilárdulni, annál kevésbé, mert sok esetben beszélt nyelvi, sőt megbélyegzett elemekről van szó, melyek mögött nem áll támogatólag semmilyen intézményrendszer.

Azzal a kérdéssel, hogy a ht. szókinésben tapasztalható nagyobb alaki változatosságot milyen nyelvi folyamatok hozták létre, ebben a dolgozatban nem foglalkozom (erre l.

⁶ A magyar nyelv állami változatainak Pete István (1988) nyomán a Kárpát-medencei határon túli régiókban használt, egymástól – csekély mértékben – eltérő nyelvváltozatokat tekintjük. Az eltérő állami keretekben való élés a magyar standardban is létrehozott változatokat, úgyhogy beszélhetünk a magyar standard állami változatairól is. Nem önálló standardokról van szó, mint pl. több finnugor nyelvrokonunk esetében, akik számára a nagy nyelvjárási eltérések miatt egynél több standard nyelvváltozatot hoztak létre, hanem egyazon standardon *belüli* változatokról, mint pl. az angol, a német, a svéd vagy más többközpontú nyelvek esetében. (A nyelvi többközpontúságra l. Clyne szerk. 1992; a magyar nyelv többközpontúságára l. pl. Lanstyák 1995.)

⁷ Ebben a munkámban az egyes Kárpát-medencei magyar beszélőközösségek, ill. az általuk használt állami változatok megnevezésére a munkaközösségünk által kialakított rövidítéseket használom: Er: Erdély, Fv: Felvidék, Va: Vajdaság, Ka: Kárpátalja, Hv: Horvátország, Mv: Muravidék (= Szlovénia magyarlakta területei), Öv: Őrvidék (= Burgenland; Trianon után Ausztriához csatolt magyarországi területek). További rövidítés: közm. – közmagyar, szlk. – szlovák.

Lanstyák, megjelenés alatt²). Egyedül arra a kérdésre térek ki, hogy milyen szempontokat célszerű alkalmazni annak eldöntésében, hogy az egyes változatok közül melyik kerüljön be vagy melyek kerüljenek be a szótárba, s milyen sorrendben. Ez a kérdés azért merül föl egyáltalán, mert a ht. nyelvváltozatokban előfordul, hogy egy szónak három-négy vagy még több variánsa is van, pl. Fv Ka *bedminton* : *bedbinton* : *begbinton* : *begminton* : *begi* 'tollaslabda'; Ka *pufajka* : *pufájka* : *fufájka* : *fufajka* : *kufájka* 'vattakabát, vattaruha'; Fv *zmeszka* : *szmeszka* : *szmeszki* : *meszka* 'használatok számára készített keverék'; Fv *haluzál* : *haluzik* : *haluskizik* : *haluskázik* '(narkotikum hatására) hallucinál, képeleg; találgat'; Fv *buldozér* : *buldözér* : *buldozer* 'földtoló gép'; Mv *kavbojka* : *kovbojka* : *kobbojka* 'farmernadrág', 'farmeröltözék'; Öv *batri* : *patri* : *patrilámpa* 'elemlámpa'. Ekkora változatosságot az átlagos, a nagyközönség számára készült szótáraink nem bírnak el, ezért a változatok számát ilyen esetben mindenképpen redukálni kell, ezt pedig célszerűen nem ötletszerűen, önkényesen tenni, hanem valamilyen kritériumrendszer alapján.

Az alakváltozatok rangsorolására abban a sokkal gyakoribb esetben is szükségünk van, amikor csak két alakváltozatban él a ht. szó, pl. Er *bazin* : *bázin* 'fürdőmedence', 'víztartó medence', 'víztartály'; Er *diszpenzár* : *diszpenszár* 'orvosi rendelő'; Er *kabana* : *kabána* 'menedékház'; Fv *rámpás bor* : *rampás bor* 'kiforrott, de még le nem tisztult újbór'; Fv *rifle* 'farmer (ruhanagy, ruhadarab); Fv *szamopal* : *szamopál* 'géppuska'; Fv *teppel* : *teppez* 'szőnyeget, kárpitot tisztítószerezeltisztít'; Fv Va Ka Hv *federatív* : *federális* 'államszövetséggel kapcsolatos, föderális'; Va *dangubál* : *dangubáz* 'lustálkodik, lopja a napot'; Va *mlekara* : *mlecsni* 'tejszarnok'; Va *orandzsád* : *orandzsáda* 'narancslé'; Va Hv *farmerica* : *farmerka* 'farmernadrág'; Va Hv *kesza* : *keszica* 'zacskó'; Ka *blánka* : *blánki* 'ürlap'; Ka *kopijka* : *kopek* 'váltópénz Ukrajnában, a hrivnya századrésze'; Ka *pácska* : *pácski* 'csomag'; Ka *pápka* : *papka* 'irattartó, dosszié'; Ka *szir* : *ször* 'sajt'; Hv *mikrovalna* : *mikroválna* 'mikrohullámú sütő'; Hv *módi* : *módlá* 'süteményszaggató'; Mv *stikla* : *stikli* 'tűsarak, tűsarkú cipő'; Öv *báger* : *páger* 'kotrógép, markológép'; Öv *drukker* : *drukkér* 'számítógép nyomtatója'; Öv *fertrag* : *fertrag* 'szerződés'. Ezekben az esetekben is döntést kell ugyanígy hoznunk abban a kérdésben, a két változat közül melyik legyen az érintett szócikkekben a címszó, s melyik legyen „csak” utalószó vagy másodiknak föltüntetett változat.

Az alakváltozatok „rangsorolásához” eddigi munkánk során a következő szempontokat szoktuk a leggyakrabban figyelembe venni, több-kevesebb következetességgel:

1. ha az egyik alakváltozat érezhetően gyakoribb előfordulású, mint a másik,⁸ a nagyobb gyakoriságú változatnak jóval nagyobb az esélye, hogy címszóvá váljon, mint a kisebb gyakoriságúnak;
2. ha az egyik alakváltozatból új szavak is alakultak szóképzéssel, szóösszetétellel, esetleg más módon, a másikból viszont nem, akkor azt a változatot érdemes címszóvá emelni, amelynek családja van az átvevő nyelvben;
3. ha az egyik alakváltozatot inkább az olyan beszélők használják, akiknek a nyelvhasználatuk kevésbé áll a többségi nyelv hatása alatt (akik magyar domináns kétnyelvűek),⁹ míg a másikat inkább az erősebb többségi nyelvi hatás alatt állók (akik a

⁸ Az egyszerűség kedvéért most úgy fogalmazok, mintha mindig csak két alakváltozattal számolnánk.

⁹ Ennek oka többnyire az, hogy az érintett beszélők magyar, nem pedig többségi tanyelvi iskolákat látogattak; olyan településeken, ill. régiókban élnek, ahol a magyarok a lakosság többségét alkotják; homogén magyar házasságban élnek, nem pedig vegyes házasságban; munkahelyükön is sokat használják a magyar nyelvet (is).

- többségi nyelvben dominánsak), az első csoportra jellemző alakváltozatot szoktuk címszóvá tenni;
4. ha az egyik alakváltozat inkább az iskolázott beszélőkhöz kötődik, míg egy másik inkább az iskolázatlanokhoz, az iskolázott beszélőkhöz kötődő változatot részesítjük előnyben;
 5. ha az egyik alakváltozat inkább formális beszédhelyzetekben használatos vagy azokban *is* (pl. nagy nyilvánosság előtt), míg a másik inkább csak az informális beszédhelyzetekben (pl. oldott családi, baráti társalgásban); a formális beszédhelyzetekben (*is*) használatosát érdemes címszóvá tenni;
 6. ha az egyik alakváltozat elliptikus változata a másiknak, és emiatt sok esetben erősebben kontextushoz kötött, az önmagában jobban megálló teljes változat alkalmasabbnak látszik arra, hogy címszóvá emeljük; egyébként ez a változat rendszerint formálisabb is az elliptikusnál, ami szintén amellett szól, hogy címszó legyen;
 7. ha az egyik alakváltozat nyelvi megformáltságát tekintve „magyarosabb”-nak tekinthető a másiknál,¹⁰ rendszertani (nem purista!) okokból a magyaros alakot célszerű előnyben részesíteni;
 8. ha a szóban forgó szóképzési elem több világnyelvben meglévő, ún. nemzetközi (műveltség)szó, akkor egyes esetekben azt az alakváltozatát érdemes címszósítani, amely nagyobb mértékben van összhangban a szó más nyelvekben szokásos alakjával, ill. írásmódjával;
 9. ha a két változat közül az egyik jobban hasonlít egy azonos vagy hasonló jelentésű közmagyar szóra, mint a másik, a közmagyar szóhoz hasonlóbb elemet részesítjük előnyben, szintén rendszertani okokból;
 10. ha a szó egyik változatának hangalakja és írásmódja egybeesik az átadó nyelvi hangalakkal és írásmóddal, a másik pedig eltér tőle, a nyelvi gazdaságossági szempontok az etimologikus forma címszóvá emelése mellett szólhatnak, hiszen a kétnyelvű beszélőknek az a praktikusabb, ha mindkét nyelvben ugyanazzal a formával találkozhatnak.

A fenti szempontok¹¹ természetesen nem egyforma fontosságúak. Amennyiben ütközés van közöttük – és ez meglehetősen gyakran van így –, gondosan kell mérlegelnünk, hogy melyiket részesítsük előnyben a többivel szemben. Nézzük most meg az egyes szempontok lehetséges érvényesítését néhány konkrét példán!

1. A g y a k o r i s á g az alakváltozatok közti rangsorolás legfontosabb szempontja. Ennek megfelelően a legtöbb esetben a gyakoribbnak látszó formát emeltük címszóvá. Ez történt például a Fv *kolobeska* : *kolobeska* 'roller', a Fv *monterka* : *monterki* '(kék színű) munkaruha'; Fv *preukáz* : *preukaz* 'igazolvány'; a Fv *novellizáció* : *novellizálás* 'a törvénymódosítás akta'; Ka sze-

¹⁰ Az ilyen „magyarosság” például abban nyilvánul meg, hogy az adott alakváltozat jobban követi a magyar nyelv hagyományos hangsorépítési szabályait, azaz hangtani szempontból jobban „hasonlít” a közmagyarban is meglévő szavakra (nem tartalmaz olyan hangkapcsolatokat, amelyek ősi és belső keletkezésű magyar szavakban nem vagy csak nagyon ritkán fordulnak elő).

¹¹ Egy további, 11. szempont lehetne az íráshagyomány, amennyiben volna a ht-listán olyan szó, melynek egyik változatának van írásbeli hagyománya, a másiknak nincs. Ilyenről azonban nem tudok.

lyotka : *szilyotka* 'szárított hal'; *Ka paszport* : *pászport* 'személyi igazolvány' esetében. Mivel az elsőnek föltüntetett formák gyakoribbak, azok váltak címszóvá a ht-listán. Így jártunk el általában akkor is, ha ez ütközött a 10. szemponttal. Pl. a *Fv kolobeska*, *Fv monterki*, *Fv preukaz* formák jobban hasonlítanak az átadó nyelvi alakokra (szlk. *kolobeška* [kolobeška] 'ua', szlk. *monterky* [monterki] 'ua', szlk. *preukaz* 'ua'), de ezt nem találtuk elegendő oknak arra, hogy ezeket válasszuk címszónak.

2. **S z ó c s a l á d o k** általában az alakváltozatok mindegyikéből létrejönnek, előfordul azonban, hogy a két alakváltozat közül az egyikből több származékszó, összetétel stb. alakul, vagy egyáltalán csak az egyikből jön létre ún. másodlagos kölcsönszó, pl. *Fv sustyáki* : *sustyák* 'vízhatlan, vékony ruhaanyag', 'abból készült, főként sportolásra használt (kétrészes) ruha; suhogó ruha; orkánkabát', *sustyákis* : *sustyákos*, de: inkább csak *sustyákikabát*, *sustyákinadrág*; *Fv kulmi* : *kulma* 'elektromos hajsztó vas', de inkább csak *kulmizik*. Az előbbi esetben a gyakoriság is a *sustyáki* forma címszósítása mellett szól; az utóbbiban csak ez a szempont.
3. A harmadik szempont sok esetben szerencsés módon egybeesik az elsővel, ugyanis az ún. nagyrégiókban (Er, Fv, Va, Ka) a helyi szinten számszerű többségben élő magyar beszélők legnagyobb része valószínűleg *m a g y a r d o m i n á n s k é t n y e l v ű*, a magyar az erősebb nyelve, ezért aztán az általuk használt nyelvi formák általában gyakoribbak is azoknál, amelyeket inkább a többségi nyelvben domináns kétnyelvű beszélők használnak. Így a gyakoriságon (1. szempont) és a közmagyar formához való nagyobb hasonlóságon (9. szempont) túl ez a szempont is emellett szól, hogy például a *Fv garzonka* : *garzónka* 'garzonlakás' alakváltozatok közül az első váljon címszóvá.
4. Nem egy esetben előfordul, hogy az egyes alakváltozatokat *m á s - m á s i s k o l á z o t t s á g ű* emberek használják. Amint ez más nyelvek és nyelvváltozatok esetében is szokásos, a ht. változatok esetében is az iskolázottabb beszélőkre jellemző nyelvi formáknak van nagyobb presztízszük; ez nagyon erősen szól emellett, hogy ezek váljanak címszóvá. Például az *Er dránica* : *drányica* 'tetőfedő deszka' változatok közül az első, amely román köznyelvi alakra megy vissza, az iskolázottabb beszélőkhöz kötődik, a másikat, amely erdélyi román nyelvjárási ejtésen alapul, inkább a kevésbé iskolázott beszélők használják, ill. használták. Az *Er csirkuláció* : *csirkulácia* 'közlekedés' váltakozás esetében a közmagyar *cirkuláció* szóhoz hangalakban közelebb álló *csirkuláció* változat az iskolázottabb, a *csirkulácia* pedig a kevésbé iskolázott beszélőkhöz kötődik. A *Fv spacski* : *pacski* 'cigarettavég, csikk', *Fv spekacski* : *pekacski* 'virsliehez hasonló, de vastagabb, krinolinszerű hentesáru', *Fv vlecska* : *lecska* 'pótkocsi', *Fv zmizik* (: *zmizik*) : *mizik* (: *mizik*) 'hibajavító toll, szövegjavító toll'; *Fv chripka* (: *chripka*) : *kripka* : *ripka* 'influenza', *Fv chata* : *hata* : *kata* 'hétvégi ház, nyaraló', 'turistaház, menedékház, faház' alakváltozatok közül a szó eleji torlódást, ill. a magyarból hiányzó fonémát tartalmazó alakokat inkább az iskolázottabb (és az átadó nyelvet jól ismerő) beszélők használják, így nagyobb a presztízszük, mint a népies hangulatú (és gyöngye átadó nyelvi nyelvtudást asszociáló) torlódás nélküli, ill. hanghelyettesítéses formáknak. Ez a szempont tehát az idézett szavak elsőnek föltüntetett alakváltozatainak címszóvá emelése mellett szól.

5. Ha egy alakváltozat formális beszédhelyzetben is megjelenhet, míg a másik nem vagy kevésbé, ez rendkívül erős érv mellett, hogy az előbbi váljon címszóvá. Pl. a Fv *Őv abszolvens* : *abszolvent* 'valamilyen oktatási intézmény (frissen) végzett diákja' változatok közül az írott nyelvben (pl. a sajtóban) csak az első fordulhat elő (ez – más stílusértékben: régies, választékos szóként – a közmagyarban is előfordul). Az *abszolvens* változatot itt a 4. és a 9. szempont is támogatja.
6. A nyelvi gazdaságosságra való törekvés egyik megnyilvánulásaként az összetett szók és szókapcsolatok egyik eleme bizonyos esetekben elmaradhat, amennyiben jelentése a szöveggörnyezetből egyértelmű. Az ilyen tapadásos alakok könnyen lexikalizálódnak, és válnak az eredeti változat szinonimájává. Mivel szótári címszóként minden szó eleve szöveggörnyezet nélkül szerepel, már csak az egyértelműség kedvéért is a hosszabb változatot érdemes címszóvá emelni. Ezenkívül a hosszabb változat leggyakrabban formálisabb is, így az 5. szempont is e megoldás mellett szól. Példaként a következő szavakra utalhatunk: Fv *autóbuszlinka* : *linka* 'autóbuszvonal'; Fv *konyhalinka* : *linka* 'konyhai szekrényesor'; Fv *benzinpumpa* : *pumpa* 'benzinkút'; Hv *očni odjel* : *očni* 'szemészeti osztály'; Hv *prijavni list* : *prijavni* 'bejelentőlap'.
7. Az „eredeti” magyar szavakból hiányzó vagy csak nagyon ritkán előforduló hangkapcsolatok a kölcsönszavak egy részéből kiküszöbölődtek, s így a szavaknak létrejött egy „m a g y a r o s a b b” alakváltozatuk. Ezek sokszor a kevésbé iskolázott, falusi beszélőkhöz kötődnek; ilyen esetben – amint a 4. pont alatti Fv példák jelentős részéből is látszik – nem a magyarosabb változatot választottuk címszóul. Amikor azonban nincs a fentiekhez hasonló presztízsbeli különbség az alakváltozatok között, ill. egyik változat sem kötődik különösképpen a formálisabb vagy informálisabb stílusváltozatokhoz, akkor célszerű lehet a „magyarosabb” változat kiemelése.
- A ht-listán ezt a megoldást alkalmaztuk például a következő szókészleti elemek esetében: a Fv *zmizik* : *zmizik* 'hibajavító toll, szövegjavító toll', Fv *tyepi* : *tyepláki* : *tyeplák* 'melegítő, tréningruha, mackóruha', Fv *zsvu* : *zsvuacska* 'rágógumi', Fv *szpori* : *sporitelňa* 'takarékpénztár', Fv *pukanci* : *pukance* 'pattogatott kukorica'; Fv *pukk* : *puk* '(jégkorongban) korong'; Fv *sumenka* : *sumienka* : *sumi*¹² párok első tagját tettük meg címszóvá. Ezt a megoldást nem minden esetben tekintjük még véglegesnek; a Fv *zmizik* : *zmizik* esetében például hangtani szempontból kétségtelenül a *zmizik* a magyarosabb változat (l. még alább!), ugyanakkor a *zmizik* mellett szól az, hogy ez a forma egybeesik a szó szlovák nyelvi alakjával (l. a 10. pontot!). Nem könnyű eldönteni, ilyen esetben melyik szempontot részesítsük előnyben.
8. N e m z e t k ö z i s z a v a k, ill. ismert nemzetközi szavakkal nyilvánvaló etimológiai összefüggést mutató, de a közmagyarban kevésbé ismert vagy ismeretlen szókészleti elemek esetében a magyar íráshagyomány inkább az eti-

¹² A *sumi* alakváltozat az elsőnél is magyarosabb, címszóvá emelése ellen szól azonban az 1. szempont, a gyakoriság (eddigi adataink szerint ritka változatról van szó).

mologikus alak címszová emelése mellett szól, akkor is, ha az kevésbé „magyaros”. Például a ’gyurma’ jelentésű Fv *pasztelina* és *plasztelina* közül a *plasztelina* mellett szól az Er Va Ka Hv Mv *plasztelin* ’ua’ formával, ill. a közmagyar *plasztilin*, *plasztik*, *plasztikus* stb. szavakkal való etimológiai összefüggés; az a szempont, hogy a *pasztelina* forma jobban megfelel a magyar nyelv hangsorépítési szabályainak, mint a *plasztelina*, ez esetben kevesebbet nyom a latban.¹³

Még inkább az etimologikus változat kiemelése mellett szól, ha a szó kifejezetten a magas kultúrához, tudományhoz, közigazgatáshoz stb. kapcsolódik; az ilyenekben az idegenszerű írásmód sokszor éppenséggel műveltségi kérdésnek érződik. Pl. a ’sebész’ jelentésű *chirurg* szót ebben a formában javasoltuk címszóként fölvenni az Osiris Idegen szavak szótárába, nem pedig *hirurg* vagy *kirurg* változatban, ez utóbbiakat csak kiejtésváltozatnak tekintettük, jelezve, hogy a szó ejtése háromféle lehet: Fv Ka [χirurg]; Fv Va [hirurg]; Hv Mv Óv [kirurg]. (Az írás- és ejtésváltozatok viszonyáról alább lesz szó.)

9. A nemzetközi szavak esetében előfordul, hogy a ht. alakváltozatok egyike vagy egy azokhoz közel álló forma az egyetlen magyarból is adata l h a t ó (többnyire régies, szaknyelvi vagy más szempontból marginális változatként). Erre volt példa az 5. pont alatt említett Fv Óv *abszolvens* : *abszolvent* ’valamilyen oktatási intézmény (frissen) végzett diákja’, valamint a 3. szempont kapcsán tárgyalt Fv *garzonka* : *garzónka* ’egyszobás, konyha és kamra nélküli lakás; garzonlakás’. Ilyen még a Fv *paciens* : *pacient* ’valamely orvos betege’ is; az első alakváltozat közelebb áll a közmagyar *páciens*-hez, mint a második, így azt érdemes címszósítani.
10. A kétnyelvű beszélők számára kisebb mentális erőfeszítést igényel, ha a két nyelvükben használt nyelvi forma azonos, ill. egymáshoz közel álló; ezért – ha más, fontosabb szempont nem szól ellene – előfordul, hogy erre való tekintettel az átadó nyelvi formával azonos alakváltozatot emeljük ki címszóként. Ez a szempont nemegyszer egybeesik a 4. és az 5. pont alatt említettel is, ugyanis az átvevő nyelvvel azonos forma sok esetben az iskolázottabb beszélőkhöz is kötődik, s inkább formális beszédhelyzetekben használatos. Példaként a következő szavakra utalhatunk: Fv *buchta* : *bukti* : *buchti* ’bukta; kelt tésztából készült gombóc; gözsgombóc’; Fv *pohotovoszty* : *pótovoszty* ’ügyelet, készültség’; Fv *poisztká* : *poiszka* ’elektromos biztosíték’; Fv *prúszér* : *plúszér* ’balhé’; Ka *marsrutka* : *marsutka* ’két végállomás között, kijelölt útvonalon járatszerűen közlekedő taxi; iránytaxi’.

Előfordul, hogy a váltakozás csupán kiejtésbeli kérdésnek is felfogható; ilyenkor az egyik alakváltozatot teljesen is „el lehet tüntetni” azáltal, hogy azt csupán ejtésváltozatnak minősítjük. Tudjuk például, hogy a közmagyarban is számos szó hangalakjában ingadozik a felső nyelvválású magánhangzók rövid és hosszú ejtése, pl. *színész* : *színész*,

¹³ Az értelmező kéziszótár új kiadásába a „magyarosabb” *pasztelina* formát javasoltam címszová tenni, gyakorisági alapon, de nem biztos, hogy ez helyes döntés volt (l. ÉKsz². 2003:1067. p.).

sima : *sima*; *hosszú* : *hosszu*, *megszűnik* : *megszűnik*, *dicsér* : *dicsér* stb. Ilyen esetekben csak az egyik változat írható, a másik leírása helyesírási hibának számít (a fenti példák esetében a *színesz*, *sima*, *hosszú*, *megszűnik*, *dicsér* az írható alakok), ezáltal pedig a szó írásbeli megjelenítése tulajdonképpen eltünteti – pontosabban elleplezi – a váltakozást. Ezt az eljárást tényként tudomásul vettük, s ennek megfelelően bíráltuk el az ehhez hasonló ht. váltakozásokat is, pl. az Fv magyarban a következőket: Fv *zmizik* : *zmizik* 'hibajavító toll, szövegjavító toll', Fv *chripka* : *chripka* 'influenza', Fv *szúprava* : *szuprava* 1. 'készlet, garnitúra, szett', 2. 'vasúti szerelvény'.

Az idézett példák nem nemzetközi szavak, az egyes változatok nem kötődnek eltérő műveltségi vagy más társadalmi csoportokhoz, így a főntebb vázolt elvek alapján a gyakoriság vagy a „magyarosság” lehet a döntő szempont az írásban is tükröztetett változat kiválasztásában (1. az 1. és a 7. pont!).¹⁴ Az első lexéma esetében a *zmizik* tekinthető „magyarosabbnak”, mivel a közmagyarban nincs olyan két vagy több szótagú szó, melynek hangteste *-ik-re* végződné (egytagú van: a *csik*, *gyik* és *sik*). A másik két esetben a Fv beszélők valószínűleg szintén a rövid magánhangzós változatot érzik magyarosabbnak, talán azért, mert az tér el az átadó nyelvi formától (vö. szlk. *chripka* 'ua', szlk. *súprava* 'ua'), s a közmagyarral alighanem jellemzőbb tendencia a felső nyelvallású magánhangzók rövidülése, mint nyúlásuk. Ebből kiindulva a ht-listán a *zmizik* és a *chripka* szerepel címszövekként, s utána föl van tüntetve kétféle ejtőmódjuk: a *zmizik* esetében a [zmizik] és a [zmizik], a *chripka* esetében a [chripka] és a [chripka]. Ami a Fv *szúprava* : *szuprava* változatokat illeti, mivel ezek közül az első látszik gyakoribbnak, egyelőre a *szúprava* írásváltozatot rögzítettük, a [szuprava] formát pedig kiejtésésváltozatként tüntettük föl a [szúprava] mellett (pontosabban: utána).

Az alakváltozatok kérdése csak egyike a nagyszámú elméleti és módszertani problémának, amelyeket a határtalanítás fölvetett. De talán ennek az egynek a bemutatása is érzékelteti az olvasóval, mennyire sokrétű, érdekes, sőt izgalmas az a munka, amelyet a kutatóállomások és kutatóhelyek munkatársai végeznek.

3. A határtalanítás jelentősége

A határtalanítás jelentőségét nem lehet túlbecsülni. Amennyiben eredményei eljutnak a határon túli magyar olvasókhoz is, és utat találnak az oktatásba, nyelvi ismeretterjesztésbe és a nyelvertervezésbe is, jelentős szerepük lehet a határon túli magyarok nyelvi önbizalmának megerősödésében. A határon túli magyarok számára a saját állami változatuk, ill. annak beszélt nyelvi regisztere az „édes anyanyelvük”, érzelmiileg is kötődnek hozzá. Így annak megerősítése „a” magyar nyelv megerősítését is jelenti. Ez különösen a nyelvcserhelyzetben lévő magyarok számára fontos, akiknek már nem is nagyon van lehetőségük a standard magyart elsajátítani és használni. Az a gyakorlat, amely a ht. nyelvváltozatok sajátos elemeit megbélyegezte, és mindenfajta kontextusban a közmagyar formával kívánta őket helyettesíteni, a nyelvcserhelyzetben lévő közösségeket létükben veszélyeztette, és rendkívüli károkat okozott nekik. De a stabil kétnyelvűségi helyzetben élő magyaroknak sem használ az ilyen „nyelvpolitika”, őket is a „romlott”-nak érzett nyelv elhagyására, a maga „tiszta” változatában elsajátított államnyelv előnyben részesítésére készíti.

Köztudomású, hogy az olyan magyar nyelv, amely kontaktusjelenségeket is tartalmaz, az érintett közösségen belül ugyanolyan hatékony eszköze a kommunikációnak, mint az,

¹⁴ Természetesen legitim az a megközelítés is, amely ilyenkor inkább az átadó nyelvi formára jobban hasonlító változathoz ragaszkodik (10. szempont).

amely ezektől mentesebb; a kontaktushatás és a nyelvcsera közt nincs közvetlen összefüggés. S a ht. nyelvváltozatok sajátos elemeinek „legitimálása” egyébként sem jelenti azt, hogy közmagyar megfelelőiknek háttérbe kellene szorulniuk. Inkább az ellenkezője várható: a beszélők számos ht. szónak nem ismerik közmagyar megfelelőjét, így ha ezek bekerülnek a szótárakba, végre lesz rá lehetőségük, hogy könnyen megismerkedjenek ezekkel a közmagyar szinonimákkal, s – amikor és ahol szükségesnek látják – használják is őket. A szlovákiai magyar nyelvűvelés atyja, Jakab István (2005:66), így ír erről¹⁵:

Eddig – sajnos – sok felvidéki magyar alig szerzett tudomást ezeknek az úgynevezett kontaktusjelenségeknek a létezéséről, különösen a fiatalok közül, hiszen már a lapokból is kiszorultak azok a nyelvűvelő cikkek, amelyekből tájékozódhattak volna a mibenlétükről. A legtöbbjükéről – különösen azokról a formailag magyar elemekről, amelyekhez ma is sokan kapcsolnak tájékoztatlanágból szlovák jelentést – nem is gondolják, hogy ezek közé tartoznak; hibátlan magyar elemeknek gondolják őket. Ha most esetleg kétségük támad valamelyikkel kapcsolatban, s fellapozzák a szótárt, legalább a jelzés rádöbbeníti őket, milyen elemekről van szó. S ha akarják, elkerülik, ha nem, akkor felhasználják.

A ht. elemek „legitimálását” nem szabad összekeverni kodifikációjukkal; a „legitimálás” csak a korábbi semmibevétel és megbélyegzettség megszüntetését jelenti, azt, hogy a magyar nyelvtudomány most már tudomásul veszi létezésüket. Ez korántsem jelenti azt, hogy az illető szavakat a kodifikált standard nyelvváltozat részének tekintenénk; ez csak a szavak egy részének esetében van így: azoknál, amelyek nem tartalmaznak „bizalmas”, „lezser”, „népnyelvi” vagy más hasonló stílusminősítést. Bár banális hangzik, sajnos mégsem haszontalan elmondani, hogy egy szótárba bekerülni nem „kitüntetés”, ahogy az sem kitüntetés egy csecsemő számára, ha anyakönyvezik – ezzel még csak a létezését ismerik el, és rögzítik legfontosabb jellemzőit – semmi több.

Laikusi körökben gyakori nyelvi mítosz, hogy a nyelvész hozzá létre a nyelv valamely elemét azáltal, hogy felveszi a szótárba (ezt így persze nem mondja senki, de sokan érvelnek úgy, hogy egyértelműen erre a rejtett meggyőződésre lehet következtetni). Ezért fordulhat elő, hogy a laikusok – és talán még az akadémiai nyelvűvelők közül is néhányan – az értelmező kéziszótár határtalanítását úgy értelmezik, mintha ezáltal a határon túli magyarok nyelve „kevertté” vagy magyartalanná válna. A határon túli magyarok nyelve természetesen nem attól válik „kevertté”, hogy a benne használt szavakat „anyakönyvezzük”; ezzel csak vizuálisan megjelenítjük azt, ami addig is megvolt. Az persze értelmes és legitim kérdés, hogy az ilyen vizuális megjelenítés milyen hatással lehet e szavak és a ht. állami változatok további sorsára: vajon inkább a további szétkülönbözést vagy ellenkezőleg: az egységesülést segíti-e elő. Jómagam úgy gondolom, hogy a határtalanítás mindkettőt elősegítheti, attól függően, milyen nyelvtervezési lépésekkel kapcsolódik össze, s a nyelvtervezés milyen nyelvpolitikai feltételrendszerbe illeszkedik be. Ezért a határtalanítással párhuzamosan fontos lenne kialakítani egy olyan nyelvi problémakezelési koncepciót, amely úgy teszi lehetővé a beszélők számára, hogy a saját nyelvükben otthon érezzék magukat, hogy közben az integrálódást, és nem a szétfejlődést segíti elő.¹⁶

¹⁵ L. még Kiss 2004; Péntek 2004.

¹⁶ A nyelvi problémakezelés elméletére l. Nekvapil 2000; Neustupný–Nekvapil 2003; Szabó Mihály 2004. A magyar nyelvi szétfejlődésre l. Szilágyi N. 2002.

E leendő koncepció legtöbb eleme előkerült már a '90-es évek nyelvművelési, nyelvtervezési vitái során; nem sok kell hozzá, hogy egységes nyelvstratégiává álljanak össze.

A határtalanításnak nem elhanyagolható az elméleti jelentősége sem. Nem érdektelen megvizsgálni, hogyan alkalmazkodik nyelvünk a nyolc különböző országban élő Kárpát-medencei magyarok sajátos igényeihez, milyen típusú kontaktusjelenségek kerülnek be az egyes közösségekbe, mi az, ami könnyen és zökkenőmentesen be tud épülni az átvevő nyelvi rendszerbe, mi az, ami csak bizonyos átalakítások árán jut be, és mi az, ami a jelenlegi szociolingvisztikai körülmények közt egyáltalán nem tud behatolni az átvevő nyelvi rendszerbe. Minél jobban beépülnek a ht nyelvváltozatok sajátosságai a közmagyar szótárakba, nyelvtanokba és nyelvhelyességi, helyesírási stb. kézikönyvekbe, annál tisztábban fogunk látni ezekben a kérdésekben is, ez pedig nemcsak a magyar nyelvészetet gazdagítja, hanem az általános nyelvtudományt is.

A határtalanításnak nemcsak a határon túli magyarok számára van haszna, hanem a magyarországi magyarok számára is. A ht. nyelvváltozatok megismerésével „a” magyar nyelvet ismerik meg jobban ők is, s ami nem kevésbé fontos, ezek az ismeretek hozzájárulhatnak a ht. nyelvváltozatokkal kapcsolatos negatív előítéletek felszámolásához. Nem feledkezhetünk meg a határtalanítás gyakorlati jelentőségéről sem: a magyarországi magyarok is találkozhatnak a határon túli írásbeliség termékeivel; nem baj, ha például vannak szótárak, ahol utánanézhettek egy-egy ismeretlen határon túli szónak vagy egy-egy „furcsán” használt közmagyar szó ht. jelentésének.

A határtalanításnak eddig csak a laikusok egy részének körében volt negatív visszhangja, legalábbis tudommal szakember nyilvánosan – egy rádiós nyelvművelő műsort nem számítva – nem fogalmazott meg vele szemben kifogásokat. A kutatóhálózatnak a határtalanítással kapcsolatos állásfoglalását (I. Péntek 2004) az MTA Nyelvtudományi Bizottsága Szótári Munkabizottsága is megtárgyalta 2003. október 13-i ülésén, s bár meglehetősen visszafogottan, de lényegében mégis támogatóan nyilatkozott róla (részletesebben I. Lanstyák 2004: 193). Fontos megemlíteni, hogy még olyan kollégától is van példánk kedvező reakcióra, akinek a tevékenysége javarészt a nyelvműveléshez kötődik (I. Jakab 2005). Érdemes idézni az értelmező kéziszótár új kiadásának ht. elemeiről szóló írásából egy hosszabb részletet:

Ami pedig az utódállamokban élő magyar kisebbségek sajátos elemeit (szavait, jelentéseit, szókapcsolatait) illeti, azokról mi, nyelvészek és nyelvművelők is sokáig azt szerettük volna hinni, hogy csak helytelen és ideiglenes nyelvhasználati jelenségek. Nem akartuk ezeket a nyelvi elemek közé sorolni, hiszen a mi magyar nyelvünk-től idegenek voltak, s ma is azok. De előbb-utóbb rá kellett döbbernünk: ezeket nem tudjuk teljesen kiszorítani a használatból. Bár az anyaország és a kisebbségek gyakoribb érintkezésének, valamint a magyarországi hírközlő eszközöknek – no meg talán a hazai nyelvművelésnek is – a hatására javulás tapasztalható ebben a tekintetben, az ún. kontaktusjelenségekkel ma is számolnunk kell. Magunkat csapnánk be, ha ennek az ellenkezőjét állítanánk. S mivel a nyelvnek több változata van, s ahogy a standard mellett vannak nyelvjárásiak is, és a szókészletre szűkítve le a kérdést: ahogy a standard szavak mellett vannak tájszavak, szakmai szavak és zsargonok is – ezek pedig már nyelvi, nem pedig csupán nyelvhasználati jelenségek –, ugyanígy a kezdetben hibázott nyelvhasználati jelenségek is nyelviékké válhatnak idővel, sőt a standardtól eltérő nyelvi elemek használatával a standardtól szintén különböző nyelvváltozat jöhet létre. Ez – Benkő Loránd elmélete szerint – lehet belső nyelvtípus értékű, ha mind a szókészlet, mind a nyelvtani jellegzetességek tekintetében el-

tér a standardtól (mint pl. a nyelvjárás), de ha csak szókézslet tekintetében különbözik attól, akkor nem tekinthető belső nyelvtípusnak, csak egyszerű nyelvváltozatnak. S ha az értelmező szótárakba felveszik a standard szavakon kívül a fontosabb nyelvjárásikat, szakmaiakat, sőt a standardban nemkívánatos szalonnnyelvi meg argószavakat is, vajon helyes volna-e elzárkózni azoknak a szavaknak, jelentéseknek, szókapcsolatoknak a befogadásától, amelyek évtizedek alatt bizonyos határon túli magyar nyelvváltozatoknak már az elemeivé váltak? A magyar nyelvhez pedig – tesszük vagy nem tesszük nekünk – hozzátartoznak azok az idegen hatásra keletkezett, de formailag többnyire magyar (vagy majdnem magyar) elemek is, amelyek idegen hatásra jöttek létre a határon túliak nyelvváltozatában, és szövegükben kifogástalan magyar szavakat helyettesítenek, még inkább azok az idegen (esetünkben szlovák) kölcsönzött) jelenségek, amelyek eredeti magyar szavakhoz kapcsolódnak. Persze ezt a nyelvváltozatot nem tekinthetjük társadalmi szempontból követendőnek, de sok-sok magyar embernek – a körülmények kényszerítő hatása miatt – az anyanyelve lett. Ezek az emberek is talán joggal hiszik azt, hogy amikor ezt a nyelvváltozatot használják: magyarul beszélnek. Ha nyelvi változatukat kitagadnánk a magyar nyelvi változatok közül, őket is kitagadnánk – igazságtalanul – a magyarok közül. Tudomásul kell vennünk, hogy Trianon következményei nyelvi tekintetben is sokkal súlyosabbak, mintsem hogy azt néhány lelkes nyelveművelő fel tudná számolni.

Az ilyen pozitív megnyilatkozások olvastán sem szabad azonban áltatnunk magunkat: a határtalanítással kapcsolatos negatív vélemények nem szűntek meg teljesen, csak szalonképtelenné kezdenek válni, s így lassan-lassan magánvéleménnyé szorulnak vissza. Ha sikerül a határtalanítást megfelelő nyelvi problémakezelési lépésekkel kiegészíteni, van rá esély, hogy – kedvező nyelvpolitikai klímát feltételezve – nemcsak a magyar nyelvtudomány lesz nyertese az megindult folyamatnak, hanem a határon túli magyar közösségek is.

Zárásképpen a határtalanításról érdemes még elmondani, hogy ennek fokozatai, vagy inkább mélységi szintjei vannak. Ami eddig e területen történt, s amiről fõntebb beszámoltam, még csak az elsõ szint, a ht. nyelvváltozatok bizonyos szegmenseinek kutatása, leírása, a tanulságok közvetlen beépítése szótárakba és idõvel remélhetõleg a nyelvtanokba és a nyelvhasználati, helyesírási és más kézikönyvekbe is. Ez után kellene következzen a második, mélyebb szint, annak az érzékenységnek a kialakulása, amely a magyarországi magyar kutatókat is arra ösztönzi, hogy tisztázzák: leírásuk tárgya az egyetemes magyar nyelv-e vagy a magyarországi magyar nyelv, ill. ezek melyik változata, változatai.¹⁷ Mert

¹⁷ Meg kell jegyezni, hogy erre már most is vannak példáink. A magyar dialektológia például – lényegébõl fakadóan – mindig is magyar nyelvterületben, nem pedig trianoni Magyarországon gondolkodott; a legújabb magyar dialektológiai szintézist, a *Magyar dialektológia* címû egyetemi tankönyvet (Kiss Jenõ szerk. 2001) pedig kifejezetten pozitív példaként lehet említeni és követendõ mintaként ajánlani ebbõl a szempontból is. Múltányaladó az is, hogy a (magyarországi) szerzõk munkájuk egyes fejezeteit több olyan kutatóval is észrevételezték, akik vagy a határon túl élnek, vagy pedig éveket ott dolgoztak, és ismerik az ottani nyelvi helyzetet. A kötet egyik lektora pedig Péntek János erdélyi dialektológus volt. Egy másik fontos kiadvány, amely „a” magyar nyelvrõl szól, és kitér a határon túli nyelvváltozatokra is, A *magyar nyelv kézikönyve* (Kiefer szerk. 2003).

lehet természetesen úgy is többközpontú szemlélettel írni szótárt vagy nyelvtant, ha egy szó nincs benne a ht. nyelvváltozatokról – elég annyi, hogy a szótár vagy nyelvtan ne „magyar”-nak, hanem „magyarországi magyar”-nak mondja magát. Ha ettől a határon túli kollégák ózdkodnak, akkor viszont vállalniuk kellene a „magyar” szó használatának minden következményét.

Épp ehhez próbál segítséget nyújtani a Magyar Tudományos Akadémia határon túli kutatóállomásainak és kutatóhelyeinek feladatait is ellátó nyelvi irodák és egyéni kutatók hálózata.

Hivatkozások

- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2004. Magyar értelmező kéziszótár: (majdnem) minden magyar szótára. – Kárpátaljai szójegyzék. Beregszászi Anikó–Csernicskó István, ... *itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 127–136., 137–138. p. Ungvár: PoliPrint.
- Clyne, Michael szerk. 1992. *Pluricentric Languages*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Csernicskó István 2004a. Gondolatok a nyelvi egységről és a nyelvi változatosságról. Beregszászi Anikó–Csernicskó István, ... *itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 110–117. p. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István 2004b. „Nyelvi detrianonizálás”. Az egységes, de változatos magyar nyelvért. *Kárpátalja* 4/34, 11. (2004. augusztus 20.) Beszélgetés Csernicskó Istvánnal.
- Csernicskó István–Papp György–Péntek János–Szabómihály Gizella 2005. A szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásairól. *Magyar Nyelv* 101, 105–113. p.
- ÉKsz.² 2003. Pusztai Ferenc főszerk., *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (Második, átdolgozott kiadás.)
- Jakab István 2005. „Eretnek” gondolatok a megújított Magyar értelmező kéziszótár lapoztatása közben. *Irodalmi Szemle* 48/3, 63–69. p.
(<http://www.hhrf.org/szabadujsag/szemle/isz0503.pdf>)
- Kiefer Ferenc szerk. 2003. *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kiss Jenő 2004. Egy régi-új nyelvi sikerkiadvány: a Magyar értelmező kéziszótár. *Magyar Tudomány* 49, 670–673. p. (www.matud.iif.hu/mthon.html)
- Kolláth Anna 2005a. Fejezetek a kisebbségi magyar nyelv összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás: előzmények és eredmények – szándék és megvalósulás *Magyar Tudomány* 50, 156–163. p.
- Kolláth Anna 2005b. Első fejezet a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás: előzmények és eredmények – szándék és megvalósulás. Lanstyák István–Ményhárt József szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*, 15–30. p. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Laczkó Krisztina–Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lanstyák István 1995. A nyelvek többközpontúságának néhány kérdéséről (különös tekintettel a Trianon utáni magyar nyelvre). *Magyar Nyelvőr* 119, 213–236. p.
- Lanstyák István, megjelenés alatt¹. Határtalanítás (a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása után, 3. kiadása előtt).
- Lanstyák István, megjelenés alatt². A nyelvi változatosság mint szótártani probléma. (Adalékok a határtalanítás módszertanához.) Lanstyák István, *Kontaktológiai tanulmányok*. Megjelenik előreláthatólag a Kalligram Könyvkiadó gondozásában, 2006-ban.

- MTA KI. A Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetének honlapja. www.mtaki.hu/kutatoallomasok
- Péntek János 2004. A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelvváltozatok. Az MTA határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák állásfoglalása. *Magyar Tudomány* 49, 724–726. p. (www.matud.iif.hu/04jul/008.html)
- Pete István 1988. A magyar nyelv állami változatai (Kárpátukrán változat). Kiss Jenő–Szűts László szerk., *A magyar nyelv rétegződése*, 779–789. p. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pintér Tibor 2003. Amit a modern nemzeti korpuszokról tudni kell. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 5/3, 71–84. p.
- Pintér Tibor 2005. *A Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz határon túli magyar alkorpusza. Gondolatok és tapasztalatok*. Kézirat.
- Szilágyi N. Sándor 2002. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. Előadás az MTA 2002. évi akadémiai közgyűlésének keretében rendezett tudományos ülészen, 2002. május 2-án, Budapesten.
- Szoták Szilvia 2005. Fejezetek a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás; őrvideki szavak magyarországi szótárakban. Keményfi Róbert szerk., *Osztrák források – magyar kutatók, Österreichische Quellen – Ungarische Forscher*. Debrecen–Bécs: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke–Collegium Hungaricum.

Mák Ferenc

„A nagyok gondjainak peremén”
A muravidéki magyarság története (1990–2005)

„On the Edge of the Mightys’ Problems”
History of the Mura-region Hungarians (1990–2005)

The struggle of Hungarian nationals to create a community in the Mura-region, Slovenia has set a blueprint to be followed by all minor regions in the Carpathian-Basin. One of the evidences is that they had the power and stamina to set up a statue of Saint Stephen, establisher of the Hungarian State, on the central square of Lendva in the year of the millennial.

*Hamis csillogásban,
kvázi vezérekkel állunk szemben,
és szatyorba szorítatják velünk
az igazi értékeket.
Közben enyész a nemzet,
enyész a táj, és szürkül az égbolt.*
(Szűnyogh Sándor: Nemzetiségi sorson)

Szlovénia küzdelme a függetlenségért

A szlovéniai magyar közösség szinte egy tömbben él a Muravidéken. Létszámuk az 1991-es népszámlálási adatok szerint 8500 volt. Más becslések 12–16 000-re teszik a magyar, vagy a magyarsághoz valami módon kötődők számát. Ezzel együtt is a muravidéki magyar értelmiségiek – írók, szerkesztők, pedagógusok és politikusok – visszafordíthatatlannak vélik a közösség asszimilálódását. A legutóbbi, 2002-ben lebonyolított népszámlálás során csak mintegy 6500-an vallották magukat magyaroknak. Az adat megdöbbentette a Lendva-vidéki magyar közélet vezetőit, de elkeseredettséget váltott ki a magyarság szélesebb köreiben is. A számok arra figyelmeztetnek, hogy soha nem tapasztalt méreteket öltött a rejtett asszimiláció, ami nem csak a muravidéki magyarság közérzetét rontja, de a helyi magyar politikai vezetés felelőségére is rámutat, mi több: az eddig példásnak hitt szlovén kisebbségi politika valós tartalma kapcsán is számos kérdés megfogalmazására készíti a közösség sorsa iránt aggódókat. „A három ország – Magyarország, Ausztria és az egykori Jugoszlávia – távoli határvidékévé vált terület magyarsága máig nem tudta kiheverni a két világháború, a megtorlások, a kitelepítés, a kivándorlás és a belső migráció okozta veszteségeket” – olvasható egy helyzetjelentésben. Ehhez további adalékként megemlíthető, hogy a muravidéki magyarok helyzete az elmúlt 10 évben objektíve romlott a térség leszakadása, passzívvá válása miatt, s ez tovább fokozta a terület megtartó képességének csökkenését. Göncz László, a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet igazgatója 2003. november 2-án, a Márton Áron emlékérem átvételekor megtartott beszédében rámutatott: a Muravidéken sajátos helyzet állt elő, megfogyatkozott a magyarság létszáma, de feltűnően növekedett a magyar kulturális életben meghatározó szerepet vállaló értelmiségiek (pedagógusok, írók-újságírók, tudományos kutatók, képzőművészek és

művelődésszervezők) aránya, ami mára már megközelíti a 180-at. Ezt a meglátást igazolja a jól működő művelődési intézményrendszer, ami – kárpát-medencei kitekintéssel – a Magyarország határain túl élő magyar közösségek kulturális autonómiájának is követendő példája lehet.

Másként ítélte meg a helyzetet Halász Albert, a Szlovén Televízió Magyar Műsorok Stúdiójának programigazgatója, aki 2005. június 3-án az újvidéki Magyar Szó című napilapnak így nyilatkozott: „A szlovéniai magyarság nem tartja annyira fontosnak a magyar nemzethez való tartozást, mint más, kisebbségi sorban élő magyarok. Nem tudni, hogy ez miért van így, én nem állítanám azt, hogy az anyagi jólét az oka. Inkább egyfajta tudathasadásos állapotról van szó: ez a nemzetrész már elveszítette azokat a gyökereket, amelyek a magyar nemzethez kapcsolják. Ennek egyik oka, hogy az anyaországi magyarok nem mutattak kellő figyelmet ezek iránt az emberek iránt, nem bátorították őket kellőképpen, hogy érdemes kitartani a kisebbségben is magyarnak.”

A muravidéki magyarság nemzeti alapon történő önszerveződése és politikai érdekérvényesítése a Szlovén Köztársaság 1991-ben történt önállósodásának pillanatától kapott igazán lendületet, bár – egyedül az akkori jugoszláv tagköztársaságok sorában – korábban is élveztek alkotmányos különjogokat. Az anyaországgal történő kapcsolatépítés is a nyolcvanas években vett erőteljes lendületet. A szlovéniai magyarság helyzete politikailag rendezett, az ország Alkotmánya az olaszokkal együtt őshonos közösségnek tekinti őket, és egy képviselői helyet biztosít a számukra a parlamentben. Jelentős mértékben ennek köszönhető, hogy a szomszédos országokban élő magyar közösségekkel szemben a muravidéki magyarság építette ki a legteljesebb mértékben a maga kulturális autonómiáját. Művelődési és tájékoztatási intézményrendszere más, nagyobb közösségek számára is példaként szolgálhat. Akkor hát mégis, mi okozza a gondot a muravidéki magyarság életében?

Göncz László **A muravidéki magyarság 1918–1941** című, 2001-ben Lendván megjelent munkájában tömören így fogalmazza meg a vidék lényegét: „A mintegy 910 négyzetkilométernyi területen élő kilencvenezer lakosnak – az 1910-es népszámlálási adatok értelmében – a negyedrésze volt magyar nemzetiségű. A magyar lakosság túlnyomó többsége összefüggő, mintegy 50 kilométer hosszú és 5–10 kilométer széles sávban élt közvetlenül a határ mentén.” (Göncz, 2001, 8. p.) Pereme volt a magyar peremvidéknek és zsáknyúlványa lett egy idegen impériumnak. Nem igazán kecsegtető a lehetőség a felemelkedésre, talán még a puszta megmaradásra sem.

A történelmi Muravidéken 1910 és 2002 között nem kevesebb, mint tizenegy népszámlálást tartottak, de hat különböző államalakulat keretei között. (Szlovénia, 2005, 9.) Önmagában már ez a tény is elgondolkodtató: minden jószándék ellenére, hogyan fog egy közösség számot vetni saját múltjával, ha történelmi forrásaival is mostoha gazdák rendelkeznek. Ilyen körülmények között ki vállal felelősséget a közösség létét legitimáló, hitelesnek elfogadott adatok valódi hiteléért? Ki garantálhatja, hogy a „greenwichi 100”, kisebbségi sorhelyzetekben is 100? Ami bizonyos: az 1910-es népszámlálás során a Zala és Vas megyékhez tartozó Muravidéken 21 000 magyar nemzetiségű polgárt vettek számba. A korabeli statisztikák a 920 négyzetkilométer nagyságú terület 169 községében (településén) 91 436 lakost számláltak meg, akiknek „a nemzetiségi hovatartozás szerinti megoszlása a következőképpen alakult: 66 790 szlovén (vend), amely az összlakosság 73,1%-a 20 346 magyar, százalékban 22,3% és 2093 német, amely az összlakosságnak alig 2,3%-át teszi ki. A vallási-felekezeti hovatartozás szerint pedig: kétharmad rész római katolikus, egyharmad rész pedig protestáns (legnagyobbrészt ág. h. evangélikus).” (Bence, 1994, 33. p.)

A trianoni döntést követően a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területén 1921-ben végrehajtott népszámlálási adatok szerint: „A Muravidéken 174 község (település) volt, 165 063 kataszteri hold földdel és 16 796 házzal, 17 postahivatallal, 22 csendőrállomással. 18 566 család 92 124 főt számlált, (...) anyanyelv szerint 74 432 szlovén, 14 413 magyar, 2314 német és 965 egyéb. Felekezeti megoszlás szerint: 66 602 római katolikus, 23 899 ág. ev. és református, 642 zsidó és 52 egyéb. Az iskolaköteles gyerekek száma 15 640.” A nemzetiségi hovatartozást akkor még nem tüntették fel. „A 14 413 magyar anyanyelvű polgár közül 3055 a muraszombati járás területén élt, míg az Alsólendvai járás területén 11 358 magyar anyanyelvű egyént írtak össze.” (Göncz, 2001, 161. p.) Ben-ce Lajos is felhívja a figyelmet arra, hogy az említett területen, a megváltozott körülmé-nyek folytán a magyarok lélekszáma a tizenegy évvel korábbiak a kétharmadára csök- kent. (Bence, 1994, 33. p.)

Az elkövetkező évtizedben a Muravidéken tovább romlott a magukat magyar nemzeti- ségűnek vallók száma. Az 1931-es népszámlálás adatai szerint a Dráva bánságban – aho- vá a Muravidék magyarlakta települései közigazgatás tekintetében tartoztak – a több mint egymillió lakos közül csupán 3748 polgárt tüntettek fel hivatalosan magyar nemzetiségű- nek, s csupán 7679 volt a magyar anyanyelvűek száma. (Göncz, 2001, 176. p.) Bence La- jos rámutatott: az 1910 és 1931 közötti két évtized alatt a fogyatkozás évtizedenként 30- 33% volt. Az 1941-es népszámláláskor viszont a Muravidéken újra 16 510-en vallották magukat magyarnak. (Bence, 1994, 33. p.)

1948-ban, a titói Jugoszlávia első népszámlálásakor a Muravidéken 10 246 magyart írt- ak össze. Az 1953-as összeírás minimális különbségű magyar lélekszám-növekedést mutatott csak ki: 10 581 személy vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Az 1961-es népszámlálás a lendvai községben 8115 főt számlált meg, a muraszombatiban pedig mindössze 1784-et (összesen 9899). Ez a szám 1971-ben az előbbi községben 7324-re, az utóbbiban pedig 1740-re csökkent (összesen 9064). 1981-re további csökkenés tapasztal- ható, akkor a lendvai község területén mindössze 7069 fő vallotta magát magyarnak, a muraszombatiban pedig 1548 (összesen 8617). 1992. július 31-én tették közzé az 1991. évi népszámlálás adatait. Eszerint Szlovéniában az 1 727 018 szlovén mellett 238 968 más nemzetiségű polgár él, s ez az ország lakosságának 12 százalékát jelenti. A nemzeti kisebbségek között 54 212 a horvát, 47 911 a szerb, 26 842 a muzulmán, 8503 a magyar és 3064 az olasz közösség létszáma. A Muravidéken még ennél is szomorúbb a helyzet: a lendvai községben 6315, a muraszombatiban pedig 1321 magyar nemzetiségű polgárt – összesen 7636 főt – számoltak össze. (Bence, 1994, 37. p.) Az 1953-tól elmúlt harminc- nyolc év alatt 2516 fővel, újabb 22,8%-kal csökkent a szlovéniai magyarok száma, ami évente mintegy 66 főnyi fogyatkozást jelent. (Statistični letopis Republika Slovenije 1993, 48. száma)

A szlovéniai Muravidéken a 2002. évi népszámlálási adatok szerint már csak 6243 személy vallotta magát magyar nemzetiségűnek, ami Szlovénia lakosságának mindössze 0,32%-át jelenti. (A magyar érdekképviseleti szervezet, a MMÖNK vezetőségének becslése szerint azonban a magyarul beszélők és a magyar kultúrához valamilyen módon kö- tődő személyek száma megközelíti a 10 000-et.) A népszámlálás lesújtó eredményével a Népújság 2002. október 17-i száma részletesen foglalkozott. Az elemzők szerint „a régóta hangoztatott tény, hogy a vidék demográfiaiban nagyon veszélyeztetett, most számokban is megerősítést nyert. A Hodostól Pincéig található 31 településen – ide sorolták Benice falut is, holott az nem szerves része a kétnyelvű területnek, de azon belül található – 2002-ben 1595 személlyel kevesebbet írtak össze, mint az előző, 1991-es népszámlálás- kor. Ez 11,16 százalékkal kevesebb, mint tizenegy évvel korábban. Ha a muravidéki ma-

gyarok által is lakott két tájegységet, a Goričkót és Lendva-vidéket hasonlítjuk össze, eltérő adatokat kapunk. Mind a nyolc goričkói településen – Hodos, Kapornok, Domonkosfa, Szerdahely, Csekefa, Pártosfalva, Kisfalu és Szentlászló – csökkent a népesség. A nyolc településen átlagban 18,26 százalékkal csökkent a lakosság száma, ami 279 személyt jelent. (...) A goričkói népfogyatkozásnál kisebb arányú a lendvavidéki lakosság csökkenése, számokban kifejezve azonban jóval nagyobb. Lendva-vidék 23 településén 1316 személlyel írtak össze kevesebbet, mint 1991-ben. Arányaiban ez 10,31 százalékos apadást jelent.” A tragikus fogyatkozást a demográfusok egyértelműen a vidék gazdasági elmaradottságával, és az ebből eredő infrastrukturális fejletlenséggel magyarázták. Volt azonban még egy körülmény, amit nem szabad figyelmen kívül hagyni. A 2002. április 1-je és 15-e között megtartott népszámlálás előtt másfél évvel Bence Lajos, Göncz László és Kovács Attila írásban javasolták a szlovén Statisztikai Hivatal vezetőinek, hogy a nemzetiségek kategóriájába iktassák be a „kettős kötődés” fogalmát. Meglátásuk szerint ugyanis az utóbbi évtizedekben drámaian megszapordtak a vegyesházasságok, ahol a gyerekek már rendre a többségi nemzethez tartozónak vallották magukat. A javaslattevők azt remélték, hogy a kettős kötődés vállalásával a magyarság száma is lényegesen növekedni fog. A javaslatot azonban nem fogadták el; megítélésük szerint elsősorban a horvátok, a szerbek és a bosnyákok számarányának növekedésétől tartva.

Bence Lajos a demográfiai helyzet drámai alakulásának okait a kedvezőtlen népszaporulat (az előregedési index növekedése), az erőteljes asszimiláció, és az elmúlt nyolcvan év során új és új hullámokban jelentkező kivándorlási kedv együttes hatásában látja. „A kedvezőtlen depopuláció okait kutatva a szakemberek első helyen a kedvezőtlen gazdasági helyzetet említik. Ez azonban csak részben fogadható el, hiszen a 60-as évek végétől tapasztalható viszonylagos jólét a természetes asszimiláció másik melegágya [volt]” – írja a szerző. (Bence, 2005, 26. p.) Szerinte a helyzetet súlyosbítja, hogy a muravidéki magyarságnak mindmáig nincs „túlélési elképzelése”, közfelfogalkotó stratégiája. Az élet-erős társadalmakban a közösségi célok és feladatok megfogalmazása a vezető értelmiség feladata, ám esetükben a kétnyelvű oktatási rendszer nem teszi lehetővé a magyar identitástudat kialakulását és erősödését. „Egyre sürgetőbbé válik az oly sokat halogatott »közösségteremtés« csöppet sem könnyű feladatának az elvégzése is.”

Másfél évtizeddel ezelőtt, az 1991-es népszámlálási adatok összefoglaló elemzésekor a ljubljana-i Nemzetiségi Intézet kutatói matematikai egzaktásra törekvő pontossággal mutattak rá a gazdasági helyzet és a demográfiai mutatók közötti szoros összefüggésekre. A magyar nemzetiség tagjainak vagyoni állapota nem különbözik a régió más nemzetiségű lakosainak helyzetétől, s mivel ennek eredője a történelmi múltba nyúlunk vissza, az okok is általánosnak tekinthetők. A felmérések azt mutatják, hogy a XX. századi iparosodás során a termelőerők társadalmi tulajdonba vétele miatt a térségben nem alakult ki a vállalat-, a gyár-, és a szálloda-tulajdonosok „vagyonosabb rétege”, hanem csak kézművesek, vendéglősök, később kereskedők és különböző kisvállalkozó rétege jött létre. „A kisebbség gazdasági alapja (hasonlóan, mint a többségi lakosságnál) a közös, társadalmi tulajdonon és foglalkoztatáson, állandó jövedelmen, valamint egyéb bevételeken alapul. A nemzeti közösség gazdasági helyzete nem szilárdult meg. Ma sincs jelentősebb gazdasági-vállalkozási intézménye, egyedül a kisvállalkozás és a kisipar erősödik.” (Komac, 1999, 36. p.)

A szlovéniai magyarság sajátos, a jelen pillanatban feloldhatatlannak tűnő kényszerhelyzetben van: vagy ragaszkodik a hagyományos, saját kisközösségeire épülő, kisvárosi-falusi életformához, amelyben megőrizheti nemzeti identitásának elemeit, vagy nagyvárosba költözik, és vállalja az asszimiláció biztosította új életforma kihívásait. A ljub-

ljanai Nemzetiségi Intézet kutatói ugyanis a felmérések alapján szoros összefüggést vélnek felfedezni, a magyar többségi területekről elvándorló, főleg a nagyobb városokban – Ljubljánában, Mariborban és részben Muraszombatban – egzisztenciát teremtő, urbanizálódó magyarok csoportja (Ljubljana lakosainak száma 255 881, közülük közel 300 vallotta magát magyarnak, ami mindössze 0,11%, Muraszombat község lakosainak száma 20 080, közülük 226 vallotta magát magyarnak, ami ugyancsak elenyésző, 1,1%), és a többnyire falusi környezetben, a szülőföldjükön maradó magyarok archaikusabb közössége között. Az előző csoportra az asszimilálódás, a nyelvesztés és a hagyomány-feladás magasabb foka, a szlovén közösségbe történő integrálódás erőteljes jelenléte, a közszolgálati feladatok vállalása a jellemző. Ebben a körben magasabb iskolázottság tapasztalható, hiszen vagy a magas képzettségnek megfelelő munkalehetőségek csábítják a magyarokat urbánus környezetbe, vagy az adott városi környezet teszi eleve lehetővé a magasabb fokú képzettség megszerzését. A nagyfokú megtartó erővel rendelkező hagyományos környezetben élőkre viszont elsősorban a közintézményekbe történő integrálódás elutasítása, és az alacsonyabb iskolázottság a jellemző. A felmérések szerint „a mezőgazdaságban, a föld megmunkálásában és az ezzel összefüggő életvitel módjában való erőteljes lehorgonyozottság, valamint a jövedelem felosztása még ma is jelentős eleme a kisebbség gazdasági-szociális struktúrájának. Így átlagon felül mezőgazdasági és vidéki marad. Az ipar és a mezőgazdaság helyett (mindkettő fokozatosan csökken) inkább a szolgáltatási tevékenységek lépnek előtérbe. A nagyarányú előregedés miatt nő a nyugdíjasok és az eltartott lakosság száma, igaz, nekik biztosítva van egy állandó szerény jövedelem. Ezzel szemben leszűkül a kisebbségi lakosság azon rétege, amely közgazdasági akkumulációra és ezzel függetlenebb helyzetre képes, de leszűkül azon stratégiai tér is, amely lehetővé tenné a kisebbség nemzetközi gazdasági kibontakozását.” (Komac, 1999, 36. p.) Ha a Muravidéken a XX. századi nagymértékű ki- és elvándorlás okait keressük, valahol e gondok területén kell széttekinteni.

Szinte ugyanezekre a megállapításokra jutottak a Lendvai Fejlesztési Központ kutatói is, akik 2000 végén **A magyar kisebbség gazdasági helyzete Szlovéniában** címmel készítették tanulmányt, amelyben elemezték a szlovéniai magyarság helyzetét, a térségre jellemző kulcsfontosságú fejlesztési terveket, számba vették a fejlesztést gátló körülményeket, és megfogalmazták az állam addigi fejlesztési politikájának a bírálatát is. A tanulmány szerint a Muravidék gazdasági elmaradottságának okai abban keresendők, hogy az ipar klasszikus, régi iparcikkeket gyártott, a meglévő szolgáltatások kevés tudást igényeltek, ezért alacsony hozzáadott értékkel működtek. A vidék exportra nem, kifejezetten a helyi, kis mértékben a szlovén belső piacra termelt. Jellemző volt továbbá a gyér vállalkozói és innovációs készség, ami még nagyobb elmaradást, jobb esetben gazdasági stagnálást jelentett. Nem volt jobb a helyzet a mezőgazdaságban sem. A földműveléssel foglalkozó réteg előregedett, a megművelt területek szétdaraboltak, a családi gazdaságok kis parcellákat jelentettek. Emellett a térségben a földművesek már régen nem rentábilis, klasszikus szántóföldi termeléssel foglalkoztak, szinte kizárólag búzát és kukoricát termeltek. A helyzet hasonlóan rossz volt az infrastruktúra területén is. A nem megfelelő úthálózat miatt a térség egyrészt az átmenő forgalomtól volt túlterhelt, másrészt viszont Lendva nincs összekötve a szlovén vasúthálózattal, ami hátrányos elszigeteltséget jelentett.

2000. október első napjaiban a Ljubljana Nemzetiségi Kutatóintézet kutatói – Albina Nečak-Lük, Mojca Medvešek, Kovács Attila, Renata Mejak, Katalin Munda Hirnök, Sonja Novak-Lukanovič és Boris Jesih – Lendván bemutatták **Az etnikumok közötti viszonyok rendezése Lendván** című kutatás eredményeit. Az 1997. november 19-e és 21-e

között elvégzett felmérésbe 131 értelmiségi személyt kapcsoltak be, s a kutatókat az érdekelte, mit gondol, hogyan értékeli az élet különböző szféráját (oktatás, politika, tájékoztatás, kultúra, gazdasági élet) a nemzetiségileg vegyesen lakott városban. A többség (57,3 százaléka) úgy értékeli, hogy az etnikai különbségek ellenére a lakosság jó kapcsolatban él egymással, egyharmada pedig úgy vélte, hogy a közösségek egymás mellett élnek, azaz mindenki a maga javára – de kölcsönös megbecsülésben – folytatja a maga tevékenységét. A kutatás erős lokálpatriotizmusra mutat: a megkérdezettek többsége, magyarok és szlovének azonos arányban Lendvához kötődnek a leginkább, őket követik azok, akik Szlovéniát nevezték meg szülőföldjüknek.

Tudományos alapon végzett kutatások nyomán született tanulmányok és a publicisztikai hangulatjelentések egyaránt egy elfáradt régió előregedett lakosságának történelmi elkésetttségéről vallanak. Ez ember mégis hajlandó azt hinni, hogy nem olyan tragikus a helyzet, mint általában a gazdasági mutatók, a felzárkózási grafikonok, vagy a statisztikai görbék elének tárnak. Muravidék magyar lakossága törekvő, szorgalmas, a maga sorsát biztosan irányító közösség. Mindazonáltal vitán felüli módon kétségbeejtő a fogyatkozás.

Szívszorító a Muravidéken a XX. századi magyar lélekfogyatkozás. Pedig az őrségi és a hetési táj falvainak lakosaihoz hasonlóan az újonnan létrehozott délszláv államhoz csatolt terület magyar települések lakói is mérhetetlenül ragaszkodtak – és ragaszkodnak ma is – szülőföldjükhez. A lélekben kellett történnie valaminek – valami katasztrófális méretű összeomlásnak – ami az önfeladás mélységei felé sodorta a szlovéniai magyar közösséget (is). Pedig kell, hogy legyen megtartó üzenete a lendvai vár méltóságát sugárzó mítoszának, a bántornyai Árpád-kori templom Szent László történetét bemutató középkori freskóinak, az Őrségből elcsángált szoknyás haranglábaknak, a muravidéki konyha ízeinek, vagy a lendvai hegy zamatos nedűjének, és a Szent Katalin-templom mellett álló Szent István-szobor szigorú és számonkérő tekintetének. Hiszen, ha mindezeknek együttvéve hatalmuk és erejük van az egyszer arra tévedt idegent is folyton visszacsábítani, hogyan ne lenne hatalmuk és erejük megtartani azokat, akik mindebben a szülőföld megbékítő üzenetét vélik látni és hallani? A XX. századi magyar költészet mára klasszikussá érett költeményében, a **Halicánumi üzenet** című versében a vidék szülöttje, Szúnyogh Sándor így vallott a szülőföld csodáiról: „Halicanum szülöttjei / kutyánál hübb fiai vagyunk e földnek / bárhova visz is a sorsunk / lábunkat törve is hazatalálunk / bármilyen szél fúj / itt sosem fázunk / a holtakkal is / víg dalokat dudorászunk”.

Szlovénia önálló állam lesz

1991. június 25-én a Szlovén Köztársaság – az 1990. december 23-án megtartott népszavazás eredményének értelmében – elfogadta az önállóságról és függetlenségről szóló alkotmányos alapokmányát, az ehhez kapcsolódó alkotmánytörvényt és a függetlenségi nyilatkozatot. A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság alkotmánya szlovén területen érvényét veszítette. A függetlenségről szóló deklaráció kimondja: a Szlovén Köztársaság jogállam, gazdasági javaiból és természeti adottságaiból kiindulva a piacgazdaság alapjain, az emberi jogok, az európai normák és a demokrácia elveinek legteljesebb tiszteletben tartásával, a magántulajdon sérthetlenségével lehetőséget biztosít a civil társadalmi szervezetek és a polgári intézmények működésének. A képviselőház ülésén Milan Kučan köztársasági elnök, Lojze Peterle kormányfő és France Bučar méltatta a függetlenségért folytatott politikai küzdelem során elért eredményt. Az alkotmányos alapokmány egyebek mellett kimondja: a függetlenség kihirdetésével nem változnak a

külső és a belső határok, az új állam biztosítja a nemzetközi szerződések tiszteletben tartását, valamint az olasz és a magyar nemzetiség jogainak legszélesebb alapokon történő elismerését. A független Szlovén Köztársaságot elsőként a függetlenségét egyazon napon kihirdető Horvát Köztársaság ismerte el. Néhány órával később, 1991. június 27-én a független Szlovén Köztársaságot a Jugoszláv Néphadsereg alakulatai 2 óra 45 perckor megtámadták. Az államelnökség rendkívüli ülést tartott, és hat pontos nyilatkozatban erősítették meg a szlovén állam függetlenségét.

A Szlovénia területén lévő kaszárnyákból a Jugoszláv Néphadsereg alakulatai – a gyalogság, a páncélos egységek és a légierő repülőgépei – az új állam területvédelmi egységei ellen vonultak, aminek következtében fegyveres összetűzésekre került sor. Az összecsapások során a jugoszláv hadseregből 39-en, a szlovén területvédelmi egységekből és a rendőrség soraiból 4-4 ember vesztette életét. Meghalt továbbá 4 polgári személy és 10 külföldi állampolgár. A leghevesebb harcok a muraszombati kaszárnyánál és a šentilji határátkelőnél folytak. 1991. július 18-án a tíz napos háborút követő fegyverszüneti megállapodásnak megfelelően a Muravidéket elhagyta az utolsó jugoszláv katonai szállítóegység. A JSZSZK Államelnökségének döntése szerint a Jugoszláv Néphadsereg kivonul arról a területről, ahol „megszálló erőként tartják számon”. A határozat értelmében augusztus első napjaiban az utolsó katona is elhagyta a Szlovén Köztársaság területét. A Népújság 1991. augusztus 9-i számában megjelent közlemény szerint a muraszombati községben a háború okozta közvetlen kár 3,5 millió, a közvetett pedig 252 millió dinár. A lendvai községben pedig 60 ezer, illetve 180 millió dinár. Égető problémát jelentett továbbá az is, hogy Horvátországgal akadozott az árucere-forgalom, ami Muravidék gazdaságának 50 százalékát tette ki.

A nemzetközi politika bénultan figyelte az eseményeket – azóta kiderült: akkor sem értette a Balkán-félszigeten, a volt Jugoszlávia területén kialakult véresen tragikus helyzetet, hovatovább ma sem érti – és bölcsnek vélt előre látással a szlovén és a horvát állam függetlenségi nyilatkozatára három hónapos moratóriumot hirdetett. Az Európai Közösség az időnyerés szándékával kialakított halasztás idején sem lelte meg a bölcsnek követ, nem találta meg a sötét árnyékát vészjóslóan előrevetítő szerb agresszió ellenszerét. 1991. október 8-án lejárt az Európai Közösség által a szlovén és a horvát állam függetlenségére kialakított három hónapos moratórium, és Szlovénia – valamint Horvátország – nemzetközi jogi értelemben is független országgá vált. A koperi kikötőt október 27-én hagyta el a Galeb iskolahajó, amely 1130 katonát, egy másik szállítóhajó pedig 100 katonai járművet szállított el. Milan Kučan, a Szlovén Köztársaság Elnökségének elnöke ekkor a helyszínről üzent a lakosoknak: „Szlovénia állampolgárai! A Szlovén Köztársaság már szabad!” 1991. december 23-án a szlovén parlament elfogadta és kihirdette a Szlovén Köztársaság új Alkotmányát, amelynek 11. szakasza biztosítja a szabad anyanyelvhasználatot, a 61. szakasza a „nemzeti hovatartozás szabad kifejezéséről”, a 64. szakasza pedig „az őshonos olasz és magyar nemzeti kisebbség külön jogairól” rendelkezik s ezzel az alaptörvény államalkotó közösségnek tekinti őket. A 80. szakasza azt is kimondja, hogy: „az országgyűlésbe minden alkalomkor az olasz és a magyar közösség egy-egy képviselője választandó”.

1992. január 13-án a Vatikán elismerte Szlovénia és Horvátország függetlenségét és jelezte: a lehető legrövidebb időn belül diplomáciai kapcsolatokat szeretne létrehozni a két országgal. Piero Pennacchini, a Vatikán szóvivője kijelentette: Szlovénia és Horvátország eleget tesz mindazon feltételeknek, amelyeket az Európai Közösség állított fel. Két nappal később, január 15-én kényszeredetten – egyszersmind diplomáciai benuáltását is elismerve – a Badinter-bizottság megállapításainak közzététele után Franciaország,

Belgium, Nagy-Britannia, Dánia, Málta, Magyarország, Norvégia és Bulgária egyszerre ismerte el Szlovénia és Horvátország függetlenségét és szuverenitását, Brüsszelben pedig közölték, az Európai Közösség országai együtt ismerik el a két független államot, „miután az ott megtartott referendumon a lakosság a függetlenség mellett döntött”.

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet 1992. március 23-án Helsinkiben hitelesítette Szlovénia és Horvátország teljes jogú tagságát a szervezetben, amely ily módon 50 tagúvá vált, május 22-én pedig az ENSZ közgyűlése is egyhangúlag, közfelkiáltással felvette tagjai sorába Szlovéniát, Horvátországot és Bosznia-Hercegovinát. Ezzel 178-ra bővült az ENSZ tagjainak száma. A világszövetségbe való felvételt Szlovénia nevében Milan Kučan köztársasági elnök köszönte meg, és hangsúlyozta: országa tiszteletben fogja tartani a világszervezet alapokmányait.

A muravidéki magyarok önszerveződése

A muravidéki magyarság politikai érdekképviselői szervezete a Szlovén Köztársaság megalakulását követően rövid idő alatt létrehozott Muravidéki Magyar Nemzeti Öngazgatási Közösség (MMNÖK). Igaz, hogy 1949-ben megalakult, de csak néhány évig működött a Szlovéniai Magyar Kisebbség Közművelődési Bizottság, ezért történelmi „küldetése” jelentéktelen, így az MMNÖK elődjének nem tekinthető.

A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság 1974-es Alkotmányának szellemében 1975-ben a községek képviselőtestülete mellett létrejöttek a magyar nemzetiségi oktatási-művelődési érdekközösségek. Jugoszlávia 1991-es összeomlásáig és a független Szlovén Köztársaság megalakulásáig két ilyen szervezet működött, egy a lendvai és egy a muraszombati községben, a társadalmi-politikai átalakulás során ezekből alakultak ki a nemzeti közösségek. A Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség alapította a muravidéki magyarság művelődési és tájékoztatási intézményeit, valamint társalapítója a Muravidéken meghonosodott kétnyelvű iskoláknak.

A politikai rendszerváltás mintha felkészületlenül érte volna a muravidéki magyar közösséget. Báti Koncz Zsuzsa a Népújság 1991. november 15-ei számában a **Ki tanít meg bennünket harcolni?** című írásában a következőket vetette papírra: „Nem egyszer hangzott már el, hogy a nemzetiség fennmaradásához nem elég a hagyományápolás. Nem csak táncolni és énekelni kell, hanem enni is. Egy munkanélküli magyart nem a nemzetiségi politika érdekli, hanem a megélhetése. Olyan nemzetiségi politikát kell folytatni, ami az itt élő magyarság gazdasági helyzetét fejleszti. (...) A muravidéki magyarság érdekképviselői szervezete, a nemzetiségi érdekközösség a rendszerváltás után, a pártharcok közepette bizony nincs jó helyzetben. (...) És ami a legkétségbeesettebb: a nemzetiségi közösség és ezzel egyidejűleg a nemzetiségi politika is a társadalmi-gazdasági-politikai folyamatok peremére szorult. (...) Az egyik legfontosabb kérdés tehát, hogyan tegyük ütőképesé, hatékonyá a nemzetiség érdekképviselői szervezetét, hogyan szerezze vissza az emberek bizalmát?” A politikai érdekképviselői szervezet vezetői is érezték, azokban a hónapokban fokozatosan kiszorultak a közélet színtereiről, s egyre erőteljesebben vesztettek érdekérvényesítési lehetőségeikből.

Hogy elejét vegyék a teljes marginalizálódásnak, a politikai változásoknak egy adott pillanatában, 1991. november 15-én a Népújságban közzé tették a Muravidéki Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közösség végrehajtó tanácsa által megfogalmazott programot, amely a Szlovén Köztársaságban élő magyar kisebbség céljairól, közösségi érdekeiről és a jövőben vállalható feladatairól szólt. Már az alcíme is számvetést sugall: **A Muravidéki Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közösség tevékenységének nehézségei, problé-**

mái, valamint a politikai aktivitás keretterve a következő időszakra vonatkozólag. A MMÖNK Végrehajtó Tanácsa azzal a céllal fordul a muravidéki magyarsághoz, hogy „a szélesebb nyilvánosság is közelebről megismerkedhessen gondjainkkal, valamint kifejtihesse véleményét” az érdekképviseleti szervezet szándékával, céljaival és terveivel kapcsolatban. A program megfogalmazói úgy érezték, hogy a Szlovén Köztársaság függetlenné válását követő hónapokban a muravidéki magyarság politikai vezetése tétova útkereséssel múlatta idejét, nem volt tisztában a vele szemben támasztott elvárásokkal, s ami a legfontosabb, az új állam politikai és közéleti szinterein nem jelenítette meg a szlovéniai magyar közösség érdekeit. Alapvető mulasztás volt, hogy a községi képviselő-testületek munkájában nem – vagy nem kellő hatékonysággal – vettek részt a magyar képviselők. Hogy ezek a kulcsfontosságú testületek „a kisebbségek számára is elfogadható döntéseket hozzanak, azt jelenleg, de a jövőben még jobban, csak úgy lehet elérni, hogy azokban a törvények és a legkülönbözőbb szabályzatok rendeletei alapján, számban és minőségben is megfelelő magyar képviselők tevékenykednek majd, akik ugyancsak a törvény által konkrétan meghatározott területeken (oktatás, kultúra, tájékoztatás, gazdasági kérdések, a kisebbségi megmaradása és fejlődése érdekében) dönthetnek oly módon, hogy a többség számbeliségénél fogva sem szavazhatja le őket”. Vagyis, a községi képviselő-testületekben a kisebbségek sorsával kapcsolatos kérdések ügyében a jövőben csak a vétőjoggal is rendelkező nemzetiségi önkormányzati képviselők beleegyezésével dönthetnek. Ehhez viszont feltétlenül szükséges, hogy a nemzetiségi önkormányzati közösségek képviselői demokratikus választások révén a közösségtől a képviselőhöz szükséges mandátumot kapjanak. Ez ugyan az 1990-ben megtartott általános választások során megtörtént, de a kellő hatékonyságú kisebbségi érdekvégyesítés a képviselői jogokkal rendelkező személyek felelőtlensége és közönye folytán rövid egy esztendő leforgása alatt megbukott. Komoly mulasztásnak számított továbbá, hogy a demokrácia tekintetében is óriási jelentőségű parlamenti képviselő a nemzetiségi önkormányzati közösségektől nem kapott kellő támogatást, nem volt hatékony kapcsolat a két szint között. Az MMÖNK Végrehajtó Tanácsának program-tervezetéből kiderült: a muravidéki magyarság a demokratikus közélet által lehetővé tett politikai érdekvégyesítés terén komoly mulasztásokat vétett, aminek következtében szükségesnek mutatkozott revízió alá venni az addigi munkáját. Szükség mutatkozott arra, hogy újragondolják a nemzetiségi képviselői rendszer működésének alapelveit, feltételeit és céljait. A bírálóat kellő időben történt; a muravidéki magyarság önkormányzati tevékenysége megtette a szükséges fordulatot, és az elmúlt másfél évtized során hatékonyan képviselte a közösség érdekeit.

A Muravidéki Magyar Nemzeti Öngazgatási Közösség Tanácsa 1995. január 4-én tartotta meg alakuló közgyűlését, amelyen egyúttal a vezetőséget is megválasztották. A jelenlévők Pozsonc Mária országgyűlési képviselőre és Balaskó József-re szavazhattak, és a voksok alapján 10:8 arányban Balaskót választották elnöké. Ezt követően, 1995. augusztus 18-án hozták nyilvánosságra a Muravidéki Magyar Nemzeti Öngazgatási Közösségnek a Szlovén Köztársaság Alkotmánya, valamint a Nemzeti Öngazgatási Közösségekről szóló törvény alapján elkészített, és a Tanács által július 26-án hivatalosan is elfogadott statútumát. Ezzel együtt készült el a Hodos-Šalovci Községi Magyar Nemzeti Öngazgatási Közösség, a Lendva Községi Magyar Nemzeti Öngazgatási Közösség, és a Moravske Toplice-i Községi Magyar Nemzeti Öngazgatási Közösség statútuma is. A Muravidéki Magyar Nemzeti Öngazgatási Közösség statútumának 1. szakasza kimondta: „A magyar nemzeti közösség tagjai az alkotmány által biztosított különjogok gyakorlása, szükségleteik és érdekeik érvényesítése, valamint a közügyekben való szervezett együttműködés érdekében az általuk lakott őshonos területeken Magyar Nemzeti Öngazgatási Közössége-

ket alapítanak.” A 2. szakasz szerint a muravidéki magyarok: „érdekeiket a Magyar Nemzeti Öngazgatási Közösség keretében valósítják meg, a törvényekkel, az általuk lakott községek statútumaival, a községi nemzeti öngazgatási közösségek statútumaival és ezzel a statútummal összhangban. A községi nemzeti közösségek által megválasztott képviselők közül tevődik össze az MMNÖK Tanácsa, a muravidéki magyarság csúcyszervezete.” Az állami szervekhez való viszony lényegét a 36. szakasz foglalta össze: „Az öngazgatási nemzeti közösségek az Országgyűlésnek, a Kormánynak és más állami szerveknek javaslatokat tesznek, és véleményt nyilvánítanak a hatáskörükbe tartozó összes ügyben. Amikor az állami szervek a nemzeti közösségek helyzetére vonatkozó kérdésekről tárgyalnak, előzőleg meg kell kapniuk az öngazgatási nemzeti közösségek véleményét.” Az MMNÖK egy évtized múltán is az itt lefektetett elvek alapján végzi tevékenységét.

1997. február 28-án az MMNÖK Tanácsa megtárgyalta és elfogadta a **Muravidéki Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közösség Statútumát**, amely a Népujság március 6-i számában megjelent.

1999. március 29-én a Lendvai Községi Tanács 6. ülésén elfogadták a község új statútumát, melyet előzőleg a Lendva Községi MNÖK tanácsa is megvitatót. A községi statútummal kapcsolatos vitával egyidőben merült fel annak szükségessége is, hogy a *Muravidéki Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közösség* (MMNÖK) nevét, amely egyébként a volt Jugoszlávia 1974-ben elfogadott Alkotmánya által törvényesen is biztosított Magyar Nemzetiségi Művelődési, Oktatásügyi Öngazgatási Érdekközösség intézményének a helyébe lépett, rövidítsék le, és „tisztítsák” meg a múlt terhes örökségének jegyeitől. 1999. július 12-én az MMNÖK rendkívüli ülésén elfogadták a község új statútumát; az új alapszabály értelmében a Muravidéki Magyar Nemzeti Öngazgatási Közösség neve *Muravidéki Magyar Önkormányzatra* módosult, ezt követően 1999. december 16-án a muravidéki Magyar Önkormányzat évzáró ülésén – a szlovén központi szervek nyomásának engedve – nevét *Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösségre* változtatta. Legmagasabb szerve a Községi Közgyűlés, amely önkormányzati hivatalt működtet. Öt község, Lendva, Dobronak, Hodos, Šalovci és Moravske Toplice megalakította az önkormányzati magyar nemzeti tanácsokat, ezek képviselőit a helyhatósági választások során választják meg. Minden magyar nemzeti tanács a saját statútuma alapján működik. Az öt nemzeti tanácsból kerülnek ki a csúcyszervezet, a Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség képviselői. Az 1999. évi választások után megkezdődött az MMNÖK (statutáris-jogi, tájékoztatósi, kulturális-vallási, oktatási, gazdasági, mezőgazdasági) szakbizottságaiban a problémák feltárása. Kiemelt figyelmet szentelnek a muravidéki magyar közösség anyanyelve, nemzeti tudata, tárgyi és szellemi öröksége megőrzésének, valamint az alkotmány által biztosított különjogok gyakorlati életben történő megvalósításának.

Választások Szlovéniában

A szlovén parlament 1989. december 27-én egyszerre fogadta el a párttörvényt és a választási törvényt. Az 1990. április 8-án, 12-én és 22-én megtartott választáson, magas – 83,1%-os – részvételi arány mellett az ellenzéki gyűjtőszervezet, a DEMOS-koalíció győzött a szavazatok 54,81 százalékával. Az elnökség elnökévé – ugyancsak magas, 58,59%-kal – a szlovén függetlenség érdekében a legtöbb konfliktust vállaló, ezért akkoriban a legnépszerűbb politikust Milan Kučánt választották. (Szilágyi, 1998, 140. p.)

1992. december 6-án Szlovéniában ismét általános parlamenti választásokat tartottak. A legtöbb szavazatot ekkor a Liberális Demokrata Párt (21,83%) és a Kereszténydemokrata Párt (13,49%) kapott. 1993. január közepére alakult ki a kormánykoalíció és Janez

Drnovšek új kormánya kapta meg a bizalmat. A koalíciót a Kereszténydemokrata Párt, az Egyesített Lista, a Demokrata Párt, a Zöldek és a Szociáldemokraták alkották, míg a parlamenti pártok közül a Nemzeti Párt és a Néppárt szorult ellenzékbe. Janez Drnovšek kormánya tizenhat miniszterből állt, a külügyminiszter Lojze Peterle, a belügyminiszter Ivo Bizjak, a pénzügyminiszter pedig Mitja Gaspari lett. A szlovéniai magyarság sorsát is érintő oktatási tárca élére Slavko Gaber, a Liberális Demokrata Párt tagja került, a kultuszminiszteri tárca pedig Sergij Pelhannak, az Egyesített Lista tagjának jutott. A reformkommunista Milan Kučan a szavazatok 72,74 százalékával immár harmadszor szerezte meg nagy fölényrel a köztársasági elnöki tisztséget (Szilágyi, 1998, 198. p.). December 6-án az urnákhoz járult 5145 magyar választó (a szavazásra jogosultak 74,72 százaléka) 33,04 százalékkal Pozsonc Máriaút jutatta a parlamentbe.

1996. november 10-én tartották meg az önálló Szlovén Köztársaságban a második általános parlamenti választásokat. A választásokon való részvétel 71,92 százalékos volt (1 136 679 választásra jogosult polgár). A legtöbb szavazatot, 27,5%-ot a Szlovén Liberális Demokrata Párt kapott, s ezzel megnyílt előtte a kormányalakítás lehetősége. November utolsó napjaiban megtartotta első ülését az újonnan megválasztott szlovén parlament, kormányalakításra azonban nem került sor. Nem sikerült ugyanis megoldani az a sajátos pathelyzetet, amely annak során alakult ki, hogy 44-44 mandátum jutott a jobb- és a baloldalnak egyaránt. Ezt követően Janez Drnovšek a baloldal kormányfő-jelöltje megbeszélésre hívta Pozsonc Mária magyar és Roberto Batelli olasz kisebbségi képviselőt. Ezt követően 45-45-ös ismételt pathelyzet állt elő. 1997. január közepén a véget nem érő viták után Milan Kučan szlovén köztársasági elnök Janez Drnovšek addigi kormányfőt kérte fel a kormányalakításra. A választások után kötött szövetség a szociáldemokratákkal és a kereszténydemokratákkal 45 szavazatot biztosított volna a képviselőházban az úgynevezett tavaszi pártoknak, de – miután a kisebbségi képviselők is „balra” adták voksukat – ugyanannyit tudhatott magáénak a Liberális Demokrácia is, amely a Társult Listával a Nyugdíjasok Pártjával és feltételelesen a Szlovén Nacionalista Párttal szövetkezett. Miután Ciril Pucko, a kereszténydemokraták képviselője az utolsó percben megmondolta magát, és mégis Janez Drnovšekre szavazott, a 46. vokssal a kérdés voltaképpen eldőlt. Janez Drnovšek kormányfő 1997. február 17-én liberális–konzervatív összefogással megalakította a Liberális Demokrácia és a Néppárt alkotta új szlovén kormányt, melyet lazán támogat a Nyugdíjasok Pártja és a két kisebbségi képviselő is.

A független Szlovénia történetében 2000. október 15-én harmadszor tartottak parlamenti választásokat, és Janez Drnovšek immár harmadszor alakíthatott kormányt. A középben beállítottaságú Liberális Demokrata Párt (LDS) a voksok 36,2 százalékát szerezte meg, és ez azt jelentette, hogy a 90 parlamenti helyből 34-et mondhatott magáénak a korábbi 25-tel szemben. A liberálisok legnagyobb ellenfele, a Szociáldemokrata Párt (SDS) mindössze 15,9 százalékot szerzett, és ez 14 képviselői helyre volt elegendő. A nagy vesztes a Bajuk vezette Új Szlovénia csoport (NSI), amelynek két koalíciós partnerével addig 45 helye volt a törvényhozásban, most viszont csak 31. Ezzel az eredménnyel Janez Drnovšek, a szlovéniai parlamenti választásokon győztes Liberális Demokrata Párt elnöke, a 2000 tavaszán megbuktatott kormányfő, visszakerült a miniszterelnöki székbe. A sajtó azon felvetésre, hogy jobb- vagy balközép koalíció felé hajlik-e, Drnovšek lehetséges partnernek a Szociáldemokraták Egyesített Listáját és a Nyugdíjasok Demokrata Pártját nevezte meg. Ez 49 helyet jelentene a 90 fős parlamentben. A másik oldalon pedig csupán az addigi védelmi miniszter, Janez Janša jobboldali szociáldemokratái és a néhány hónapban kormányfő Andrej Bajuk új Szlovénia-Keresztény Néppártja koalíciója maradt 22 képviselői helyel.

2000. október 15-ei parlamenti választások során Pozsonc Mária (elsősorban a goricskói, a hosszúfalui, és Lendva két körzetének szavazóinak köszönhetően) 33,77 százalékkal fölényesen győzött, s az elkövetkező parlamenti ciklusban is ő képviseli a szlovéniai magyarságot. A 7181 választásra jogosult muravidéki magyar szavazó közül 4565-en (66,03 százalék) jelentek meg az urnák előtt. A képviselő asszony fontosnak tartja, hogy a magyarlakta területeken fellendüljön a gazdasági élet, mert „az asszimiláció és a fejletlenség között egyenes az út” – hangsúlyozta Pozsonc Mária.

2004. október 3-ai parlamenti választások fő eseménye Janez Janša demokratáinak a győzelme volt, aminek az eredménye az immár tizenkét éve tartó balközép liberális demokrata koalíciós kormányzás helyett létrejött jobbközép kormányalakítás lehetősége lett. A választások legnagyobb vesztese a liberális demokrata koalíció volt, amely – az évekkel azelőtti hat hónapos kieséstől eltekintve – Szlovénia 1991. évi önállósulása óta mindvégig kormányozta az országot. Két hónappal a parlamenti választások után Szlovéniában megalakult az önállósulás utáni nyolcadik kormány Janez Janšával az élen. Ez a harmadik jobboldali kormány: az első, Lojze Peterle-é, közvetlenül Szlovénia államát alakulása után jött létre, és két évig maradt meg, a második, dr. Andrej Bajuk kabinetje 2000-ben csak hat hónapig volt hatalmon. 2004-ben, a baloldal tizenkét évi (a 2000. évi rövid megszakítással) uralkodása után, a jobboldal megnyerte a választásokat. A Muravidéken a 6229 szavazati joggal rendelkező magyar nemzetiségű polgár közül 4068 jelent meg az urnák előtt. A 65,30%-os választói részvétel mellett a magyar nemzetiségű képviselőjelöltek közül Pozsonc Mária 42,85%-ot kapott, s ezzel az új parlamenti ciklusban is országgyűlési képviselő maradt.

A 2002. december 1-én lezajlott elnökválasztás során a 1 030 000 választójoggal rendelkező polgár 56,3%-a a jelenleg vitathatatlanul első számú szlovén politikust, Janez Drnovšeket tartotta a legalkalmasabbnak a megüresedő államfői poszt betöltésére.

A helyhatósági választásokról és a muravidéki magyar önkormányzatokról

A függetlenné vált, önálló és szuverén Szlovén Köztársaság egymást követő kormányainak minden bizonnyal az egyik legnehezebb és legösszetettebb feladata az ország közigazgatási újjászervezése. Mindmáig nem sikerült kiépíteni a helyi önkormányzatok és az országos közigazgatási egységek közötti harmonikus rendet, az egymásra épülő, a közigazgatási feladatokat hierarchikus rendben vállaló – a feladatköröket a szubszidiaritás elve alapján felosztó – hivatali rendszert. Szlovéniában ma sincs átmenet a települési önkormányzat és a központi (centrális) hatalom intézményei között – ami adott esetben a centralizációs törekvéseknek a történelemből jól ismert veszélyeivel is fenyegethet. (Hiányzik a település–járás–megye-centrum hagyományos tagoltság.) A kérdés rendezése Szlovénia EU-csatlakozása kapcsán vált igazán égetővé, a megoldási lehetőségek keresése azonban napjainkban is tart. Az erős centrum jelenlétéből az eddigiek során a Muravidék nemzetiségileg vegyesen lakott területén élő magyaroknak is számtalan hátránya származott. Nehézes és felettebb problematikus – hiszen jogilag sem kellőképpen szabályozott – a regionális centrum (Lendva) és a vonzáskörében lévő kisebb települések (falvak) közötti viszony. Ennek következtében a regionális szinten megoldható gondok a feszültségek révén átpolitizálódnak, komoly politikai töltetet kapnak.

1993. szeptember 10-én a MMNÖK végrehajtott tanácsának üléséről tudósított a Népszó. Az ülésen Göncz László titkár javasolta, hogy a nemzetiségi különjogok alapján a kormány által is szorgalmazott területi átszervezéskor a nemzetiségi tanácsok párhuzam-

mosan működjenek a községi tanácsokkal, és ne legyen közöttük elkülönülés. A polgárok az általános választások alkalmával válasszák meg a nemzetiségi tanácsok képviselőit is. A kétnyelvű községekbe tömörüljenek a kétnyelvű falvak, a kétnyelvű területeken lévő szlovén települések viszont választás alapján döntsék el azt, hogy a kétnyelvű területekhez és annak közigazgatásához akarnak-e tartozni, vagy nem. Természetesen a csatlakozással vállalniuk kell az előnyöket és a hátrányokat is. A nemzeti szimbólumokról szóló törvényjavaslathoz a végrehajtó tanács képviselői azt az álláspontot terjesztették elő, hogy a piros-fehér-zöld magyar zászlót használják a kétnyelvű területeken.

A törvényalkotási folyamat keretében a muravidéki magyar nemzeti kisebbség igényeit megfogalmazó érdekképviselői szervezetet ezekben a hónapokban egyre-másra érik a súlyosabbnál súlyosabb vádak, olyannyira, hogy a Muravidéki Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közösség Képviselő-testülete 1993. október 29-én Dobronakon megtartott ülését követően közzétette **Közlemény a nyilvánossághoz** című nyilatkozatát, melyben „elégedetlenségét fejezi ki a nemzetiségileg vegyesen lakott területen kialakult nemzeti jellegű ellentétek szításával kapcsolatban. Meggyőződésünk – olvasható a továbbiakban –, hogy a muravidéki magyarság és annak legitim szervezete semmiképpen sem élt vissza Szlovénia magas szintűnek minősített kisebbségi politikájával, nem is követelünk semmi olyant, ami bármilyen formában meghaladná az alkotmány és a törvény adta lehetőségeket. Éppen az ellenkezőjéről van szó. Tekintettel a magyarok kritikus méreteket öltő beolvadására a nemzetiségi közösség az elméleti jogi rendszer gyakorlati megvalósítását követeli. Sajnos, azt állapíthatjuk meg, hogy az ideálisnak nyilvánított kisebbségi jogvédelem a mindennapi élet szinte valamennyi területén csorbát szenvedett. A Muravidéki Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közösség erkölcsi és politikai feladatának tekinti a muravidéki magyarság megmaradásának ügyét, aminek érdekében minden törvényes eszközzel harcol.”

Hosszas huzavona után 1994. február elején sikerült csak elfogadnia a parlamenti döntést a helyi öngazgatás átszervezéséről és az ezzel együtt esedékes választások menetrendjét is. Az elfogadott alkotmánytörvény értelmében az új községek megalakításáról szóló referendumokat 1994. május végéig tartották meg, az új községek pedig június végéig alakulhattak meg. Az önkormányzati választásokat az év végére tervezték.

1994. március 4-én Göncz László, a MMNÖK elnöksége nevében nyilatkozott a Népjúrságnak a tervezett közigazgatás beosztásról. Javaslatuk szerint a szlovéniai magyarság négy, nemzetiségileg vegyesen lakott önkormányzat létrehozását tartaná elfogadhatónak: a lendvait, a dobronakit, a pártosfalvit, és a domonkosfa-hodosit. A javasolt községekhez minden bizonnyal szlovén települések is csatlakozhatnak. A javasolt önkormányzatokon belül – még ha az őrségi falvak esetében kis lélekszámú községekről lenne is szó – több lehetőség adódik a fejlődésre, mintha az említett terület egy nagyobb, zömében egynyelvű közösséghez tartozna.

1994. május 29-én Szlovéniában alacsony részvétel mellett népszavazást tartottak az új önkormányzati törvényről, melynek során az állampolgároknak arról kellett dönteniük, hogy a 62 község helyett 340 legyen-e, ami ugyan kisebb, de „humánusabb” közigazgatási egységek létrehozását jelentené. Az 1 471 665 választásra jogosult személy közül mindössze 827 313-an járultak az urnákhoz, ami 56,2 százalékos részvételt jelent. Mivel a referendum tárgyában nem született megnyugtató válasz, az új önkormányzatok megalapításának kérdése ismét a szlovén parlament elé került, ahol október 3-án végre elfogadták a törvényt. Szlovéniában a törvény szerint 147 önkormányzat jön létre 11 városi státussal. A korábban megtartott referendum során a Muravidék lakossága négy község megalakulása mellett döntött: Lendva, Dobronak, Pártosfalva és Hodos, ami összhangban van a

nemzetiségi érdekekkel. Domonkosfa nem kívánczott csatlakozni egyik községhez sem. A Muravidéki Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet Tanácsa aggodalmának adott hangot a goričkói [őrsegi – M. F.] magyarság jövőbeni sorsát illetően. „Mivel a goričkói magyar falvak többségében szlovén települések alkotta községekbe kerülnek, félt, hogy a kultúrában, de más területeken is negatív változások mennek végbe” – volt olvasható a kiadott közleményben.

Az önkormányzatok létrehozását szorgalmazó törvény elfogadását követő napon, október 4-én, Jože Školc az Országgyűlés elnöke kihirdette a december 4-re **Az öngazgatási nemzeti közösségről szóló törvény** életbe lépésének napjára esedékes helyhatósági választásokat.

Az 1994. december 4-ei helyhatósági választásokat követően Muravidék három községében – Lendván, Hodos-Salovci községben és Muravske Toplicén – megalakult a Községi Nemzeti Tanács, amelyek választott képviselőiből létrejött a 18 tagú Muravidéki Magyar Nemzeti Tanács. A muravidéki magyarság politikai érdekképviselői szervezete a Muravidéki Magyar Nemzeti Öngazgatási Közösség, elnökévé Balaskó Józsefet választották. Lendva község területén 10 698 választásra jogosult polgár hat polgármesterjelöltre adhatta le a voksát. A jelöltek: Leon Alt, ifj. Kocon József, Štefan Tratnjek, Marija Dominko, Tomka György és Štefan Cigut. A 6311 érvényes szavazatok összeheszlálása nyomán kiderült, hogy egyetlen jelölt sem kapta meg az abszolút többséget, így a december 18-i második fordulóban az 1308 voksot kapott Tomka Györgyre és az 1292 vokssal rendelkező ifj. Kocon József-re szavazhattak Lendva város választói. A második forduló után a szavazatok több mint 70%-ával ifj. Kocon Józsefet választották polgármesteré.

A helyhatósági választások második fordulója alkalmából 1994. december 18-án a választópolgároknak mindössze 48,5 százaléka járult az urnákhoz, ami azzal magyarázható, hogy ezúttal már csak a polgármesterek személyéről kellett dönteni. Szlovéniában a Liberális Demokrácia Pártja 27, a Kereszténydemokrata Párt 21, a Szociáldemokrata Párt ugyancsak 21, a Társult Lista 13, a Liberális Demokrácia és a Társult Lista együtt 2, a Tengermelléki Szövetség ugyancsak 2, a Szlovén Iparospárt pedig 1 polgármesteri pozíciót szerzett. További 11 polgármestert független jelöltként választottak meg.

Négy év múltán, 1998. november 22-én az öt muravidéki, nemzetiségileg vegyesen lakott községben – Lendván, Moravske Toplicen, Šalovcin, Hodoson és Dobronakon – ismét lezajlottak a választások, melynek során a községek nemzetiségi tanácsaiba is megválasztották a képviselőket. A részvételi arány az egész területen 64,98 százalék volt. A 21 tagú Muravidéki Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közösség (MMNÖK) Tanácsa megalakulására december 6-án, a választások második fordulóját követően került sor. A Tanácsba titkos szavazással a lendvai tanácsból 11, a dobronakiból 4, a Moravske Toplice-i tanácsból 3, a šalovci és hodosi tanácsból pedig 1 tagot választottak. Ezt követően 1999. január 7-én Lendván megtartotta alakuló ülését az MMNÖK is. A tisztújító ülésen a 21 képviselő az elkövetkező négyéves periódusban az elnöki tisztségre Tomka Györgyöt, a közösség alelnöki tiszteire pedig Bukovec Jánost választotta meg. Lendva község polgármesterévé ismét Koczon Józsefet választották.

A muravidéki magyar önkormányzatok létrehozása, szerkezeti felépítése, szakmai felkészítése és működésük jogi alapjainak kidolgozása közel egy évtizedet vett igénybe. 2000-re öt – a regionális elhelyezkedés igényeit is követő – önkormányzat működése vált elfogadottá. Lendva város lakosainak száma az 1991-es népszámlálási adatok szerint 11 151, közülük 5216 vallotta magát magyarnak (48,6%), érdekeiket a Lendva Községi Magyar Önkormányzat képviseli. Dobronak község lakosainak száma 1307, közülük 725

vallotta magát magyarnak (52,2%), érdekeiket a Dobronak Községi Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség védi. Hodos község lakosainak száma 358, közülük 210 magyar (58,2%), akiket a Hodos Községi Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közösség képvisel. Šalovci község lakosainak száma 1718, közülük 188 vallotta magát magyarnak (11%), akik Šalovci Községi Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közösség választott képviselői révén fogalmazzák meg közösségi-közeleti igényeiket. Moravske Toplice lakosainak száma 6151, közülük 424 vallotta magát magyarnak (7,7%), akik választott helyi képviselőik révén létrehozták a Moravske Toplice Községi Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közösséget. Első pillantásra a Muravidéken egy teljes mértékben áttekinthető, jól működő közigazgatási, a magyarság érdekeit kellő hatékonysággal megjeleníteni képes érdekérvényesítési struktúra jött létre. A valóság azonban egészen más, a néhány ezer főt számláló magyar nemzeti kisebbség soraiban ugyanazok a konfliktusok jelentek meg, mint amilyenek az épülő demokráciákban általában országos szinten tapasztalhatók.

2000. április 20-án a szlovéniai magyarságot megosztó politikai szándékokról jelent meg beszámoló a Népújságban. A Muravidéken az elmúlt hetek, hónapok során egyre inkább elszabadultak az indulatok, aminek következtében olyannyira súlyossá vált a helyzet, hogy Pártosfalván Vörös Tibor, a Moravske Toplicei MNÖK Tanácsának elnöke a „lendvai banditák tíz éves diktatórikus vezetéséről” beszélt. A beszámoló szerint a muravidéki tanácsban a lendvai magyarság 11, a dobronaki 4, s goricskói [örsegi – M. F.] községek 6 tanácstaggal vannak képviselve. Az 1991-es népszámlálás adatai szerint a vegyesen lakott területen összesen 7637 magyar nemzetiségű polgár élt. Ebből a volt Hodos-Salovci községben 539, a Moravske Toplice-i községben 467, vagyis Goricskón összesen 1006 személy vallotta magát magyarnak. Ez százalékos arányban azt jelenti, a goricskói magyarság 13,17 százalékot tett ki a vegyesen lakott terület magyarságából. A muravidéki tanácsban 6 képviselővel rendelkeztek, ami 28 százalékot tett ki, vagyis a goricskói magyarságnak kétszer több képviselője volt a muravidéki tanácsban, mint azt számarányuk indokolta tette volna. Sőt, kijelentéseik azt sugallták, ők minden községből ugyanannyi képviselőt szeretnének látni a muravidéki tanácsban. Néhány hónappal korábban, 1999. november 18-án a Moravske Toplice-i Községi Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közösség Tanácsa bővített ülésen tárgyalta meg a muravidéki magyar médiával, a Népújsággal, az MMR-rel és a Hidak című tévéműsorral kapcsolatos kifogásait. Pártosfalván ez alkalommal megjelent Geza Bačić, a Nemzetiségi Hivatal képviselője, Tomka György, a Muravidéki Magyar Önkormányzat elnöke, valamint a három média felelős szerkesztője, Bence Lajos, Végi József és Zver Helena, valamint a magyar RTV műsorok programigazgatója, Halász Albert. Puhan Géza aelnök kifejtette: a goricskói és a Moravske Toplice-i községben élő magyarság képviselői úgy érezték, hogy a muravidéki magyarság politikai csúcsszervezetének tevékenységében mellőzték őket, a döntéshozatalok esetében leszavazták javaslataikat (ezért egyenlő számú, 11:11 képviselőt követeltek), de elégedetlenek voltak a Népújság, az MMR és a Hidak tartalmával is, mivel megítélésük szerint keveset foglalkoztak a goricskói magyarokkal. Puhan Géza ugyancsak elégedetlenségét fejezte ki a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet részéről tapasztalt „egyenlőtlen tevékenység” kapcsán. Szerinte a nemzetiségi politika Lendva-centrikus, pedig a Muravidéki Magyar Önkormányzat arra hivatott, hogy egyenlően képviselje a magyarság érdekeit a Muravidéken.

A vizsály mögött egyes elemzők a központi költségvetés által a magyar kisebbségnek biztosított pénzek elosztásának kérdését látták. Mások korábbi jóslataik beigazolását vélték felfedezni, azt tudniillik, hogy az új közigazgatás létrejöttével – ami véleményük szerint szétbombázta az amúgy is gyenge magyar összetartást, ahelyett, hogy az illetve-

sek egy közös magyar régióról gondoskodtak volna – szétforgácsolódnak a közös érdekérvényesítés lehetőségei. Nem sokkal ezután, 2000. június 7-én Moravske Toplice magyarsága úgy döntött, leválik a szlovéniai magyarságot összefogó szervezetről, a Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösségről, s a szlovéniai magyarság csúcsszervezetét, annak elnökét már nem tekinti legitim képviselőjének. Példájukat követte Dobronak Község Tanácsa is, így a goricskói 1006 fős magyarság „kivált” az alig 9000 főből álló szlovéniai magyar nemzetiségi közösségből. A viszály megnyugtató módon máig nem rendeződött.

Hogy a régiók – a kisebb közigazgatási egységek – feladata és szerepe mennyire nem tisztázott, azt egy hét évvel korábbi eset is ékesen példázza. 1993. július 2-án a muraszombati községi képviselő testület helyi közösségének tanácsához a következő indítványt nyújtotta be Karel Kozic jánosfai képviselő: „Kezdeményezés a Jánosfa, Berkeháza és Gerőháza falva kilépésére a kétnyelvű területből. A Jánosfa, Berkeháza és Gerőháza falvakban többségében szlovének élnek. Évtizedekkel ezelőtt a gyerekek szlovén iskolába jártak, vagy a számukra szlovén nyelven volt megszerveve az oktatás. Valamilyen furcsa iskolareform folytán és a terület kikerekítése végett a közelmúltban, valamint a hatvanas évek elején az említett falvakat a kétnyelvű területhez kapcsolták és a szlovén nevük mellé magyar is kaptak. Javaslom, hogy azonnal kezdődjön meg a Jánosfa, Berkeháza és Gerőháza falvak kikerekítése a kétnyelvű területről és csak szlovén nevük legyen. Ez nem nacionalista kilengés, hanem az akkori rendszer és az egyes helyi vezetők által elkövetett történelmi hiba jóvátétele.” Jánosfán a lakosság 2,70%-a, Berkeházán 3,63%-a, Gerőházán pedig 3,60%-a magyar. Muraszombatban a kezdeményezést elfogadták.

A szlovéniai kisebbségek és a kitöröltekről szóló törvény

A Szlovén Köztársaság Alkotmánya őshonos kisebbségnek tekinti a Szlovéniában élő magyar és olasz nemzeti közösséget, s ezzel államalkotó közösségnek ismeri el őket. Nem szól viszont más – szerb, horvát, német, bosnyák, albán és egyéb – nemzeti közösségekről, aminek egyébiránt a közelmúlt eseményeiből eredő okai vannak. Az új szlovén állam megalakulásakor sok tízezer volt jugoszláv állampolgár maradt a köztársaság területén. Jelentős részük az 1990-es évek elején felvette a szlovén állampolgárságot, ám akadtak olyanok is, akik Szerbiába, Horvátországba – vagy a volt Jugoszlávia területén létrejött új államokba – szerettek volna távozni, de a háborús viszonyok akkor nem tették ezt a számukra lehetővé. A szlovén állam akkor úgy döntött, hogy a helyzetük rendezését – szlovén állampolgárként vállalják-e szlovéniai kisebbségi helyzetet, vagy elhagyják az országot – későbbi, békés időkre halasztotta.

1992. február 26-án azonban az Igor Bavčar vezette szlovén belügyminisztérium nyilvántartásából töröltek több ezer szlovéniai állandó lakost. Ezek száma elérte a 80 000-t, és elsősorban a volt Jugoszláviából oda települteket érintette. Indoklásként elhangzott, hogy erre a lépésre azért került sor, mert a polgárok vagy annak ellenére folyamodtak szlovén állampolgárságért, hogy az állampolgárságról szóló törvény 40. szakaszával nem volt összhangban folyamodványuk, illetve az idegen státus mellett döntöttek az erre vonatkozó törvény 81. szakaszát figyelmen kívül hagyva. Sokan akkoriban úgy vélték, hogy mivel Szlovéniában születtek vagy több éve éltek ott, automatikusan megkaphatják az állampolgárságot. A nyilvántartásból törölt személyek esete – akik egy éjszaka leforgása alatt veszítették el állampolgári státusukat és az ezzel járó előnyöket: munkájukat, fizeté-

süket, nyugdíjukat, egészségügyi biztosításukat, lakásukat, illetve más javaikat – éveken át nagy port kavart fel a szlovén politika színterén, és mint nyitott kérdés, jelentősen befolyásolta a Szlovén Köztársaság nemzetközi megítélését. 1998 óta a szlovén sajtó ismét sokat foglalkozott ezzel a témával. Részben ennek volt a következménye, hogy 2003 decemberében Szlovénia Alkotmánybírósága ismét elővette a nyilvántartásból törölt polgárok ügyét. A szlovén képviselőház 48 tagja – Janez Janša volt véderőminiszter és Lojze Peterle volt miniszterelnök vezette ellenzék támogatásával – újabb referendum kiírása céljából kérelemmel fordult az alkotmánybírósághoz. A referendumba foglaltak hatályba lépésének eredményeképpen a nemzet maga dönthetné el, jóváhagyja-e azt az alkotmánybíróság által áprilisban meghozott határozatot, melynek értelmében az egykor nyilvántartásból törölt polgárok visszakaphatnák állampolgárságukat, és Szlovénia területén való letelepedési engedélyüket. Mindezt az említett személyes igénylést kártérítési alapon nyerhetnék el, hiszen több mint 11 évvel korábban törvénytelentl jártak el azok, akik joguktól megfosztották az említetteket.

Ez az újabb felvetés komoly problémát okozott Szlovénia belpolitikai életében. Az ellenzék az alkotmánybírósági döntést egy 2003. október 29-i parlamenti határozat, az úgynevezett „technikai törvényen” keresztül szeretne volna hatályon kívül helyezni. Úgy tűnt, hogy az ellenzék teljesíthetetlen követelményt támasztott az alkotmánybírósággal szemben, de a kérdés megnyugtató rendezése nélkül elképzelhetetlen volt Szlovénia Európa Uniós csatlakozása. Az alkotmánybíróság ezt megelőzően a kérdés kapcsán két törvényt értést már elismert, közülük az egyik a törvény előtti egyenlőség jogának a megsértése volt. A másik legalább ilyen súlyos gond volt, hiszen az alkotmánybíróság határozata – amely jogi alapon nyugszik – nem lehet egy politikai természetű referendum tárgya.

Az úgynevezett **Kitöröltekről szóló törvény** életbelépéséről 2004. április 4-én Szlovéniában megtartották az ügödöntő népszavazást. A szlovén parlament – kétségtelenül EU nyomásra – az alkotmánybíróság felszólítását követően elkészítette a törvényt a szerb, a horvát és a bosnyák kisebbséghez tartozó azon személyek állampolgárságának rendezésére, akik 1991-től, a Szlovén Köztársaság megalakulásától és nemzetközi elismerésének pillanatától mindaddig elmulasztották annak hivatalos elintézését. 1992 nyaráig egy év, majd ezt követően a kilencvenes évek közepén ismételten hat hónap állt rendelkezésre a volt Jugoszlávia Szlovéniában maradt – mintegy tizennyolcezer –, nem szlovén nemzetiségű lakosainak a szlovén állampolgárságuk rendezésére. Esetükben félreérthetetlenül arról volt szó, hogy minden feltétel nélkül vállalhatják nemzeti hovatartozásukat, de ha a Szlovén Köztársaság területén kívántak élni, akkor fel kellett venni a szlovén állampolgárságot. Mindazok, akik a kilencvenes évek közepén megadott ismételt lehetőséggel sem éltek, elveszítették (a nem létező) állampolgári jogaik gyakorlásának lehetőségét. Ezt kívánták a **Kitöröltekről szóló törvény** elfogadásával rendezni.

Az április 4-ei referendument a politikai elemzők szerint Janaz Janša és Lojze Peterle azért kezdeményezték, mert attól tartottak, hogy a jogfosztottak megkerülhetetlen kártalanítása túl nagy anyagi terhet ró az országra. Ezért jöhetett létre az a helyzet, hogy a referendummal egy időben történt kormányátrendeződést egyesek kormányválságnak minősítették. (A népszavazást követő napon, 2004. április 5-én ugyanis lemondott a jobb-közép néppárt három minisztere.) A központi választási bizottság közlése szerint 1,6 millió választásra jogosult polgár 31,45 százaléka szavazott és 94 százalékos elutasította az említett jogok helyreállításáról szóló törvényt. Egyes hírforrások tévesen értelmezték a referendum lényegét. Egy 2004. április 4-én kelt jelentésben ez olvasható: „A balkáni háború idején alapvető joguktól megfosztott horvátok, szerbek és bosnyákok jogainak helyreállításáról tartanak népszavazást vasárnap Szlovéniában. Több mint tizennyolc-

ezer emberről van szó, akiket egyszerűen töröltek a lakossági nyilvántartásból 1992-ben, egy évvel azután, hogy Szlovénia kinyilvánította függetlenségét.” Sem akkor, sem 2004. április 4-én, a törvény elutasításának pillanatában nem szó ideggyűlöletről, vagy állami szintű kirekesztésről, jogfosztástól. Az viszont tény, hogy maga a törvény is – enyhén szólva – sután volt megfogalmazva, hiszen akár mellette, akár ellene érvelni politikai állásfoglalást jelent. Nem véletlen, hogy több vezető politikus – köztük Milan Kučan is – egyszerűen szegyenletesnek nevezte a népszavazási kezdeményezést és a polgárokat a referendum bojkottjára szólította fel. „Hogyan lehet referendumot tartani alapvető emberi jogok biztosításáról, hiszen elidegeníthetetlen jogokról van szó?” – tette fel a kérdést a korábbi elnök. Anton Rop akkori miniszterelnök és pártja a Szlovén Liberális Demokrata Párt ugyan a referendumon való részvételre szólított fel, de köztudott volt, hogy az akkori szlovén kormány az esetek egyénenkénti elbírálásának volt a híve. Érvük a következő volt: az érintett 18 000 szerb, horvát és bosnyák nemzetiségű egyénnek kétszer is volt lehetősége rendezni szlovén állampolgárságát. Nem tették meg, mert – s ennek a feltevések komoly, valós alapja volt – a független Szlovén Köztársaságot ideiglenes államnak tartották, ezen túlmenően pedig, mint állampolgársággal nem rendelkező „hontalanok” jelentős anyagi támogatást kaptak Szerbiától, Horvátországtól, Boszniától és a nemzetközi humanitárius szervezetektől is. A **Kitöröltekről szóló törvény** népszavazáson történt elutasításával Szlovénia lakossága a kérdés megoldását átruházta a szlovén kormányra, és az egyénenkénti elbírálás alkalmazása mellett döntött.

Gazdasági élet

1992. március 19-én Pozsonc Mária, a muravidéki magyarság parlamenti képviselője parlamenti felszólalásában a következőket mondta: „Mint olyan sokszor, ismételtlen figyelmeztettek a lakosság nehéz szociális helyzetére. Semmi újat nem mondok, ha azt állítom, hogy a szegénység és az elégedetlenség túljutott a türelhetőség határán. Megrendítő emberi sorsokkal találkozunk minden lépésen. (...) Tisztelt Parlament! Állítom, hogy ma nincs fontosabb és sürgősebb munkánk, mint az emberek helyzetén segíteni, változtatni. Ezért javaslom, hogy sürgősen tüzzük napirendre a munkásság szociális helyzetéről szóló beszámolót.” Az új állam súlyos gazdasági gondokkal küszködött. Egyszerre elveszítette a volt Jugoszlávia valamennyi korábbi tagköztársaságában meglévő piacait, ahová elsősorban faipari termékeket – bútorkat és épületanyagot (Lesnina, Slovenijales), háztartási és finommechanikai gépeket (Gorenje), élelmiszeripari (Kranj, Isola) és textilipari termékeket (Mura) – szállított. Termékeinek a közép- és kelet-európai piacok összeomlása folytán éppen új kihívások elé néző európai piacokon kellett helyet találni. Szlovéniának ugyanakkor szembe kellett néznie a volt Jugoszláviától öröklött szocialista gazdasági rend valamennyi nehézségével, az ipari termékszerkezet aránytalanságaival, a társadalmi tulajdon felszámolásának elodázhatatlan kérdésével és a magántulajdon megteremtésével együtt járó gondokkal, a volt közös állam hatalmas külföldi adóssága körüli rendezetlen viszonyokkal, amit tovább bonyolított a jugoszláv tagköztársaságokból lett utódállamoknak a vagyonmegosztás körüli viszálya. Az országban rohamosan nőtt a munkanélküliség, miközben rendezetlen volt a Horvát Köztársaság azon állampolgárainak a jogi helyzete, akik az egységes Jugoszlávia létezésekor a szlovén tagköztársaság területén vállaltak munkát. A kilencvenes évek elejétől ezek sajátos „vendégmunkás”-helyetbe kerültek. Mindezen problémák közül akár egyetlen egy is komoly gondot okozott volna bármely jól működő európai ország piaczgazdasága számára, a független Szlovén Köztársaság kormányainak ugyanakkor tucatszámú kérdést kellett megoldania.

A kilencvenes évek elején Szlovéniában a gazdasági tulajdon szerkezetének átalakításában aktívan részt vehetett minden szlovén állampolgár az úgynevezett certifikátumok alapján. A certifikátum sem nem pénz, sem nem értékpapír, hanem pénzben kifejezett tulajdonjog volt, amivel az állampolgárok csak akkor tudtak élni, ha a Társadalmi Könyviteli Szakszolgálattól értesítést kaptak a névre szóló bejegyzési számla megnyitására. Az ezzel jóváhagyott összeget az érintettek szabad döntése alapján több vállalatba is befektethették, de csak akkor, ha azok a cégek és vállalatok meghirdették a részvényeik szabad forgalmazását. Ha nem, akkor csak a saját vállalatuknál, illetve az állami alapok egyikébe (nyugdíj-alap, fejlesztési-alap) fektethettek be. A polgárok az úgynevezett tulajdonjogi átutalóban határozták meg, hogy hová fektetik be a certifikátumot. A Szlovénia független állammá válásának pillanatában elindult privatizációs folyamat az évek során érezhetően lelassult, lendületét veszítette, olyannyira, hogy máig nem olvasható a folyamatról összefoglaló értékelés. 2005-ben is megválaszolatlan kérdés: miért nem engedte a Szlovén Köztársaság, hogy a privatizációban külföldi személyek és cégek is részt vegyenek. Egyesek hajlamosak ezt azzal magyarázni, hogy Szlovénia ezzel nemzeti vagyonát védte, és védi ma is.

Évtizednyi távlatból visszatekintve Szlovéniában a gazdaság tekintetében 1993 volt a sorsfordító esztendő – részben, mert a független állam immár önálló gazdaságpolitikája ekkorra hozta meg első eredményeit (privatizáció, vagyon-visszaszármaztatás, kárpótlás, az új szociális rendszerek kiépítése), részben azért, mert a régi szocialista gazdasági rend lebontásának következményei is ekkor jelentkeztek (a szocialista nagyüzemek csödjé, munkanélküliség). Az évkönyvek adatai alapján csak sejteni lehet, mekkora feladatot vállalt az akkori politikai vezetés magára, amikor az új struktúrák felállítására és a működésük feltételeinek a megteremtésére kényszerült.

A vagyon-visszaszármaztatásról szóló törvény 1993. december 6-i határidejének lejártá előtt Lendva község gazdasági, valamint területrendezési és környezetvédelmi osztályán kimutatás készült a kommunista állami tulajdon lebontása céljából beérkezett kérelmekről. Az első az államosított magánvállalatokra, a cégekre, valamint a mezőgazdasági birtokokra és az erdőkre vonatkozó kérelmeket, míg a második a háztelkekre és az épületek visszajuttatására, illetve a kárpótlásra vonatkozó kérelmeket bírálja el. Mindkét osztályra összesen 123 kérvény érkezett: 9 az államosított magáncégekre, 42 az államosított mezőgazdasági birtokokra és erdőkre, 55 a háztelkek visszajuttatására, 17 pedig a falvak urbániális közösségeinek a visszaszerzésére vonatkozik. Az első lépésben 27 kérelemnek tettek eleget, túlnyomó részben házak és telkek visszajuttatásával. A kérelmezők 1700 hektárnyi mezőgazdasági birtokrész, urbániális legelő vagy erdő visszaszármaztatását igényelték. Am mivel a vagyon-visszaszármaztatásról szóló törvény határidejének lejártáig nem alakult meg a Szlovén Kárpótlási és Telek Alap, ezért csak természetbeni vagyon-visszajuttatásra került sor, anyagi kárpótlásra nem.

1993. október 14-én járt le azoknak a külföldi munkásoknak a munkavállalói engedélye, akik 1992-ben egy újabb évre szóló vízumhoz jutottak. A Muraszombati területi Munkaközvetítő Szakszolgálat akkori adatai szerint a Muravidékről 1993-ban 614 kérvény érkezett az engedélyek meghosszabbítására, míg egy évvel korábban, 1992-ben 1080. A korábbi egységes Jugoszlávia örökségként akkor már külföldinek számító munkások további alkalmazását a muravidéki vállalatok 40 százaléka nem kérte. Általános érvényű szemponttá vált a hazai munkanélküliek alkalmazásának szükségessége, ami egyben Szlovénia nemzeti érdeke is volt. Muravidéken legtöbb „idegen” a lendvai és a ljutomeri községben dolgozott. Lendván mintegy 800 – szinte kizárólag horvátországi területéről érkező – napi ingázót tartottak számon, számuk azonban az évek során jelen-

tösen csökkent. A Nafta vállalatnál 1992-ben 245-en dolgoztak meghatározott időre szóló munkaengedéllyel, 1993-ban már csak 100 ilyen munkás volt található.

A szlovén nemzetgazdaság 1993-as mutatói szerint a Muravidék gazdasága 1992-ben 130 milliárd tolaré összjövédelmet termelt meg, ami 27 százalékos növekedést jelent az előző évhez viszonyítva. A régió átlagos bruttó fizetése 72 419 tolaré volt, ami viszont már 36 százalékos növekedést jelent. A Muravidék gazdaságának a legnagyobb gondot az okozta, hogy a megtermelt veszteség háromszorosa a gazdaság akkumulációs képességének, ebből eredően Muravidék 1993-ban végeredményként 4,6 milliárd tolaré veszteséget könyvelhetett el. A munkanélküliség az 1992-ben regisztrált 15,2 százalékhöz képest 1993-ban 17 százalékká fölé emelkedett. A foglalkoztatottak száma főleg az állami vállalatoknál csökkent.

A gazdaság átszervezése során szinte valamennyi területen veszteségekkel kellett számolnia az országnak. A Népújság 1996. április 19-i beszámolója szerint a muravidéki gazdaság az 1995-ös évet 584 millió tolaré veszteséggel zárta. A hiány akkor általános megütőközést keltett, hiszen az 1994-es esztendőt még 190 millió tolaré nyersséggel zárták. Az összesített eredmény a Muravidék 949 gazdasági társaságának jelentése alapján készült el. Ezekben az években – bármennyire is törekedtek a gazdasági egyensúly megteremtésére – nehéz volt kedvező fordulatot adni a leépülési folyamatoknak. Az 1998. február 26-án közzétett adatokból kiderült, hogy a Muravidék a gazdasági eredmények és a társadalmi jövedelem alapján Szlovénia tizenkét régiója közül az utolsó helyen állt, mivel csak 55 százalékban érte el a szlovén társadalmi jövedelem átlagát. A Muravidéken megtermelt árunak mindössze 3 százalékát exportálták, a munkanélküliség pedig meghaladja a 18 százalékot. A pénzforgalmi ügynökség adatai szerint 1997-ben 36 millió tolaré veszteség gyülemltet fel. A Muravidéken ekkorra már csödbe ment a nagyipar és ez erőteljesen korlátozta a kis- és középvállalkozások lehetőségeit is. Kiderült, hogy a szakmai képzettséggel is gondok voltak, hiszen amíg Szlovéniában 1000 lakosra 23 egyetemi hallgató jutott, addig a szlovéniai magyarok által lakott területen ez mindössze 18 fő volt.

A Muravidékre vonatkozó 1998. évi gazdasági adatokat 1999. április 22-ei számában közölte a Népújság. Ezek szerint a régióban 1998-ban 1064 gazdasági társaság működött, melyek összesen 19 856 embert foglalkoztattak, akik 203,3 milliárd tolaré jövedelmet valósítottak meg. A gazdasági társaságok a tevékenységük 59 százalékát saját tőkéjükkel finanszírozták. A Muravidéken 561 gazdasági társaság (53 százalék) termelt nyereséget, összesen 4,9 milliárd tolaré értékben. Veszteséget 365 társaságban könyveltek el, ennek összértéke 4,4 milliárd tolaré volt. A megtermelt tiszta jövedelem tehát 597 millió tolaré volt. A muraszombati Pénzforgalmi Ügynökség adatai szerint az 1998. esztendő eredményesebb volt, mint az 1997. év. A valósághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a reálbérék 8,5 százalékkal csökkentek, akkor, amikor a személyi jövedelem országos szinten növekedett. (Az átlagbér a Muravidéken 120 689 tolaré, országos szinten pedig 141 895 tolaré volt.) Ebből kiderült, hogy a muravidéki gazdaság teljesítőképessége évről-évre egyre erőteljesebb lemaradást mutatott.

A muravidéki magyarok politikai vezetése felismerte, hogy az évről-évre fokozódó gazdasági lemaradás megállítása érdekében rendkívüli intézkedésekre van szükség. Ekkoriban fogalmazódott meg az elmaradott területek lakói számára létrehozandó „kedvezményes állami hitelek” ötlete. A hitelfelvétel lehetőségét a szlovén gazdasági minisztérium 1996-ra dolgozta ki, de a feltételek megismerését követően meglepően kevés volt a jelentkező. Balaskó József, az MMNÖK Tanácsának elnöke és Sau Silvano, a szlovéniai olasz kisebbség képviselője ezért 1997 márciusában közösen írt levelet Ivo Pirynek, a Szlovén Kőztársaság gazdasági kapcsolatok és fejlesztések minisztériuma államtitkárának. Ebben a nemzeti kisebbségek számára jóváhagyott állami kölcsönökre vonatkozó

feltételek megváltoztatását javasolták, ugyanis megítélésük szerint a kedvező kamatozású kölcsönök nem is olyan kedvezőek. Levelükben kérték a kiszabott kamatok csökkentését és a visszafizetési határidő meghosszabbítását, a saját tőke és a kölcsön arányának megváltoztatását, a kisebb kölcsönöknél a pályázati feltételek megkönnyítését, és a biztosítások feltételeinek egységesítését. Ám a feltételek kedvező módosítását követően sem nőtt meg az állami kölcsön igénylőinek száma. Öt évvel később, 2000. január 20-án, a Népújság arról tudósított, hogy mindössze huszonketten pályáztak a szlovén kormány által az őshonos nemzeti kisebbségi vállalkozók számára biztosított úgynevezett „nemzetiségi hitelre”. A „nemzetiségi hitel” kérelmezőjének az igényelt összeg 15 százalékaival kellett rendelkeznie, a kölcsön mértéke pedig az előszámla 60 százalékaig terjedhetett 4+1 százalékos kamat mellett, hétéves visszafizetési futamidővel.

Két és fél évvel később már sokkal kedvezőbb visszhangja volt a kisebbségi kölcsönöknek. Az MMÖNK gazdasági és mezőgazdasági bizottsága 2003. június 9-éi együttes ülésén véleményezte a pályázatára beérkezett kérvényeket. Az olasz és a magyar őshonos kisebbségek gazdasági alapjának megteremtésére kiírt „A” (a parasztgazdaságok és a parasztgazdaságokat kiegészítő tevékenységek fejlesztése) és „B” (induló beruházások a termelő és a szolgáltató objektumokba és berendezésekbe) meghatározott célokra a 300 millió tolaros hitel és a 100 millió tolaros vissza nem térítendő összeg 70 százalékára, pontosabban 280 millióra a muravidéki magyarság pályázhatott. Emellett a pályázat „C” (projektek készítése) pontjában meghatározott célokra további 7 millió áll rendelkezésre a szlovéniai magyarságnak. A pályázatra összesen 36 kérvény érkezett, s a pályázók összesen 476,5 millió tolar értékű támogatást kértek. Ez jóval meghaladja a kiírt 287 millió összeget. A bizottságok 31 kérvényt kedvezően, háromat kedvezően, de fenntartással fogadtak el, kettőt pedig elutasítottak.

Bence Lajos már idézett tanulmányában a szlovéniai magyarság rohamos fogyatkozásának okai között kiemelkedő jelentőségűnek ítélte azt a gondot, hogy a Muravidéknek mindmáig nincs „túlélési elképzelése”, közösségalkotó stratégiája és az égető gondok kezeléséhez szükséges gazdasági programja. A régióban nincsenek nagyvállalatok, mindössze a közép- és kisvállalkozói réteg képviselteti magát. Vállalkozói lehetőségek csak a mezőgazdaság – elsősorban a zöldség- és a gyümölcsstermelés, valamint a szőlészet és a borászat – terén, továbbá a természeti adottságok révén az idegenforgalom és a gyógyturizmus területén adódnak. Sajnos, a térség általános gazdasági elmaradottsága ezeken a területeken is határt szabnak. Egy 1997. június 19-én közzétett kimutatás szerint a Muravidék három gyógyfürdője közül – Radenci, Lendva és Muravske Toplice – az utóbbi működik a legeredményesebben, hiszen 1996-ban 18,5 millió német márka jövedelemre tett szert. A nyereség 95 150 tolaréval jelentett, és e 41 százalékkal volt több az 1995. évinél. Gazdasági szakemberek megállapították: „A Muravidékben a gyógyturizmusban óriási gazdasági lehetőségek rejlenek, kiaknázásuk azonban még mindig nem kellő határfokú.” Közel egy évtized múltán a helyzet lényegesen nem változott.

Szlovéniában 1993. októberében járt le az állami lakások kedvező áron történő megvásárlásának határideje. Ez idő alatt országos viszonylatban 107 000 társadalmi tulajdonban lévő lakás került magántulajdonba. A lendvai községben mindössze 936 ilyen lakást tartottak számon. Ebből 1991 után 422 várt megvásárlásra. A község mint tulajdonos további 217 lakást értékesített. A muraszombati községben 2696 társadalmi tulajdonban lévő lakás közül 1993. június végéig 1514-et adtak el.

Ugyancsak 1993 végén a Ljubljanska Banka zágrábi fiókja 900 millió márkával tartozott a horvátországi ügyfeleinek és ebből 270 milliót már megadott, 500 milliót pedig külön szerződéssel átutalt a horvát bankoknak. Így a bank nem egészen 200 millió márkával

tartozik a horvátországi ügyfeleinek. Janko Deželak, a bankok átszervezésével foglalkozó ügynökség igazgatója elmondta azt is, hogy Szlovénia pénzügyi önállósulása után a horvát vállalatok több mint 350 millió márka mínuszban voltak a szlovéniai partnerekkel szemben, és ez az adósság idővel csak növekedett. A Szlovén Bank kimutatása szerint az ország külföldi adóssága 1993 szeptemberéig végén 1 milliárd 858 millió dollár volt, ebből a hosszú távú külföldi adósság 1 milliárd 659 ezer dollár. 1992-höz képest az összadósság 117 millió dollárral növekedett, az 1991-es évhez viszonyítva azonban 8 millió dollárral csökkent. Szlovénia 1993-ban 98 millió dollár alaptőkét és 37 millió dollárnyi kamatadót fizetett ki.

A szlovén kormány 1994 első napjaiban tette közzé a döntését, miszerint az ország a jövőben csak a reá eső részt hajlandó fizetni abból az adósságból, amely a volt Jugoszlávia idejében keletkezett a nemzetközi pénzintézetekben. Jugoszlávia 1998-ra 7,3 milliárd dollárnyi hitele – elsősorban Szlovénia és Horvátország törlesztései nyomán – 4,2 milliárdra csökkent, Szlovénia ebből a továbbiakban saját adósságként 330 millió dollárt ismert el, valamint a Nemzetközi Pénzalapnál felgyülemlett 170 millió dollárt, a jugoszláv adósság 16,39 százalékat. A külföldi hitelezők azonban Szlovéniától továbbra is 1,2 milliárd dollár megtérítését követelték, így az ország tulajdonképpen a volt Jugoszlávia teljes adósságát lett volna kénytelen megfizetni. Érthető módon, Szlovénia ezt nem vállalta, s a kérdés rendezése – a délszláv válság háborús eseményei miatt – hosszú évekre elhúzódott.

Lényegi áttörés az egykori Jugoszlávia utódállamai között a volt délszláv állami vagyongelosztásának kérdésében a 2001. február 23-ai, Ljubljanában befejeződött immár sokadik tárgyalási fordulón sem következett be. Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Macedónia és az akkor még létező Jugoszlávia képviselőinek egyeztető tárgyalásán – amelyen a brit Sir Arthur Watts vállalta a közvetítést – történt ugyan előrelépés a bázei bankban elhelyezett aranykészlet, illetve az egykori Jugoszlávia külképviseletein archivált dokumentumok ügyében, de nem tudtak dűlőre jutni a végleges örökösödési szerződés megkötésében. A brit közvetítő mindamelllett úgy látta, hogy az érintett felek valóban egyezséget kívánnak kötni. A jugoszláv állami vagyonsorsáról elsősorban azért nem született döntés, mert a szerb politikai vezetés az akkori Jugoszláviát tartotta az állami javak egyedüli törvényes örökösének.

Amíg folyt a vagyongelosztás körüli huzavona, a Szlovén Köztársaság lassan visszazerezte az 1991-ben és az azt követő években elveszített, egykori jugoszláviai piacainak egy részét. A Finance című lap 2004. január 5-ei számában szlovén vállalatok szerbiai térhódításáról számolt be. A lap ismeretei szerint Szlovénia 2003-ban Szerbia és Montenegróba 35 millió eurót fektettek be. A legnagyobb üzletet az Új Ljubljanai Bank kötötte az Első Vállalkozói Bank megvásárlásával, amelyért 7 millió eurót fizetett. Ez a vásárlás a szlovén vállalatok körében váltott ki különösen nagy lelkesedést, mert úgy hátróztak, hogy ezen a bankon keresztül bonyolítják le a szerbiai üzleteket. A legnagyobb különálló üzletet Montenegróban szintén az Új Ljubljanai Bank kötötte a Montenegró Bank megvásárlásával, amelyért 11,1 millió eurót fizetett, és amelyet a következő évben 6 millió értékben magánosítottak. Az akkori tervek szerint további 5,2 millió eurót beruházásokra fordítanak, 1,6 millió eurót pedig fejlesztésre. Az említett Ljubljanai bank 6 millió eurót költött telek vásárlására Újvidéken és Kragujevacon, a belgrádi Merkator üzletközpont működésének már első évét is nyereséggel zárta. A Novo Mesto-i Tema vállalat 3 millió euróért megvásárolta a belgrádi Tranšped tőkéjének 23 százalékat, a Helios pedig 2 millió euróért megvette a Zvezda vállalatot. A nagyobb szlovén beruházások közé tartozik a celjei Energoturs 2003-as befektetése a Kommunista Szövetség KB egykori belgrádi épületének egy részébe. A volt JSZSZK területén 2003-ban a legfelismerhetőbb szlovén árumárka a Merkator volt – közölte a Finance című lap.

A munkanélküliségről

A gazdasági struktúraváltás, az új piacok keresésének kényszere és a szociális rendszerek gyökeres átalakítása minden egyes esetben súlyos megrázkódtatásokkal járt. A kilencvenes években a szlovén gazdaság gondjait tetézte a fegyveres konfliktusokba torokolló balkáni válság, ami a befektetőket is távol tartotta a régiótól. A Szlovén Munkaközvetítő Intézet adatai szerint a Muravidéken 1990 óta fokozatosan csökkent a foglalkoztatottak száma. 1996 január végén Muravidéken összesen 10 066 munkanélküli személyt tartottak nyilván, ami 11,6 százalékkal volt több, mint 1995 hasonló időszakában. A munkanélküliség növekedése országos viszonylatban a Muravidéken volt a legnagyobb. Az Országos Statisztikai Intézet nyilvántartása szerint Szlovéniában 1995. június 30-án 116 384 volt a munkanélküliek száma, ami 13,4%-ot jelent. A legtöbb munkás az erdészetben maradt munka nélkül, abban az iparágban ugyanis az 1994-es évhez hasonlóan 15,1 százalékot csökkent a foglalkoztatottak száma.

A Munkaközvetítő Intézet egy évvel későbbi, 1996 októberi adatai szerint a Muravidéken a korábbi évhez képest 600 fővel kevesebb, 9466 munkanélkülit tartottak nyilván. A muraszombati igazgatási egységben 4161, a ljutomeriben 1238, a lendvaiban 1756, a Gornja Radgona-i egységben pedig 2311 volt a munkanélküli. Ez utóbbi járásban 29 százalékkal a legrosszabb volt a helyzet. A lendvai járásban 19,8%, a muraszombati-ban 17,0%, a ljutomeriben pedig 18,4% volt a munkahellyel nem rendelkezők száma. Szlovéniában a munkanélküliség átlagosan 13 százalék volt, ami immár tartósnak bizonyult.

Az 1997. augusztus 14-én közzétett adatok szerint Szlovéniában 122 518 munkanélküli személyt tartottak nyilván; 4197-tel (3,6%-kal) többet, mint az előző év hasonló időszakában. A Muravidéken 1997 januárjában minden ötödik lakos volt munkanélküli, s a helyzet fél év elmúltával sem változott lényegesen. Július végén 9877 munkanélkülit tartottak nyilván, a lendvai körzetben 1822-öt, a muraszombati körzetben 4176-ot, a ljutomeri körzetben 1433-at, a radgonai körzetben pedig 2446-ot. És még egy meglepő adat: a munkanélküliek 40%-a 26 évnél fiatalabb volt. Két évvel később, 1999 szeptemberében Lendva községben 2658 munkanélkülit tartottak számon, ami a munkaképes korú lakosság 22%-a volt. 2002 első negyedére ez 27%-ra 2740-re növekedett. (Lendva község összlakossága akkor 12 083 fő volt.)

Anton Balažek, Lendva község polgármestere 2003 decemberében, év végi összegző-jellegű interjút adott a Néppúsnak, melyben a község gazdasági helyzetét is értékelte. Továbbra is a munkanélküliséget tekintette a legfőbb gondnak, amely némileg csökkent, a tavalyi év végén 21%-ot tett ki, az év közepére pedig 19%-ra csökkent. A régiós átlag ugyanakkor 17% körüli volt. A munkanélküliséget mindig egy adott állapot következményeként kell felfogni – mondotta évtértékelőjében Anton Balažek. A lényeg a gazdaságban van, s ha az állam is segíteni fog, akkor közös erővel leküzdhető a probléma. A kisgazdaságok területén a szomszédos Ljutomer és Gornja Radgona községekhez viszonyítva Lendván 200-300 munkahely hiányzott. A szőlő és a gyümölcs termesztés területén új lehetőségek jelentkezését várták az EU-csatlakozástól – nyilatkozta egyebek mellett Anton Balažek, Lendva község polgármestere.

Az EU-csatlakozás évében, 2004-ben az Országos Statisztikai Hivatal jelentése szerint Szlovéniában a munkanélküliség 6,3 százalékkal volt, ami 0,3 százalékkal volt alacsonyabb, mint 2003-ban. Az ország majdnem kétmillió lakosának több mint a fele volt aktív, ebből 943 000-en álltak munkaviszonyban, 64 000 viszont munkanélküli volt. A statisztika szerint a férfi munkanélküliek aránya 5,9, a nők pedig 6,9 százalék volt.

A Muravidéken két olyan – a szocializmustól örökölt – ipari létesítmény működött, amelyek korábban eredendően meghatározták a régió életét, a kilencvenes években történt összeomlásuk pedig komoly gazdasági megrázkódtatásokat okozott; az egyik a lendvai Nafta olajipari nagyüzem, a másik a muraszombati Mura készruhágyár volt. A szlovén kormány kezdetben komoly erőfeszítéseket tett a két ipari létesítmény megmentése érdekében, majd amikor nyilvánvalóvá vált, hogy jelentős átalakításokkal sem válnak versenyképesé, és minden jószándék ellenére is csak veszteséget termelnek, megváltozott a terv, és immár a lehető legkevesebb veszteséggel járó átalakításukra, esetleges korszerűsítésükre törekedtek.

Egy 1991. augusztus első napjaiban közzétett értékelés szerint Lendva község legnagyobb vállalata, a Nafta kőolajfeldolgozó üzem – amely akkor még 1084 munkást foglalkoztatott, és ezzel a muravidéki magyarság számára is biztos munkalehetőséget jelentett – a Jugoszláv Néphadsereg agressziója során napi 10–12 millió (összesen mintegy 120 millió) dinár veszteséget szenvedett. Ekkora kiesés az év hátralévő szakaszában lehetetlen volt pótolni, s ez a veszteség a későbbiek során csak halmozódott. A Nafta az 1992-es esztendő újabb 100 millió tolar veszteséggel zárta, s ez a veszteség az 1993-as év első felében 630 millió tolarra nőtt, ami napi 4 millió tolar hiányt jelentett, s már-már reménytelen helyzetbe hozta az elavult műszaki berendezéssel csak 60-70 százalékos kapacitással működtethető vállalatot. A veszteségek mellett a vállalat 1993 júliusában is közel ezer munkást foglalkoztatott, akik közül 400-an Horvátország területéről utaztak be naponta. Az egykor szebb napokat is megélt lendvai üzem 30 százalékos munkaerőfelesleggel küszködött. A túlélés nem csak a Nafta számára volt fontos, hiszen működése közvetve vagy közvetlenül 2000 embert érintett Lendva község területén. Az üzem stratégiai jelentőségét növelte, hogy Szlovénia területén akkor már csak Lendván folyt kőolaj-finomítás.

1993. novemberére a kimutatások alapján a Nafta kőolaj-finomító vállalat vesztesége elérte a 780 millió tolar. A vállalat akkoriban évente 600 millió tonna nyersolajat dolgozott fel, amelynek 40 százalékát Oroszországból, a többit pedig Horvátországból szerezte be – szárazföldi úton. Az érintett szakemberek számára úgy tűnt: Szlovénia – annak ellenére, hogy a Nafta termékeivel az ország piacának egyharmadát fedezi – „lemondott” a kőolaj-finomítóról. Lendva község számára a kérdés megoldása létfontosságúvá vált, hiszen a vállalat a község gazdasági fejlődésének fő hordozója volt. A Nafta az 1993-as esztendő végül is több mint 10 milliárd dolláros veszteséggel zárta, ezért a vállalat 1994 márciusában ideiglenesen leállította a termelést. A több mint 400 munkást foglalkoztató kőolaj-finomító vállalat a község jövedelmének még ekkor is közel 40 százalékát valósította meg, ezért egyértelművé vált, hogy a vállalat esetleges csődje súlyosan érintené a város lakóinak életét is. Az utolsó pillanatban a ljubljanei Petrol cég sietett a lendvai vállalat segítségére, és napirendre tűzték az állami és a községi érdekeltségek újrafogalmazását.

1994. december 1-én egy pillanatra úgy tűnt, véget ért a Nafta agóniája, miután a Petrol és a Nafta vállalat képviselői ünnepélyesen aláírták a társulásról szóló szerződést. A még mindig 820 munkást foglalkoztató kőolaj-finomító üzem vezetői azt remélték, hogy ez fordulatot jelent az üzem életében. A Nafta 55 százaléka a Petrol tulajdonába ment át, míg a többi rész továbbra is az állam hatásköre alá tartozott. A remény egy évig pislákol – miközben folyamatos volt a létszámleépítés. 1996. májusára a Nafta már csak 767 dolgozót foglalkoztatott. Az újabb leállítás közülük nem kevesebbnek, mint ötszáznak a sor-

sát fenyegette. Márpedig Jože Hozjan igazgató úgy látta, ha valami csoda nem történik, a kőolaj-finomító két hónap múlva leáll. A Petrol a Nafta a lendvai üzemének bezárását minden bizonnyal túléli, nem így a lendvai vállalat. Úgy tűnt, a szlovén kormány, amely a Nafta 55 százalékának a tulajdonosa, ekkor már nem nagy érdeklődést tanúsított a finomító sorsa iránt. A Lendván előállított párlatokkal a szlovén piac mintegy negyede volt fedve, ennek ellenére a Nafta összes gazdasági mutatója – a néhány évvel korábbiakhoz hasonlóan – mély válságról tanúskodott.

Nem sokkal ezután hat muravidéki szlovén parlamenti képviselő – közöttük Pozsonc Mária is – levélben kezdeményezte, hogy a szlovén kormány vállalja a lendvai Nafta kőolaj-finomító üzem szanálását. 1997 októberében a kormány elvi döntést hozott, melynek értelmében a vállalat korszerűsítésének 30 százalékát költségvetési pénzekből fedezik, de a fennmaradó jelentős rész csak államgarancia nélküli hitelekkel fedezhető. A vállalatot tulajdonképpen 1985 óta nem sikerült oly mértékben korszerűsíteni, hogy az eleget tegyen az EU minőségi követelményeinek. A csőd szélén álló üzem optimális mértékű korszerűsítéséhez 139 millió dollárra lett volna szükség. Ehhez az állam 18, a Petrol 22 millió dollárral járult volna hozzá. A Nafta évi termelése ekkoriban 500-600 ezer tonna nyersolaj feldolgozása volt, amivel továbbra is a szlovén piac egynegyedét fedte le. 1998 januárjában azonban a gyár már a munkások bérét sem tudta kifizetni, a csőd és a végleges bezárás elkerülhetetlennek látszott. Az utolsó pillanatban született – február eleji – döntés alapján mégsem zárták be a kőolaj-finomító üzemet. A szlovén gazdasági minisztérium és a Petrol 25 ezer tonna nyersolaj beszerzésére biztosított pénzt, s így módon az elmaradt januári bérek kifizetése is lehetővé vált. De a kérdés immár megkerülhetetlenné vált: mi lesz a község életében létfontosságú üzem, a lendvai Nafta sorsa?

Sok-sok éves vajúdás után 1998. július 3-án este 18 órakor leállt az üzem. A korszerűsítéshez szükséges mintegy 200 millió dollárt igénylő beruházást sem a szlovén állam, sem a társtulajdonos, a Petrol cég nem vállalta.

A Nafta bezárásával 500 dolgozó vált munkanélkülivé. Csak az üzemanyagraktár működhetett tovább mindössze 200 munkással. Illúziója immár senkinek nem volt. Pontosan három hónappal a lendvai Nafta, a Petrol és a szlovén kormány között kötött, a kőolaj-finomító működéséről szóló egyéves szerződés lejárta előtt 1999. május 31-én tisztességéről végleg lemondott Jože Hajdinjak, a Nafta igazgatóságának a tagja, aki az állam, a lendvai cég egyik tulajdonosának az érdekeit képviselte a Petrol, a Nafta többségi tulajdonosával szemben. Az indoklásában szerepelt, hogy nem értett egyet azzal, ahogy az állam hagyta a Naftának a Petrol részéről történő lassú felszámolását. A többségi tulajdonos szerint a lendvai finomítónak már nincs értéke. Közel húsz éves huzavona után – a Petrol véleménye szerint – öt éven belül teljesen leállítják a Nafta működését. Helyébe gázerőmű és tárolók felépítését tervezték.

1991-ben Szlovénia függetlenné válásának pillanatában a lendvai kőolaj-finomító 1200 embernek adott munkát, ily módon meghatározó szerepe volt a város és a környező falvak gazdasági életének alakulásában, hiszen szinte minden negyedik munkaképes ember az üzemben dolgozott. Időközben részbeni tulajdonváltás is történt, 2001-ben a Nafta 55 százaléka a Petrol Kőolaj-finomító vállalat tulajdonában volt, 45 százaléka pedig a szlovén állami vagyongyűnökség felügyelete alatt állt. Bonyolította a helyzetet, hogy a Petrol is állami vállalat volt, igazi fejlesztési, beruházói szándék azonban egyik fél részéről sem volt tapasztalható. A legfőbb indokok között szerepelt a szállítás magas költsége; akkorra már a tengerparti kőolaj-finomítás sokkal olcsóbb volt, mint az ország belsejébe történő beszállítás és a kész termék elszállítása. Ezzel magyarázható, hogy a termelés korszerűsítésére semmit nem fordítottak az elmúlt évtized során.

Egy hír, amely 1999. július 14-én volt olvasható a sajtóban: „Elfogadták Lendva 1999. évre szóló költségvetését. A rendelet értelmében a község bevétele 1 milliárd 925 millió tolar. Ebből mintegy 445 millió tolar fordíthatnak beruházásra, illetve a tervezett beruházások társfinanszírozására, tatarozásra.” Marad a megválaszolatlan kérdés: miből fogják pótolni a Nafta felszámolása által okozott 40%-os jövedelemkiesést?

A Mura készruhágyár

A Muravidéken mindössze két olyan, a szocialista Jugoszláviától öröklött vállalat létezett, amelyeknek működésében a piacgazdaságra történő átállás komoly gondokat okozott. Az egyik a lendvai Nafta kőolaj-finomító üzem volt, a másik a muraszombati Mura készruhágyár. Ám amíg az előző minden átalakítási kísérlet ellenére 1998-ban bezárta a kapuit, addig a Mura – úgy tűnik – megtalálta a korszerű gazdasági elvárások által támasztott követelményekre adható legelfogadhatóbb választ, s ezzel biztosította a túlélés lehetőségét is.

A muraszombati gyáróriás története nem kavart akkora vihart, mint tette azt a lendvai Nafta; vergődött csendesen, nem egy esetben már valóban a csőd szélén állt, a munkások százeitól kellett megválnia, de ügyes marketinggel végül is sikerült megmenteni az egykori Jugoszlávia messze földön híres ruhágyárát. Borut Meh, a muraszombati Mura ruhágyár igazgatóságának elnöke 2003. január 9-én a cég átszervezési tervének a megvalósulásáról tájékoztatta a nyilvánosságot. „Szándékuk az volt – mondta az elnök –, hogy 2002 és 2004 között a Mura egyszerű termelési cégből modern piaci vállalattá fejlődjön, ami – tudtuk –, nagyszabású leépítéssel jár. Az elkerülhetetlen átszervezési intézkedések során 5300 főről 4200-ra kellett csökkenteni a munkások számát, és korszerűsíteni kellett a gyártási folyamatokat is.” Leonardo F. Peklar, a Mura felügyelőtanácsának elnöke megerősítette, hogy a szlovén kormány teljesítette azt az ígérését, amelyet Janez Drnovšek kormányfő 2002-ben a Murában tett látogatása során megfogalmazott. A vállalat 345 millió tolar kedvező hiteltámogatásban részesült, a kormány hat hónapra halasztotta a nyugdíj- és rokkantbiztosítási illeték törlesztését, biztosítékot kapott a Mura lendvai egységének felvásárlására, és kezdeményezésükre ismét életbe lépett nehézségekkel küszködőkről szóló törvény. Folyamatban van a Muralist, a Trendline (Németország) integrációja, valamint a zágrábi és a belgrádi képviselő megnyitása is. Ha mindezt sikerül megvalósítani, a tervek szerint a Mura 2004-re ismét nyereséggel termel.

A muraszombati Mura készruhágyár a gazdasági átszervezési programra 2004. március 26-án kapta meg az állami támogatás utolsó részletét 1 168 252 000 tolar értékben. Az állam a támogatásról 2002 júniusában hozott határozatot, a támogatás összesen 2 336 504 000 tolarát jelentett. A szlovén kormány és a cég közötti megbeszélés alapján a cég a támogatást három részletben kapta meg, s az átszervezést támogató utolsó részlet átutalásával az állam teljesítette a vállalattal szemben vállalt kötelezettségét. Mi több, 2005 márciusában a szlovén kormány kihelyezett kormányülést tartott Muraszombatban, s ebből az alkalomból Janez Janša szlovén miniszterelnök ellátogatott a muraszombati Mura készruhágyárba is, ahol Janez Drobnič munkaügyi és Andrej Vizjak gazdasági miniszterrel közösen szerződést írtak alá, melynek alapján a Mura Rt. további 118,5 millió tolar támogatásban részesült a mintegy 79 főnyi potenciális munkaerő-felesleg foglalkoztatására.

A lendvai Nafta kőolaj-finomító iparóriás, és a muraszombati – ugyancsak monumentális – Mura készruhágyár együttes esete Szlovénia gazdaságtörténetében egyszerre mutatja meg a kudarcba fulladt, bátortalan válságkezelés, és a sikeres átalakulás, megújulás

példáját. Persze az ilyen hatalmas cégek átalakítása korántsem csak bátorság kérdése. A kezdeményezések és az elkötelezettségek mögött komoly gazdasági számítások húzódnak meg, a döntéseket fegyelmezett mérlegelések és helyzetértékelések előzik meg. A Mura esetében az állami beavatkozás meghozta a maga sikerét, a Nafta összeomlásának következményeit még mindig érzi a Muravidék lakossága.

A vasút

Közismert tény, hogy a közlekedési infrastruktúra fejlettsége milyen nagy mértékben befolyásolja egy adott terület gazdasági fejlettségét, vagy fejlesztési lehetőségeit. Ilyen tekintetben a Muravidék valóban hátrányos helyzetben van: sem Szlovénia belső területei, sem Magyarország felé nincs elfogadható közúti vagy vasúti összeköttetés. Mindemellett a teherszállítás lehetőségét is korlátozza a Murán átívelő híd elavult szerkezete. A Muravidék a huszonegyedik század elején olyan helyzetben van, mint egy sziget, amelyet egyetlen padló köt össze a szárazfölddel. Az okok a kezdetekre nyúlnak vissza.

Göncz László a muravidéki magyarságról szóló könyvében külön fejezetben foglalkozik a kérdéssel. Rámutat: közvetlenül a trianoni békeszerződés megkötése után „a Muravidéken létfontosságú kérdésnek számított a vasúthálózat kiépítése”, illetve a már meglévő vasútvonalak alkalmassá tétele, felhasználása. Az áruszállítás területén tapasztalható nehézségek jelentős mértékben befolyásolták az árpolitikát, hiszen a Muravidéken elő nem állítható iparcikkek és egyéb portékák ára azért volt jelentősen drágább, mint másutt Szlovéniában, mert költséges közúti szállításokkal kellett azokat a Muravidékre szállítani. „Nehézséget jelentett, hogy a demarkációs vonalon át már 1919-ben megszűnt a vasúti közlekedés, így sem a Lendvát Rédiccsel összekötő vonal, sem a Hodoson átívelő Vas megyei vonal nem funkcionált. Erre a helyzetre még 1922 végén is erélyesen figyelmeltettek az érintettek. (...) Ugyancsak létfontosságú kérdésnek tartották, hogy az időközben már kimért Muraszombat–Ljutomer–Ormož közötti vasútvonal minél előbb elkészüljön, hiszen a Muravidék északi részének nem volt semmilyen összeköttetése az új országgal.” A vasútvonalat a Mura folyón át is meg kellett építeni. (Göncz, 2001, 163. p.)

A gondok 85 év elmúltával is megoldatlanok maradtak. A Szlovén Köztársaság 1991-ben történt függetlenné válását követően a Muravidéken szinte azonnal újrafogalmazódott a vasúti összeköttetés felújításának, illetve a vasúthálózat teljes kiépítésének az igénye. Mégis öt évnek kellett elmúlnia, hogy az érintett felek megtegyék az első lépéseket. 1996. augusztus 27-én Igor Umek akkori szlovén közlekedési és távközlési miniszter és Lotz Károly ugyancsak akkori magyar közlekedési távközlési és vízügyi miniszter vezetésével a hodosi határátkelőnél találkoztak a két ország közlekedési minisztériumának szakemberei. A szlovén-magyar vasútvonal határt átszelő szakaszának megtekintése után a Moravske Toplice-i Ajda szálló üléstermében aláírták a két ország közötti vasúti, közúti közlekedésről szóló megegyezést. A Muraszombat–Hodos–Bajánsenye közötti 44 kilométeres vasútvonal – amelynek 25 kilométeres szakasza Szlovéniában, 19 kilométeres része pedig Magyarországon található – megépítéséről is megszületett a szándéknyilatkozat. A közös szándék ellenére közel három évet kellett várni ahhoz, hogy 1999. március 1-én végre aláírják a vasútvonal Muraszombattól Hodosig terjedő szlovéniai szakaszának építéséről szóló megállapodást. Az építkezés már abban a hónapban megkezdődött.

A megépített vasútvonalat 2001. május 23-án Janez Drnovšek szlovén és Orbán Viktor magyar miniszterelnök jelenlétében avatták fel. A hodosi vasútállomáson rendezett ünnepségen a szlovén kormányfő beszédében kiemelte: „Két év telt el azóta, hogy ennek

az új épületnek leraktuk az alapköveit, amely egyben a vasút szlovéniai hídfőjének is nevezhető. Ma pedig a szlovén-magyar vasúti összeköttetés megvalósulását is befejezettek tekinthetjük.” Orbán Viktor már önmagában is nagy jelentőségűnek nevezte az új vasútvonal megépítését, hiszen 1942 óta egyetlen centiméternyi vasút sem épült azon a szakaszon. Persze ezzel korántsem oldódott meg a Muravidék lakosságának vasúti közlekedéssel és a szállítással kapcsolatos gondjai, nem beszélve arról, hogy a Lendva környékén élő magyarság továbbra sem élvezte a vasút biztosította előnyöket.

Lendva infrastrukturális gondjait – a közúti közlekedés bővítése mellett – a Lendva-Rédcics vasútvonal felújítása jelentette volna, s erről a muravidéki magyarság politikai vezetői egyetlen pillanatra sem feledkeztek meg. Hosszú politikai előkészítést követően 2003. január 16-án Jakob Presečnik közlekedési miniszter és Cveto Žalik, a vasútépítés kapcsán létrehozott konzorcium vezetője a lendvai vár dísztermében aláírta a Lendva-Rédcics vasútvonal újjáépítési szándéknyilatkozatát. A kezdeményezést a lendvai Menedzserek és Vállalkozók Klubja vállalta magára, de számítottak a szlovén minisztérium támogatására is. A Lendva-Rédcics vasúti összeköttetés Lendva-vidéknek régi igénye, s a gazdasági élet résztvevőinek „még mindig be nem gyógyult sebnak számított”, hogy 1999-ben a vasút nem Lendvánál épült meg, ahol már 100 évvel ezelőtt is létezett vasút, s amit 1950-ben az akkori hatalom felszámolt. A szándéknyilatkozatba bekerült, hogy a 4,7 kilométer hosszú szlovéniai szakasz (a Lendva-Rédcics szakasz teljes hossza 7 kilométer) megépítése 5,5 millió euróba kerül és a konzorcium véleménye szerint két év alatt elkészülhet.

Az érintett magyarországi illetékesek pár nappal később 2003. január 30-án kedvező választ adtak a megkeresésre. Véleményük szerint a Lendva-Rédcics vasútvonal 2,3 kilométeres magyarországi szakasza igen hamar megépülhet. Jelezték, az 500 millió forintnak megfelelő beruházást a magyar gazdasági szakemberek is felettébb fontosnak ítélték, hiszen a térségnek igen nagy haszna lenne belőle. Elsősorban Vas megye közgyűlése és a szombathelyi MÁV-igazgatóság figyelte nagy érdeklődéssel a lendvai kezdeményezést. 2004. február 5-én Rédcicsen az érintettek már közös tanácskozást tartottak, amelyen a magyar fél megerősítette a Lendva-Rédcics vasúti összeköttetés újjáépítése melletti elkötelezettségét. A találkozáson jelen volt Mayer Ferenc, a MÁV Rt. Szombathelyi igazgatója is, aki elmondta: Magyarországon a kezdeményezés már eljutott addig, hogy mind a MÁV Rt., mind a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium támogatásáról biztosította a programot. Az érintett térség nem csak az európai V. korridor, de az észak-dél irányú közlekedés miatt is frekvenciát teremt, így a Rédcics-Lendva közötti vasúti összeköttetés visszaállítása már a 2003-ban elfogadott, az országos területrendezési tervről szóló törvényben is szerepelt. A Zala megyei önkormányzat bizottságot alakított Kiss Bódog Zoltán vezetésével, amely a program összehangolása érdekében kapcsolatot teremtett a szlovén féllel. A magyar részre eső beruházás értékét 573 millió forintra becsülték.

A láthatóan nagy nekibuzdulást azonban hatalmas csend követte, és egy évvel később már az újságok lapjain sem szerepel a Lendva-Rédcics vasútvonal kérdése, illetve 2004 decemberében a sajtó ismét arról tudósított, hogy a megismételt számítások szerint mintegy 600 millió forint költséggel újjáépíthető lenne a Rédcics és a szlovéniai Lendva között a negyvenes évek végén megszüntetett 7,5 kilométer hosszú vasútvonal 2,2 kilométeres magyar szakasza; a MÁV Rt. terveiben nem szereplő beruházás megvalósítását sürgette december 17-ei ülésén a Zala megyei Területfejlesztési Tanács. Kiss Bódog Zoltán, a tanács elnöke azt mondta: nem valamiféle nosztalgia táplálja a Rédcics-Lendva vonal közel nyolc éve húzódó ügyét, hanem a térség gazdaság-stratégiai érdekei. Úgy vélte, a vasútvonal segítségével a közép-zalai térség is bekapcsolódhatna a nemzetközi személy- és

áruforgalomba. A szakminisztérium által 2003-ban készített tanulmány „a régi nyomonvonalon elvégezhető, 600 millió forint költségűre tehető” munkáról szól, megállapítva: „közforgalmi vasútként történő megépítése esetén koncesszióba adással” valósítható meg. Németh Imre, a MÁV szombathelyi igazgatóságának főmunkatársa közölte: a MÁV semmilyen tervében nem szerepel a pályaszakasz újjáépítése, azt saját forrásból nem tudja vállalni; a beruházás csak vállalkozói tőkéből, az uniós Interreg III/A program pályázati forrása segítségével végezhető el. Korábban egy rédcisi kétoldalú szakmai fórumon elhangzott, hogy a szlovén oldalon már együtt van az ottani szakasz megépítéséhez szükséges gazdasági közösség és pénzalap, csak a magyar partnerekre várnak. A Zala megyei Területfejlesztési Tanács ülésén többen felvetették: mivel a vonalat állami döntéssel számolták fel, így állami forrásokkal kellene az újjáépítésben is segíteni a vasúttársaságot. A tanács elfogadta azt az elnöki indítványt, miszerint „kezdeményezik az érdekelt szervezetek és vállalatok összefogását”, beleértve az említett uniós pályázati programban való részvételt is.

A gazdasági konszolidálódás útján

2003. február elején Muraszombatban a muravidéki vállalkozók társulata és a területi kisipari kamarák képviselői együttes konferenciát tartottak, melyen a kisvállalkozók nehézségeiről esett szó. Míg nyolc évvel korábban a kisgazdálkodók szférája jelentette Muravidéken a húzóerőt, 1997-ben szinte napjainkig tartó megállíthatatlan visszaesés kezdődött. Ennek okát a Területi Gazdasági Kamara keretében működő Vállalkozók Társulata főleg az ösztönzési intézkedések és a gyenge anyagi támogatások hiányában látta. 2000-ben 916 kisvállalkozó működött, 2001-ben 876, 2002-ben pedig 861. Az elmúlt négy év során az említett szférában mindössze 154 munkahelyet létesítettek, összesen pedig 3088 dolgozót foglalkoztattak. A kisvállalkozók versenyképessége érezhetően csökkent, nőtt a veszteség (2001-ben 1,83 milliárd tolar volt), erősen megnőtt viszont a nem törlesztett adók és az illetékek összege. A vállalkozók tartozása szociális illeték tekintetében 2,13 milliárd tolar, ebből 1,48 milliárd a nyugdíj- és rokkantbiztosítási illeték. Az egészségügyi tartozások összege 635 millió tolar, s mindez a foglalkoztatottak szociális és egészségügyi biztosításának a rovására történt. Gondot jelentett továbbá a kisvállalkozók struktúrájának összetétele is; 58 százalékuk kereskedelemmel, pénzügyi közvetítéssel és ingatlan-kereskedéssel foglalkozott, s csak 42 százalékuk vett részt a termelésben.

A számok önmagukért beszélnek, mögöttük valós gazdasági folyamatok és állapotok rejlenek, amelyek elsősorban a gazdasági életben részt vevők számára bírnak ilyen vagy olyan jelentőséggel. Az érdeklődő számára ennél sokkal fontosabb maga a jelenség, hogy a muravidéki magyarság végre eljutott oda, hogy a valóságosan adott helyzet mögött húzódó társadalmi és gazdasági folyamatok okait kutatja, diagnosztikát állít fel, és a tények alapján terveket készít egy biztos és kiszámítható jövő megépítése érdekében. Végre van életstratégiája, végre van elképzelése a jövőjéről. Ezekben a folyamatokban teljessé ki a szülőföld szeretete, hiszen az érzelmi tartalmak és kötődések mellett végre megjelenik a gondoskodó, a gondviselő ragaszkodás életformáló és sorsalakító ereje is.

Az évezred fordulóját követően különben is egyre gyakoribbak a kiütkeresési próbálkozások. A Muravidék gazdasági helyzetéről, a kisipar és a vállalkozók szervezettségének hatékonyságáról, az építőiparról és annak európai uniós jövőjéről szakmabeli és gazdasági találkozókat, valamint ezt követően üzleti találkozókat szervezett 2004 április első napjaiban a Muravidéki Területi Gazdasági Kamara és a Lendvai, a Ljutomeri, a Gornja Ratgona-i és a Muraszombati Területi Kisipari Kamara. A találkozón Ausztria, Zala és

Van megye, a Muraköz és a Muravidék kisiparosai és vállalkozói jelentek meg. Franc Pucko a gazdasági kamara képviselőjeként ismertette a régió gazdasági helyzetét, a múltban történt vállalati csődöket, és az újabb, kisebb vállalatok létrehozásának lehetőségét és szükségét, valamint a Muravidék külkereskedelmének alakulását. A találkozó résztvevői újabb közös gazdasági programokat foglalmaztak meg.

Ilyen előzmények után a Finance szakmai napilap 2005. február 10-én második alkalommal szervezte meg a Muravidéki Gazdasági Fórumot. A rendezvényen ismét megfogalmazódott: a régió gazdaságában nagy változásokra van szükség, hiszen a Muravidék a 17,5 százalékos munkanélküliségével szociális bombát jelent, amit csak tetéz, hogy a 4000 munkahely megőrzése a Mura készruhágyárban – hosszú távon – nem biztonságos. A Muravidéken termelt GDP csupán 53 százalékban éri el a bővített EU GDP-átlagát (a szlovén átlag 73 százalék). Gond az is, hogy Szlovéniában a régiók között egyre nagyobb a fejlettségi különbség, amit nem sikerült kiegyenlíteni az állami támogatásokkal sem. A 2004–2006-os időszakban a regionális fejlesztésre Muravidéken nyolc program alapján 20,6 milliárd tolarnyi az igény, ebből 7,9 milliárd már megérkezett, ami 1321 újabb munkahely létesítését tette lehetővé.

Egy hónappal később, 2005 márciusában Muraszombatban kihelyezett kormányülésről tartott a szlovén kormány. Janez Janša szlovén miniszterelnök muravidéki tartózkodása során találkozott a magyar nemzetiségi közösség képviselőivel is, Janez Božić közlekedési miniszter Lendván a muravidéki autópálya építését irányító szakmai csoporttal folytatott megbeszélést, amelyen elhangzott, hogy a Maribor–Lendva–Pince autópálya épülő három szakasza 81 milliárd tolaros beruházást jelent. Mivel a teljes beruházás pénzügyi fedezete biztosított – 210 millió euró hitel jóváhagyására várnak az Európai Fejlesztési Banknál – várható, hogy a munkálatok, a terveknek megfelelően 2008 végéig befejeződnek. A tervezett autópályán belül a muravidéki szakasz – melynek teljes hossza 92 kilométer és 175 milliárd tolarba kerül, és magába foglalja a Lendva–Pince szakaszt is – 2007-re elkészül. 2005-ben az autópályán kívül 5 milliárd tolar várható a mezőgazdaság és 2–2 milliárd az idegenforgalom és a foglalkoztatás fejlesztésére.

Ezzel közel egyidőben közzétették a Muravidék 2004. évi gazdasági mutatóit is, ennek alapján kiderült: a Muravidék továbbra is nettó exportáló, 70,5 millió euró behozatal mellett 81 millió euró kivittelt valósított meg. (A behozatal 13, a kivitel 7 százalékos növekedést mutat.) A régióban az átlagbér 218 383 tolar volt, ami az előző évhez viszonyítva 5,9 százalékos növekedést jelent. A jelzett területen az átlagbérek indexe 2003–2004-ben 83%, 17 százalékkal alacsonyabb a szlovén átlagnál. Ez elsősorban azt jelent, hogy Szlovéniában a Muravidéken a legolcsóbb a munkaerő. A foglalkoztatottak száma nem változott, 2004 végén is 29 401 foglalkoztatott tartanak számon. Erőteljes növekedést mutatott 2004-ben a térség idegenforgalma; 3 százalékkal nőtt a vendégéjszakák száma, összesen 581 827 személy szállt meg, s ezzel a szlovéniai régiók között a 4-5. helyen állt.

A beruházási és a fejlesztési programok lassan kiteljesednek és beérnek. A **Népújság Lendva a beruházásokkal is kezdi visszakapni kultur- sport- és turisztikai centrum szerepét** címmel beszélgetést közölt Anton Balažek polgármesterrel, aki az elmúlt évek során elért eredményeket értékelte. Szeptember 2-án a 2005–2006-os tanév kezdetén avatták a Kétnyelvű Gimnázium 2,5 milliárd tolar beruházással felújított épületét, amely egy európai igényeknek is megfelelő sportközpontot is magába foglal. Közben folyik az egykori Korona szálló épületének a felújítása, ami további 150 milliós ráfordítást jelent. Az idei szüreti rendezvény keretében kerül felavatásra az idegenforgalmi központ irodája, közben a régi városrész felújítása is folyamatos. Épül a város szennyvízelvezető rendszere, amely egyszerre regionális jelentőségű is, hisz üzembe helyezésével a régió immár

megfelel az idegenforgalmi központokkal szemben támasztott európai elvárásoknak, ami viszont a további turisztikai beruházások előtt nyit kaput. „Ha turizmust akarunk, akkor természetbarát programokat kell előnyben részesítenünk, hiszen a befektetők érdeklődése vidékünk iránt is növekvőben van” – nyilatkozta a polgármester. Elmondta továbbá, hogy az európai strukturális alapokból nyert eszközökkel a Lenti–Rédics–Lendva régióban a borturizmus magasabb szintre történő emelését szeretnék megvalósítani. „A térség kulturális és sportcentrumává lettünk, anélkül, hogy ezt nagyon kellett volna forszírozni. Lendva egykori központi szerepét kezdi spontán visszakapni, s ez így van jól” – fejezte be az elmúlt időszak eredményeinek értékelését és a kitűzött célok bemutatását Anton Balazsek, Lendva község polgármestere. Ami Lendván történik, az bizonyosság arra, hogy a másfél évtizedes útkeresés és botladozás után a Muravidék megtalálta a gazdaság terén is azokat a lehetőségeket, melyekre a szlovéniai magyar közösség a jövőjét építheti.

Oktatás

A magyar nyelvű tanítás feltételei Szlovénia nemzetiségileg vegyesen lakott területein a kétnyelvű oktatás-nevelés formájában biztosítottak az óvodától az egyetemig. A kétnyelvű oktatásra az 1959–60-as tanévtől tértek át az általános iskolákban. Egy 1991. október 25-én közzétett értékelés szerint az 1958–1959-es tanévben (egy évvel a kétnyelvű oktatás bevezetése előtt) 3067 általános iskolás tanuló volt, akik közül 1206 (mintegy 40%) volt magyar nemzetiségű. A magyar tanulók 69 százaléka, vagyis 825 tanuló járt magyar tagozatra, míg 381, vagyis a magyar ajkú tanulók 31 százaléka szlovén nyelven tanult. A két lendvai általános iskolában volt a legsúlyosabb a helyzet, ott ugyanis a magyar tanulók 50 százaléka járt szlovén tagozatra. A tősgyökeres magyar családok gyerekei közül is mindössze 2 diák tanult az anyanyelvén. Az értékelések többsége, három évtized múltán – 1991-ben – azt szeretné igazolni, hogy a kétnyelvű iskolát végzett tanulók zöme egyformán jól beszéli a szlovén és a magyar nyelvet. „A tényleges igazságot leginkább azok a középiskolai tanárok tudják – írja Szűnyogh Sándor – akik szlovén vagy magyar nyelvet tanítanak, és a diákokkal foglalkoznak. Szó sincs alapos anyanyelvi tudásról és a másik nyelv ismerete is igen hiányos.” Ezzel a megállapításával a szerző máris darázs-fészekbe nyúlt. A független Szlovén Köztársaság megalakulását követően – amikor a muravidéki magyarság is immár szabadon formálhatott véleményt a sorsát és jövőjét érintő kérdésekről, amikor már a napi politikai és közigazgatási történésekbe is közvetlen beleszólási lehetősége nyílt – viták keresztüztübe került a kétnyelvű oktatás minőségi megítélése. Segíti-e az anyanyelv megőrzését a magyar diákok körében, vagy egyszerűen csak az asszimiláció lehetőségét növeli, csak a szlovén közösségbe történő gyors beolvadást segíti? Az érvek és az ellenérvek másfél évtizede vitáznak egymással.

A készülődő szlovén oktatási törvény kapcsán a muravidéki magyarság oktatási lehetőségeiről írt tanulmány értékű cikket a Népújság 1995. április 7-i számában Göncz László. „Sokáig úgy tűnt – írja a szerző –, hogy az 1959-ben felállított oktatási alapkonceptiót nem szabad még elemezni sem. Afféle tabutémának számított (...). Röviden megállapíthatjuk, hogy a kétnyelvű oktatás bevezetése nemzetiségi politikai szempontból sajátságos, a többségi nemzet részéről pozitív gesztusnak minősíthető. A tényleges oktatási modell szájhagyományként történő terjesztése – ugyanis a kétnyelvű oktatás módszertanát soha senki sem dolgozta ki –, azonban zsákcába vezetett. Főleg az első 25-30 esztendőben követték el azt a hibát – amikor még a differenciált nyelvoktatás nem volt bevezetve –, hogy csupán a kérdés formális rendezésével megelégedtünk, szemet hunyva afelett, hogy valójában magyar köznyelven kommunikálni képes réteget nem termeltünk ki. Sajnálatos

módon még értelmiségi körökben is az úgynevezett konyhanyelv honosodott meg.” Az anyanyelvi oktatás színvonalának emelése szempontjából azonban vitathatatlanul lényeges előrelépésnek tekinthető, hogy 2000. szeptemberétől magyar nyelvi szaktanácsadó segíti a kétnyelvű iskolákban dolgozó pedagógusok munkáját.

A kétnyelvű oktatásra történő áttérésre negyvenöt évvel ezelőtt tehát – az indoklás szerint – azért volt szükség, mert szinte teljesen elnéptelenedtek a tisztán anyanyelvű oktatási intézmények, illetve mert a magyar tagozatokról kikerülőknek nem volt lehetőségük továbbtanulásra, hiszen a vajdasági magyar középiskolák távol voltak, Magyarországot pedig akkoriban még „vasfüggöny” választotta el Szlovéniától. Az óvodákban két évvel később, a középiskolákban pedig az 1980-as törvény értelmében, az 1981–82-es tanévtől vezették be a kétnyelvű oktatást. A Muravidéken ezzel vált teljessé a kétnyelvű oktatás rendszere.

A Muravidéken ma négy kétnyelvű általános iskola (Lendván, Göntérházán, Dobronakon és Pártosfalván) működik. A kétnyelvű alapiskolákban a magyar és szlovén nyelv egyenrangú tantárgyak, egyben mindkettő a tanítás nyelve is. Mindkettőt két szinten tanítják: anyanyelvként és második nyelvként. A magyar nyelv két szinten történő oktatása egészen a nyolcadik osztályig megmarad, a szlovén nyelv tanítása az ötödik osztálytól csak egy szinten történik. Ami a két nyelv tanítási nyelvként történő használatát illeti, az alsó tagozaton minden tanítási órán az 50-50%-os arány megtartására törekszenek a pedagógusok. A felső tagozaton ez az arány 70:30% a szlovén nyelv javára.

A kétnyelvű általános iskolát végzett tanulók zöme a Lendvai Kétnyelvű Középfiskola gimnáziumi, gépészttechnikusi, közgazdasági-kereskedelmi technikumai és kereskedelmi szakközépfiskolai programjára iratkozhatnak be. A középiskolában az oktató-nevelői munkát több mint 40 megfelelő végzettséggel rendelkező tanár végzi. A kilencvenes évek végétől egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik a magyarországi középiskolák iránt is.

Jelentős esemény volt a szlovéniai oktatás történetében a kilenc éves általános iskolai oktatásra történő áttérés. Slavko Gaber akkori oktatásügyi miniszter rendelete szerint az 1999–2000-es tanévben 42 szlovéniai általános iskolában kísérleti jelleggel bevezették a kilenc éves oktatást az első, illetve a hetedik osztályban. A 42 iskola között volt a göntérházi általános iskola is, mint a kísérletben részt vevő egyetlen kétnyelvű iskola. 2001. április 24-én Budapesten az MTA Kisebbségkutató Intézetében Varga István, a Göntérházi Kétnyelvű Általános Iskola igazgatója mutatta be a kilenc éves oktatási modell lényegét, és a Szlovéniában vele párhuzamosan zajló oktatási reformot. Szlovéniában az állami szervek is szorgalmazták azokat a változásokat, amelyek a kétnyelvű iskolareform állandó jellegű fejlesztését célozták meg. Erre a kilencvenes évek végén nemcsak hajlandóság mutatkozott, de anyagi fedezetet is hajlandó volt áldozni az oktatási minisztérium. A lényeg az volt, hogy a kilenc éves oktatással párhuzamosan a muravidéki kétnyelvű oktatás reformja is megtörténjen.

A muravidéki általános iskolákban az elmúlt két évtizedben évente 1000–1300 gyerek tanult, és szerzett a tanulmányai folytatásához szükséges bizonyítványt. (Az 1995–1996-os tanévben 1344, a 2000–2001-es tanévben 1082, a 2005–2006-os tanévben ellenben csak 995.) A kétnyelvű középiskola tanulóinak a létszáma 300-400 körüli volt. (Az 1995–1996-os tanévben 300, az 1999–2000-es tanévben 400, a 2000–2001-es tanévben 320, a 2005–2006-os tanévben pedig 325.) A 2003–2004-es tanévben – melynek legfőbb jellemzője az volt, hogy immár valamennyi iskolában a nyolc éves általános iskolai képzésformáról áttértek a kilenc évesre – a tanévet 1004 általános iskolás kezdte. Közülük 99-en iratkoztak az első osztályba. A Lendvai I. számú Kétnyelvű Általános Iskolát 700 diák látogatta, közülük 76 iratkozott az első osztályába. A gyertyánosi fiókiiskolában 16 első osztályos

kezdte meg tanulmányait. Az iskolának 88 szakmai munkatársa (pedagógus, könyvtáros, szakszolgálat) volt. A Lendvai II. számú Kétnyelvű Általános Iskolát 34 tanuló látogatta, közülük hárman iratkoztak az első osztályba. A Göntérházi Kétnyelvű Általános Iskola 95 tanulója közül 5 elsős kezdte meg a kilenc osztályos általános iskolai képzést. A Dobronaki Kétnyelvű Általános Iskola 3 elsőse és 5 harmadik osztályosa összevont tagozatra járt. Az iskolát 80 diák látogatja. A Pártosfalvi Kétnyelvű Általános Iskolában is átérték a kilenc éves képzési formára. A 95 diák közül 8 a hodosi és 5 a domonkosfai kihelyezett tagozaton tanult. 12 tanuló először lépte át az intézmény küszöbét. A Lendvai Kétnyelvű Középfiskola 18 tagozatának 277 tanulója közül 89 volt az elsős. A középfokú oktatási intézmény 2 gimnáziumi tagozatán 35 diák tanult, működött továbbá egy összevont közgazdasági (12 diák) és gépészmérnöki (3 diák) tagozat 15 diákkal, valamint egy három szakoktatási tagozat 19 diákkal. Az oktatási feladatokat 41 tanár látta el. A 2005–2006-os iskolaévben a muravidéki kétnyelvű általános és középfiskolákban összesen 1320 diák kezdte a tanévet. A lendvai kétnyelvű középfiskolában a kétnyelvű általános iskolák végzős diákjainak általában a 60 százaléka folytatja tanulmányait.

A gazdag hagyományokkal rendelkező, közel fél évszázados múltra visszatekintő Lendvai Zeneiskolának évente általában 200–240 növendéke van. A 2005–2006-os iskolaévet 231 diákkal és 17 zenepedagógussal kezdte, s ennek kapcsán Magyar Hajnalka igazgató elmondta: „A megfelelő szakkader biztosítása évről évre komoly gondot okoz, hiszen a vidékünkön kevés a zenetanár, ezért horvátországi és szerbiai zenetanárokat foglalkoztatunk”.

Maribori Egyetem

1995. október elején a tizenötödik teljes tanévet kezdte meg a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék a Maribori Egyetem Pedagógiai Karán, ahol a kétnyelvű óvodák és általános iskolák pedagógusait képezték. Az akkor még Pedagógiai Akadémiaként nyilvántartott intézet keretében 1966 óta sikeresen működő magyar lektorátus jó alapokat biztosított egy tanszék létrehozásához. Az alapítói szándékot erősítette, hogy akkoriban jött létre a lendvai kétnyelvű középfiskola, aminek nyomán hatalmas pedagógushiány jelentkezett. A tanszék első oktatói mag. Martin Kramar és dr. Vörös Ottó voltak, de egy év múltán a tanszék vezetését Varga József vette át. Az intézet munkájában részt vettek a szombathelyi lektorok, dr. Guttman Miklós, dr. Bokor József és dr. Molnár Zoltán. A hazai oktató kezdetben a bácskai Óbecséről érkezett Papp József volt, a későbbiekben pedig Bence Lajos lett. Az 1985–1986-os tanévtől kezdődően egyetemi szintre emelkedett, s ezzel együtt négy éves lett a maribori képzés.

Az idők múltával azonban változott a muravidéki magyar közösségnek a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékével szemben támasztott igénye és elvárása. A muravidéki oktatási intézmények pótolták a hiányzó oktatói szakembereket, megszűnt a pedagógushiány. Támadtak azonban újabb igények tolmácsok, fordítók, szakképzett újságírók és egyéb szakemberek tekintetében. Ezért időszerűvé vált a tanszék profilváltása. Az MNÖK Oktatási Bizottságának 1997. április 22-én megtartott ülésén dr. Varga József, a Maribori Egyetem Pedagógiai Kara Magyar Tanszékének vezetője már arról számolt be, hogy sürgetik az egyszakos magyar kiegészítő levelező képzést és az egyszakos levelező alapképzés engedélyeztetését, amely a szaktárgyi és a pedagógiai ismereteken túl speciális újságírói és fordítói alapismereteket is nyújtana. Ez utóbbit a nappali szakon is oktatni szeretnék. Ezzel egyidőben megkezdődött az új oktatási program kidolgozása is.

Az 1998–1999-es tanév annyiban jelentett fordulatot a Maribori Egyetem Pedagógiai Kara Magyar Tanszékének életében, hogy ebben a tanévben először tanult az egyetem

magyar-szlovén szakán két szlovén anyanyelvű egyetemista a Rába-vidékről is. Ebben a tanévben 10 elsős egyetemi hallgató kezdte el a tanulmányait, s ez az előző évhez képest jelentős növekedést jelentett.

2002-ben a Tanszék vezetői részéről ismételten megfogalmazódott az igény egy fordítói-tolmaçsképzői program beindítására vonatkozóan, ám látványos előrelépés nem történt. 2004. márciusától Dr. Kolláth Anna egyetemi docens lett a Maribori Egyetem Pedagógiai Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének kinevezett vezetője. Ő is Szombathelyről jött, s nyelvészként akkor már a tizenkettedik tanévét kezdte a tanszéken. Saját bevallása szerint kedvenc szakterülete a szófajtan és az alaktan. Szerinte a tanszék nem csak munkahely, hanem egy olyan műhely is, amely egy tudományterületet nemzetközi és hazai hálózatok részeként országos felelősséggel művel. Az egyetemi tanév kezdete alkalmából nyilatkozott a lendvai Népujságnak: – „Tavaly kezdődött egy olyan szakasz a tanszék életében, amikor már nem volt meg minden évfolyamunk: másodéven nem volt egy hallgatónk sem. Az idén három elsős íratkozott be a magyar szakra, másodéven két hallgatónk van, harmadévesünk nincs, a negyedéven pedig három hallgatónk van. Az abszolvenszek száma öt. Az, hogy kevés a diákunk, hosszú évek óta a szívfájdalmunk. Ennek több oka van: a Muravidéken magyar szakos tanárra jelen pillanatban nincs égetően nagy szükség, a kétnyelvű általános iskolákban megtelt a pálya. Kicsérélődött, fiatalodott minden tantestület. Azután pedig egyre kevesebb a gyerek is. Ezzel szemben nagy szükség lenne óvónőkre és tanítókra. Fontos lenne, hogy ezeken a szakokon nagyobb presztízszt kapjon a magyar nyelv; nem csak lektori órák formájában, amelyeket látogatni sem kötelező, hanem programjuk szerves részeként tanszéki szintű szakmai és módszertani oktatásban is részesüljenek az érintett hallgatók. Tanszékünk már évekkel ezelőtt kidolgozott egy programot, de a kötelező létszámhatár nem tette lehetővé ennek beindítását. Évek óta tudjuk, hogy mind a tanszékeknek, mind a karnak, az egyetemnek, a régió társadalmának és a muravidéki magyar közösségnek is új programokra volna szüksége. Két dolog jöhet számításba: az egyik a fordító- és tolmácsprogram, a másik pedig a hungarológiai szak. Mi az elsőt választottuk, egyrészt, mert a Muravidék ezt igényli, másrészt pedig azért, mert a karon két éve kiválóan működik a német és az angol fordító- és tolmácsképzés. Ezt az átszervezést egy kissé lelassította a bolognai folyamat, mely a teljes felsőoktatás átszervezését tűzte ki célul.” A Maribori Egyetem Pedagógiai Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének négy főállású oktatója van: dr. Kolláth Anna egyetemi docens, tanszékvezető, dr. Bokor József egyetemi rendes tanár, Rudas Jutka tanársegéd, és Rácz I. Péter lektor. A tanszék állandó szerződéses oktatója dr. Bence Lajos egyetemi docens. A Magyar Tanszék 2004 tavaszától tagja a Pedagógiai Kar szenátusának, amivel az egyetemen belül is növelte a tekintélyét.

A Maribori Egyetem Pedagógiai Karának Magyar Nyelv és Irodalom Intézetében az elmúlt évek, évtizedek során több jelentős rendezvénynek adott otthont. 2005. november 3-án a Magyar Tudomány Ünnepe tudományos tanácskozást szerveztek. A megjelenteket Kolláth Anna tanszékvezető köszöntötte, majd Dr. Bojan Borstner, a Pedagógiai Kar dékánja elmondta: a Magyar Nyelv és Irodalom Intézet Szlovéniában az egyedüli, egyben a legkisebb, ahol a magyar nyelvet lehet tanulni. Sokszor úgy tűnik, hogy marginális helyet foglal el az egyetem többi, számbelileg népesebb tanszéke között. Ez azonban nincs így. Összinté sajnálatát fejezte ki, hogy Szlovéniának nincs ilyen ünnepe, különösen most lenne aktuális ennek bevezetése, hiszen az európai társadalmak tudományos alapon kívánnak építkezni. Dr. Guttman Miklós rektorhelyettes a negyedszázada megalakult magyar tanszék eredményeit méltatta, Göncz László, a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet Igazgatója pedig a magyar tudomány értékeire mutatott rá. Pozsonc Má-

ria parlamenti képviselő asszony pedig a muravidéki magyar közösség tudományos tevékenységének jelentőségét emelte ki.

Művelődési élet

A Muravidéki Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közösség és a kulturális intézmények vezetői 1993. március 9-én Ljubljanában tárgyaltak Sergej Pelhan akkori művelődési miniszterrel. Göncz László, a MMNÖK titkáráként egyebek mellett szolt a Magyar Művelődési Intézet létrehozásának tervéről, valamint a kétnyelvű területen lévő magyar honismereti anyag feldolgozásáról. A Magyar Művelődési Intézet megalakításának ötletét a miniszter támogatta. A Lendva község területén lévő honismereti anyagot azonban a továbbiakban is a muraszombati Területi és Tanulmányi Könyvtárnak szánták. A képviselők kérték a művelődési minisztert, hogy a lendvai anyag feldolgozását, főleg a magyar anyagot, a lendvai szakemberek végezhessék el.

1994. január elsején Göncz László igazgató vezetésével a gyakorlatban is megkezdte működését a Muravidéki Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, miután már 1993 szeptemberében a Muravidéki Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közösségen belül különvált a kulturális tevékenység a politikától. A MNMI tevékenységét négy fő területen határozták meg: a műkedvelés, a könyvkiadás, a néprajz-helytörténet felkarolása, valamint az anyanyelv ápolása. A MNMI szervező és színvonalas kulturális tevékenységét 1997. decemberében a Magyar Köztársaság kormánya a Kisebbségekért Díjjal tüntette ki.

2002. október 21-én a lendvai vár konferenciatermében megalakult a Muravidéki Magyar Tudományos Társaság. Göncz László, a társaság megalapításának indokairól elmondta a XXI. század elejére a muravidéki magyarság körében figyelemre méltó tudományos tevékenység bontakozott ki az elmúlt két-három évtized alatt. A tudományos programok áttekinthetősége, nyilvántartása, valamint az ezekkel kapcsolatos tudományos szervező tevékenység jelentik a társaság megalakulásának szükségességét. A társaság a szlovén országgyűlésnek az egyesületekről szóló törvénye szerint kezdte meg a működését. A tagság a muravidéki magyarság köréből kikerült, tudományos fokozattal rendelkező, vagy a tudományos fokozat megszerzésén tevékenykedő doktorandusz hallgatók, valamint az orvostársadalom képviselőiből tevődik össze. Az egyesület feladatkörébe tartozik a muravidéki magyarság tudományos életével, kutatási teendőivel foglalkozó szakemberek felkarolása; a muravidéki magyarságról, illetve a térségről szóló, valamint a muravidéki magyar kutatók által készített tervek egyeztetése, valamint azok ismertetése és nyilvántartása, a tudományos munka egyeztetése és a tapasztalatcseréje. Az elnökség hét tagú, amelynek a mandátumát a tagság egyhangúan erősítette meg: Bence Lajos, Györkös József, Göncz László, Halász Albert, Kepe Lajos, Mursics József és Varga József. A Muravidéki Magyar Tudományos Társaság elnökül Göncz Lászlót választotta a közgyűlés.

A muravidéki magyarság emlékezetes rendezvényei

1994. május 8–13-a között egy hetes rendezvénysorozat keretében az Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem Akadémiai napokat tartott Lendván **Európai régiók – régiók Európája** címmel. A rendezvénysorozat keretében Glatz Ferenc történész, Hajós Ferenc Szlovénia magyarországi nagykövete, Jeszenszky Géza Magyarország külügyminisztere, Kiss Gy. Csaba, a Közép-Európai Intézet igazgatója és Szarka László, a Régiók című folyóirat főszerkesztője, Péter László Londonban élő történész és Balla Bálint berlini

szociológus tartott előadást. A rendezvényre közel 200 meghívott érkezett Magyarországról, Erdélyből, Szlovákiából, Nyugat-Európából és az Egyesült Államokból.

1999. december 17-én Lendván tárgyaltak a muravidéki magyar nemzetiségi kultúra szerepéről, szervezetségéről és finanszírozásáról a nemzetiségi intézmények és az érintett községek képviselői, valamint a szlovén Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Kulturális Programok Osztályának vezetője és a szlovén kormány Nemzetiségi Hivatalának képviselője. A tárgyalás résztvevői egyetértettek abban, hogy a magyar és az olasz nemzetiségi közösségek kulturális tevékenysége jelentősen különbözik, mivel más történelmi, gazdasági és társadalmi környezetben alakultak ki, ezért megkülönböztetve kell őket elbírálni. Továbbá rövid időn belül tisztázni kellene az állami és az önkormányzati támogatás közötti arányokat, az eddig többnyire alkalmyszerű megoldások gyakorlatát nem szabad a jövőben folytatni.

1999. december 20-án a Lendvai Községi Tanács 18 szavazat mellett 4 ellenében elfogadta Lendva város utcaneveinek elnevezéséről és átnevezéséről, valamint a Lendvai Község területén lévő települések utcaelnevezéséről szóló rendeletjavaslatot. Ezzel Lendván nyolc új utca és három új tér neve változott meg. A falvakba 137 utcát neveztek el. Lendván mostantól létezik Szent István utca, Fő utca, Pannon lakótelep Pandur Lajos utca, Hegyalja utca, Pataky utca, Slomšek lakótelep, Hadik Mihály tér, Zala György Tér, Bánffy tér és Templom tér is.

2000. augusztus 19-én a nemzeti ünnep alkalmából Lendván a Szent Katalin Plébániatemplom melletti téren felszentelték Szent István szobrát. Országalapító első királyunk bronz alakját Király Ferenc helyi szobrászművész készítette el. Szent István szobrát Jozef Smej maribori segédpüspök szentelte fel, aki kihasználta az ünnepi alkalmat Szent István intelmei, szerinte helyes fordításának népszerűsítésére is.

2000. november 25-én és 26-án a Szlovéniai Magyar Írók Társasága és a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet kétnapos írótalálkozóján a nemzet és az irodalom sorsszerű együvé tartozásáról, az irodalom és a nemzeti eszme egymásra utaltságáról, és az ebből kifejlődő kölcsönhatásokról folyt a tanácskozás. Megnyitó beszédében Göncz László, az MNMI igazgatója elmondta: „Mi, muravidéki magyarok, itt élő írók és értelmiségiek, mindig is fontos szerepet szántunk az irodalom nemzetformáló, valamint a nemzet irodalomformáló hatásának. Pomogáts Béla, a Magyar Írószövetség és az Anyanyelvi Konferencia elnöke előadásában a nemzeti irodalom integrációs esélyeit vizsgálta, míg Bence Lajos a muravidéki magyar irodalom történetéről tartott beszámolót. A tanácskozás résztvevői megkoszorúzták Szent István szobrát és ellátogattak a korán elhunyt Szúnyogh Sándor sírjához.

2000. december 14-én a Népújság bemutatta a **Határon élni** című tanulmánykötetet, amely az 1998. június 5-6. között Muraszombatban megtartott nemzetközi tudományos konferencián elhangzott előadásokat tartalmazza. A kötetbe gyűjtött írások szerzői a Mura, a Rába és a Zala folyók által határolt területen élő kisebbségek anyanyelv-használatára és a nemzeti identitásra kiható tényezőket mutatják be. A szerzők között találhatók – a nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó szakemberek mellett – a gradišcei horvátok, a szlovéniai magyarok és a magyarországi szlovének és romák képviselői is. A muravidéki szerzők közül Varga József, Bence Lajos, Göncz László több írással is szerepel.

Amióta a Muravidéken intézményesített formában történik a hagyományápolás, a történelmi múlt emlékeinek megőrzése, Lendva és a környező települések magyar lakossága fokozottan ügyel az örökség ápolására, megővésére és a pusztuló értékek megmentésére. 2001-ben elkészült a Vasút utcában található Mária Immaculata szobor restaurálása. A Szeplőtelen Szűz Mária szobrát Levasits József alsólakosi hívő emeltette 1820-ban. A restaurálás után a szobor aranylappal borítva eredeti szépségét sugározza a lendva-

iaknak. Ugyancsak befejeződött Nepomuki Szent János, a gyónási titok, az utasok, a zárndokok és a hidak, a folyók védőszentje szobrának a restaurálása. A szobrot a Kebeleés a Lendva-patak egykori hídjánál Hajmási Ferencné Vilman Borbála emeltette 1859-ben. Közadakozásból Strausz Flórián esperes 1910-ben felújította, azóta azonban csak kisebb javításokat végeztek rajta. Nepomuki Szent János szobrát kilenc évtized alatt erősen megviselte a történelem, helyreállítására az utolsó pillanatban került sor. Restaurálásra került a lendvai vár széttört, 1716-os évszámot viselő feliratos köve is. Megkezdődött a Szentháromság-templom körüli temető régi síremlékeinek, szobrainak a helyreállítása, az idő rongáló hatásának, a háborús pusztítás nyomainak az eltüntetése. Pótolhatatlan kincs veszett el, amikor a közelmúltban megcsonkították a templom előtti Szent Anna-szobor fejét. Az eddigi restaurálások költségeit – a Mária Immaculata szobor kivételével – Lendva város és a Lendvai Galéria és Múzeum viselte.

A Trianon-kérdés

Szlovénia lelkesen, határozott nemzetstratégiai elképzelések mentén éli meg független államiságát. Gazdasági, jogalkotási, közigazgatási és kulturális döntéseiben messzemenően érvényesülnek a demokrácia alapelvei, közben a szlovén társadalom felfedezi az állam és a nemzet dimenziói közötti különbségeket. Ebből eredően a szuverenitás mibenlétének megítélésében tapasztalható bizonyos tanácstalanság. Bár a Szlovén Köztársaság állampolgári szinten a legteljesebb jogokat biztosítja a magyar és az olasz kisebbségnek, a nemzeti identitás vállalásának és elfogadásának terén tapasztalható bizonyos fókú sovínisza elfogultság. Az utódállamokhoz hasonlóan a szlovének is érzékenyen reagálnak a Trianon – és a vele szorosan összefüggő nemzeti identitás – kérdésére. Lényegében a szlovén közvéleményben is az a felfogás él, hogy az 1920-ban aláírt békeszerződés során a történelem jogosan szolgáltatott igazságot Szlovéniának. Ebből eredően Trianon említése a szlovén népben is heves önvédelmi indulatokat vált ki.

1997. tavaszán jelent meg Zsiga Tibor **Muravidéktől Trianonig** című könyve, amely az első világháborút követő békeszerződés döntéseinek értelmében átrajzolt Kárpát-medence földrajzi térképén belül, az új délszláv állam, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrejöttével meghúzott határvonal szlovéniai szakaszának történetével foglalkozik. Göncz László a könyvhöz írt Előszóban így fogalmazott: „...örömmel fogadtuk azt a kezdeményezést, hogy a muravidéki magyar-szlovén határszakasz kialakulása, körülményei kérdésében szakmai (történelmi) elemzés, értékelés készül. Annál is inkább, mert e feladatot olyan szakértő vállalta, aki már tapasztalatokkal rendelkezik az ilyen »kényes« témakörök kutatását illetően. E számunkra fontos feladat elvégzésére Zsiga Tibor, a történelemtudományok kandidátusa jelentkezett, aki néhány évvel ezelőtt sikeresen dolgozta fel a magyar-osztrák határ kialakulásának folyamatát.” (Zsiga, 1996, 6. p.)

A kötet megjelenésének pillanatától a támadások kereszttüzébe került. A lavinát Marija Kozar indította el a Szentgotthárdon megjelenő magyarországi szlovén nyelvű lapban, a Porabljeben 1997. április 24-én közölt **Od Pomurja do Trianona** című, erősen politikai színezetű pamfletjével. A témát azonnal felkapta Vilko Novak, aki a Vestnik 1997. május 16-i számában Zolától kölcsönzött pózban **Obtožujem!** (Vádolom!) címmel kulisszahasogató pátozzsal védte a megsértett szlovén önérzetet.

1997. június 5-én a szlovén sajtó szünni nem akaró támadásai miatt az MNMI Könyvkiadási Kuratóriuma **Nyilatkozat!** címmel a Népújságban tiltakozott a Zsiga Tibor **Muravidéktől Trianonig** című könyve kapcsán megfogalmazott vádak ellen. „A Könyvkiadási Kuratórium tagjai aggodalommal figyelik azokat a szlovéniai országos jellegű,

vallási és regionális sajtóban megjelent írásokat, véleménynyilvánításokat, amelyek az intézetünk által kiadott Muravidéktől Trianonig című könyvvel kapcsolatban az elmúlt napokban napvilágot láttak. Aggodalmunkat mindenekelőtt az váltja ki, hogy a közzétett vélemények nem a könyv tartalmát képező, a szlovén-magyar határszakasz alakulásával foglalkozó tartalmi kérdésekre irányulnak, hanem – félrevezető módon és szándékkal – a muravidéki magyarság, valamint annak szervezetei és intézetei befekettítésére, lejáratására törekednek. Azzal vádolják a könyv szerzőjét (dr. Zsiga Tibort) és a kiadót, hogy a kiadványban a szlovén nemzeti és állami integritás ellen lépnek fel, holott a történelmi jellegű könyv egyetlen állításáról sem lehet ilyen következtetést levonni. Ezt csupán azok érthetik így, akik valamilyen szempontból a konfliktus-szítást tűzték ki célul” – olvasható egyebek mellett a Nyilatkozatban.

Egy héttel korábban, 1997. május 29-én ugyancsak a Népújságban Bence Lajos irodalom- és művelődéstörténész foglalkozott azokkal a vádakkal, amelyeket a szlovén sajtó (Vestnik, Večer, Družina) Zsiga Tibor könyve kapcsán megfogalmazott. „A második világháború utáni, az okkupátorral konspiráló, belső ellenséggel való leszámolás időszakát juttatja eszünkbe a cikk, melynek nyilvánvaló célja az volt, hogy a tabuként kezelt határmeghúzás eddig ismeretlen és a feledés homályában lévő tartalmait elfedje. Hogy a palackból kiszabadult szellemet a palackba visszagyömöszölje” – írta Bence Lajos, aki úgy ítélte meg, hogy a szlovén történetírás sivár helyzetéről tanúskodik, ha a történelmi tényeknek a pusztá felemlítése is ekkora indulatokat kavar. (Úgy tűnik, ezekben a napokban – a trianoni békeszerződés aláírásának évfordulója idején – a magyarellenes körök általános hangulatkeltő akciókba kezdtek. Amíg a Trianon-vádaktól volt hangos a szlovén sajtó, 1997. június 9-én összeült a szlovén alkotmánybíróság, hogy a többször elhalasztott, 1993-ban a Szlovén Nacionális Párt és az államtanács által beadott indítványt megvitassa. Ők ugyanis alkotmányellenesnek ítélték a szlovéniai magyar és olasz kisebbség nemzeti szimbólumainak használatát. Az SZNP a magyar kisebbséget azzal vádolta, hogy az idegen állam szimbólumait használja saját szimbólumaiként Szlovéniában, nevezetesen a háromszínű lobogót és az „Isten, áldd meg a magyart...” kezdetű himnuszt, ezek pedig sértik Szlovénia szuverenitását. Mivel a tárgyaláson az SZNP képviselői nem jelentek meg, az alkotmánybíróság a döntést elnapolta, majd egy későbbi időpontban úgy zárta le a kérdést, hogy az még sajtónyilvánosságot sem kapott.)

Göncz László és munkatársai a politikától túlfűtött, feszült légkörben azt tették, ami ilyenkor a leghelyesebb: 1998. november 20-án a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet szervezésében **Mura mente és a trianoni békeszerződés** címmel tudományos tanácskozást rendeztek Lendván. A szervezők tudták, ez volt az első eset, hogy a kényes, a magyarság szempontjából pedig tragikus téma valamelyik utódállam területén került megvitatásra. A szervezők úgy vélték, a trianoni békeszerződés történelmi újraértékelésének kérdése megérett arra, hogy egy nemzetközi fórumon is helyet kapjon, s az e témában elindított tudományos párbeszéd nagy mértékben hozzájárulhat a két szomszédos ország szakembereinek nyílt véleménycseréjéhez, a történelmi múlt okozta sérelmek feldolgozása nyomán pedig a toleráns magatartás további erősödése várható. A tudományos tanácskozáson Ormos Mária és Dušan Nečak tartott bevezető előadást. A konferencia magyarországi és szlovéniai résztvevőinek tanulmányait gyűjteményes kötetben is megjelentették.

A Szlovén Tudományos Akadémia Történelmi Kutatóközpontjának (ZRC SAZU) gondozásában hét évvel később, 2004 májusában jelent meg Vilko Novak szlovén és magyar nyelvű könyve, a **Történelem emlékeztetőből – polémia Zsiga Tibor Muravidéktől Trianonig című könyvéről**. A kötetben Vilko Novaknak a **Muravidéktől – Trianonig**

című könyv megjelenése után közölt cikkei és vitái, a könyv recenziói, a szlovén napilapokban, a Pomurski Vestnikben és a Néptársaságban megjelent cikkek, interjúk, az MNMI Könyvkiadási Kuratóriumának nyilatkozatának utánnyomása található. „Hét évvel azután, hogy Vilko Novak befejezte »Vádolom! – Támadás a prekomurjei szlovéniség ellen« című cikkét, és öt évvel azután, hogy megírta bevezetőjét a kötethez, amelyben megjelentek a témával kapcsolatos írások, útjára bocsátják ezt a könyvet, amely már kézirat formájában történeti dokumentumnak számított. A könyv kiadásával megemlékezünk az írás megjelenésének hetedik és a szerző halálának első évfordulójáról. Meggyőződésünk, hogy e könyv nemcsak a polémia jobb megértését szolgálja, hanem általa megismerhető lesz a Murántúl dinamikus története abban a korban, amely eldöntötte, hogy a szlovéneket az országnak ebben a részében végül felfedezik és megismerik-e, illetve a többi szlovén tájegységhez kapcsolódhat” – írja a bevezetőjében Oto Luthar, a Szlovén Tudományos Akadémia Történelmi Kutatóközpontjának igazgatója.

Az érzékeny történelmi kérdések – úgy tűnik – ezzel sem jutottak nyugvópontra. 2005 őszén váratlanul ismét feszültté vált a helyzet Szlovéniában a többségi nemzet és a kisebbségek között. Szeptember 30-án – elsőprő többséggel, egyetlen ellenszavazattal – három új állami ünnep sorsáról döntött a szlovén parlament. Egyebek mellett az országgyűlés elfogadta azt a törvényt is, melynek értelmében augusztus 17-én a muravidéki szlovének az anyaországhoz való csatlakozást ünneplik. Szeptember 15-én a tengeremléki szlovének a terület anyaországhoz történt „visszacsatolását” fogják megünnepelni, november 23-a pedig Rudolf Meister-napnak lesz nyilvánítva, mellyel a stájer vidék nagy, északi határokért folytatott küzdelmeire emlékeznek majd országszerte. Pozsonc Mária magyar és Batelli olasz képviselő javaslattal élt a parlamentben, mely szerint a „muravidéki” és a „tengeremléki” állami ünnepeken ne kelljen kitűzni a magyar és az olasz nemzetiség zászlaját. A javaslat a szlovén képviselők részéről heves ellenállásba ütközött. Horváth Ferenc, a Lendva Község Magyar Önkormányzat elnöke Janez Janša miniszterelnökhöz eljuttatott levelében hangsúlyozta: a muravidéki politikusok kezdeményezése nem más, mint „figyelemelterelő zavarkeltés”, akik a példás együttélés normáit felrúgva „szítják az ellentétet” a többség és a kisebbség között.

Bár a szlovén politikában az elmúlt év során érezhetően markánsabban fogalmazódott meg a „nemzeti érdekek képviselése”, a szlovén parlament döntése meglepte a Szlovéniában élő nemzeti kisebbségek tagjait és a szomszédos államok közvéleményét. Az állami ünnepekről szóló parlamenti döntés ugyanis legalább két ponton sántít. Először: a muravidéki, a tengeremléki és a stájervidéki szlovén közösség által lakott területeket az 1920-ban született trianoni döntés értelmében nem Szlovéniához – amely önálló államként akkor még nem is létezett –, hanem a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz „csatolták”, visszacsatolásról tehát a legjobb szándék ellenére sem lehet szó. Másodsor: éppen a trianoni döntés következtében került az „anyaország” határain túlra – a magyar nemzethez hasonlóan – a szlovének egyharmada, egymillió nemzetársuk. Ők vajon mit fognak ünnepelni augusztus 17-én, szeptember 15-én és november 23-án?

A könyvtár

A muravidéki magyar nemzetiségi közösség a kulturális autonómiát biztosító, teljes körű kulturális intézményeinek a kiépítésére törekszik, és a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet mellett célul tűzte ki a lendvai székhelyű, külön státuszú (önálló költségvetési forrással rendelkező) magyar nemzetiségi központi könyvtár, a magyar nemzetiségi múzeum és a levéltár létrehozását. Szándékaiban és törekvéseiben a mindenkori szlovén kormány

elvben támogatja a lendvaiak törekvését, határozott ellenállás a muraszombati regionális intézmények vezetői részéről tapasztalható. A Muraszombati Területi Múzeum és a Muraszombati Területi Könyvtár a régióban betöltött központi szerepének csorbulásától (és az ezzel járó anyagi források) elvesztésétől tartva ellenzi a lendvai székhelyű önálló magyar intézmények létrehozását.

2002. május 29-én a szlovén parlamentben a könyvtárakról szóló törvényjavaslatot tárgyalták. Az eredeti törvényjavaslat szerint a magyar kisebbségeket érintő feladatokat továbbra is a nem kétnyelvű területen működő Muraszombati Területi Könyvtár látja el. A magyar kisebbség parlamenti képviselője Pozsonc Mária módosító javaslatot nyújtott be, amely szerint a kulturális miniszter asszony a magyar nemzetiséget érintő ügyek rendezésével a Lendvai Könyvtárat bízna meg, mivel a magyarság többsége Lendván és környékén él. A parlament többsége azonban elutasította a javaslatot.

Ezt követően 2003. április 17-én a Lendvai Községi Magyar Önkormányzat Tanácsának negyedik ülésén ismételten napirendre került a Lendvai Könyvtár kérdése. Zsoldos Zsuzsanna az intézet igazgatója, ismertetve a 2001-es könyvtári törvény vonatkozó részletét, elmondta: a Művelődési Minisztérium részéről szándékosságot lát abban, hogy a törvényből kimaradt a magyar könyvtár státuszára vonatkozó rendelkezés. Pozsonc Mária parlamenti képviselőasszony elmondta, ez ügyben többször is tárgyalt Bošković államtitkárral, aki ígéretet tett a mulasztás pótlására, de azóta sem történt semmi. Gerics Ferenc, a lendvai Galéria és Múzeum igazgatója az intézmény ugyancsak rendezetlen státusáról beszélt. A Galéria és Múzeum jelenleg a Muraszombati Területi Múzeum kirendelt egységeként működik, ilyen minőségében azonban képtelen ellátni a muravidéki magyarság történelmi értékeinek a felügyeletét. Elhangzott: el kellene töprengeni azon, hogy az 1954 óta begyűjtött anyagot legalább egy kiállítás erejéig hogyan lehetne megszerezni a muraszombati intézménytől. A lendvai Tanács az önálló intézmény mellett döntött, s megbízta az MMÖNK Tanácsát azzal, hogy álláspontjukat ők is fejtsek ki, hiszen a múzeum ügye össz muravidéki magyar érdek. A tájházak és egyéb falusi múzeumok anyagának feldolgozása és rendezése éppen egy ilyen önálló magyar múzeum feladata lenne.

A muravidéki központi magyar könyvtár és a hasonló státuszú múzeum létrehozása érdekében ma is folyik a politikai küzdelem. A lendvai Községi Magyar önkormányzat 2004. október 24-ei ülésén ismételten megvitaták a lendvai múzeum kérdését. Az évek óta gyülemlő gondokat Gerics Ferenc a Galéri-Múzeum Intézet igazgatója kifejtette: a különstátusú múzeum kérdése sürgős megoldásra vár. Az nyilvánvaló, hogy a közösségnek erre nincs elegendő pénze, de mivel a különstátusú múzeumnak Szlovéniában a jogi feltételei adóttak, ezért az anyagi kérdések megoldásáért a szlovén Kulturális Minisztériumhoz kell fordulni. Antun Balažek polgármester elmondása szerint a Muraszombati Területi Múzeum vezetőivel történt egyeztetés során kiderült, sem koncepcióbeli, sem politikai akadálya nincs a lendvai múzeum létrehozásának.

A muravidéki magyar művelődési intézetekért folytatott küzdelem szép eredményeként 2002. augusztus 26-án – több éves előkészület után – Völgyifaluban végre megnyílt a Maribori Területi Levéltár Muravidéki Fiókleveletára. Šovegeš Gordana, a fiókintézet mindenese a következőket mondta a Népújság újságírójának: „Ennek az intézménynek az lesz az elsődleges feladata, hogy a Muravidékre vonatkozó, összegyűjtött anyagot tárolja. Ez alatt nem csak a Nemzetközi Levéltári Kutatókör tevékenysége során összegyűjtött anyagot kell érteni, hanem az állam által alapított, és a Muravidéken található intézmények levéltári anyagát is itt fogjuk tárolni. Az állam által alapított intézmények alatt az iskolákat, a közigazgatási hivatalokat, a bíróságokat értem.”

A lendvai művelődési ház

A lendvai magyar művelődési ház felépítésének ötlete szinte egyidős az önálló Szlovén Köztársaság létrejöttével és egybeesik a muravidéki magyarság önszerveződésnek 1991 utáni korszakával. Az 1993. március 9-ei ljubljana-i megbeszélésen, amelyen a Göncz László vezette küldöttség a muravidéki magyarság kulturális terveiről tárgyalt az akkori művelődési miniszterrel, Sergej Pelhannal, ismételten felmerült a Magyar Művelődési Ház felépítésének ötlete, amihez Göncz László, az MMNÖK titkáráként a szlovén kormány anyagi támogatását kérte. A művelődési miniszter felkarolta a kezdeményezést, és kilátásba helyezte, hogy amennyiben helyben előteremtik a költségek felét, a központi költségvetés biztosítja az összeg másik felét. A lendviaiak ezt követően keresték meg a neves magyarországi építész, Makovecz Imrét a művelődési ház terveinek az elkészítése céljából.

1994. május 20-ai számában már Makovecz Imre lendvai tárgyalásáról tudósított a Népiújság. A neves magyarországi építész által tervezett művelődési ház építésének megkezdése a tervrajz és a területhez szabott kivitelezési engedély között támadt egyeztetési gondok miatt akkor immár három éve késett. Štefan Gjeršak, a községi végrehajtó tanács elnöke elmondta: a szlovén költségvetés 1994-re a szükséges 200 millió tolar helyett csak 85 millió tolar hagyott jóvá, a község pedig még 10 millióval rendelkezett erre a célra. A három éves huzavona következtében akkor már három éve úszott el a pénz a semmibe, mivel még csak a dokumentumok honosításánál tartottak.

A tervező, Makovecz Imre 1995. február 2-án többszöri módosítás után bemutatta az épület tervezetét, amely 2500 négyzetméternyi funkcionális területtel rendelkezik, és ekkor hangzott el először, hogy a teljes vállalkozás 5-6 millió DEM-be fog kerülni. Óriási tehertételt jelentett ez Lendva község önkormányzatának, még akkor is, ha a szlovén kormány maradéktalanul betartja ígéretét, és vállalja a költségek 50%-át.

1995. április 21-én a Szlovén Köztársaság Művelődési Minisztériuma, a Magyar Köztársaság Határon Túli Magyarok Hivatala, Lendva község és Lendva község Magyar Nemzeti Öngazgatási Közössége négyoldalú megállapodást írt alá, amelynek 1. cikkében a Szlovén Köztársaság biztosítja a művelődési központ felépítéséhez szükséges pénzeszköz 2/3 részét. A 2. cikk szerint: a másik három aláíró fél vállalja a pénzeszközök további 1/3-ának előteremtését. A 3. cikk kimondja: A HTMH kötelezettséget vállal arra vonatkozólag, hogy különféle forrásokból segítséget nyújt a 2. cikkben foglalt pénzeszközök előteremtéséhez.

1999 végén a következő évre szóló tervek elkészítésekor kiderült, a szlovén költségvetés 2000-re – arra való hivatkozással, hogy a Művelődési Ház építésével kapcsolatosan akkorra már eleget tett az 1995-ben vállalt kötelezettségeinek – nem irányzott elő pénzt az épület befejezésére. A költségek fedezését kétharmados arányban az ország vállalta, a szerződést pedig Lendva község, a Lendvai Község Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közösség Tanácsa és a Határon Túli Magyarok Hivatala írták alá. Az építkezés további három évre ismét leállt.

2003. június utolsó napjaiban Lendva község polgármestere Anton Balažek kezdeményezésére újabb megbeszélésre került sor, amelyen a helyi érintettek megalakították a Lendvai Kultúrközponttal (az új otthon hivatalos neve) kapcsolatos intézkedéseket egyeztető koordinációs csoportját, amelynek feladata a kultúrközpont befejező munkálatainak megszervezése volt. Ez hatásosnak bizonyult, hiszen ettől kezdve ismét lendületet vettek a Művelődési Ház befejező munkálatai. Lendva község vezetése ismét – immár eredményesen – tárgyalt a szlovén művelődési minisztériummal, és a magyar kormány is jelentős tá-

mogatásban részesítette a muravidéki magyar kezdeményezést. 2004. szeptember 18-án a két ország miniszterelnökének jelenlétében sor került a Makovecz Imre – időközből alaposan átdolgozott – tervei alapján megálmodott kultúrközpont ünnepélyes átadására.

Tájékoztató, sajtó

2003-ban ünnepelte a Muravidéki Népújság megjelenésének 45 éves jubileumát. A szlovéniai magyar hetilap kezdetben, 1956–1958 között a szlovén területi újság, a Pomurski vestnik mellékleteként jelent meg, kéthetenként. 1958-ban önállósult, alapítója a szlovén állam, megjelenése az 1960-as évektől közvetlenül a kisebbségi kormányhivatal hatáskörébe tartozott. 1993-tól a Népújságot a Magyar Nemzetiségi Tájékoztatói Intézet adja ki. Ekkor a Muraszombatról Lendvára költözött lapot átszervezték, minősége érezhetően javult, professzionális lappá vált. Megjelenési körülményei korszerűsödtek, 1996-tól színes borítóval jelenik meg. Akkori főszerkesztője Bence Lajos a Naptár 2000 kiadványában megjelent **A következő évezredben is** című írásában így fogalmazott: „A Népújság, a szlovéniai magyarok egyetlen hetilapja (a havonként egy alkalommal megjelenő Ifi melléklettel) értelemszerűen elsősorban egy kis közösség informálásában játszik fontos szerepet. Másodsorban pedig a nemzettudat, a sorsközösség és az ősszmagyar viszonyrendszerben való gondolkodás terén fejt ki fontos tevékenységet. Nem utolsósorban a szlovén–magyar kapcsolatok további fejlődésében – Ljubljana és Budapest között »félúton« – is fontos láncszem szeretne lenni.” A Népújságot 45 éves története során Dragan Flisar, Vild József, Varga Sándor, Bati Zsuzsa szerkesztette, az ő munkájuk is beépül az igen színvonalas hetilap szellemi értékeibe. A négy újságíróval és tucatnyi tudósítóval készülő hetilap Iránytű rovata vezércikk formájában a heti aktualitásokat értékeli, Hétről hétre című rovata világpolitikai kitekintést nyújt, míg a lap „szíve”, a legterjedelmesebb rovat, a Muravidék, nevéhez híven a muravidéki eseményekről tájékoztat olyan átfogó jelleggel, hogy az utókor akár krónikaként is használhassa egykoron.

A Népújság 1800 példányban jelenik meg, 1500 előfizetéses formában jut el az olvasóhoz, ebből 100 a világban szétszóródott muravidéki magyarság számára a szülőfölddel tartott, élő kapcsolatot jelenti.

1998-ban, a negyven éves Népújságot Milan Kučan köztársasági elnök magas rangú állami kitüntetésben részesítette. A kitüntetést július 25-én a lendvai vár dísztermében maga a köztársasági elnök adta át. A indoklásban ez olvasható: „A Szlovén Köztársaság elnöke a magyar nemzetiségi közösség hetilapjának, a Népújságnak, érdemei elismeréseként, a muravidéki magyarok javára kifejtett tevékenységéért, valamint a magyar nemzetiség és a szlovén nemzet közötti együttélés és megértés elősegítéséért a Szlovén Köztársaság Szabadság Érdemrendje kitüntetést adományozza. 1998. 07. 02. Milan Kučan elnök.” Bence Lajos főszerkesztő a hetilap elmúlt négy évtizedes múltját értékelve köszönt meg az elismerést.

Az 1985–1988 között a Népújság mellékleteként megjelenő Muratáj 1988-ban önálló folyóirat lett, s a ma már évente kétszer megjelenő kiadványt a Kárpát-medence legszínvonalasabb történeti-művelődéstörténeti folyóiratai közt tartják számon. A Muratáj 1985. december 27-én megjelent I. számának **Előszó helyett** című beköszöntőjében a szerkesztő, Szúnyogh Sándor a következőket írta: „Útjára indul a Muratáj, a Népújság irodalmi, társadalmi, művészeti, kritikai és művelődési melléklete. Szerényen bontja ki szárnyait, halkan hallatja sípjait, mutatja vidékünk művészi hangulatát, hagyományörző akaratát és alkotó tevékenységét.” Szúnyogh Sándor azt is elmondta, hogy kikre számít a melléklet, majd később a folyóirat elkészítésekor: „Legyen a Muratáj vidékünk művelődési tükré,

irodalmi munkásságunk szócsove és alkotótevékenységünk szigorú porondja, hol kritikai csatákban izzik a toll és érik az agy. A Muratáj helyet ad mindenkinek, aki őszinte alkotói láztól égve minőségesen alkot, és ki mer állni saját igazáért. Kezdetben csak két újságoddallal indul, és célja az, hogy hidat építsen a szlovén és a magyar irodalom között és feltárja a Népújság olvasói előtt a magyar és a szlovén költészet gyöngyszemeit, de legtöbb helyet az eredeti nemzetiségi irodalmi alkotó munkánk ad. Évente négyszer, ötször szól majd az olvasókhöz és a vidék irodalmi, társadalmi és művészeti dolgozóitól függ, hogy megállja-e a helyét a porondon. Mindenki adakozzon ebbe a szellemi közösségbe, ebbe a szerény mellékletbe, amely magvat vet a muratáji rögökbe. Anyanyelvápolás, anyanyelvi alkotómunka műhelye lehet ez a szerény kis melléklet, ha mi, itt élő alkotók összefogunk. Rajta tehát! – írjunk, alkossunk, ápoljuk a hagyományokat és adjunk méltó helyet az örökségnek!” A Muratáj III. évfolyamának 5. száma a Népújság mellékleteként utoljára 1988. június 24-én jelent meg, élén Szunyogh Sándor „Eppur si muove!” című írásával, amelyben a szerző megállapította: „A muravidéki magyar irodalom már kiharcolta létjogosultságát.” A folyóirat következő száma már önálló kiadványként jelent meg.

A Muravidéki Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közösség és a szlovén Művelődési Minisztérium támogatásával 1994. január 14-én megjelent a 20 oldalas Kelepelő című gyermeklap próbaszáma, amelyet a kétnyelvű általános iskolák tanulói számára a Muravidéki Magyar Nemzetiségi Tájékoztató Intézet adott ki. A gyermeklap a tervek szerint ezután kéthavonta jelenik meg.

Az első magyar rádióműsor 1958. november 29-én a muraszombati regionális stúdióban készült, akkoriban vasárnaponként tíz perces adást sugároztak. A műsoridő ma már eléri a napi 13 óra 15 percet. A műsorszerkezet a muravidéki magyar nemzeti közösség érdeklődésének megfelelő, s a hallgatók zömét a szlovéniai magyar és a magyarországi határmenti régió adja. 1983-ban megépült a lendvai stúdió és a magyar nyelvű műsor ettől kezdve teljes egészében itt készült. A technikai feltételek korántsem voltak optimálisak, elavult volt a technikai felszerelés. A műsort csupán két újságíró és egy technikus készítette. A műsoridő később változott: előbb napi 5,5, majd napi nyolc órára bővült. 1996 január elsejétől a Muravidéki Magyar Rádió szerves része lett a Szlovén RTV-nek és 1999-ben megteremtődtek a feltételek, hogy munkanapokon 11,5 órára bővítse műsoridejét. A rádiónak – amely évről évre gazdagabb intézménnyé vált – ma már 14 főállású munkatársa és 12 külső munkatársa van.

A Muravidéken az első nemzetiségi tévéadást Mostovi-Hidak címmel 1978. október 25-én mutatták be a ljubljanai stúdióból. 1983-ban megépült a lendvai stúdió és a magyar nyelvű műsor teljes egészében itt készült. A technikai feltételek korántsem voltak optimálisak, elavult volt a technikai felszerelés. A műsort csupán két újságíró és egy technikus készítette. A kisebbségeknek szánt műsor 1983. januárjától 1985. áprilisáig Hidak-Mostovi-Pointi néven szerepelt, és a magyar, a szlovén és az olasz közösség közéleti és művelődési eseményeit mutatta be három nyelven. A kezdeményezés azonban nem aratott sikert, ezért hamarosan visszatértek az eredeti, kétnyelvű változathoz. 1998. január elsejétől duplájára nőtt a lendvai TV adásideje, a stúdióból a heti fél órás műsort helyett attól fogva hetente kétszer fél órás adással jelentkeztek. Hat főállású és több külső munkatárs készíti a heti kétszer félórás adást, amelyet a Szlovén Televízió az első csatornáján közvetít. A tévé műsoraiban elsősorban a Szlovéniában élő magyar nemzeti közösség anyanyelven történő tájékoztatásán, a magyar nemzeti értékek és a hagyományok megőrzésén van a hangsúly. Az elmúlt évek során egyre gyakrabban kerültek adásba a „határon kitekintő” műsorok is, s ezek révén a Szlovén Televízió Lendvai Stúdiója bekapcsolódott a kárpát-medencei információ-hálózatba. Mérföldkönek számít a lendvai tévéstú-

dió életében, hogy 2000 decemberében elkészült az első magyar ifjúsági játékfilm és azóta több néprajzi jellegű összeállítást készítettek, továbbá dokumentumfilmeket a magyar vonatkozású muravidéki műemlékekről. 2002-ben további tizenegy dokumentumfilmet készítettek a Muravidék szakrális és kultúrtörténeti műemlékeiről. A filmek közös videokazettán is megjelentek **Múlt a jelen tükrében** címmel. Göncz László a lendvai várat, Lendva szakrális műemlékeit és a muraszombati várat mutatta be, Kovács Attila a muraszombati római katolikus és evangélikus templomnak, a beltinci és rakičani várnak, valamint Domonkosfa és Hodos szakrális műemlékeinek történetét kutatta fel, Pivar Ella pedig a gradi-felsőlendvai várat, a seloi-tótlaki körtemplomot, valamint a három filmből álló **Aquila János útjain** gyűjtőcím alatt a turniščei templomot, a martjanci és fürstenfeldi templomot, valamint a veleméri templomot mutatta be. A filmeket Varga Csaba Zsolt budapesti rendező rendezte. A Szlovén Televízió Lendvai Stúdiója a regionális frekvencia megszerzésével néhány éven belül meg szeretné valósítani a nemzeti közösség számára törvénnyel megszabott napi félórás anyanyelvi tájékoztatást.

1998. október 21-én tartotta meg első ülését a magyar nemzetiségi rádió- és TV-programok programtanácsa. A döntés alapján a programigazgatónak Halász Albertet választották, aki a Muravidéki Magyar Rádió és a Mostovi-Hidak tévéműsor munkáját felügyeli. Kinevezését a Szlovén RTV Tanácsa jóváhagyta.

Lendván 2004. szeptember 18-án – a Művelődési Központ épületének átadásával egyidőben – hivatalosan is felavatták a magyar nemzetiségi RTV Központot, a Muravidéki Magyar Rádió és a Hidak tévéműsor szerkesztőségének új épületét. A felújított épületben immár minden feltétel adott az igényes és színvonalas műsorok készítéséhez (kerekasztal-beszélgetések, kiváló stúdiófelszereltség). A Szlovén RTV az épületet ugyan már 2000 év végén megvásárolta, de a munkálatokat – elsősorban anyagi okokból eredően – csak 2002 tavaszán kezdhették meg. A felújítási munkálatok során az RTV további 140 négyzetméternyi helyiséget vásárolt meg a nemzetiségi közszolgálati elektronikus média részére – s ezzel a médiaközpont számára rendelkező stúdióterület meghaladja a 850 négyzetmétert, ami megdrágította a 360 millió tolarra tervezett beruházás költségeit. A beruházást fele-fele alapon a Szlovén RTV és az állam finanszírozta, az értéke pedig mintegy 500 millió tolar. Az intézmény épületét Anton Rop szlovén miniszterelnök avatta fel. A beruházás a maga idejében az egyik legnagyobb ilyen vállalkozás volt a Muravidéken.

A Muravidéki Magyar Rádió kiemelkedő műsora volt az **Ez volt a 20. század** című gálaműsor, melyet 1999. december 18-én rendeztek meg. Záró rendezvénye volt ez a Népűjság és az MMR közös akciójának, melynek keretében a szervezők az évezred legkiválóbb muravidéki magyar személyiségére, illetve a mögöttünk lévő évezred meghatározó eseményére voltak kíváncsiak. A szavazatok alapján az évezred legkiválóbb személyiségei a Bánffyak voltak. A Bánffy család közel 500 évig volt meghatározó módon jelen a város és a környék életében. A második legkiválóbb személy Zala György szobrászművész lett. A megkérdezettek az évezred legfontosabb eseményének a Népűjság és a muravidéki magyar rádiózás 1958-cal kezdődő történetét tekintették.

Egyházi intézményrendszer és vallásgyakorlás a szlovéniai magyarok körében

Felekezeti hovatartozás tekintetében a muravidéki magyarság a többi kárpát-medencei kisebbségi magyar közösségnél egységesebb, a szlovén nemzetiségű lakossághoz viszonyítva azonban sokszínűbb képet tükröz. 1920 után a római katolikusok – akik a magyar lakosság mintegy 80-85%-át jelentették – két püspöki helynök fennhatósága alá tartoztak,

mivel a szombathelyi egyházkerület püspöke közvetlenül nem gyakorolhatta hatáskörét. Az említett időszakban rendkívül körülményes volt az újonnan megállapított határ mentén élők helyzete, hiszen a trianoni határral plébániákat szakítottak ketté (pl. a Hetésben). A helyzet valamennyire stabilizálódott, amikor 1923-ban a területet a Maribori Püspökséghez csatolták. A magyar nyelvű vallásgyakorlásnak ez persze nem kedvezett. A két világháború között e téren is számos konfliktus történt. A második világháború alatt a területet ismét a szombathelyi püspök fennhatósága alá került, ami újlag kellemetlenségekkel járt.

A római katolikusok számára a magyar nyelvű vallásgyakorlás ugyan egészen máig biztosítva volt, illetve jelenleg is az a magyarlakta vidéken, a magyar papok második világháború után jelentkező hiánya miatt azonban az egyház mégsem játszik meghatározó szerepet a nemzeti tudat és az anyanyelv alakulásában. A Muravidéken a legtöbb esetben a magyar nyelvet elsajátító szlovén nemzetiségű papok tevékenykednek, akik becsülettel végzik ugyan munkájukat, de a magyar nemzettudat alakulása szempontjából mégsem játszanak meghatározó szerepet. A muravidéki magyarság döntő többsége ma is római katolikus felekezetű, mint egyházközösség a maribori segédpüspökséghez tartozik. Az egyházi szertartások kétnyelvűek.

Szentlászlón az 1993. május 23-án megtartott közgyűlés alkalmával alakult meg a Szlovéniai Református Egyház. Az alapítói közgyűlés meghívóját Nemes Gyula gondnok írta alá. Hodostól Kapornokig, Domaföldtől Domonkosfáig, Szerdahelytől Pártosfalváig, Csekefától Szentlászlóig közel ötszázan tartoznak a református egyházhoz. Nemes Gyula elmondása szerint a volt Jugoszláviában az akkori szövetségi református egyházhoz tartoztak. Az ország széthullását követően lelkipásztor nélkül maradtak, hiszen korábban Horvátországból járt hozzájuk a református pap ígét hirdetni. A szlovéniai reformátusok ahhoz túl kevesen vannak, hogy biztosítani tudják egy lelkészi hivatal fenntartását, ezért a magyarországi református püspökségtől kaptak ígéretet arra, hogy egy állandó gondozó lelkész közreműködését biztosítják. A közgyűlés résztvevői elfogadták az egyházi alkotmányt, és megválasztották a Szlovéniai Református Egyház világi vezetőségét. Szentlászlót Puhán Géza (akit egyben a SZRE elnökévé is megválasztottak), Kocon Géza és Nemes Gyula, Hodost, Domaföldet és Kapornokot pedig Gál Ottó képviselte.

A Szlovéniai Református Egyház megközelítőleg 500 református hívőt tart számon. Magyar ajkú lelkészük nincs, az egyházi szertartásokat magyarországi vendéglelkészek végzik. A muravidéki szlovének mintegy negyede evangélikus; ők a muraszombati esperességhez tartoznak. Magyar nemzetiségű lelkésszel nem rendelkeznek, így több magyar településen nincs is magyar nyelvű istentisztelet.

A magyar anyanyelvű egyházi szertartások és a hitoktatás hiánya elsősorban a történelmi emlékek és a hagyományápolás terén jelentkező fogyatékoságokban érhető tetten. A Muravidéken hiányzik az egyház szakrális tevékenysége, pedig a történelmi emlékezet ezen a vidéken is bőven lelhet csodákra. 1995. október 15-én például a népújság arról tudósított, hogy Dobronakon megünnepelték a Szent Jakab-templom fennállásának 200. és a plébánia fennállásának 660. évfordulóját. Az ünnepi szentmisét a maribori segédpüspök celebrálta, s megjelentek a lendvai esperes-kerület lelkipásztorai, valamint a muraszombati és a Gornja Radgona-i esperesek is. A Szent Jakab-plébániatemplomot először a Bánffyok 1334-ből származó oklevele említi, azután 1501-ben kerül újra szóba, amikor egy Lőrinc-Laurentius nevű plébánosa volt a fárának. A plébánia akkor nagyobb volt, hiszen tíz falu – Dobronak, Kámaháza, Göntérháza, Zsitkóc, Radamos, Bödeháza, Gáborjánháza, Jósec, Szjártóháza, és Szombatfa – tartozott hozzá. 1668-ban Esterházy Pál her-

ceg a régi templom helyére új, nagy templomot építtetett. A mai templom 1795–1797 között épült, és többször is felújították. A dobronaki plébánián 1828-ban rendelték el a házassági és a születési anyakönyvek rendszeres vezetését. Olyan történelmi esemény volt tehát az évforduló, amely az egész muravidéki magyarság emlékeztetőjét erősítette.

1998. augusztus 23-án a lendvai Szent Katalin-templomban megtartott szentmisén ünnepélyes keretek között iktatták be a lendvai plébánia új vezetőjét Tomislav Šantak lelkipásztort. Az addigi plébános, Bernát József, aki saját kérésére távozott eddigi posztjáról, új jogkörrel felruházott tisztségében, mint püspöki konzisztoriális tanácsos, továbbra is Lendván dolgozik segédlelkészként. Tomislav Šantak munkáscsaládból származik, édesapja magyar, édesanyja szlovén nemzetiségű volt. Tanulmányait a vipavai kissemináriumban kezdte, majd a ljubljanei Teológiai Egyetemen folytatta, végül a Maribori Teológián fejezte be. 1992-ben szentelték pappá. Ugyanabban az évben került Lendvára káplánnak. 1998. augusztus elsején nevezték ki a lendvai fára plébánosává.

2001-ben fennállásának 250 éves jubileumát ünnepelte a lendvai Szent Katalin-plébániatemplom. Az ünnepre megújult a teljes épület, ezért november 25-én dr. Smej Jozef püspök ismét felszentelte a Szent Katalin oltalmába ajánlott templomot, melyet 1745-ben az Esterházy család egyik nőtagjának támogatásával kezdték építeni, és 1751-ben fejezték be, s még ugyanabban az esztendőben Tauzy Ferenc zágrábi püspök fel is szentelte. Az évszázadok során a szombathelyi, majd a maribori püspökség fennhatósága alá tartozott. A nagy napról, november 25-ről minden évben megemlékezik az egyházközösség.

A szlovén–horvát határvita

A független Szlovén Köztársaság másfél évtized alatt igyekezett megjelenni a helyét az európai nemzetek sorában. A szlovén nép a történelme során először élvezheti államiségét, nyíltan vállalhatja nemzeti történelmét, és ápolhatja nyelvét, művészetét és népi hagyományvilágát. Az immár szuverén állam politikáját nem terhelik nyitott kérdések.

Kivéve talán egyetlen egyet; a 680 kilométernyi hosszúságú, Horvátországgal közös tengeri és szárazföldi határ kérdését. A két ország függetlenné válásának pillanatában ideiglenesen a volt Jugoszlávián belüli köztársasági közigazgatási határok váltak országhatárokká. Valószínűleg sem a horvát, sem a szlovén fél nem tekintette a megoldást véglegesnek, és abban bíztak, hogy békésebb körülmények között, (az asztalnál folytatott) tárgyalások során döntsék el a közös határvonal kérdését.

A két ország önállósulásakor még a horvát–szlovén közös beruházással épült krškoí atomerőmű tulajdonjogának és üzemeltetésének a rendezése, valamint a Ljubljanei Bank horvát devizabetétesei tetemes követelésének a kielégítése volt az elsődleges követelmény, újabban azonban mind több probléma adódik abból kifolyólag, hogy immár másfél évtizede várat magára a két ország közötti határvonal véglegesítése. A rendezést metelyező négy tűzfészek közül a legnagyobb a Pirani-öböl hovatarozásának a kérdése. A további három vitatott kérdés lényegesen kisebb horderejű, de valamennyi alkalmas arra, hogy fagypontra alá süllyessze a két ország kapcsolatait. Vitatott egy szlovén tulajdonban levő murai komp (és a kompforgalom) kérdése, amelynek további forgalomban tartását ideiglenes jelleggel a két ország közti külügyminiszteri megállapodással rendezték arra az időre, amíg felépül a horvát Mura-híd. Vitatott továbbá a Zágráb közelében levő, Sveta Gera-i volt jugoszláv laktanya. Az nem vitás, hogy horvát területen van, de mindmáig szlovén katonaság tartózkodik benne. És van még egy határ menti lakóház is, amelynek tulajdonosa tüntetőleg azt tartja, hogy telekkönyvileg nem Horvátországhoz, hanem Szlovéniához tartozik, és nem is hajlandó a horvát törvények tiszteletben tartásá-

ra. A mindössze 45 kilométeres szlovén tengerpart Pirani-öblének hovatartozása tekintetében kisebb gond a zavartalan halászat kérdése. Ennél sokkal nagyobb, hogy Zágráb szerint Szlovéniának nem jár kijárat a nyílt tengerre, és nincs joga a tengerfenék kiaknázására, Szlovénia pedig arra hivatkozik, hogy mindez volt jugoszláv tagköztársaságként elvitathatatlan öröklött joga. A Mura-környéki határvonal kérdése Szlovénia és Horvátország számára már inkább politikai kérdés, eszköz a remélt alku megkötéséhez. Nem úgy a muravidéki magyarok számára!

Szlovéniának mindössze 45 kilométer hosszú tengerpartja van, Horvátországnak pedig 1000 kilométeren felüli. Szlovénia és Horvátország a kilencvenes évek elején elvileg megállapodott abban, hogy a két ország közötti biztonsági vonal (de a határvonal nem) mindössze 278 méterrel az Pirani-öböl savudriai, azaz horvát partja előtt húzódik, nem pedig a felezővonalon (a szlovén halászok is azt tartják, hogy egészen addig szlovén területi vizeken vannak). De még ez sem volna elég ahhoz, hogy a nemzetközi jog szerint közvetlen nyílt tengeri kijárat legyen Szlovéniának, hanem kis híján Umagig kellene terjedniük a szlovén felségvizeknek, mélyen benyúlniuk a horvát epikontinentális övezetbe.

1994. október 5-én tudósítottak a lapok először arról, hogy a horvát kormány jegyzékben tiltakozott, amiért négy isztriai horvát települést (Bužini, Mlini, Škodolini, Škrile) a községek megalakításáról és azok határaitól szóló, október 3-án kihirdetett szlovén törvény keretében Szlovéniához „csatolták”. A Szlovén Köztársaság Külügyminisztériuma válaszjegyzékében hangsúlyozta, hogy a két ország közötti végleges határ megállapítása csak a tárgyalások és a még el nem fogadott államközi megállapodás tárgya lehet. Bár érezhetően feszültség vált a két ország kormányai között a viszony, a határvita azonban akkor – ideiglenesen – lekerült a lapok hasábjairól. Csak sejteni lehetett, hogy a kétoldali megbeszélések során a kérdés továbbra is napirenden szerepelt. A Pirani-öbölben rendszeresek voltak a halászok és a határőrség közötti összetűzések, de a kérdés akkor még kezelhetőnek tűnt. Az elkövetkező évtized során azonban nem jutottak közelebb a megoldáshoz. 2004. szeptember 22-én a lapok arról számoltak be, hogy horvát határőrök bántalmazták, majd őrizetbe vették a Szlovén Néppárt (SLS) elnökét, Janez Podobnikot és több társát, akik a parlamenti választás kampányának jegyében a két ország közti határ egyik vitatott szakaszán tettek látogatást. Podobnik és a Szlovén Néppárt több más tagja egy szlovén állampolgárnál tettek látogatást, akinek háza a Pirani-öbölnek abban a térségében áll, amelyet mind Horvátország, mind Szlovénia magának követel. Horvát határőrök feltartóztatták a szlovén politikusokat, és személyazonosságukat igazoló okmányok felmutatását követelték tőlük. Az SLS tagjai nem voltak hajlandók okmányokat felmutatni arra hivatkozva, hogy nem léptek horvát területre, és az igazoltatás is szlovén területen történik. Ellenálltak a horvát határőröknek, akik őrizetbe vették őket, és beszállították az Isztriai-félsziget Buje városának rendőrsére.

2001. július 20-án a szlovén és a horvát kormányfő egyidőben jelentette be Ljubljánban és Zágrábban a szlovén-horvát határról szóló megegyezést, amelyet mindkét ország kormánya jóváhagyott. (A horvát parlament jóváhagyása azonban nem történt meg.) Az egy évtizede húzódó tárgyalások látszólag a két kormányfő melegegedésével végződtek, hiszen mindketten sikeresnek tartották a megegyezést és annak tartalmát. Drnovšek igyekezett leszögezni: a megegyezéssel mindkét ország elérte alapvető célkitűzését, hiszen Szlovénia kijáratot kapott a tengerre, Horvátország pedig megtarthatta Olaszországgal közös határát. A sokat vitatott Pirani-öböl négyötödét Szlovénia kapta, a dragonjai települések horvát territórium alá kerültek, azzal, hogy az ott lakók számos vámügyi és egyéb kedvezményben részesülnek. Drnovšek a muravidéki határt is kedvezőbbnek nevezte, hi-

szen az a természethez és a Mura folyóhoz igazodik. Ivica Račan horvát kormányfő hasonlóan kedvező módon nyilatkozott a megállapodásról. Vele szemben a horvát közbélemény már sokkal kritikusabb hangot ütött meg. Egyebek mellett a szentmartoni polgármester is hevesen tiltakozott a döntés ellen, hiszen megítélése szerint a muramenti határ meghatározásakor kedvezőtlen a horvát lakosság száma. Már akkor bizonyos volt, hogy a horvát Száborban heves viták követik a megállapodást. Fennállt ugyanis a veszély, hogy ha a megegyezés nem kap mindkét ország parlamentjében támogatást, tovább élődik a vita, és végső soron nemzetközi bizottság dönt majd a határról.

A túlfokozott határvitában a Pirani-öbölre összpontosítva Zágráb is, Ljubljana is az ENSZ tengerjogi konvenciójának egyazon 15. szakaszára hivatkozott: Zágráb az első felére, amely szerint megoldatlan határkérdések esetében a választóvonal a vitás öblök felezővonalá. Ljubljana pedig a második részére, amely történelmi és más okok esetén kizárja a felezővonal alkalmazását. Ljubljana álláspontja szerint Szlovéniának a volt Jugoszláviától öröklött elvitathatatlan joga a nyílt tengeri közvetlen kijárat, Zágráb viszont az egykori JSZSZK és Olaszország közötti 1975. évi Osimói Egyezményre hivatkozik, amellyel az akkori jugoszláv és az olasz felségvizek határvonalát állapították meg. Eszerint mindkét volt jugoszláv utódállamnak szuverén joga van a tengerpart egy részére. Zágráb szerint a végső megállapodásig az ENSZ tengerjogi konvenciója alapján az öböl felezővonalát kell a két ország közötti felségvizek határvonalának tekinteni, Ljubljana viszont jogot formál magának nemcsak az öböl felére, hanem gyakorlatilag az egészére.

A muravidéki határszakasz kérdésében történt megállapodás súlyosan sértette a szlovéniai magyarság által lakott területet, hiszen (nyílt titok, hogy) Szlovénia a Piráni-öbölben, a szabad tengeri kijáratért csereterületet ajánlott fel Horvátországnak a Muravidéken húzódó határszakasz módosításának lehetőségével. Ezt a csereberét mindenek előtt a kótiak és a gyertyánosiak sérelmezik, hiszen az egyik részről 40 hektárnyi, a másik részről 60 hektárnyi külterületet veszíthetnének, még akkor is, ha a történelem során e föld mindig magyar volt, jelenleg pedig szlovén kataszteri terület. A kérdés tisztázása érdekében 2001. szeptember 4-én Pozsones Mária nemzetiségi országgyűlési képviselő, Laj Ferenc, Lendva községi hivatalának igazgatója és Tomsics Károly, a kóti helyi Közösség elnöke Ljubljanában találkoztak Dušan Faturral, a szlovén-horvát határkérdéssel foglalkozó országos bizottság tagjával. A magyar küldöttség tagjai sérelmezték, hogy a határvonal kijelölése két muravidéki magyarok által is lakott települést, Kót és Gyertyános községet hátrányosan érintett. Nyilvánvaló, hogy egyik falu lakói számára sem volt vigasz, hogy a szlovén többségű Hotiza falu viszont 230 hektárnyi, korábban Horvátországhoz tartozó területet kapott. S hogy a kótiak és a gyertyánosiak még ma is kisétálhatnak a Mura partjára, az csak annak köszönhető, hogy a horvát Szábor mindmáig nem ratifikálta a 2001-ben kormány szinten megkötött határmegállapodást.

A határvíta meglepő erővel újult ki 2005 őszén. Október 4-én a szlovén parlament jóváhagyta kizárólagos gazdasági övezet létesítését az északi Adrián. Az új törvényt a 64 jelen lévő képviselő közül 62 támogatta. „A törvény célja, hogy megvédje a Szlovén Köztársaság szuverén jogait a nyílt tengeren. Ennek alapján egyenlő helyzetből tárgyalhatunk a szomszédos országokkal a tengeri határokról” – hangoztatta a szavazás előtt Dimitrij Rupel külügyminiszter. Bár a miniszter azt ígérte, hogy Ljubljana „építő párbeszédet” kíván folytatni Horvátországgal és Olaszországgal, és az Adriai-tengerrel kapcsolatos minden kérdést közmegegyezés útján kíván tisztázni, a váratlan lépés csak fokozza a feszültséget Ljubljana és Zágráb között. A szlovének már augusztusban jelezték, hogy ilyen értelmű törvényen dolgoznak; Horvátország akkor ezt „területi követelésnek” minősítette, amely szerinte sérti a horvát területi vizeket. Ezt nyomatékosítva a horvát

kormány akkor sürgős konzultációra hazarendelte ljubljanai nagykövetét, s ezzel a két szomszédos ország kapcsolata a mélypontra süllyedt.

Nem késett a horvát válasz sem. Bejelentették: Horvátország nemzetközi döntőbíróóság elé utalná a zágrábi külügyminisztérium október 5-én beterjesztett javaslata szerint a horvát–szlovén tengeri határ meghúása körüli vitát. „Nemzetközi bírói hatóságnak kellene megoldania a Horvátország és Szlovénia közötti tengeri határ kérdését” – olvasható a Kolinda Grabar-Kitarović horvát külügyminiszter aláírását viselő és Dimitrij Rupel szlovén külügyminiszternek címzett közleményben. A horvát közlemény a továbbiakban leszögezi, a jogszabály „jogilag érvénytelen és megalapozatlan”. Ugyanezt hangoztatta Ivo Sanader horvát kormányfő is a horvát parlamenti képviselőkhez intézett beszédében. Kérte a képviselőket, hogy őrizzék meg hidegvérüket, mert – mint mondta – „nincs ok dramatizálni a történetet. Semmi sem változott a szlovén parlament döntésével”. A szlovén törvény „jogilag semmis” – állította a horvát miniszterelnök.

2005. október 6-án a horvát Szábor rövid úton semmisnek nyilvánította a szlovén törvényt, amely kizárólagos szlovén gazdasági övezetté minősítette a határvíta tárgyát képező tengeri területet. A határozat „a horvát szuverenitás megsértésére irányuló kísérletnek”, „jogilag megalapozatlannak, érvénytelennek és semmisnek” minősítette az október 4-én született szlovén törvényt. A zágrábi parlament egyúttal támogatta a horvát kormány ljubljanainak tett javaslatát, hogy az ügyben nemzetközi döntőbíróóság ítéljen. „Nem követelünk idegen területet, de nem fogjuk feladni azt, ami a miénk” – jelentette ki október 6-án Ivo Sanader horvát miniszterelnök, némi reminiscenciával a titói Jugoszlávia egykori honvédelmi doktrínájára. Vladimir Seks házelnök pedig úgy vélte, a 4-ei ljubljanaik határozatban Szlovénia „területi követeléseit” öltének tetest. Janez Drnovšek szlovén elnök azonban október 14-én közölte: elfogadja azt a horvát javaslatot, hogy a két ország nemzetközi bíróság elé vigye tengeri határvitáját. Zágrábban az államfő újságírók előtt kijelentette: „Horvátország javasolta a nemzetközi bíróságot, mert úgy véli, ez a legmegfelelőbb megoldási mód. Egyetértünk ezzel.” Ezt követően utalt arra: több mint tíz éven át tárgyalt különböző horvát kormányfőkkel, és úgy véli, kimerült minden lehetségsége annak, hogy a két ország megegyezésre jusson.

Arccal a közösségteremtő értékek felé

Számtalan önmeghatározást célzó törekvés, közösség-szervező szándék és egyéni boldogulási lehetőséget kutató kísérlet – talán így foglalható össze a muravidéki magyarság elmúlt másfél évtizedének, az 1990 és 2005 közötti esztendőik története. A csendes haldoklás hét évtizede után az identitás-keresés lázas – nem egyszer a láztól keserves – időszakát éli a történelmi Zala vármegye déli területének, a mai Muravidéknek alig hatezer főre csökkent magyarsága. Merész szándékkal intézményeket teremt, nemzeti és politikai önmeghatározásra törekszik, megkísérli visszaszerezni hagyományai régi fényét, hatalmas erőfeszítéseket tesz anyanyelve szabad használata érdekében, közben lapot és könyveket jelentet meg, újra a figyelem középpontjába állítja a történelmi múlt vállalható értékeit. Visszaszerzi nemzeti és közösségi ünnepeit, újra tud örülni a régi izeknek és hanglelátoknak, rácsodálkozik a régi, patinás épületek homlokzati díszekre, szakrális és profán műemlékeire, és fontosnak érzi, hogy temetői gondozottak legyenek. Újra megtelnek lélekkel a már majdnem elfeledett szokások, újra színt kapnak a varrottasok és meglelték régi ritmusaikat a népdalok, újra van üzenetük a szoknyás haranglábaknak és a régi templomok megfakult freskóinak. S ami talán mindennél fontosabb – mert erőt ad és a jövőbe mutat – a hagyományok mélyén a példamutató nagy elődök után kutat.

2003-ban **Az alsólendvai polgárosodás korszaka 1867–1945** címmel rendeztek kiállítást Lendván, s az eseményhez méltó módon, hasonló címmel tanulmánykötetet is megjelentettek. A szervezők egyikezte mögött nem nehéz meglelni a példamutatás szándékát: felhívni a régió magyar közösségének a figyelmét egy olyan történelmi korszakra, amely a közös célok érdekében összefogott egyéni kezdeményezések révén valódi felvirágzást hozott a történelmi Magyarország peremvidékei számára is. A terv megvalósításához nem volt nehéz rátalálni – nem volt nehéz, hiszen jószerével kínálta magát – az 1867-es kiegyezést követő nemzeti felvirágzás korszakára.

Ez volt azon ritka történelmi pillanatok egyike, amikor a birodalmi központi törekvések és az egyéni szándékok egy élhető Magyarország megalkotásának elszántságában meglettek közös céljukat. A kiállítás és a tanulmánykötet tanulsága szerint Alsólendva lakossága 1870-ben mindösszesen 1654 főt számlált, ám a fél évszázados fejlődés során – ami látható és mérhető egyéni, családi és közösségi gazdagodással járt – a város lélekszáma jelentősen megnőtt, 1921-ben már 2529 főt számlált. A történelmi Magyarország vidéki kisvárosa, Alsólendva az 1870-es évek elején Zala megye egyik járási központja lett, ahol a kerület országgyűlési képviselőjét választották. Volt főszolgabírói hivatala, járásbíróháza, telekkönyvi és közjegyzői hivatala, 1873-ban bank és takarékpénztár nyílt, és ezekben az esztendőkből számos polgári egyesület kezdte meg működését. Jelentős mértékben telepedtek le értelmiségi családok, köztük tanítók, jogászok, gazdasági szakemberek, mérnökök, orvosok, gyógyszerészek. Gazdag egyesületi élet folyt, lapok jelentek meg, és mozgalmas társasági élet zajlott a muravidéki kisvárosban. Alsólendva 1891. július elsején nyerte el a rendezet tanácsú város rangot, ami azt jelentette, hogy a város ügyeit a polgárság által megválasztott képviselő-testület maga rendezte. Kétségtelenül tekintélyt parancsoló rangot jelentett ez Alsólendva számára.

Olyan korszaka volt ez a magyar történelemnek, amikor a társadalmi érvényesülésnek az alapjait együtt jelentette a vagyon és a szellemi tudás, a képzettség. A vagyon és a szellemi képzettség egyszerre feltételei az önbecsülésnek is, az öntudatos polgár csak mindezek birtokában foghat vállalkozásba, vagy teremtheti meg vállalkozásának intézményes alapjait – magyarul: csak ilyen adottságok birtokában vállalhat társadalomépítő feladatot. A Mura-menti kisvárosban, Alsólendván a polgárosodási lendület élén olyan köztisztelőnek örvendő személyek álltak, mint Kakasdi Hajós Mihály, „a tájékozott, képzett és haladószellemű” ügyvéd, Fuss Frigyes Nándor gyógyszerész, Dézsfalvy Pataki Kálmán tanító, Király Mór orvos, Laubheimer Oszkár királyi közjegyző, Nagy- és Kis-Barkóczy Szmodiss Viktor főszolgabíró, E. Dervarics Kálmán aljársbíró és író, Józsa Fábián tudós orvos, Alsó-Matyasóczi Matyasóvszky Vincze birtokos, a takarékpénztár pénztárnoka. Háromnegyed-tucatnyi közösségszerető, céltudatos, felvilágosult gondolkodású ember teremtett virágzó város Pannónia déli peremén. Lapokat alapított, iskolákat hozott létre és egyesületekbe tömörülve szolgálta a közjót. A '70-es évek elején jött létre a Polgári iskola, felépült a Korona Szálloda, 1885-ben Alsólendvát elérte a vasút és vasútállomást kapott a város, tervezett szőlőművelés zajlott és virágzott a borászat. Šimonka Tanja **Az alsólendvai polgárosodás korszaka 1867–1945** című tanulmánykötet egyik szerzője tömören így fogalmazta meg a kiegyezést követő polgárosodási törekvések lelki-szellemi alapját: a feltörekvő polgárság „az újonnan megszerzett (és nem örökölt) státuszával, jogaival és nem utolsósorban öntudatos magatartásával olyan ideálokat ápolt, amelyek patriarchális családi körben zajló életmódot diktáltak, melyek értékeit az erény, szerénység, tisztesség, család, hűség, lojalitás és a hazáshoz való hűség képezték.” És, tegyük hozzá: a vallási alapon nyugvó erkölcsiség. (Az alsólendvai polgárosodás 2003, 14.)

A kiegyezést követő fél évszázadnyi fejlődés akár a célok megfogalmazása, akár az egyéni és a közösségi lelki-szellemi építkezés tekintetében (Alsó)Lendva számára is erőt adó forrás. Mindazon személyek, akik a történelem során egyszer már naggyá tették a várost és az azt övező térséget, a mai körülmények közepette is követésre érdemes példát mutatnak. Még akkor is, ha a történész kénytelen megállapítani, hogy „azon rituálék eszmei és érzelmi kerete, amelyek a város szellemével azonosuló mentalitást és állapotot alkották, szinte egészében elveszett. Magunkról alkotott öntudatunk, szellemünk kialakításához hihetetlenül fontosak az urbánus struktúrák is, mint valamilyen, nem is olyan régi idők szellemének a tükrői.” (Az alsólendvai polgárosodás 2003, 8.) Másfél évtized egy közösség újrateremtésének küzdelmében alig több egy pillanatnyi körültekintésnél. Mégis bizton állítható: a muravidéki magyarság közgondolkodását meghatározó közéleti személyiségek hatalmas munkát végeztek: döntő módon alakították át a tévesnek bizonyult eszmék révén elbódított közösség önmagáról való gondolkodását, legyen szó a szülőföld szeretetéről, a közjó szolgálatáról, vagy a megmaradást biztosító politikai célok megfogalmazásáról.

Áttekintve a részleteket, nyugodt lélekkel mondhatom: a muravidéki magyarság közösségteremtő küzdelme valamennyi kárpát-medencei kisregió számára követendő példát mutatott elszántság, elkötelezettség, magyarságtudat és hűség tekintetében. Egy egészen egyszerű, apró (de hatalmas jelentőségű) mozzanat: (Alsó)lendva magyarsága a millennium évében Szent Istvánról álmodott. És volt ereje, tudása és képessége államalapító királyunknak bronzba öntött szobrot állítani a város főterén.

Irodalom

- A kétnyelvű oktatás 20 éve* – Lendva, 1979 (kétnyelvű kiadás)
- Az alsólendvai polgárosodás korszaka 1867–1945*: Lendava – Lendva, 2003 (kétnyelvű kiadás)
- Beke György: *Magyarok a Mura mentén*; In: *Megrokkant élet – Kisebbségi utazások*, Kapu Könyvek – Budapest, 2002, 95–125. p.
- Bence Lajos: *Írott szóval a megmaradásért – A szlovéniai magyarság 1919–1989*; Lendva – Lendava, 1994.
- Bence Lajos: *A következő évezredben is Népiúság*; In: *Naptár 2000* – Lendva, 1999
- Bence Lajos: *A Népiúság az új évezred küszöbén*; In: *Naptár 2004* – Lendva, 2003
- Bence Lajos: *Identitás és entitás*: Pannon Tükör Könyvek, [Zalaeegerszeg], 2005
- Bence Lajos: *A lendvai evangélikus gyülekezet 100 éve*; In: *Naptár 2003* – Lendva, 2002.
- Bence Lajos: *A muravidéki magyarság helyzete a demográfiai adatok tükrében*; In: *Naptár '92 – A szlovéniai magyarok évkönyve*, A Szlovéniai Magyar Írócsoport – Lendva, 1991.
- Bence Lajos: *A megmaradás esélyei a Muravidéken*; In: *Naptár '94 – A szlovéniai magyarok évkönyve*, A Szlovéniai Magyar Írócsoport – Lendva, 1993.
- Farkaš Brigitta: *A „Naptár” repertóriuma 1960–2000*; Knjižnica Lendava – Könyvtár Lendva, 2000.
- Göncz László: *A muravidéki magyarság 1918–1941*; Lendva, 2001
- Göncz László: *Magyarok-e még a magyarok Muravidéken?*; In: *Naptár '92 – A szlovéniai magyarok évkönyve*, A Szlovéniai Magyar Írócsoport – Lendva, 1991.
- Göncz László: *A muravidéki magyarság általános helyzete*; In: *Naptár '94 – A szlovéniai magyarok évkönyve*, A Szlovéniai Magyar Írócsoport – Lendva, 1993.
- Göncz László: *A muravidéki magyarság önálló szervezettsége* – Vasi Szemle 1995. 3. sz.

- Göncz László: *Kutatások, tudományos munka a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézetben az ezredfordulón*; In: *Naptár 2001 – Lendva, 2000.*
- Göncz László: *Tízéves a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet*; In: *Naptár 2004 – Lendva, 2003.*
- Göncz László: *A magyar nyelv státusza a Muravidéken*; Muratáj, 2004. 1. sz.
- Hajós Ferenc: *Az emberi jogok és a Szlovéniában élő magyar kisebbség*; In: *Naptár '90 – A szlovéniai magyarok szemléje*; Pomurska Založba – Murska Sobota, 1989.
- Hajós Ferenc: *Új alkotmány – új jogok?*; In: *Naptár '92 – A szlovéniai magyarok évkönyve*, A Szlovéniai Magyar Írócsoport – Lendva, 1991.
- Hajós Ferenc: *A kisebbségi önkormányzati lehetőségek Szlovéniában*; In: *Naptár '93 – A szlovéniai magyarok évkönyve*, A Szlovéniai Magyar Írócsoport – Lendva, 1992.
- Kerecsényi Edit: *Távol a hazától... – Lendva-vidéki magyar kivándorlók és vendégmunkások* – Lendva, 1994.
- Kolláth Anna: *A kisebbségi jogok érvényesülésének elve és gyakorlata Szlovéniában*; Muratáj 2003. 1. sz.
- Komac, Miran: *A nemzeti közösségek védelme a Szlovén Köztársaságban*; Nemzetiségi Intézet – Ljubljana, 1999.
- Kovács Attila: *Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között*; Lendva, 2004.
- Kovács Attila: *A szlovéniai magyarság a népszámlálás tükrében – Népújtság*, Lendva – 1998. július 2-tól szeptember 10-ig 11 folytatásban.
- Kuzmic, Franc: *Lendva község és város bibliográfiája*; In: *Naptár '96 – A szlovéniai magyarok évkönyve*; Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet – Lendva, 1995.
- Lőrinc Évi: *A nemzetiségileg vegyesen lakott muravidéki községek bemutatása*; In: *Naptár 2000 – Lendva, 1999.*
- Mák Ferenc: *A szlovéniai magyarság történeti kronológiája*; In: *Naptár 2003 – Lendva, 2002.*
- Mejak Renata: *A lendvaiak Magyarországra átnyúló kapcsolatai*; Muratáj, 1999. 1. sz. *Népújtság 1989–2005 évfolyamai*
- Papp József: *Magyar és kétnyelvű könyvkiadások Muravidéken*; In: *Naptár '84 – A szlovéniai magyarok szemléje*; Pomurska Založba – Murska Sobota, 1983.
- Papp József: *Újabb bibliográfiai kiegészítések*; In: *Naptár 1998 – A szlovéniai Magyarok szemléje*; Pomurska Založba – Murska Sobota, 1987.
- Papp József: *Újabb könyvészeti kiegészítések III.*; In: *Naptár '90 – A szlovéniai magyarok szemléje*; Pomurska Založba – Murska Sobota, 1989.
- Papp József: *Szlovéniai magyar és kétnyelvű könyvek bibliográfiája 1993–1997*; In: *Naptár 1998 – Lendva, 1997.*
- Skalič Gusztáv: *A muravidéki evangélikus egyház rövid története*; In: *Naptár 2001 – Lendva, 2000.*
- Székely András Bertalan: *A Rábától a Muráig – Nemzetiségek egy határ két oldalán*; Püski – Budapest, 1992.
- Szijjártó Imre: *A szlovéniai magyar civilszervezetek*; Muratáj 2001. 2. sz.
- Szilágyi Imre: *Az önálló és demokratikus Szlovénia létrejötte*; Teleki László Alapítvány – Budapest, 1998.
- Szlovénia*; Cankarjeva Založba – Ljubljana, 1995.
- Szlovénia, Isonzó, Doberdó*; – B. K. I. Kiadó, Szombathely, 2005.
- Tanulmányok a szlovéniai magyarság köréből*; Teleki László Alapítvány – Budapest, 1994.

- 10 éves a lendvai Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet; Muratáj különszám, 2003.
- Varga József dr.: *A nemzeti identitás- és a magyarságtudat megőrzése és gyakorlása a muravidéki kisebbségi magyarság körében*; In: *Naptár '90 – A szlovéniai magyarok szemléje*; Pomurska Založba – Murska Sobota, 1989
- Varga József: *40 éves a kétnyelvű oktatás a Muravidéken*; In: *Naptár '99 – A szlovéniai magyarok évkönyve*; Lendva, 1998
- Zágorec-Csuka Judit: *Nemzetiségi Könyvtárak Szlovéniában*; Muratáj, 2002. 1–2. sz.
- Zágorec-Csuka Judit: *A magyar könyvkiadás Szlovéniában*; Muratáj, 2003. 1. szám
- Zver Ilona: *A magyar nyelvű tévéműsorok 25 éve a szlovéniai magyarok szolgálatában*; In: *Naptár 2004 – Lendva, 2003*

Elárvult kisebbség: Udvari István utolsó könyvéről

A hazai rutenisztika legsokoldalúbb és legszélesebb látókörű művelőjét veszítette el Udvari István nyíregyházi egyetemi tanár (1950. VII. 14.–2005. XI. 9.) korai halálával,¹ aki ráadásul az általa alapított tanszékét valóságos szlavisztikai kiadói műhellyé is fejlesztette. Ez a műhely forráskiadványokat, monográfiákat, tanulmányköteteket, szótárakat, tankönyveket és a keleti szomszédság felvilágosítását célzó ukrán nyelvű magyar néprajzi, irodalomtörténeti stb. összefoglalásokat ontott magából hallatlan tempóban, s nem túlzás azt mondani, hogy a rendszerváltás utáni időszak legnagyobb szlavisztikai kiadójává vált. A kiadványok a tanszék profilja és vezetőjének fő szakmai érdeklődése következtében nagyobb részt valamilyen módon a hazai ruszinság művelődéstörténetéhez kötődnek. Udvari István felvállalta azonban az időközben piacodosott tudományos könyvkiadás által visszaütött olyan hézagpótló munkák kiadását is, mint például Botlik József, Dezső László, Hollós Attila, Medve Zoltán vagy Király Péter könyvei.²

Udvari István munkásságának jelentős részét képezi a ruszin művelődés főleg XVIII. századi dokumentumainak összegyűjtése, feldolgozása és kiadása. Első nagyobb lélegzetű munkája e téren 1987-ben megvédett kandidátusi disszertációja volt, amely nagy késséssel ugyan, de könyv alakban is megjelent.³ A különböző szakfolyóiratokban rendszeresen publikálta ezeket szakértő kommentárokkal ellátva, majd kötetekbe rendezve is kiadta őket. Így született a most ismertetendő, Udvari István utolsó, még életében megjelent szerzői könyvének bizonyult kötet, amely az általa 1993-ban indított *Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyháziensia* című sorozatnak immár 17. kötete, s a szöveggyűjteményeknek is a második darabja.⁴

Az új kötet metanyelve az orosz, míg az előzőé a ruszin volt. A nyelvváltást nyilván a szélesebb szakmai közönség megszólításának a szándéka motiválta. Előszavát (5–6. p.)

¹ Vö.: Zoltán András: Udvari István (1950. VII. 14. – 2005. XI. 9.). – In: A Modern Filológiai Társaság Értesítője 22/3 (2005. december), 2–4. p.; Takács Péter: Egy európai magyar a periférián: Udvari István (1950–2005). – In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 41/1 (2006), 81–84. p.; Jánosi Zoltán: Búcsú a Professzor Úrtól. Udvari István emlékezte. – In: Főiskolai Tükör (Nyiregyháza), 2005. november–december, 4. p.

² A tanszék eddigi kiadói teljesítményéről (és részben a sajnálatos módon félbeszakadt munkálatokról is) részletes adatok szerezhetők a tanszék internetes oldalán (<http://www.urft.hu/>).

³ Udvari István: Ruszin (kárpatukrán) hivatalos írásbeliség a XVIII. századi Magyarországon. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1995. Vö. ismertetésünket: Zoltán András: Filológiai Közöny 43 (1997), 61–63. p.

⁴ Az első kötetről vö. Abonyi Andrea: Könyvismertető: Udvari István: Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához. I. Bacsinszky András munkácsi megyéspüspök cirillbetűs körlevelei. – In: A Modern Filológiai Társaság Értesítője (2002. szeptember), 3–4. p.; Zoltán András: Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához. – In: Kisebbségkutatás 12/1 (2003) 186–187. p.

Igor Kericsa, az ismert kárpátaljai ruszin költő, műfordító és kulturális munkás írta, aki egyben a kötet szerkesztője is. A kötet anyagát képező iratok nagyobb része Hodinka Antal (1864–1846) akadémikus kéziratos hagyatékából származik, amelynek feldolgozásában és a Hodinka-életmű közkinccsé tételében Udvari Istvánnak kiemelkedő szerepe volt.⁵

Hodinka élete végéig gyűjtötte a ruszinokra vonatkozó forrásokat, ezeket egy kötetben ki is szeretne volna adni, de a háborús időkben erre nem nyílt lehetőség. El is készítette a tervezett kötet orosz nyelvű előszavát, amelyet most e szöveggyűjteményben is olvashatunk (7–8. p.). Hodinka ebben kifejti, hogy egy ilyen dokumentumgyűjteményt már valamikor az 1820-as években ki kellett volna adni, mert ez megtakaríthatna volna azt a rengeteg hiábavaló fáradságot, amellyel a magyarországi ruszin értelmiség naiv módon hol a nagyorosz (moszkvofil irányzat), hol a kisorosz (ukrainofil irányzat) kultúrához próbált csatlakozni. E dokumentumok időben történő tanulmányozása meggyőzhetne volna őket arról, hogy a cirill ábécén és a keleti rítuson kívül a ruszinságot nem fűzi már semmi sem a Kárpátok túloldalán élő ukránshoz, a távoli Moszkvához pedig főleg nem. Ezek a dokumentumok Hodinka szerint az egyházi szláv és a helyi dialektus koronként különböző arányú vegyületén keletkeztek. A szövegek nyelvi jellegére vonatkozó ismereteinket Udvari István a közlésüket kísérő nyelvészeti kommentárban finomítja.

Az 1. rész (9–86. p.) három egymást követő munkácsi püspök – Blazsovszky Gábor (1738–1742), Olsavszky Manuel (1743–1767) és Bradács János (1767–1772) – cirill betűs iratainak mélyenszántó elemzését és mintaszerű publikálását tartalmazza. Ezek az iratok szerzőik magas presztízsű hivatalánál és tekintélyénél fogva nagy hatást gyakoroltak az alsóbb papság írásgyakorlatára. Udvari István az iratok nyelvezetét szerzőik életrajzi adataival összevetve arra a következtetésre jut, hogy a nyugat-kárpátaljai, lemkó nyelvi vonások megjelenése ezekben a dokumentumokban azzal magyarázható, hogy a vezető ruszin egyházi értelmiség ebben a korban többnyire a nyugatabbra fekvő ruszin lakosságú területekről (Sáros, Szepes, Zemplén vármegyék) származott.

A 2. rész (87–187. p.) ugyanebből a korból származó, de már nem a legfőbb papi méltóságok, hanem az alsóbb papság, továbbá világi személyek – hivatalnokok és magánszemélyek – iratait elemzi és mutatja be (*Dél-máramarosi szerződészek; A ruszinok bácskai megtelepedésének egy forrása; Bejegyzések az urbárium üres helyeibe; Balutyánszky Péter javainak összeírása; Különféle dokumentumok a XVIII. századból*). A Mellékletek (189–211) a korszak határain túlra nyúló, de a könyv két fő részében tárgyalt nyelvi jelenségekre mint hagyományra építő, tudománytörténeti érdekességű szövegeket közöl (*Elementa; Hodinka Antal bécsi leveleiből; Duchnovics Alekszandr a ruszin irodalmi nyelvi hagyományok folytatója*). A könyvet orosz, angol és magyar nyelvű rezümé (212–223), valamint az illusztrációk és szövegek mutatója (225. p.) zárja.

Udvari István egész munkássága során rendkívül nagy figyelmet szentelt az interetnikus folyamatoknak, a történeti Magyarországon egymással szoros nyelvi és kulturális kölcsönhatásban élt népek érintkezésének. Ennek nyelvi nyomait követve minden nyelvem-

⁵ Vö. többek között: Hodinka Antal emlékkönyv: Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére. Szerk. Udvari István. Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola UKrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 1993.

lékcsoportnál kitér egyrészt a hazai ruszin nyelvjárási vonások tükröződésére az iratokban, másrészt az igen gyakori magyar nyelvi hatásokra a szókincsben és a frazeológiában. Nyelvészeti kommentárjai a leglényegesebb vonásokat ragadják meg. Szövegkiadásai kutatók nemzedékeinek fognak még értékes és megbízható forrásanyagot nyújtani, s így idő előtt távozott kollégánk fentebb ismertetett munkája is a korszak nyelv- és művelődéstörténészeinek gyakran hivatkozott alapművévé válik.

(Udvari, Istvan: Sobranie istočnikov dlá izučeniá rusinskaj pis'mennosti II.

Episkopy Gavriil Blažovskij, Manuil Ol'savskij, Ioann Bradač i ih vremá. –

Udvari István: Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához II.

Blažovszky Gábor, Olsavszky Mihály Manuel, Bradács János püspökök és koruk. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2005. 228 p.

[= Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 17.]].

Kárpát-medencei régiók egykor és ma

Több mint nyolc évtizedes kényszeru elzárkózás után az ezredfordulótól reális célként fogalmazódhat meg, hogy a Kárpát-medence egymással szomszédos, igazgatásilag azonban más-más állam fennhatósága alá tartozó vidékei (régioi) közötti együttműködés újból intenzívebbé váljon. A jelenleg még többnyire falként emelkedő államhatárok pedig az Európai Unió belső határaihoz hasonlóan jelképessé módosuljanak. A megvalósulás útja azonban még rögzös. A keserű történelmi tapasztalatok és az egymás iránti kölcsönös bizalmatlanság miatt, nem utolsó sorban pedig a gazdaság és társadalom kényszeru átalakításából adódó szociális feszültségek következményeként (a néhány jó példa és az itt-ott kibontakozó kedvező tendencia ellenére) a Kárpát-medence népei és államai közötti új típusú kapcsolatépítés még csak a kezdeti akadályokat vette sikeresen. Ezért is fontos számunkra a környékbeli országok, illetve azok velünk határos térségeinek (régioinak) minél átfogóbb ismerete, közös történelmi múltunk feldolgozása, amihez hathatós segítséget nyújthat Gulyás László könyve, aki a Pécsi Tudományegyetem Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskolája hallgatójaként nemrégiben sikeresen megvédett PhD-dolgozatának bővített változatát adta közre az érdeklődők számára.

A szerző az általa megfogalmazott célkitűzést – miszerint „fel kívánja tární az állam-szerkezeti változások gazdasági és regionális vetületét, és ezen belül hangsúlyt kíván fektetni az Osztrák–Magyar Monarchia egykori régiói által az elmúlt nyolcvan évben bejárt fejlődési útra.” – következetesen véghez vitte. A mellékletekkel együtt több mint 200 oldalas kötet hét szerkezeti egységre tagolódik. A tanulmány első fejezete a Monarchia strukturális jellemzőit mutatja be, külön is kiemelve a történelmi Magyarország regionális fejlődésének sajátosságait és a gazdaság önfejlődéséből fakadó regionalitást. Megállapítva egyúttal azt is, hogy ezen időszakra körvonalazódni kezdtek a magterületek, és elkülöníthetők bizonyos régiókezdeményezések is. Azok azonban kiterjedésükben különböztek a későbbi országhatár-változások eredményeként létrejövő régióktól, köztük a szerző által bemutatottaktól is. E fejezetben kitekintést találunk még a dualista államot vagy annak egyes térségeit érintő időleges igazgatási reformokról vagy az etnikai indíttatású regionális elképzelésekről (Szerb Vajdaság, Temesi Bánság, Aurél Popovici tervezte, illetve a szlovák vonatkozású „Tiasmappa”) is.

A történelmi Magyarország felbomlásától napjainkig eltelt több mint nyolc évtizedet pedig a világpolitikai változásoknak megfelelően öt periódusra (az első világháború és azt lezáró béke, a két világháború közötti évtizedek, a második világháború évei, a szocializmus korszaka és rendszerváltást követő évek) osztotta fel. Egy-egy időszak elemzését a kontinens és a kelet-közép-európai térség stabilitását vagy éppen instabilitását meghatározó nagyhatalmi-politikai és diplomáciai összetevők felvázolásával vezeti be. Ezt követően a határváltozások eredményeként létrejövő új államkereteket (Csehszlovákia és Jugoszlávia, illetőleg azok különféle területi és elnevezésbeli módosulásai) elemzi, különös tekintettel a nemzetiségi viszonyok, az etnikai térszerkezet alakulására és a vizsgált régiók országon belül elfoglalt helyzetére, „hierarchiájára”.

A tanulmány egyik legfontosabb része, hol a szerző a régiók fejlődésének, leginkább azonban hanyatlásának okaival, mindenekelőtt a központosító, a különböző fejlettségű és etnikumú területeket összeolvasztani szándékozó államhatalom szerepével ismerteti meg az olvasót. Így egyebek mellett a két világháború közötti évtizedekről a következőket állapítja meg: „... a cseh polgárság – a prágai kormány hathatós támogatásával – saját poli-

tikai érdekeinek megfelelően mintegy belső gyarmatként kezelte Szlovákiát.” Ugyanakkor az is körvonalazódik a tanulmányból, hogy a szlovák nyelvű igazgatási és oktatási infrastruktúra kiépülése terén jelentős eredményeket érték el Szlovákiában a húszas–harcas években. Jóllehet mindez az egységes „csehszlovákizmus” jegyében történt, ami gyakorlatilag egyet jelentett a cseh hegemonizmus megvalósulásával, a korábban kilátásba helyezett szlovák autonómia törekvések és a magyar kisebbség visszaszorításával. A felvidéki (szlovákiai) magyar paraszti társadalmat ellentmondásosan érintette a „Republika” agrárpolitikája. A zömmel magyar nemzetiségű felvidéki nagybirtokosokat és a birtokokon élő magyar ajkú mezőgazdasági munkásokat egyértelműen sújtotta a földreform, mivel tulajdonuktól, illetve létalapjuktól fosztották meg őket. A birtokos magyar paraszti családok (természetesen a szlovákokkal együtt) azonban sokat profitáltak az új államszervezet (az akkori Európa egyik legfejlettebb ipari országa) által nyújtott lehetőségekből. Intenzív növényi kultúrák honosodtak meg, és találtak új piacot a cseh–morva területeken, megfelelő jövedelmet biztosítva a mátyusföldi és csallóközi gazdáknak, akik éppen e jövedelem segítségével építették újjá lakóépületeiket, fejlesztették gazdaságaik technikai színvonalát. Még ellentmondásosabban alakult a Vajdaság sorsa a két világháború közötti időszakban. Szerbia katonai ereje a háborút követően arra még elegendőnek bizonyult, hogy balkáni területi nyereségét megszilárdítsa. A teljesen eltérő gazdasági fejlettségű és kulturális hagyományokkal rendelkező térségek integrálására azonban már alig volt képes.

A második világháború időszakában a Németország vezetése alatt megélnékülő térségbeli hadigazdasági rendszer gazdaságfejlesztő hatásainak mind ez ideig kevésbé ismert szlovákiai eredményeiről is tájékozódhat az olvasó. A háborús események következményeként szétesett Jugoszlávia területén átmenetileg hatalmi-politikai vákuum keletkezett. Ennek a rövid időszaknak az egyik merész politikai elképzelését jelentette a német stratégiák által kidolgozott új állam, a Prinz Eugen Gau tervezete, amelyik a Baranyától egészen a krassó–szőrényi szénmedencéig húzódott volna, létfontosságú nyersanyagokat (vasérc, szén) és jelentős mennyiségű élelmiszert biztosítva Németországnak, egyúttal azonban a még a trianoni országterület integritását is megnyirbálva.

Az ötvenes évektől végbemenő Kárpát-medencei regionális folyamatokról is részletesebb elemzést ad közre Gulyás László. Így egyebek mellett számsorokkal bizonyítja Szlovákia fokozatos felzárkózását a cseh országrész mellé. (1979-re csaknem megvalósult – legalább is a legfontosabb mennyiségi mutatókat tekintve – a keleti országrész felzárkózása.) A hatvanas–hetvenes évek vajdasági változásainak összegzése során azonban megállapítja: „A jugoszláv állam diszkriminációs regionális politikája következtében gazdasági fejlettség tekintetében a Vajdaság egyre jobban lemaradt Szlovéniától.” Pedig ezen időszak a vajdaságiak számára (nemzetiségi különbség nélkül) az aranykort (világútlevél, nyugati munkavállalás, árubőség és relatív szabadság) jelentették, nemegyszer kiváltva a szomszédos államok polgárainak „irigységét” is.

Végül a kontinens második világháború utáni négy és fél évtizedes politikai-hatalmi egyensúlya felbomlásának következményeiről kapunk rövid összefoglalót. Ennek része Csehszlovákia békés szétválása és a délszláv állam súlyos emberi és anyagi áldozatokat követelő, polgárháborúba torkolló szétesése is. Az új viszonyok között a még mindig jelentős befolyással rendelkező centralizációs politikai elképzelések mellett a régiók feltámadása is nyomon követhető a Kárpát-medencében. Az eurorégiós együttműködés távlataival, köztük a már működő Duna–Körös–Maros–Tisza (DKMT) Eurorégió létrehozásának körülményeivel, eddigi eredményeinek felvázolásával és végül a konklúziók levonásával zárul a könyv.

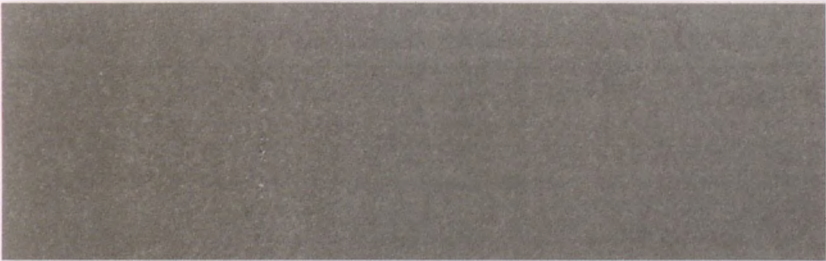
A tanulmány mondanivalóját több mint félszáz táblázat és közel harminc térképes ábra teszi szemléletessé, míg a hivatkozott irodalom száma megközelíti a háromszázat. A témához kapcsolódó magyar nyelvű szakirodalom csaknem teljes, és a szerző számos e kérdéskört érintő angol nyelvű szakkönyvet és memoárt is felhasznált végkövetkeztetései levonásához. A közölt ábrák egy részének megalkotásában is tevékenyen részt vett Gulyás László, aki korábban számos fiatal történész kollégájával együtt tagja volt annak a szegedi kutatócsoportnak, amelyik Pándi Lajos irányításával összeállította a szakmai körök elismerését kiváltó Kötzes-Európa 1763–1993 c. térképgyűjteményt.

Gulyás László a Kárpát-medence két régiójának a Felvidék (Szlovákia) és a Vajdaság (Bácska, Bánság) XX. századi fejlődési pályájáról készített közérthető stílusban gazdag forrásanyagra alapozott összefoglalót. Különösen a nemzetközi hatalmi erőviszonyok által kikényszerített területi változások, pontosabban e változások eredményeként létrejövő új államkereteknek a vizsgált régiók fejlődésére gyakorolt negatív hatásait tárta a közvélemény elé. Alapos érvekkel támasztva alá azt a szűkebb-tágabb körben elfogadott hipotézist és hangoztatott véleményt, hogy a politikusok íróasztalán megszületett, eltérő fejlettségű és etnikai összetételű, különböző kulturális hagyományokkal rendelkező területi egységeket (régiókat) a centralizált államhatalom sem képes hosszú távon eredményesen működtetni, a fejlődési különbségekből adódó gazdasági és politikai ellentéteket mérsékelni, kordában tartani, az egyes régiókban élők közötti összetartozás-tudatot elmélyíteni. Ugyanakkor a szerző felhívja figyelmet arra is, hogy a társadalomkutatók egy része által Kötzes-Európának nevezett térségünkben, az országhatárok által is gyakorta átszelt szomszédos régiók közötti új típusú együttműködést haladéktalanul meg kell teremteni, mivel a kontinens e része gazdasági felzárkózásának, az uniós fejlesztési források igénybevételének ez az egyik alapvető feltétele.

A könyv nemcsak a történettudomány és a kisebbségi kérdések iránt érdeklődők számára nyújt hasznos információkat, hanem azoknak a gazdasági szakembereknek is, akik tevékenyen kívánnak közreműködni a Kárpát-medence XXI. századi gazdasági folyamatainak alakításában.

Gulyás László: Két régió – a Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt., Budapest, 2005.

KISEBBSÉGKUTATÁS SZEMLE

A szecesszionizmus keresztmetszeti meghatározása fejlett demokráciákban

Jason Sorens: *The Cross-Sectional Determinants of Secessionism in Advanced Democracies Comparative*. – *Political Studies*, 38. vol. 3. no. 2005. April 304–326. p. DOI: 10.1177/0010414004272538.

Ez a cikk az államokon belüli térségi szintű szecesszionizmus „kockázati tényezőit” elemzi. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy mely régiókban valószínű, hogy támogatást nyernek, és sikeressé válnak a szecesszionista pártok. Új adatok felhasználásával visszafelé irányuló keresztmetszeti elemzéses módszerrel a szerző arra a következtetésre jut, hogy a szecesszió kialakulásához más típusú etnikai konfliktusok esetében jelen nem lévő, egyedi tényezők szükségesek. Az identitásváltozatok, mint pl. regionális nyelv, vagy valamikori függetlenség mellett a következő változatok adhatnak magyarázatot a szecesszionizmus erősségére: az irredenta potenciál hiánya, relatív jómód, földrajzi elhatároltság és többpártrendszer. Ezek a tényezők általában sokkal inkább az etnikai identitás kialakítását segítik elő, mint annak helyettesítését, bár vannak jelentős példák is a nem-etnikai alapú szecesszionizmusra.

A szecesszionizmus – az államon belül egy térség forrongása a területi függetlenség elnyerésének céljával – mindezedig kevés figyelmet kapott a tudósok részéről. A szecesszionizmust általában az etnikai konfliktusok, vagy nacionalizmus egyik formájaként kezelték. Az 1970-es években és a '80-as évek elején az „etnonacionalizmussal”, „kisebbségi nacionalizmussal”, „mikro-nacionalizmussal” és hasonló témákkal foglalkozó tanulmányok száma hirtelen megsokszorozódott, a skót és a quebec-i nacionalisták jelentős választási sikereit követően. Ennek az irodalomnak nagy részét az foglalkoztatta, hogy megmagyarázzák, miért bizonyultak elhibázottnak azok az elképzelések, amelyek az 1950-es, '60-as évek irodalmában jelentek meg, és amelyek szerint a perifériális nacionalizmus szükségszerűen megszűnik a modernizáció nyomása alatt. Mindazonáltal a Skót Nemzeti Párt (SNP), a Wales-i Párt (PC) és a Quebec-i Párt (PQ) a '70-es évek végén, '80-as évek elején elszenvedett választási kudarcai a revizionizmus újabb hullámát indították el, amely megkísérelte leírni, miként lehetne a szecesszionista vezetőket és mozgalmakat helyettesíteni, felváltani valami mással, vagy erejüket elszívni. Az 1980-as években az Afrikában és Ázsiában fellángoló fegyveres konfliktusok ismét a Harmadik Világ etnikai konfliktusait tanulmányozók figyelmének középpontjába emelték. A Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia széthullása újabb megmagyarázandó anyagot biztosított a '90-es évekre.

A jól megalapozott demokráciák szecesszionizmusának tanulmányozása mindazonáltal nem ott folytatódott, ahol a '70-es években abbamaradt, annak ellenére, hogy Skócia, Wales és Baszkföld, Katalónia, Korzika és Flandria egyaránt a szecesszionizmus fennmaradását és erősödését mutatta. Az 1995-ös népszavazás az elszakadásról Quebec-ben az Északi Liga felemelkedése és hanyatlása Olaszországban, vagy a ferőer-i függetlenségi törekvések, valamint a kisebb szecesszionista pártok megjelenése a legtöbb fejlett ipari demokráciában szintén ezt az erősödést támasztotta alá. Sőt mi több a szecesszionista és más etnikai mozgalmak egy csoportba sorolása hátráltatta a szecesszionista mozgalmakat támogató egyedi tényezők azonosításának folyamatát. Valójában a szecesszionizmus és az etnikai nacionalizmus ortogonális fogalmak.

Egyes szecesszionista pártok etnikai alapon működnek, de sokan nem; egyes etnikai vagy „etnoregionális” pártok szecesszionisták, de sokan nem. A függetlenségről alkotott hasonló elképzelésük miatt az etnikai szecesszionista mozgalmak több közösséget mutat-

nak a nem-etnikai szecesszionista mozgalmakkal, mint az etnikai non-szecesszionistákkal. A cikkben bizonyítást nyer, hogy amikor a szavazók egy szecesszionista párt mellett, vagy ellen szavaznak, akkor a függetlenség árát és előnyeit mérlegelik.

A cikk elméleteket alkot, amelyek minden jól megalapozott demokrácia régiójában megállják helyüket, majd regressziós analízissel teszteli őket. Ez a tanulmány az első széles keresztmetszetű kvantitatív vizsgálat, a szecesszionista pártok szavazókörére irányulóan. Ayres és Saideman két cikkben feltárták az irredentizmust és szecesszionizmust meghatározó tényezőket egy globális minta vizsgálatával. Munkájuk egyik kimagasló érdeme, hogy elkülönítik egymástól a szecesszionizmust és az etnikai politikák más változatait. Ez a cikk korlátozza a mintát a jól megalapozott demokráciák körére, ahol a szecesszionista pártok legálisak (Törökországgal és Indiával ellentétben), és ahol jelentős regionális különbségek léteznek (Izlanddal és Jamaica-val ellentétben) oly módon, hogy a szecesszionista párt szavazati arányából kiindulva állít fel egy változót. Természetesen az etnikai identitásnak vannak más aspektusai a nyelven kívül, de még ha ezeket figyelembe is vesszük, akkor sem képesek magyarázatot adni a szecesszionizmus támogatottságának variációira.

Ha a cikkben részletesen tárgyalt jelenlegi trendek bármit is jeleznek, az nem lehet más, mint az, hogy a szecesszionizmus továbbra is jelen lesz a nyugati demokráciákban. Ez a cikk egy új kutatást mutat be, amely feltárja a szecesszionizmus keresztmetszeti változóit. Így nemcsak a szecesszionizmus jobb megértését segíti elő, de megnyitja a kapukat egy szélesebb körű, összehasonlító vizsgálat felé, melynek fókuszában a regionális politikák, illetve a központi kormányzatok regionális követelésekre adott válasza állhatnak, olyanok, mint autonómia, pénzügyi vagy jogi engedmények stb.

Bosznyai Csaba

Intervenció és kultúra: a béketeremtés és fenntartás antropológiai megközelítése

*Robert A. Rubinstein: Intervention and Culture: An Anthropological Approach to Peace Operations.
– Security Dialogue, 36. vol. 4. no. 2005. 527–544. p. DOI: 10.1177/0967010605060454,*

A béketeremtési és fenntartási műveletekben a kultúra egyre növekvő jelentőségű szemponttá válik. A küldetésekben résztvevő szervezetek közötti, valamint a küldetések elemei, valamint a helyi lakosság közötti kulturális alapú nehézségek kiküszöbölésére, illetve azok csökkentésére tett erőfeszítések egyre szaporodnak. Ezek leginkább útmutatások formájában jelennek meg, amelyek információkat tartalmaznak arról, hogy mi várható és miként célszerű cselekedni más kulturális csoportokhoz tartozó egyénnel folytatott interakció során. Ez a cikk azt mutatja be, hogy az ilyen tanácsok miért nem elégségesek annak megértéséhez, hogy a különböző kultúrák milyen hatással vannak a békefenntartásra. Általános keretet ad a kulturális elemek és egy mélyebb szimbolikus szint összekapcsolásához, amelyből a békefenntartás a legitimitását meríti. Az ENSZ alapeszméjének – ez egy olyan szervezet, amely a nemzeti érdekek, és a szöges ellentétben álló geopolitikai erők környezetében a kollektív cselekvés által tromfolja – jelentősége egyre inkább növekszik. A békefenntartás ehhez az alapeszméhez kötődik számos magatartásbeli visszásság megfordítása céljából. Amikor ez az átfordítás nem része a békefenntartói küldetésnek, úgy a békefenntartás, mint eszköz is destabilizálódik.

Az 1980-as évek óta a többoldalú békefenntartás az antropológusok kitüntetett figyelmét vonta magára. A békefenntartás mindig is különböző kulturális háttérű embereket hozott össze, így a kulturális kölcsönhatásoknak kihívásokkal teli körülményeket biztosított. Ennek következtében a békefenntartás nagyon jó kutatási alkalmat biztosít a kultúra és a társadalmi élet kölcsönhatása által felvetett kérdések vizsgálatára. Példának okáért különböző hadseregek csapatainak egy helyre vezénylése már lehetőséget ad a csapatok tagjai közötti kulturális félreértésekre, valamint ezeknek a csapatoknak az elhelyezése számukra idegen kulturális környezetben is alkalmat ad erre. Ha a békefenntartás tevékenysége magában foglalja nem kormányzati szervek (NGO-k) és nemzetközi ügynökségek tevékenységét is, a kultúrák közötti konfliktusok lehetősége megszokszorozódik. A békefenntartás céljától vagy a műveletek nagyságrendjétől függetlenül minden ilyen tevékenység magában hordozza a félreértések vagy helytelen kommunikáció, valamint a konfliktus kialakulásának lehetőségét a küldetésben résztvevő egyének, szervezeti egységek, valamint a helyi közösségek között. Az ilyen műveletek olyan körülményeket teremtenek, melyek között bűnözési tevékenységek, vagy gyarmati jellegű kapcsolatok intézménye épülhet ki.

A cikkben az író azokat a módokat tárgyalja, melyekkel a beavatkozás szükségszerűen beágyazódik a szimbolikus jelentések mátrixába, majd a nemzetközi békefenntartó tevékenység megközelítését alkalmazza a kulturális pozíciók szerepének feltárására a sikeres békefenntartás feltételeinek megteremtésében. A kulturális tudatosság és a kulturális érzékenység egyre nagyobb szerepet kap a békefenntartó tevékenység során. Ez két területen ölt testet: először is a szervezeti-kulturális félreértések elkerülésére irányuló erőfeszítésekben, amelyek a békefenntartó küldetés elemeit övezik; másodsorban olyan tevékenységek megjelenésében, amelyek növelik a missziót körülvevő helyi kultúra megértését. Mindkét területen az erőfeszítések nagyrészt a kultúra felszíni rétegeit célozzák, amely nem elégséges annak megértésére, hogy a kultúrák miként befolyásolják a békefenntartást. Egy sokkal általánosabb szerkezetre van szükség annak megértéséhez, hogy a kulturális elemek miként illeszkednek egy mélyebb szimbolikus szerkezetbe, melyből a békefenntartás a legitimitását meríti. Ez a mélyebb szerkezet az ENSZ alap gondolatából fakad, amely a világszerte előforduló nemzeti és geopolitikai érdekeken és konfliktusokon való felülemelkedést célozza. A békefenntartói tevékenység szimbolikus tökéje ezer szálon kötődik ehhez az alap gondolathoz, nagyrészt inverziók és visszafordított folyamatok szálain keresztül.

Minden beavatkozás során rendkívüli jelentőséggel bírnak az elvárások, a hírnév és a nagyobb tömegek, közösségek felé közvetített kép. Ez különösen igaz a békefenntartás esetében, amelynek sikeressége nagymértékben függ a kulturális tényezőktől. Mégis viszonylag kevés figyelmet kapott az a mód, ahogy ezek befolyásolják a békefenntartás eredményességét.

Ez annál is inkább meglepő, mert a társadalmi élet más területein nem vagyunk ennyire vonakodóak hasonlóan bizonytalan- és kevésbé megfogható tényezők alapján ítéleteket hozni. Gazdasági folyamatok megbecslése esetén például a fogyasztói bizalomnak, amely a gazdasági tevékenység alapját képezi, hajlamosak vagyunk sokkal nagyobb hitelt nyújtani. Ez nem csak a gazdaság erejének empirikus teljesítményjelzője, de valós tettek formálódik mind a fogyasztói, mind befektetői oldalon.

Ehhez hasonlóan a békefenntartói önbizalom valós tevékenységek formáját ölti mind a helyi lakosság, mind a misszió résztvevői részéről. Ki kell fejlesztenünk olyan folyamatokat, melyek biztosítják azt, hogy a jövőbeni békefenntartás megtervezésekor és kivitelezése alkalmával a kultúrák megértésének dinamikus jelentést termelő rendszerével dolgozhassunk, és a kultúrák pozíciója hosszútávon is fenntartható maradjon. Fel kell ismerünk azt is a békefenntartás tervezésekor és kivitelezésekor, hogy elengedhetetlen a

missziót úgy megszervezni, hogy az támogassa azokat az elveket, amelyek a missziót a békefenntartás alap gondolatához kötik, és amelyből az legitimitását meríti. Olyan helyzetekben, ahol ez a kapcsolat nem megalapozható, a műveleteket semmiképpen nem nevezhetjük és tervezhetjük békefenntartásként.

A kihívás, amivel szembesülünk tehát az, hogy fel kell ismernünk: minden beavatkozás beágyazódik a kultúrába. A kultúra ezáltal rendkívül nagymértékben hozzájárul a békefenntartás hatékonyságához. Feltétlenül szükséges biztosítani, hogy a kulturális gyakorlatok és szimbólumok beépüljenek a békefenntartási műveletekbe, és hogy azok valós jelentése összhangban legyen az általános világtrend alap gondolatával, melynek jelképe maga az ENSZ.

Boszny Csaba

Bevezetés: A második generáció és a bevándorlók gyermekeinek követő vizsgálata

Alejandro Portes and Rubén G. Rumbaut: Introduction: The Second Generation and the Children of Immigrants Longitudinal Study. = Ethnic and Racial Studies, 28. vol. 6. no. November 2005. 983–999. p. (Special Issue, The Second Generation in Early Adulthood)

Ez a külön kiadás azokat az eredményeket mutatja be, amelyeket a bevándorlók gyermekeit követő vizsgálat (CILS) harmadik hulláma hozott. A tanulmány egy évtizedet felölelő időszakról szól, amely a második generációs fiatalok kamaszkorától korai felnőtt koráig terjed, és ezt kíséri végig egy nagy mintán. A kiadás tartalmazza a harmadik 2001–2003 között készített felmérés eredményeit, amikor a korcsoport tagjai elérték a 24 éves életkort. A bevezető a téma jelentőségét, a tanulmány módszertanát mutatja be, és összefoglalja a különkiadás tartalmát. A felsorakoztatott cikkek a második generációs adaptációs folyamatot vizsgálják korai felnőttkorban, és a folyamat alternatív elméleteit, valamint annak befolyásoló tényezőit tanulmányozzák.

A CILS előzetes eredményei már több cikkben napvilágot láttak. Minden előzetes publikáció az első 1992-ben végzett CILS felmérés, valamint az azt követő 1995–96-ban végzett követő mérés eredményein alapult.

Ez a cikk a harmadik, 2001–2003-ban végzett felmérés eredményeit tartalmazza, amikor a minta tagjai már elérték az átlag 24 éves életkort. Az itt bemutatott eredmények a fiatal felnőtt élet kemény valóságát mutatják be, a bemutatott adatoknak nincsen már semmilyen korai vagy előzetes jellege, és ez a kemény valóság a képzésben elért, vagy szakmai sikerektől a munkanélküliségen, korai terhességen keresztül a bebörtönzésig terjed. Ezeket az adatokat felhasználhatjuk a második generáció beilleszkedési folyamataira vonatkozó elméletek tesztelésére, beleértve az olyan várakozásokat, mint lineáris vagy szakaszos asszimilációs folyamatok, és kulturális elemek harmonikus vagy diszharmonikus szelektív átvétele. Ezeknek az elméleteknek egy része magából a tanulmányból származott, míg másokhoz a bevándorlással és a bevándorlókkal foglalkozó általános irodalom szolgáltatja az alapot. Ez a cikk ennek és az ezt követő tanulmányoknak egy általános elméleti szerkezetét állítja fel és empirikus tesztek alá veti az erre a fiatal népcsoportra vonatkozó alternatív előrejelzéseket.

Az közsímet tény, hogy a bevándorlók a leggyorsabban növekvő összetevői az amerikai lakosságnak, és hogy jelenlétük több nagy amerikai város társadalmi összetételét, kultúráját és politikáját számottevő mértékben megváltoztatta. Jelenleg jóval több, mint

30 millió külföldi születésű személy él az Egyesült Államokban; 11,2 millió felnőtt bevándorló érkezett gyermekeivel együtt csak a legutolsó két népszámlálás (1990–2000) közötti időszakban, ez a népességszám növekedéséből 70%-ot tett ki. A legfrissebb becslések szerint az ország idegen eredetű lakossága (első és második generáció) meghaladja a 60 milliós lélekszámot, vagyis a teljes lakosság 24%-át (U.S. Bureau of the Census, 2003.). És ami ennél is fontosabb, a beáramlás mértéke nem mutat csökkenő tendenciát. A fejlett gazdaság hatalmas munkaerőigénye és a folyamatosan erősödő társadalmi hálózatok miatt, a bevándorlók, és származási országaikban élő honfitársaik között a folyamat valószínűleg tovább folytatódik, és földrajzilag kiterjed majd az ország egészére.

Jelen helyzetben időszerű és megfelelő végiggondolni, hogy milyen hosszú távú hatásai lesznek ennek a bevándorlási folyamatnak az amerikai társadalom szerkezetére és kultúrájára. Egyes szakértők oly módon közelítik meg a kérdést, hogy a jelen helyzetet a XX. század elején fennálló helyzethez hasonlítják. A jelenhez hasonlóan a nemzetet akkor is elárasztotta egy emberáradat, amely a csitulásnak igen kevés jelet mutatva. Ennek a korábbi mozgalmnak a csúcspontján a bevándorlók a teljes lakosság 15%-át tették ki, és ehhez az értékhez a jelenkori beáramlás egyre inkább közelít. Akkoriban, és most is, a bevándorlók azok felé a területek felé haladnak, ahol az igény a munkaerejükre koncentrálódik. A XX. század elején ez az igény az északkeleti ipari városokban jelent meg legnagyobb mértékben, amelyeknek a demográfiai összetétele és intézményi rendszere teljesen átalakult az európai bevándorlók özönének köszönhetően. Akkor is, és most is, hosszú távon nem az első generáció megjelenése, vagy nyelve és kultúrája határozta meg a bevándorlók áradatának következményét a nemzetre, hanem a gyermekeik letelepedési folyamata. Az első generációs bevándorlók mindig is mobilak voltak (egyik nap itt, a másik nap ott jelentek meg).

Ezzel ellentétben, az USA-ban született és felnevelt utódaik már USA állampolgárok voltak és túlnyomórészt itt is maradtak, beilleszkedési folyamatuk hosszú távon meghatározta a korábbi bevándorlók által létrehozott etnikai közösségek jellegét. Ennek a letelepedési folyamatnak jól ismert története bemutatta, hogy az általunk is ismert asszimilációs folyamat miként alakul ki. Az európai bevándorlók gyermekei angolul tanultak, fokozatosan elfelejtették szüleik nyelvét és kultúráját, valamint az iskoláztatáson illetve vállalkozásokon keresztül teremtették meg maguknak a gazdasági jólétet.

Haller és Landolt a nemzeteken átívelő kötélekek szerepét vizsgálták a bevándorlók gyermekei körében magatartási és attitűd jelzők alapján, melyek a szülők származási országa iránti elkötelezettséget és érdeklődést mutatták be.

A szerzők remélik, hogy az általuk összegyűjtött kutatási eredmények további összehasonlító tanulmányok létrejöttét segítik elő más országok bevándorlási és letelepedési folyamataiban, valamint folytatódik az új második generáció életútjának végigkötvetése az Egyesült Államokban teljes felnőttkori életük során.

Bosznay Csaba

Horvátország – 2005: hét hónap aggodalmas várakozás az EU-csatlakozási tárgyalásokra

Richter, Solveig: Kroatien: Zitterpartie nach Europa zwischen EU-Konditionalität und politischen Manövern. – Südosteuropa Mitteilungen. 53. Jg. 2005. 6. H. 6–15. p.

tárgyalások már egyszer 2005. március 16-ára kitűzött megkezdését. A kezdést bizonytalan időre elhalasztották. A hivatkozásban elsősorban Ante Gotovina súlyos szerbellenes háborús bűnökkel vádolt, régóta Hágába várt tábornok kézrekerítésének késlekedése, illetve a horvátországi szervek kétségbe vont szavahihetősége szerepelt. Az EU színéváltozása súlyosan megrázta a horvát közvéleményt, alaposan megrengette a csekély kormánytöbbség tekintélyét. De az EU sem jókedvében hozta meg az esetleg súlyos következményekkel is terhes döntést. Úgy látszott: prioritást élvez a háborús bűnök kivizsgálásának ügye, s az EU ezzel kapcsolatban most példát statuál. Mindenesetre egyeztető bizottság alakult a helyzet kezelésére, egyik feladatuként a fővádlói (Carla del Ponte) hajthatatlanság szigorának tesztelésével.

Az EU döntése falhoz állította Sanader miniszterelnököt, aki egész politikáját a csatlakozási programra tette fel, és egyebekben mind nehezebben állta az ellenzék kritikáját. A közvéleményben megfogalmazódó felháborodás és csalódottság folytatásában pedig éles polarizálódás ment végbe a horvát társadalmon belül: ugrásszerűen megnőtt az EU-csatlakozást ellenzők tábora (szeptemberi mérés szerint: 56%-ra). A radikális nacionalisták mellé most felsorakozott a baloldali és liberális irányultságú csoportok egy része is. Ezek elsősorban a csatlakozási kérdés és a Gotovina-ügy egyszerű összekapcsolását utasították vissza. Az esemény mindenesetre lényegében az europaizálással eleve szembenálló nacionalisták malmára hajtotta a vizet. Törvényen kívüli hálózatuk hirtelen fel is bátorodott: 1996 óta először új, etnikailag motivált erőszakhullám söpört át az országon. A májusban rendezett önkormányzati választások is jobboldali földcsuszamláshoz vezettek, különösen az egykori harci övezetekben, ami azonnal érezette hatását a szerb visszatelepítési politika helyi kezelésében. A szerbek rovására elkövetett incidensek egy része is a választási „harc” számlájára volt írható. A kialakult helyzetben Mesić elnök is időszzerűnek látta, hogy felhívja az EU-t a horvát csatlakozási kondicionalitás értékelésének újragondolására.

Amilyen váratlan és jószerivel érthetetlen volt az EU részéről a horvát csatlakozási tárgyalások leállítása, annyira meglepő módon és újszerű motiváció nélkül tűzte ki mégis október 3-ára a tárgyalások megkezdését. Belátta, hogy egysikúán ítélte meg a helyzetet? Hogy rosszul számította ki a leállításra vonatkozó döntés hatását? A maga júniusi alkotmányozási krízise játszott közre abban, hogy változtatott álláspontján? Annyi bizonyos, hogy a második döntés is azonnal érezte pozitív hatását, mind a horvát kormány és a kormányfő belpolitikai és lakossági megítélését, mind pedig az EU-csatlakozás társadalmi támogatottságát illetően. EU-részről a körülmények minden szerencsés összejárására mellett is (osztrák intervenció Horvátország érdekében, a török tárgyalások megkezdéséhez kapcsolódva, stb.) elsősorban az álláspontok kiszámíthatatlansága csapódik le. De a legnagyobb rejtély: hogy tudták rávenni a hágai főügyésznőt a Gotovina személyére kihelyezett vétó elejtésére? Az eköriüli nyilatkozatok több mint ellentmondások, lényegében átláthatatlanok.

(P.S.: A horvát csatlakozási tárgyalások megkezdésének újrakitűzését követően nem egészen két hónappal – itt ismertetett forrásunk szempontjából „lapzártá” után – fogták el Spanyolországban az addig állítólag Dél-Amerikában, azaz tényleg nem Horvátországban bujkált Gotovínát. Lehetett-e erre nézve már előzetes várakozással az ügyésznek október elején, amikor oly hirtelen megenyhült Horvátország, illetve a horvát vezetés iránt?)

Határok és identitások: Románia és Moldávia a kibővült Európában

Tomescu-Hatto, Odette-Hatto, Ronald: Frontières et identités La Roumanie et la Moldavie dans l'Europe élargie – Études Internationales, 36. vol, 3. no., 2005. 317–338. p.

(A szerzők docensek a párizsi Politikatudományi Intézetben.)

A tanulmányban a hasonló múltú Moldávia és Románia Európához való csatlakozásának várható hatását igyekeztek elemezni. A 2007-ben az Európai Unióhoz csatlakozó Bulgáriához képest a két románnyelvű állam, Románia és Moldávia különleges kulturális vonással rendelkezik. Mégis Romániának a moldován határon hozott intézkedései potenciálisan negatív hatásúak. Az EU által hozott megszorító intézkedéseknek nem szabad Moldávia távoltartására irányulniuk, hiszen ez esetben a moldován identitás Európa-ellenesége erősödik meg. Még ha Voronin elnök elhagyni látszik is az oroszbarát retorikát az európai párbeszéd kedvéért, Moszkva destabilizáló mesterkedését nem lehet kizárni. Moldávia számára éppen hogy vonzóvá kell tenni az Európai Közösségeket, és demokratikus tendenciáit elsődlegesen fontos támogatni.

Noha úgy tűnik, az EU eltöklelte jószomszédi politikájával a Moldáviához közeledést, a román–moldován határon 2001 óta életbe léptetett intézkedések mégis inkább az elutasítás üzenetét hordozzák. Az EU biztonsági politikája egészen 2005-ig területi elveken alapult, és mintegy a külső „fenyegetés” ellen irányult. Inkább a kirekesztő és realista elv jellemezte, semmint a funkcionalizmus és együttműködés. Ez annál is inkább zavarbaejtő, mert az 1945 utáni Európában alkalmazták ezt a biztonsági elvet. A 'biztonsági körzet' kifejezés is sokatmondó. Hogy' is tudhatná befolyásolni szomszédait Európa, ha távolságot tart velük. A 2003 óta alkalmazott integratív irányú hangnemváltás még nem tűnik elég meggyőzőnek a moldovánok számára ahhoz, hogy demokratikus elveken alapuló intézményrendszert alakítsanak ki. Márpedig egy antidemokratikus elveken működő ország elvileg bűnöző irányba is sodródhat. Az EU ezért gondolta, hogy véget vet az „európai szomszédság politikájának”. A hatás azonban a várakozásokkal ellentétes hatást is kiválthat.

Az építő jellegű megközelítés hangsúlyozza, hogy egy közösség identitása az őt körülvevő közösségekkel folytatott kölcsönös cselekedetek során fejlődik ki. Márpedig 2001 óta az EU nyomást gyakorolt Romániára, hogy erősítse meg Moldáviával közös határát. A két ország közötti forgalom ezzel nehezebbé vált, és a moldovánokat mintegy az európai határ túloldalára tessékelt. Buzan és Waever elmélete szerint a két ország két különböző regionális biztonsági komplexhez tartozik: Románia a balkáni alkomplexumhoz tartozik, míg Moldávia a posztszovjet komplexumba tagolódott be. Abban az esetben, ha az EU túlságosan késedelmesen korrigálná szomszédsági politikáját, ténylegesen veszélyeztetni azt, hogy a moldovánokban konfliktusérzet alakul ki a nyugat-európaiakkal szemben. Ami semmi jóval nem kecsesget, hiszen éppen a bűnügyek kategóriájába tartozó határproblémák válnának folytonossá ahelyett, hogy kölcsönös erővel megoldanák őket. Ez azért is valószínű, mert a 2005. május 10-i Oroszország–EU-csúcs, mely egy „nagy Európa építése” érdekében jött létre, nem fogadott el semmi konkrét politikát. Az egyik góc a közös biztonsági térséget érinti, mely magába foglalja a már krónikussá lett, volt szovjet-unióbéli (Dnyeszteren-túli) problémák többoldalú kezelését. Moszkva jóindulata sem volt elegendő ahhoz, hogy a csúcs közös biztonsági intézkedéseket elfogadjon.

Az EU tehát fontos dilemmával áll szemben: meg kell nyugtatnia a legrégebbi tagállamok közvéleményét az új, keleti szomszédságból esetlegesen érkező veszéllyel szem-

ben anélkül, hogy utóbbiakat egy mindinkább ernyőszerű biztonsági körzet alá helyezné. Ez a kérdés aktuálisan az EU-beli felvétele előtt álló Romániát is érinti, ellentétben Moldáviával. A két ország közötti helyzet súlyosabb ma, mint 2003-ig volt. Csak remélhető, hogy az EU kielégítő megoldást talál minden ország számára. Ettől függ Moldávia és Románia között a harmonikus kapcsolat, de a régió és egész Európa stabilitása is.

Kakasy Judit

Koszovó: egy terület – két nép

Dérens, J.-A.: Kosovo: une terre pour deux peuples. – Politique Internationale, 2005. 108. no. 305–328 p.

Hat évvel a NATO által végrehajtott légbombázások után, melyeket az akkori Jugoszláv Köztársaság ellen hajtottak végre, Koszovó még mindig az ENSZ provizórikus intézkedési területe. Mint ismeretes, a bombázást Szlobodan Milosević rendszerének a koszovói albán többség ellen elkövetett kegyetlenségei válaszául intézték. A térség lakosainak 81%-a albán, 10%-a szerb, a többi pedig a kisebbségek – romák, törökök, bosnyákok, montenegróiak (crnagorácok – W. G.), horvátok – közül kerül ki. A jelenlegi adatok szerint a 2 millió koszovóiból már 95% albán.

Az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1244 számú határozata (1999. június) meghatározta a protektorátus működése alapvető feltételeit. Az albánok természetesen függetlenséget követelnek, ami Szerbia számára a priori elfogadhatatlan. A hivatalos dokumentumok szerint Koszovó soknemzetiségű terület, melyet a KFOR katonái ellenőriznek. Két lényeges feladatot irányoz elő a határozat: harcot a szervezett bűnözés ellen, továbbá a jogállam megteremtését illetve biztosítását. Mint említettük, az albán többség kizárólag a függetlenséget fogadja el, ami viszont szerb részről elfogadhatatlan. Az eltelt hat év alatt többféle megoldási kísérlet is szóba került, de – mint közismert – csak az időt vesztegették a javaslattevők. Az európai államok egy része is elfogadná a függetlenségre vonatkozó javaslatot, vagy legalább egy olyan megoldást, miszerint „kevesebb, mint függetlenség, de több, mint autonómia” jöhetne létre, de ez rendszeresen meghiúsul, többek között az állandó erőszakos cselekmények miatt is.

A térségben élő szerb enklávé – melyen belül korábban Koszovóban mintegy 40 ezren éltek, ma számuk alig tesz ki 1%-ot –, tehát a szerb enklávé megnyitására törekszik a KFOR. Koszovótól északra a szerbek nagyjából homogén egységet képeznek, délre viszont több kisebb enklávét alkotnak. 2005-ben összességében 120 ezer szerb élt Koszovó térségében, ebből 40 ezer északon, 80 ezer délen, szétszórtan. A szerb enklávékban a dinár a fizetőeszköz és nem az euró. Egyes területeken (pl. Lipljan) az albán szélsőségesek etnikai tisztogatásokat végeznek, dúl az erőszak, másutt viszonylag nyugodtabb a helyzet. A szerb-albán összetűzések és ezekkel kapcsolatban a szerb hatóságok fellépései nem mutatnak teljesen egységes képet. Nagyon fontos szerepet játszik a térség politikai életében a szerb ortodox egyház, amely önmagát a „nép vezetőjének” deklarálja, egyúttal vádolja a nyugati országokat, mert azok nem fogadják el a koszovói ortodox egyházi intézmények működése jogosságát.

Lényeges politikai faktor a kisebbségek helyzete is: a roma, török, bosnyák, horvát stb. minoritások együttvéve alig teszik ki a térség lakosságának 10%-át. A politikai helyzet rendezése szempontjából véleményük megoszlik. Az albán népesség rendkívül türelmetlen és erőszakos: a gyakori villongások nem segítik elő a nyugodt rendezést, annál is in-

kább, mert nem hajlanak a kompromisszumra, inkább a faji erőszak, a rasszizmus a jellemző rájuk.

Az elmondottak alapján nagyon fontos lenne a jogállamiság biztosítása a szervezett bűnözés ellen, ugyanis Koszovó a kábítószer-kereskedelem egyik fő európai útvonala. Ebben a tevékenységben az albán maffiák együttműködnek a szerbekkel – bármilyen hihetetlennek tűnik is. Az albán maffia családi alapokon szerveződik, klánokat alkot. Ezt a nehéz körülmények magyarázzák, ugyanis családi vonalon biztosabb a maffiatagok összetartása.

A vázolt helyzet nem idéz elő optimizmust egyik részről sem. Felmerül a kérdés: mi lesz a Koszovótól északra levő térség sorsa (ahol a szerbek homogén egységben élnek). A reintegráció irreálisnak látszik, ez a terület ugyanis nemzetközi stratégiai pontnak számít. Ha ugyanis itt bármi történik, az az albán radikalizmus újabb explózióját idézheti elő. Az úgynevezett „Nagy Albánia” koncepció sem segíti elő a békés megoldást. A kérdésbe Macedónia is beleszólhat, ahol szintén nagyszámú albán kisebbség él. A kérdés meglehetősen bonyolult, a megoldási kísérletek pedig nem megfelelőek, a helyzet tehát tartósan megoldhatatlan. A felek szemmel láthatóan nem kívánnak felszállni a „függetlenség vonatára”, a forgatókönyv megvalósítása nehézségekbe ütközik. A függetlenségi törekvés inkább a diktátum irányába mutat. Lehetségesek esetleg más megoldások? A korábbi korokban, például a középkorban a szerb megoldás az ortodox egyház és kolostorok színterein valósult meg. Az albánok a még korábbi illír történeti mintát emlegetik, mely szerint a szerbek (tehát a déli szlávok) később telepedtek meg a Balkánon (ezt a tényt a mai szlavisztika is igazolja – W. G.). A történelem mindenesetre azt mutatja, hogy a térség népei nehéz örökséget vettek át elődeiktől.

Wernke Géza

Németek az anyaországban és Kazahsztánban: az eurázsiai németek a diaszpóra alkonyában

*Andrew J. Brown: The Germans of Germany and the Germans of Kazakhstan:
A Eurasian Volk in the Twilight of Diaspora. – Europe-Asia Studies, 57. vol. 4. no. June 2005. 625–634. p.*

A Szovjetunió összeomlását megelőzően kb. 1 millió német élt Kazahsztánban, akik közül soknak az őse kétszáz évvel ezelőtt hagyta el Közép-Európát. Ma mindössze hármaszáz lehet fel. Többségük Németország etnikai alapú állampolgárság-politikájának utolsó pillanatait kihasználva visszatért egy számára idegen országba. Közösségek, amelyek Közép-Ázsia és Szibéria-szerte szóródtak szét, először a vándorlási hullám, majd a Sztálin-korszak deportálásai miatt, most újból egyesülnek az újraegyesítés terhei alatt nyögő, modern Németországban a marginalizálódó „kleine Kasachstans és neue Moskau” csoportosulások mentén.

1980-tól kezdve a tudósok egyre inkább vonakodnak a migrációt olyan folyamatként kezelni, melynek végpontja a célállomásnál az asszimiláció. A tömeges vándorlás és a nemzeteken és államokon átívelő hálózatok sokféle és összetett következményei egyre inkább nyilvánvaló jelenségekké váltak a tudósok számára is. Ennek következtében bármilyen adott migráció megértése számos tényező figyelembevételét követeli meg, amelyben nemcsak a nagyságrend, az összetétel, a távolság illetve a migráció két pólusának taszító illetve vonzó ereje szerepel, hanem mindkét pólus ki- és bevándorlási politi-

káját, a bevándorlók gazdasági és társadalmi helyzetét, integrációjuk mértékét és jellegét, a migránsok és az őket körülvevő közeg megértését kulturális és ideológiai helyzetük iránt, a két vagy több helytel őket összekötő társadalmi kötődéseiket is vizsgálat alá kell vonni. Mindazonáltal a szerző semmiképpen nem kezeli ezt a migrációs folyamatot egy egyszerű indulási-érkezési képlet alapján, hanem tüzetesebben szemügyre veszi a kivándorlók kapcsolatát azokkal a közösségekkel, amelyeket Közép-Ázsiában hagytak hátra. Kazahsztán gazdasági stabilizációjában ezek az emigránsok útvonaluk két végpontján marginalizálódva lehet, hogy motiváltabbakká válnak kihasználni határhelyzetüket. Kazahsztán földrajzilag viszonylag izolált helyzetéből adódóan ennek jelentős hatása lehet olyan szempontból, hogy az országba és az országból miként áramlanak az áruk, a tőke, a kultúra és maguk az emberek. A volt Szovjetunió területén meglévő elszórt közösségek revitalizációja és a törekvő Németország gazdasági és politikai súlya fontos tényezővé emelheti a németeket Közép-Ázsiában.

A cikk egy Alma-Atában, Kazahsztán legnagyobb városában és volt fővárosában készült etnográfiai tanulmányon alapszik. 1994 és 1996 között tanulmányozta a szerző a többetnikumú térség mindennapi életét és stratégiáit, egy olyan időszakban, amikor a németek tömeges kivándorlása volt jellemző. 2003-ban visszatért több hétre azzal a céllal, hogy újra felkeresse a vizsgált területeket és embereket, és láthassa, mit hagytak maguk mögött.

Az egyik legdrámaibb történetet az utolsó kazahsztáni népszámlálás mutatta, amely szerint 1989-ben még 946 855 német nemzetiségű lakost jegyeztek fel, míg 1999-ben mindössze 353 411-et. A németek voltak 1989-ben a legnagyobb nemzetiségi csoport a kazahok és az oroszok után, és a népesség 5,8%-át tették ki, de Kazahsztán csökkenő lakosságában 1999-re már 2,4%-ra esett vissza ez az érték. Kazahsztán továbbra is évente 30-40 ezer német nemzetiségű állampolgárát veszíti el, bár a kiáramlás üteme lassul és az 1990-es évek során a visszaáramlás, tehát a kivándorlók visszatérése 5%-ról évi néhány száz visszatérőre csökkent.

Ilyen statisztikák fényében úgy tűnik, hogy a németek jelenléte Kazahsztánban már történelem. A cikk felvetése mindazonáltal az, hogy lehet abban bízni, hogy a kivándorlás már túl van a csúcson, és a németek jelenléte Kazahsztánban nyomot hagy, és befolyásolja, hogy Kazahsztán miként fejlődik független országgá. Először is a német jelenlét gyökerei Kazahsztánban és Szibériában mélyek és összetettek. Századokon keresztül a németek mindig is jelentős szerepet töltek be az Orosz Birodalom nyugati részének városi elitjében. Jelentős kisebbséget alkottak olyan városokban, mint Szentpétervár, Kijev és Moszkva. A német katonai vezetők központi szerepet játszottak a birodalom terjeszkedésében. A cári uralom fontos funkcionáriusaként a német katonai vezetők, üzletemberek, tudósok és oktatók mind-mind megtalálták útjukat Közép-Ázsia irányában. A sztyepp konszolidációja a cári uralom alatt magával hozta farmerek, kereskedők, kézművesek beáramlását a birodalom népesebb mezőgazdasági területei felől.

A szerző kulturális antropológus, ezáltal érzékeny arra, hogy a tényleges emberi kapcsolatok miként építenek fel kötelékeket olyan helyek között, mint Kazahsztán és a világ többi része. A cikk alap gondolata azon az antropológiai meglátáson nyugszik, hogy az emberek közti kapcsolatok tartósak, még nagyobb távolságok vagy hosszú idő elteltével is. Ha a németek kétharmada elvándorolt, az azt jelenti, hogy a népcsoport egyharmada ottmaradt és fel kell deríteni, hogy a kettő között milyen kapcsolat maradt fent.

Bár a cikk nagy része a vonzó és taszító erők vizsgálatát helyezi előtérbe, a szerző legalább annyira fontosnak tartja azt a kérdést, hogy az emberek maguk miként függetlenednek (lelkileg, stratégiailag, szellemileg, társadalmilag stb.) egy helytől és kötődnek egy

másikhoz, vagy miként foglalnak el köztes helyzetet több hely és közösség között. Bár valószínűleg a sztyeppén elhelyezkedő takaros német falvak emléke – amelyekben németül beszéltek a boltokban, a templomokban, a városházán, és ahol az ünnepek egészen más napokra estek, mint az őket körülvevő ortodox és iszlám tengerben – már a távolba vész.

De ami a legfontosabb, hogy mit hoztak itt létre Kazahsztánban, Oroszországban és Németországban. A volt Szovjetunióban emberek százezrei érzik úgy, hogy sem nem oroszok, sem nem kazahok; hanem németek. Ezzel szemben Németországban több százezeren vannak, akik magukkal hozták közép-európai örökségüket „ruslandsdeutsche-ként”, akik otthonukban és szomszédaikkal oroszul beszélnek, és akiknek az asszimilációja a szociológusok és a kormány funkcionáriusai szerint nem halad a tervnek megfelelően. Hogy milyen formát fog ez a folyamat ölteni, ahhoz további kutatások szükségesek, mivel a közép-eurázsiai németiség megszűnése a hatalmas nyomás ellenére is egy nyitott történet, amelyből bármi kialakulhat.

Bosznay Csaba

Bush elnök, Scsaranszkij és az orosz megosztottság hagyománya

Dmitry Shlapentokh: President Bush, Shcharansky and the Tradition of Russian Dissent.

= Contemporary Review, 2005. 1675. no. 71–80. p.

George W. Bush elnök beiktatási beszédében az amerikai külpolitika számára egy vadonatúj küldetést vázolt fel és kijelentette, hogy az USA célja a szabadság elősegítése az egész világon. Újdonsült külügyminiszterét, Condoleezza Rice-t Európába küldte, hogy támogatást szerezzen az általa felvázolt jövőképhez. William Safire, a New York Times újságírója szerint Bush Scsaranszkij könyvéből, A demokrácia esete: a szabadság ereje a zsarnokság és a terror feletti győzelem (The Case for Democracy: The Power of Freedom to Overcome Tyranny and Terror), merített inspirációt. Scsaranszkij a volt Szovjetunióból disszidált miután kiszabadult a börtönből, majd Izraelbe ment, ahol tagja lett az izraeli kormánynak.

Scsaranszkij iránti elkötelezettségéből kifolyólag Bush valószínűleg lemásolta Ronald Reagan inspirációs szerepmodelljét, aki a szovjet disszidensek körében igen elismert személyiség volt, különösen az olyan nagyjelentőségű egyéniségek szemében mint Alexander Solzsenyicin, aki a nyugatot a kommunista rezsimmel szembeni éberségre intette, és aki szerint a kommunista zsarnokság lerombolása nemcsak geopolitikai okokból kívánatos, de a nyugatnak erkölcsi kötelessége is. Bush használatképpen fordult Scsaranszkij felé, természetesen azért átalakítva és optimistább módon modellezve az ő gondolatait. Míg Solzsenyicin elismerésének kihívásához elég volt a zsarnokokkal szembeni éberség lankadásának veszélye, Scsaranszkij hitvallása ezzel ellentétes üzenetet hordoz, példája, személyes győzelme és ügyének győzelme azt példázza, hogy minden nehézség ellenére végül a szabadság győzedelmeskedett.

Scsaranszkij könyvének és életének üzenete azonban nem Bush, mint inkább ellenségei számára szolgáltathat reményt, mivel nem annyira a szabadságért harcolók győzelmét példázza, mint inkább azokét, akik egy kvázi szocialista környezetben nacionalizmusukból merítenek inspirációt, és ez a fajta nacionalizmus aligha része Bush terveinek. Scsaranszkij üzenetének megértéséhez a Szovjetunió disszidens közösségének életében 30 évet kell visszamennünk az időben, a Szovjetunió fennállásának utolsó évtizedébe. A

breznyevi korszak disszidenseit a rezsim gyűlölete egyesítette, de meglehetősen eltérő nézeteik voltak Oroszország jövőjét illetően. Egyesek Oroszország jövőjét egy nyugathoz hasonló társadalom kialakításában látták, mások, mint pl. Szolzsenyicin, a leghíresebb mérsékelt disszidens, a szellemi felszabadítást helyezte előtérbe. Mindannyian minden gonosz forrásának tekintették a rezsim elnyomását és nagy többségük egyetértett abban, hogy Oroszország jobb ország lenne az elnyomás nélkül.

Ezek az orosz értelmiségiek éles ellentétben álltak azokkal a disszidensekkel, akik az Oroszországban meglévő számos kisebbséget képviselték. Ők is ellenérzésekkel viseltettek a rezsim iránt, de elégedetlenségük nem annyira a politikai rendszerből, vagy a politikai és intellektuális szabadság hiányából táplálkozott, hanem sokkal inkább a Szovjetunióval, mint országgal szemben foglaltak állást. Számukra ez mindössze az Orosz Birodalom új megnevezése volt, amely elődeiket már századok óta elnyomta politikai rendszertől függetlenül, és amely el fogja őket nyomni a jövőben is. Az ő véleményük szerint, a szabadság önmagában nem egy cél, hanem egy eszköz, amellyel nemzeteik számára kivíthatják a függetlenséget.

Ez a típusú nacionalizmus a Szovjetunió gyakorlatilag minden etnikai enklávéjában fellelhető, de különösen jellemző a Balti Köztársaságokra és Ukrajna nyugati részére, ahol az aktuális politikai irányzatoktól függetlenül az oroszok gyűlölete gyakorlatilag állandó volt. Ezek teljes mértékben egybevágtak a Szovjet Birodalom kelet-európai disszidenseinek véleményével. A lengyelek és a magyarok történelmében az oroszok gyűlölete több évszázados hagyományra tekint vissza. Ezek a disszidensek olyan népekből származnak, akiknek előzőleg önálló államaik voltak és meg akarták szüntetni a szovjetek uralmát hazájuk területén.

Más disszidensek, akiknek nem volt saját területük a Szovjet/Orosz Birodalmon belül, üdvözölték, hogy a szovjet hatóságok megnyitották a határokat, és lehetővé tették népeik számára a vándorlást. Ez történt például Scsaranszkij esetében is, aki a szovjet zsidók közt meghatározó alak volt és emigrálni akart. A szovjet hatóságokat nem tette különösebben boldoggá kampánya, így Scsaranszkijt hosszú időre bebörtönözték, mielőtt lehetősége nyílt volna Izraelbe emigrálni.

Bush nemcsak azért vonzódott a szovjet disszidensek szabadságvágyához, mert azt látta benne, hogy a szabadság győzedelmeskedik, hanem azért is, mert példájukból azt a következtetést vonta le, hogy akik a szabadságot elnyerik, azok utána boldogok vele. Mindazonáltal ennek pont az ellenkezője történt: a legtöbb orosz értelmiségi csalódott a Szovjetunió összeomlását követő eredményekkel, és sokan közülük nosztalgiával tekintenek vissza a Szovjetunió fennállásának időszakára. Azok, akik a leginkább elégedettek az összeomlással, nem a politikai szabadságot tüzték zászlajukra, hanem a nacionalizmus a vezető gondolatuk. És pontosan ez a leírás illik Nathan Scsaranszkijra is, akinek gondolatai Bush hasonlóképpen inspirálják, mint Szolzsenyicin ideái Bush szerepmódeljét, Reagant. Scsaranszkij győzelme – és már ebben nagyban különbözik Szolzsenyicintől – nemcsak személyes, de ideológiai jellegű is egyben. Szolzsenyicin küzdelme a rezsimmel nemcsak annak összeomlásához vezetett, hanem Oroszország megszületéséhez is. Scsaranszkij számára a Szovjetunió és a rezsim vége – valójában Oroszország megszületése – hazájának, Izraelnek megerősítését jelentette. Így azáltal, hogy Scsaranszkij gondolatait Bush tetszéssel fogadta, nem annyira a szabadság eszméjét támogató gondolatokat részesítette pozitív fogadtatásban, sokkal inkább a nacionalizmus csatakiáltását. Ennek tudható be az a különös kifacsart helyzet, hogy Bush világnézete áldás azok számára, akiket a leginkább átokkal kíván sújtani, és átok azok számára, akiket segíteni akar.

Az etnikumelmélet kudarcai: Törökország, a kurdok és Irak felemelkedése

Murat Somer: Failures of the Discourse of Ethnicity: Turkey, Kurds, and the Emerging Iraq – Security Dialogue, 36. vol. 1. no. 109–128. p. DOI: 10.1177/0967010605051927.

A cikk a regionális együttműködést akadályozó elméleti-ideológiai akadályokat elemzi azáltal, hogy kritikus és elméleti szempontból vizsgálja Törökország kapcsolatát az iraki kurdokkal Törökország belső reformjaival és az USA-val, illetve az EU-val. Megvitatja annak kérdését is, hogy az etnikumelmélet aláassa az együttműködést, mivel az egymással versengő csoportok egymásról alkotott képét nem segíti a közös érdekek kialakításával. Egy egyszerű modell felállításával a cikk amellett érvel, hogy az etnikai alapú elméletet alternatív posztetnikai elméletekkel szükséges helyettesíteni, és ezeket alternatív politikával, csoportok közti koordinációval és együttesen végrehajtott kollektív cselekvés lehetőségeivel kell kombinálni. Ezért az ilyen politikák létrehozásának és alkalmazásának állami befogadása létfontosságú, ennek megfelelően alakulnak a továbbiakban a politikai előrejelzések és a részvétel. Elsősorban Törökország konfliktusának kibékítése saját belső kurd kisebbségével – demokratikus és adminisztratív reformokkal, az EU-integrációval, valamint rugalmasabb és a sokszínűséget jobban tükröző nemzeti identitások által – lehetőséget biztosít az iraki kurdokkal folytatandó együttműködésre is. Másodsorban az iraki demokratikus stabilitás segít majd a tartós megbékélés fenntartásában Törökországban. Harmadsorban a regionális kooperációhoz elengedhetetlen, hogy a hazai és külső résztvevők a török-kurd kapcsolatokban a pozitív szemléletet és egymás pozitív érzékelését támogassák, helyezték előtérbe. Végül a kutatások segíthetnek olyan nyelvi, analitikus kategóriák felállításában, amelyek az etnikai elméletből származnak, és képesek a csoportok sokszínűségét és összeférhetőségét egyaránt kihangsúlyozni.

Törökország, a kurdok és a felemelkedő Irak esete jól példázza azokat az elméleti és ideológiai nehézségeket, amelyekkel az államok és a nem állami érintettek szembesülnek együttműködő kapcsolatok kiépítésekor egy nagymértékben változó nemzetközi környezetben. Pontosabban azt láthatjuk, hogy az etnikumalapú elmélet aláassa az együttműködést lehetővé tevő politikák átvételét, amennyiben az „rivális etnikai csoportok” formáját ölti és annak megfelelően is működik. Ezzel egyidejűleg az eset szisztematikus vizsgálata az etnikai mobilizáció megvilágításában segít betekintnünk a posztetnikai vagy poszt-nacionalista politikák térnyerésének elősegítésekor felmerülő nehézségekbe, az Európai Unió látókörén kívül eső területeken, ahol az államiság korlátozott formában van jelen és heves politikai vetélkedés zajlik. Ennek az esetnek az analitikus leírása feltárja a kritikus szálakat a fogalomalkotási variációk, mint pl. posztetnikai identitásmodellek, és anyagi, valamint intézményi változatok, mint pl. gazdasági érdekeltség, állami kapacitás és külső intézményi környezet között.

Elméletileg, mivel Törökország az EU küszöbén áll és demokratikus berendezkedésű ország, nagymértékben hozzájárulhatna a regionális biztonsághoz és fejlődéshez azáltal, hogy Irak újjáépítésére és stabil demokráciaként történő újjáalakulására koncentrálna. Mindazonáltal az elfogulatlan vagy higgadt tudósok és érintettek – akik a regionális béke és felemelkedés megteremtésében érdekeltek – szemszögéből vizsgálva a Törökország Irakban játszott szerepét övező nyilvános viták mindezülig meglehetősen és indokolatlanul szűk kérdéskört tárgyaltak. Törökországot jellemzően az iraki kurd államiság kialakulásának megelőzése, valamint a kurd autonómia megakadályozása foglalkoztatta, míg az iraki kurdok Törökország befolyását próbálták csökkenteni, megszüntetni, ezalatt az

USA megkísérelt egyensúlyozni az alapvetően két, egymással ellentétes érdekelttség között, és az EU egy közös külpolitika megformálására tett erőfeszítéseket. Bármilyen valószínűtlen is, de fennáll egy fegyveres konfliktus kialakulásának veszélye Törökország és az iraki kurdok között, amelyben szükségszerűen érintetteké válnának az iraki türkmén csoportok is. Mindezedig korlátozott sikerrel jártak azok az erőfeszítések, hogy kooperatívabb kapcsolatokat alakítsanak ki a szomszédos csoportok között és felülemelkedjenek az „etnikai vörös vonalak” által kijelölt határokon.

Ami az iraki kurd vezetők eddigi tevékenységét illeti, nem voltak képesek felállítani és koncentrálni hosszú távú célokra, valamint nem sikerült elkerülniük a rivális önmeghatározás csapdáját sem. Leginkább attól tartanak, hogy Törökország a régióban rejtett módon „birodalmi” státuszra törekszik, és hogy az USA elárulja őket. Valóban igaz, hogy a kurdokat az USA már hagyta cserben, és hogy történelmük során többször folytattak velük szemben „oszd meg és uralkodj” típusú politikát ottmán, török, perzsa, arab, vagy brit hatalmasságok. Ezzel egyidejűleg a kurd vezetés már többször előfordult, hogy hűségét más mellé rendelte, aminek folytán a térség országai egyidejűleg kételkedtek benne, és használták ki azt. A bizalom hiányzik még a kurd vezetők és a török kormány kapcsolatából is. Ezzel egyidejűleg van már példa együttműködésre Törökország és az iraki kurdok között: az 1990-es években Törökország aktívan részt vett a gazdaság fejlesztésében és a kurd adminisztráció is tevékenyen közreműködött a repülésmentes zóna fenntartásában, amely az 1991–92-es iraki háborút követően jött létre. Az iraki kurdok egyértelműen egy etnikumalapú iraki Köztársaság mellett foglalnak állást, melyben a kurdok ellenőriznék Irak északi területeit, és amely nagymértékben ütközik Törökország érdekeivel. Ismét oda jutunk, hogy ez a kérdés sokkal kevésbé lenne fontos, mint egy baráti együttműködő kapcsolat kialakítása a szomszédos országokkal, amelyre az iraki kurdoknak is szükségük van gazdasági fennmaradásukhoz. Ebben az értelemben a mérsékelt iraki kurdok érdekei szemben állnak a pán-kurd nacionalistákéval, akik Irak, Törökország és Szíria kurdok lakta területeit szeretnék egyesíteni. Hosszú távú politikai elvek megalkotása lenne szükséges Törökországnak az iraki kurdokkal való kapcsolatának rendezéséhez, és ennek magában kell foglalnia a kölcsönös gazdasági és politikai függőség elismerését, kölcsönösen hasznos kereskedelmi és befektetési kapcsolatok kiépítését Törökország és Irak között, amely csökkenthetné a bizalom hiányát és elősegítené konstruktív politikák kialakulását mindkét oldalon. A humanitárius segítséggel együtt Törökország növelheti erőfeszítéseit a háború utáni gazdasági és demokratikus fejlődés elősegítésében Észak-Irakban az USA-val és az EU-val együttműködve. A török és USA tárgyalások foglalkozhatnak azzal is, hogy Törökország a számára biztosított USA-kompenzáció egy részét kölcsönösen kedvező gazdasági, fejlesztési befektetésekre használja fel Észak-Irakban. Katonai tekintetben, amennyiben Törökország hozzájárulna az iraki biztonsági erőkhöz, ezáltal iraki kurdok képzéséhez, az sokkal jobban elősegítené a hosszú távú bizalom és együttműködés kialakulását Törökország és Irak között, mint bármennyi török csapat iraki területre történő vezénylése. Míg a rend és biztonság helyreállítása egyértelműen elsőbbséget élvez Irakban, addig a hosszú távú biztonság a szomszédos országok közötti gazdasági együttműködés és fejlődés biztosításán múlik.

Bosznay Csaba

Közép-Kelet. A tisztázatlan terminológiától a konkrét konfliktusig

Samson, Ivo: *Stredný východ. Od nejasnej terminológie k zauzleniu konkrétneho problému.*
– *Medzinárodné otázky*, 14. r. 2005. 3. no. 5–20. p.

Az utóbbi években gyakran fordult a világ figyelmé az ún. tágabb értelemben vett Közép-Kelet és annak magja, a palesztin-izraeli konfliktus területe felé. A Közép-Kelet fogalmának használatában nincs konszenzus. E terület határainak meghúzását történelmi sztereotípiák és a békefolyamat egyik szereplőjének részleges elutasítása terheli. A volt brit mandátum ellenőrizte terület iránti érdeklődés a Közép-Kelet teljes területére értendő, ugyanis a konfliktus nem oldható meg a palesztin féllel szolidáris iszlám világ elkötelezettsége nélkül.

A Közép-Kelet az Európai Unió, a NATO, az ENSZ és az USA külpolitikájának önálló agendáját alkotja. A fogalommal kapcsolatban konszenzus híján politikai és földrajzi definíciós vita alakult ki a Közép-Kelet és az ún. tágabb Közép-Kelet meghatározásában. Az első problémát a Közép-Kelet több dimenzióaltsága jelenti. Csupán a fogalom civilizációs meghatározásában uralkodik relatív egyezés. A diszciplína klasszikusa, Bernard Lewis szerint, ha meg akarjuk érteni a Közép-Kelet szerepét a világpolitikában, e területre civilizációként kell tekintenünk. Nézete szerint sem a Közép-Kelet, sem pedig a Közel-Kelet elnevezés nem szerencsés, mivel az előzőt a stratégiai gondolkodás diktálja, míg az utóbbit a diplomáciai úzus.

A szlovák nyelv a Közép-Kelet fogalmát a teljes közép-keleti területre, ill. ennek egyes részeire alkalmazza. Nincs egység az európai nyelvekben sem. A Közép-Kelet határainak megállapítása azért is komplikált, mivel ebben a fogalomban speciális megfogalmazást igénylő történelmi, politikai, stratégiai és kulturális tényezők rejlenek. E terület elnevezése *eurocentrikus*, azaz az Európától keletre fekvő régiókat jelöli.

A termékeny félhold kultúrtörténeti elnevezés az Anatóliai-hegység és az Arab sivatag között elhelyezkedő félhold alakú területet jelöli. A Közép-Kelet szinonimájaként használják a délnyugat Ázsia, az arab világ és az iszlám-arab világ kifejezéseket is. A francia nyelv a *Proche-Orient* és a *Moyen-Orient* fogalmakat alkalmazza. Az észak-afrikai Líbiát, Tunéziát, Algériát, Marokkót és Mauritániát *Maghreb* névvel, többi közép-keleti országot pedig a *Machreq* névvel illeti. Az angol nyelv a *Near East* fogalmat csak történelmi kontextusban használja. A *Middle East* a legtágabb definíció, mely magába foglalja az afrikai-eurázsiai szubrégiót: az Arab Liga országait (kivéve Szudánt és Szomáliát), a Palesztin Autonómiát, Iránt és Izraelt. A német nyelv csak kivételesen alkalmazza a *Mittlerer Osten*-t, ugyanis az archaikus *Naher Osten*-t részesíti előnyben. Izrael hivatalosan szigorúan tartja magát az Izrael és a Palesztin Autonómia elnevezésekhez és a Közép-Kelet maximalista definícióját alkalmazza. A palesztin (arab) gyakorlatban Izraelt hivatalosan általában nem jelölik sem a tankönyvekben, sem a térképeken. A *globális biztonsági környezet panorámája* című kiadványban több módszert próbáltak meg kombinálni a fogalmak tisztázása érdekében. Eszerint a szűkebb értelemben vett Közép-Kelet négy országot jelöli: Izraelt, Jordániát, Libanont és Szíriát. A tágabb értelemben vett Közép-Kelet: Egyiptomot, Irakot, Iránt és az Arab-félsziget országait foglalja magába. Észak-Afrika országait (Egyiptomot kivéve) *Maghreb*nek nevezik. A palesztin-izraeli konfliktus területét Palesztina revideált brit mandátumának hívják. Ezzel a módszerrel talán elkerülhető lehetne a terminológiai zavar.

A XIX. század nyolcvanas éveiben kezdődő tömeges zsidó betelepülés során a zsidó lakosság tartott igényt a Palesztina elnevezésre. Az 1948-ban megalakult Izrael állam la-

kossága már az Izrael nevet preferálta. Az elhagyott Palesztina nevet örömmel fogadta el az arab lakosság, amely fokozatosan önálló nemzeti identitást épített ki magának. A Palesztina terminussal kapcsolatban a Közép-Keleten terminológiai harc folyik. Ezt a földrajzi elnevezést egyes arab országokban Izrael államra való utalás nélkül használják. Az izraeli fél szerint a palesztin gyakorlat azt a benyomást kelti, hogy Palesztina területe nem teljes, a fogalmat pedig „antiizraeli” fogalomként használják. A palesztin arabok és Izrael látszólag igyekeznek az 1922-es brit kolonizációs döntés eredményét, a konfliktust rendezni anélkül, hogy tisztáznák mindkét állam végső határait és a terület terminológiai koordinátáit.

A békefolyamat belső szereplői közé tartozik a Palesztin Felszabadítási Szervezet (PFSZ), Izrael állam és a Hamasz. A PFSZ 1983-ig Palesztina felszabadítását és Izrael elpusztítását tűzte ki céljául. Jasszer Arafat színrelépése után az ENSZ közgyűlése megszavazta a 3236-os számú határozatot, amely alapján a PFSZ-t a palesztin nép képviselőjeként definiálta. Ez a határozat biztosítja a palesztinok számára az önrendelkezési jogot, a nemzeti önállóságra és szuverenítésra való jogot, a palesztin menekültek visszatérésének jogát és a jogot a vagyonuk visszatérítésére. 1988-ban a PFSZ deklarálta az ENSZ Közgyűlése által megszavazott 181/1947-es határozatot: elismerte Izrael jogát a létezésre, beleegyezett a két állam létrehozásába és az Izraellel való békés koegzisztenciába. Izrael is egyetértett az önálló Palesztin állam létrehozásával: megnyílt az út a palesztin-izraeli békefolyamat megvalósítására.

1996-ban a PFSZ főtitkára Mahmúd Abbász lett, 2003-ban pedig az Arafathoz lojális Ahmed Kuraj foglalta el a helyét, aki megpróbálta az Izrael elleni erőszakot megállítani. Arafat halála után Mahmúd Abbász visszatért a politikai életbe, de nem tudta az oszli kötelezettségeket teljesíteni.

Izrael állam megalapítása után (1948) az arab országokból bevándorolt zsidók lettek a vita radikális megoldásának és a kisebb engedményeknek a hívei. Az izraeli politikai szintéren egymást váltották a baloldali (Munka Pártja), a szekuláris (Változás Pártja) és a jobboldali (Likud) pártok. Jichak Rabin meggyilkolása után izraeli szempontból ismét pozitív irányba haladt a békefolyamat. 2000-ben kivonták Libanonból az izraeli fegyveres erőket. 2005-ben Saron kormánya megszavazta a gázai kivonulást, melynek következtében 8500 telepet telepítettek ki Gázából.

A Hamasz mozgalom az izraeli-palesztin békefolyamat potenciális résztvevője, hiszen megalakulása óta a palesztin-izraeli konfliktus része. 1987-től, az első intifáda óta ragaszkodik a Nagy Palesztina koncepciójához. Programnyilatkozatuk a zsidók világméretű összeesküvéséről szól és csak a fegyverszünetet ismeri el Izraellel, a békét nem. A Hamasz elutasítja az ENSZ Végrehajtó Bizottságának 147/1947-es határozatát, amely alapján arab és zsidó részre osztják fel Palesztinát és minden olyan egyezményt, amelyet Izrael a palesztin féllel kötött.

Császári Éva

Szeptember 11-e hatása a palesztin-izraeli konfliktusra

Camille Mansour: The Impact of 11 September on the Israeli-Palestinian Conflict.
= *Journal of Palestine Studies XXXI, 2. no., Winter 2002, 5-18. p.*

Ez a cikk a 2001. szeptember 11-i események hatását vizsgálja a palesztin-izraeli kapcsolatokra. A cikk a két oldal pozícióinak és stratégiáinak elemzésével kezdődik, mely-

ben különös hangsúlyt fektet Izrael külső feltételrendszerének erőzójára és a palesztin helyi hatóság felügyelő szerepére. A cikk második része Izrael és Palesztina szeptember utáni politikai mozgásait írja le, külön figyelmet szentelve az amerikai állásfoglalásnak, amely az Afganisztánban aratott győzelmeket követően alakult ki, és az izraeli–palesztin térség lehetséges reakcióinak.

2001 decemberében a palesztin–izraeli konfrontáció 15. hónapjába lépett. Bár az akkor még ellenzékben lévő Ariel Sharon 2000. szeptemberi látogatása Haram al-Sharifnál indította be az események sorát, de valójában az oslói folyamatok ellenére folytatott izraeli letelepedési politika és a béketárgyalások kudarca állt a háttérben. Alig néhány hónappal az al-Aqsa intifada kirobbanását követően Sharont megválasztották Izrael miniszterelnökének.

A szerző megkísérli azonosítani azokat a tényezőket, amelyek hatást gyakoroltak az izraeli–palesztin kapcsolatok kialakulására a szeptember 11-i támadásokat megelőzően, és vizsgálja, hogy ezeket a tényezőket miként befolyásolják a támadásokra adott amerikai válasz utóhatásai. Ha kizárólag csak az izraeli tényezőket nézzük, Izrael 2001. szeptember 11-ét megelőző politikáját több oldalról is vizsgálhatjuk. A civil palesztin lakosság számára ez a politika zaklatást és kollektív büntetések sorozatát jelentette: egyes területek palesztin városainak körülzárását; kvázi állandó ellenőrzést az utakon és a falvak körül; a nyugati part és Gháza közti utazási tilalmat; Kelet-Jeruzsálem elválasztását hátországától Bethlehem és Ramallah körül; a nyugati parti városok közti gyakorlatilag lehetetlen utazást (gyakran a Gházai-övezet északi, középső és déli része között), kivéve ha földéken, dombokon keresztül gyalog, vagy számráhaton közlekedtek, folyamatosan kockáztatva azt, hogy könnyű célpontot nyújtanak a katonáknak és a telepéseknek, vagy a betegek, idősek és terhes nők esetében, hogy nem jutnak el időben vagy egyáltalán a kórházba; jelentette még a lakosság legnagyobb része számára a gazdasági, társadalmi, családi élet, és a képzés szétesését is. Ehhez az implicit módon megnyilvánuló intézményesült erőszakhoz (amely ugyan soha nem kerül az újságok címlapjára, de célja a lakosság egészének erkölcsi tartását megtörni) társultak az erőszak nyíltabb formái is: házak, otthonok százainak, termő és más fák tízezeinek megsemmisítése, amelyek a telepek, utak vagy katonai ellenőrző pontok körül helyezkedtek el; éles fegyverzet alkalmazása fegyvertelen tüntetőkkal szemben; tervezett merényletek, amelyek nemcsak a célszemélyeket (ez ideig 60 személyt, nem számítva a „járulékos” veszteséget) öltek meg; aránytalan erődemonstráció (helikopter, csatahajók, tankok, ágyúk) alkalmazása puskákkal felfegyverzett emberekkel szemben; a palesztin hatóságokhoz tartozó épületek F16-os vadászrepülővel történő bombázása.

Ez a politika már szeptember 11. előtt is sok kérdést vetett fel. Kétségtelen, hogy az ezekre adható válaszoknak sok erős támogatója volt az izraeli politikai és katonai elitben, de megvoltak az ellenzőik is, akik szerint Izrael előbb-utóbb a jelenleginél sokkal veszélyesebb és mélyebb gödörbe kerül Palesztinával szemben. Mindazonáltal, ha az izraeli kormány szeptember 11-ét megelőzően képtelen volt világos döntést hozni ezekben a kérdésekben, az valószínűleg annak köszönhető, hogy ezeket nemzetközi megfontolásból érinthetetlen „piros vonalakként” látták. Piros vonalak alatt nem állandó és kövült határvonalakat ért a szerző, amelyeket soha nem lehet átlépni, sokkal inkább olyanokat, amelyeket ha áthágnak, megváltoztatják a játékszabályokat, és új stratégiai konfiguráció, valamint új, többé-kevésbé megújolhatatlan játékszabályok lépnek életbe. Ilyen körülmények között ezeknek a határvonalaknak az átlépése a belső instabilitás nagyobb veszélyét hordozza magában Jordánia és Egyiptom területén, és messze ható változásokat idézhet elő az izraeli–arab kapcsolatokban, melyek a diplomáciai kapcsolatok megszaki-

tásától a katonai feszültségekig terjedhetnek, valamint változást hozhat még az arab-amerikai kapcsolatokban, és ennek következtében talán még az izraeli–amerikai kapcsolatokban is.

A szeptember 11-ét követő napokban okkal lehetett hinni, hogy az amerikai politikai-kulturális elitben testet ölt egy erős áramlat, amelynek célja közép- és hosszú távú politikai választ adni erre a kérdéskörre. Okkal lehetett bízni abban, hogy Amerika belátja, érdekeivel egybevág a negatív politikai, gazdasági és társadalmi körülmények fejlesztése ilyen-olyan országokban, vagy térségekben, hogy meggátolja erőszakos cselekmények elszaporodását, amelyek aztán szép lassan teljes értékű terrorista csoportokat hoznak létre. Ez az álláspont azt feltételezi, hogy ha végleges győzelmet kívánunk aratni a terrorizmus felett, akkor a terrorista csoportokat el kell választani az őket támogató közvéleménytől, és ezeknek a csalódott egyéneknek és társadalmi csoportoknak lehetőséget kell adni, hogy legitim követeléseiket békés eszközökkel is elérhessék. Az ilyen megközelítést megtestesítő program mindenképpen többoldalú és az ENSZ alapelveinek szem előtt tartásával készülhet el. Közép-Kelet vonatkozásában ez azt jelentené, hogy Amerika komolyan veszi a Palesztin–Izraeli Egyezmény létrehozását, amelyben a nemzetközi jog irányelveit és normáit betartja. Amennyiben Bush elnök így módon foglal állást, Amerika képe és megítélése radikálisan megváltozna az arab világban.

Sajnos azonban ez a jövőkép nem vág egybe Washington elképzeléseivel, ahol az egyoldalúság látszik előretörni. Az sem biztos, hogy ennek a levét csak a palesztinok, vagy általában az arabok isszák meg. Hosszútávon az izraeliek sem tehetnek mást, mint szenvednek, és vezetőik arroganciája, valamint a győzelem illúziója zsákutcába viszi őket.

Bosznay Csaba

Multikulturális régiók: „német” vagy „német nyelvű” irodalom és kultúra? (Például: Kelet-Poroszország.)

Keller, Andreas: *Osteuropäische Literatur deutscher Autoren. Interkulturelle Bezugsräume, nationale Selektionsprozesse und poetische Gedächtnismedien am Beispiel „Ostpreußen”*. = *Jahrbuch für Internationale Germanistik*. 37. Jg. 2005. I. H. 125–160. p.

A germanisztika jó ideje keresi megrögzött nemzeti-filológiai sematizmusától való szabadulásának útját. Erre a legnagyobb esélyt kétségkívül a korszerű, kultúratudományi keretek kínálják. A tét óriási, különösen a – zömmel kelet- és délkelet-európai („keleti” német, ostdeutsch) – nyelvi peremek és enklávék irodalom- és művelődéstörténetének valódi megismerése, a különböző helyi kultúrákkal való együttélés interkulturális és transzkulturális valóságának hiteles feltárása szempontjából. A német irodalom- és művelődéstudomány ezekre, a gyakran változó hovatartozású (egyre inkább „határon túli”) régiókra is átvitte az áttekintés „nemzeti” szemszögét, amely már a belső német területekre nézve eleve hamis, hiszen ezek maguk is hosszan nélkülözték az egybefogott hatalmi-politikai kereteket. A kutatás ilyen beállítottsága kezdetben (kései 19. század) csak érzelmi kárpótlásként szolgált a nemzettévalás, illetve politikai egyesítés megkésetttségéért, később pedig eszközzé vált az első világháború következményeként elvesztett peremterületek visszaszerzését célzó revíziós politika kezében. Mi sem egyszerűbb, mint hogy ezekben a vonatkozásokban a társkultúrák világa rendre kimaradt a monokulturális fejlődésképből, hacsak a „filológia” nem a német szellemi „behatólást” vizsgálta, feltélen helyi „kulturfölényét” bizonyítandó. A más helyi kultúráknak a perem-németre gyakorolt esetleges hatása soha nem volt vizsgálat tárgya.

A sziléziai, a balti, a pomerániai, a cseh-német vagy más, alapvetően multikulturális német régiók történetének feldolgozása a végsőkig kitartott a monokulturális (és nem egyszer hegemonialista) szemléletnél. Folytatódott 1945 után is – a korábban elindított munkák küzdelmes befejezéséig. Majd a kutatás szempontjából a hallgatás, a civil emlékezet szempontjából az elvesztett, a kiűrt területek vonatkozásában pedig a fájdalmas visszaillesztés következett. Ám az emlékezet-irodalom is a nemzeti kategóriákat használta, legfeljebb az események nyomán elkerülhetetlenné vált finomításokat, változtatásokat tette meg: „határon túli” helyett az „egykori”, „kiűrtett” stb. régiójelölésekkel. Eközben az alapvető „ostdeutsch” kategória egészen groteszk szintű öltött a német centrum nyugati-keleti kettéosztása tükrében („nyugat-német”, „kelet-német”). Az egész fogalomkészlet rámaradt az 1980-as évek végétől lassan újraébredő „német-kelet” és „-délkelet”-kutatásra is. Csakhogy most már ideje volna szakítani a monokulturális megközelítés hagyományával.

Az új kutatások szempontjából biztató olyan átfogó fórumok és műhelyek létrehozása, mint a Deutsches Kulturforum Östliches Europa (Potsdam), illetve a Mitteleuropa-Zentrum für Staats-, Wirtschafts- und Kulturwissenschaften („Közép-európai állam-, gazdaság- és kultúratudományi központ”). Hiszen a régióspecifikus megközelítés a valóság minél több helyi szegmense szerinti vizsgálódást, a kultúra szegmensét tekintve pedig a multikulturális megközelítést igényli. A kultúrák közötti interaktív áttételek (fordítás, adaptáció, ösztönző-dés) területén üdvözlendő „nemzetközi germanisztika” próbálkozása (amit jó volna igazán „nemzetben inneni” vagy „túli” germanisztikának tudni). Ennél azonban még többre van szükség: a tudat és kultúra szöveg (és nyelv) alatti elemeinek: az imagológiai típusok, tematikai sztereotípiák, toposzok, mitológémák, idézetek, allúziók megfaggatásáról. A szó legszorosabb értelmében vett komparatív módszer ez, amelynek stratégiáját legújabbban az idős

komparatista tekintély, H. Dysserinck oly szemléletesen kifejti. Pontos lényege: a kultúrák regionális koordináták közötti cseréje, ütközése, egyes elemek szétterjedése, függetlenül valamelyik egyedi kultúra politikai dominanciájától és „nemzeti” kötődésétől. Ennek megfelelően német esetben már a „nemzeti” értelemben félreérthető „német” minősítés kerülendő a regionális kutatásokban. A differenciálás igénye mellett gyakran legfeljebb a szöveg (diskurzus, szerzői vagy kollektív alkotás) nyelve azonosítható „németként”. Így alaposan meggondolandó, hogy továbbra is kelet-európai stb. „német irodalomról” vagy „irodalmakról” beszélünk-e. Ha a leendő, új típusú kutatásoknak, például irodalmi vonatkozásban, egyetlen nagy, átfogó programkeretet adnánk, úgy azt csak is „német nyelven írt” irodalomként vagy „német nyelven író szerzők” műveiként volna szabad meghatározni. A hangsúlyok különbségét megpróbáljuk érzékeltetni az alábbi kelet-poroszországi példaanyagon.

A „keleti” német kulturális térben kétségkívül súlyponti helyet foglal el az egykori „kelet-porosz” régió, amely – változó határaival – Németország 1945-ös kapitulációjáig volt az évszázadok során idetelepült németek különös történelmet megélt, lengyelekkel, litvánokkal és balti népekkel, köztük a névadó poroszokkal közös hona. A Német Lovagrend középkori katonai állama, amely Cseh- és Lengyelország, a Német Császárság, a Hanzavárosok és természetesen a Vatikán támogatásával, a balti pogányság, főként a poroszság megfélemezésére és megtérítésére szerveződött, feladatát betöltve, felségterületének kisebb részén, Königsberg (ma: Kaliningrád, Oroszország) központtal, a 16. század első felében Lengyelországgal hűbéri viszonyban álló világi hercegséggé alakul át (Porosz Hercegség), a többi terület (Mazúria stb.) közvetlenül lengyel fennhatóság alá kerül. A nagymesteri, illetve később a hercegi méltóságot betöltő, időközben protestáns hitre tért ansbachi Hohenzollernek helyét egy századdal később az ugyancsak protestáns brandenburgi ág foglalja el. Hohenzollern Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem egyszersmind poroszországi herceg 1666-ban, felmondva a hűségesküt Lengyelországnak, Poroszföldet egyesíti Brandenburggal (berlini székhellyel). Fia: I. Frigyes kivívja Brandenburg-Poroszországot függetlenségét a Habsburgok vezette Német-Római Birodalommal szemben, Königsbergben „porosz” királlyá koronáztatja magát (1701). Ezzel megeremti alapjait a berlini székhelyű, újhatalmi Porosz Királyságnak, miközben a névadó Porosz Hercegség egyszeriben perifériának minősül mint „Kelet-Poroszország”. Folytatva a név-átszervezést, a Porosz Királyság a volt lovagrendi állam 1772-ben visszaszerzett eredeti teljesebb területét (lengyel tengerpart, Danzig várossal; ma: Gdańsk, Lengyelország) nevezi el „Nyugat-Poroszországnak”, 1871-ben a Porosz Királyság a Hohenzollernekkel a német egyesítés vezető ereje, területe az új német császárság felségterületévé válik. 1945-ben ebből „Kelet-Poroszország”: a szovjetek zsákmánya, a nyugati rész pedig Lengyelországhoz kerül vissza. A szovjet részen számottevő német lakosság nem maradt.

A régi porosz régióbeli múlt ismerete érdemben a lovagrendi államiság végétől, a civil társadalom és kultúra kereteinek kialakulásától követhető nyomon. A német „nemzeti” hagyomány számára elsikkadt multietnicitás és multikulturalizmus először a lengyel kutatásban jutott napvilágra. Egy ideje német részről is tapasztalhatók ez irányú törekvések. Kezd kézzelfoghatóvá válni a Porosz Hercegség vezetőrétegének és szélesebb, városiasodó elitjének sajátos helyi, erősen szláv tónusú amalgámja, amely a nyugatról betelepült németiség („junkerek” és kézműves-, kereskedőpolgárok), az évszázados harcokban majdnem elvérzett poroszság elnémetesített maradéka, és a többi etnikum képviselőiben, főként a lengyelek párhuzamos érdekérvényesítéséből és eltérő mentalitásából áll össze. Egyfajta pluralizmus jut érvényre, amely szóhoz juttatja a teritórium legkülönbözőbb politikai hagyományait, és előbb illeszthető a lengyel nemesi köztársaság egyezményes logikájához, mint mondjuk a brandenburgi feje-

delemség abszolútizmusához (legalábbis a brandenburgi-porosz közös időszak előtt). Talán a legfontosabb összetevője ennek: a porosz-német, illetve a lengyel birtokosság társadalmi, sőt családi szintű összefonódása. A Porosz Hercegség sajátos állam-egyéniiségéhez hasonló arculatot alakítanak ki az 1772-ig még lengyel fennhatóság alatt állt területek városállami képződményei is (Danzig, Elbing stb.) E szellemiség számos vonása tükröződik Michael Kongehl (1646–1710) köznysbergi író–polgármester *Surbosia* c. utópisztikus regényében is (1676). Imponáló az anyanyelvek egyenlő érvényesülése, nem csak a protestáns hitélet színterén (liturgia, énekeskönyvek, katekizmusok, Biblia-fordítások), de azon túl is. Nyoma van porosz nyelvű (!) prédikációs szövegek kiadásának. Jakob Weiss könyvkereskedő német újságja mellé 1656-ban Danzigban lengyel nyelvű lapot is kiadott. A domináns lengyel-német kétnyelvűség kitart akkor is, amikor a Porosz Hercegség a brandenburgi behatolás nyomán kikerül Lengyelország fennhatósága alól (1772). A keleti határvidékeken átívelő helyi nyelvek (lett stb.) szerepköre csak a 19. század folyamán zárkózik fel emellé. A nyelvi–etnikai pluralitás mélyén realitássá válik az identitások hullámzása, mint az 1838–1918 között élt, németként szocializálódott történésznél, Adalbert von Winklemél, aki egyszer csak felfedezi kasub identitását, aminek nyomán tematikát, nyelvet és nevet is vált: Wojciech Kętrzyński.

A Porosz Hercegség keretei között formálódóban volt a német mellett egy sajátos, a kultúrát átfedő, „porosz” tudatú, archaikus jegyeket öltő identitás is, aminek elemei a brandenburgi fordulaton időben messze túl megőrződnek. Az elképzelés felelevenítette az istenséggel kapcsolatban álló „szellemi” (Prutenus), illetve az ennek intése szerint cselekvő „hatalmi” princípiumot (Waidewutus) megtestesítő uralkodó–testvérpár porosz ősmitológiai alakpárját, amivel állást foglalt a hatalommegosztás kérdéseiről folyó egykorú vitában. A Waidewutus–Prutenus-féle motívum át- meg átszövi az egykorú abszolút uralkodói minták körüli politikai és bölcséleti diskurzust (rőpirat- és értekezés- stb. irodalmat). A brandenburgi fordulat alkalmával (Frigyes Vilmos) a 16. században alapított köznysbergi egyetem és a klérus köré szerveződő értelmiség egyfajta kollektív „protenusi” szerepkörbe szeretett volna kerülni a fejedelmi udvar mellett (az egyértelműen nyugatra orientált Berlin keleti ellensúlyaként is), de természetesen csalódott. Az illúziók azonban nem mennek teljesen veszendőbe, újra teret kapnak – csak a német nyelvű produktumok körében maradván – például Georg Christoph Pisanski (1725–1790) monumentális „irodalomtörténeti” munkájában (*Entwurfeiner preussischen Literärgeschichte*), melyet a hagyományos német kutatás természetesen agyonhallgatott, vagy Friedrich Zschokke: *Bruteno und Waidewut* (1845) c. regényes művében.

A 20. században Alfred Brust (1891–1934) a német expresszionista nemzedék tagjaként eszmél a szláv-porosz ősiség rejtett örökségére: *Die verlorene Erde* ('Az elveszett föld', 1926) c. regényének mítikus látomása a porosz kelet archaikus őseréjét szegezi szembe Európa keresztény-nyugati dekadenciájával, eredeti őállapotait az évszázados német transzformáció kétes eredményével. A regionális identitás jegyében Berlint opponáló irodalom a 20. századra sokféle érdekes és kuriózus árnyalattal gazdagodik, egyszersmind színvonalban devalválódik is, majd a világháborúk környékén belevész a Birodalom „keleti erősségével” példálózó politikai irodalom nacionalista kórusába. Ebből a sematikus tömegből Brust mellett kiemelkedik Ernst Wiechert (1887–1950) is (és ismertebb is nála) – főképp *Die Majorin* ('Az ezredesné', 1934) c. regényével, melyben a hősnő alakjának és egyben a miliónok a rajzát szintén régi porosz mítoszok és egyfajta matriarchális misztika motiválják.

Két klasszikus szellemóriás: Kant és Herder mellett Kelet-Poroszország a 20. századra területi arányához képest a hosszan érlelt táptalaj többletének erejével kivételesen széles irodalmi, szellemi hozadékkal járult hozzá ténylegesen a német össznemzeti kultúrához is. Ennek nagy része már a vilmosi, majd a weimari Nagy-Németország egységesült keretei között szocializálódott, esetleg a szülőföldről elköltözött szerzők alkotásai, amely sok

esetben nem demonstrálja a táji eredeteket. A régió 1944/45-ös exodusza váltja ki a kelet-porosz szülőföld-irodalom utolsó nagy záróhullámát, amivel a menekült, emigráns szerzők búcsúznak a régió évszázadaitól. E művek képfelületét gyakran eltorzítja egyrészt a kiűzetés fájdalma, másrészt a honvágy-idill, és kevés közöttük az elveszített regionális haza egykorú életvalóságának részletgazdag idézése, amely a történetekre is magyarázatot keres, mint Johannes Bobrowski (1917–1965) életművében. Bobrowski nemzedéke nem maradhat közömbös a birodalmi német (nemzeti!) részről, faji-ideológiai alapon elkövetett néptársa ténye iránt, amivel szégyent hozott az évszázados német jelenlétre, és elárulta a táj civilizálására vállalkozó német küldetést. Bobrowski egyúttal annak a „Kis-„, vagy „Porosz- Litvániának” a szülőtte, amelyet – a Memel-vidékkel, Tilsit városával – már az első világháború után elcsatoltak Németországtól, és kettős, illetőleg kevert litván–német identitás jellemezte. Költészetét és elbeszélésvilágát abba a képletes „szarmata” tájba helyezi, amelyben a kulturálisan egyedi etnicitás ezer kevert színben ragyog fel, mielőtt kialudna a fény. (A „kislitvánok” 1944 végén ugyanúgy elmenekültek Poroszföldről, mint a németek.) Az identitások osztódó sokfélesége a kelet-porosz régió másik leváló, mágusos oldalán Günter Grass műveiben tükröződik.

Komáromi Sándor

„Felismerések”: a magyarországi német irodalom új antológiája

Erkenntnisse 2000: Ungarndeutsche Anthologie. Budapest: VUdAK, 2005. 215 p.

A Magyarországi Német Írók és Művészek Szövetsége új antológiája, Schuth János utószavával, hazai német szerzők írói-költői termésének utóbbi 15-20 évét tekinti át. Az 1945 után sok megrázkódtatást átélt, közösségi tudatában megtört és anyanyelvi önartikulációjában elnémult magyarországi németiség csak az 1970-es évektől jelentkezik újra az irodalomban. Az elhalófélben levő fa még élő gyökerei, „mélyéről” akkor szinte váratlanul új hajtást hozott. („Mély gyökerek” volt az 1974-es bemutatkozó antológia címe.) Sokáig hihetetlennek tűnt, hogy a zsenge ág valóban megerősödhet. Az új antológia a bizonyosság arra, hogy az ág eleven maradt: a korábbról ismert szerzők alkotóereje kitart, és folyamatos az utánpótlás a fiatalokból. A kötet összességében 22 szerző írásából válogat. Közülük néhányan még az 1974-es „alapító” csoport egy-egy generációját képviselik (1928–1949 közötti évjáratok), de természetesen népesebb a később csatlakozókat felsorakoztató, 1950/60-as születésű középnezedék. Az 1970-es évektől 1982-vel bezárólag született, e kötet publicitása előtt kevésbé ismert fiatalok öten szerepelnek. Az egyének általában az oktatás különböző szintjein (akár a kisebbségi oktatásban) vagy a médiában töltenek be (vagy sokáig betöltöttek) hivatást Pécsen és Baranyában, Baján, Budapesten, vagy esetleg az országon kívül is. A régebbi generáció rendkívüli erősítést kap a kitelepített sorsból újra hazaérkezők jeles író-képviselőjével.

A kötetet névbetűrendben sorakozó szerzői fejezetek szerint szerkesztették meg, így az eltérő időszintű tapasztalatok („felismerések”), a formák és a műfajok véletlenszerű keveredése ad vibrálóan eleven metszetet. Az olvasói összegzés utóbb azonban önkéntelenül is csoportosít nemzedékek, témák, formák szerint.

Az antológia egyik nagy nyeresége a kitelepítettek sorsán osztozó, Magyarországon kívül felnőtt, mégis a szülőföld írójává lett Stefan Raile (1937).

Komáromi Sándor

A német mint hazai kisebbségi nyelv és mint idegen nyelv az oktatásban

Forgács Erzsébet: *Zum Status des Deutschen als Nationalitätensprache und Fremdsprache in Ungarn.*
 – Österreichische Osthefte. 46. Jg. 2004. 4. H. 463–484. p.

A legutóbbi népszámlálás (2001) adatai a németet anyanyelvének valló kisebbség létszámarányát (közel 34 ezer) a korábbiakhoz képest enyhén csökkenőnek mutatták – szemben a „legszívesebben használt nyelv” (53 ezer) vagy – a nyelvi kompetenciától esetenként független – kulturális kötődés (88,5 ezer) ennél lényegesen magasabb és növekvő tendenciát jelző bevallási értékeivel. A megemelkedett számok feltétlenül a demokratikus konszolidációval nyitabb és valósághibb válaszadásnak köszönhetőek, ám realitást fejez ki a visszaeső anyanyelvi arány is, és a további nyelvvésztés ezentúl már csak szűkítheti a „kötődés” általánosabb körét is.

A hazai németség nyelvi identitása mára nemkívül törékennyé vált: az eredeti „anya nyelv”, a dialektus a legidősebb nemzedékkel („nagy mama nyelv”) végképp kiveszőben van, anélkül, hogy több generáción átmenő fokozatossággal ki tudta volna váltani az anyaországi modern köznyelvi standard, amely megfelelő iskolázással elsajátítható. A köznyelv tanulása a teljesen inhomogén és archaikus jellegű dialektus ismeretére nem alapozható, s a már 19. század vége óta jobbra problematikus iskolázás – a hazai kisebbségi politika ismert kanyarai során és egy időszakban a németséget sújtó diszkrimináció viszonyai között – több generáció számára kiesett vagy töredékes maradt. Töredékes maradt: a kisebbségi iskolarendszer szűk keresztmetszete, a részvétel bántalmatlansága, az oktatási módszerek fogyatékosságai okán. Szerzőnk (a hazai német nyelvtanárképzés egyik vezető szakembere) a magyarországi német kisebbség mai nyelvállapotát egy nagyon labilis triglosszia szerint határozza meg, amely az első nyelv szintjén már a legtöbb nemzedék számára a többségi nyelvi magyarból, általában csak második nyelvként az iskolában tanult, köznyelvi németből, és harmadikként a szórványosan használt, legfeljebb a legidősebbek körében eleven, ősi dialektusnyelvből épül fel. A triglossziás struktúrán belül a köznyelvi német anyanyelvi értéke, tekintettel az „újratanulás” elemére, erősen megkérdőjelezhető, a nyelvállapot optimuma: a kompetencia-azonos magyar–német (német–magyar) kétnyelvűség. A triglosszia várható eltűnésével, elhalványulásával egy ilyen értelemben vett biglosszia áll elő (A tanulmány fő hivatkozásai: *Erb M. – Knipf E.: Új lehetőségek és kihívások... A magyarországi németek körében végzett nyelvismereti felmérés tanulságai.* In: *Kisebbségkutatás, 1999. 2. sz.; R. Kern: Ungarndeutsche Identität in europäischer Dimension.* Stuttgart, 1995.)

A mai új korosztályok számára releváns kihívás: a német köznyelvi standard iskolai (esetleg iskolán kívüli) elsajátítása az oktatási rendszer mindenkorinálatti lehetőségein belül. A nemzetiségi tanulók számukra három szinten rendszeresített keretek között tanulhatják az „anyanyelvi” aspiráció jegyében (persze nagyon eltérő ütemben és dinamikával) a köznyelvi németet: német tannyelvű „nemzetiségi”, a magyar–német két tannyelvű, illetve a nyelvet oktató iskolák (illetve osztályok). Az erre (első- és középfokon) adott szélességben berendezkedő iskolák a kisebbségi lakosok széles, de szórványszerű települtségéhez képest természetesen nem alkotnak átfogó területi hálót, s a többségi iskolahálózat csak az idegennyelvi oktatás szintjén áll a német nyelvet tanulók rendelkezésére. Az idegennyelvi oktatásforma sajátos kérdéseket vet fel a német nyelvvel összefüggésben: 1. A német nyelv mindinkább versenyhátrányba kerül a globális dominanciát élvező angollal szemben. 2. A negyedik osztálytól induló, és általában egyetlen nyelvre ki-

terjedő idegennyelv-oktatás: jelentős idővesztés, eltérően a Nyugat-Európában megszokott rendszertől nem csatlakoztatható az óvodai előkészítéshez. 3. A német nyelv választhatósága korlátozott. 4. Az oktatási standard rutinja identitási szempontból motiválatlan. 5. Az alacsony óraszám a szórt színvonalú módszertani igény következtében a nyelvsajátítás esélye viszonylag csekély. A tanulmány szemléltetésül *Csizer K.* (etc.) felméréséből (Az idegen nyelvek tanulásával kapcsolatos attitűdök változása az általános iskolások körében ..., In: *Modern Nyelvoktatás*. 2001. 4. sz.) emel ki részleteket, melyek 1993. és 1999. évi adatokat vetnek egybe – a nyelvek szerinti tanulószámot, ennek területi megoszlását (Budapest, Észak-Dunántúl, Dél-Dunántúl, Duna-Tisza köze, Észak-Magyarország, Alföld között), vagy a motiváltság szintjét illetően. Ezek a felmérési adatok azt tükrözik, hogy egyelőre az angol frekvenciája legfeljebb csak 10%-kal vezet a német előtt, s hogy ezen az átlagtrenden belül a Dunántúl mindkét részén, de különösen a Dél-Dunántúlon (mint máig aránylag a legsűrűbben németek lakta régióban) éppenséggel a német vezet, mégpedig két-háromszoros arányban, míg ez a kilengés másutt (főleg Budapesten) fordított irányú. Az angol nyelv előnye (a területi variánsokkal) megmutatkozik az iskolán kívüli idegennyelv-tanulás számaiban is, de a kép valamivel kiegyenlítettőbb a fentivel szemben.

A számok tükrében ez egyáltalán nem rossz arány, különösen, ha egybevetjük az Európai Unió adataival: angol – 88, francia – 32, német – 19% (általában két idegen nyelv tanulás mellett). A közvetlen nyelvhatár menti elhelyezkedésünk mellett feltétlenül kifejezésre jut ebben a kisebbségi motiváció alapján választott némettanulás hangsúlya is. A kérdés csak az, hogy ennyi elég-e, s hogy a mögötte rejlő eredményesség megfelelő-e a köznyelvi német „anyanyelvi” horizontú elsajátításához. A nyelvpedagógus ajánlása: az adott hazai lehetőségi kereteken belül az iskola tudatos megválasztása a tanulók számára (ami a szülők felelőssége), illetve a keretek további tágítása, a módszeresség mélyítése (ami az iskolarendszer felelőssége). De adódnak feladatok a nemzetiségi iskolatípusokban is. És az óhaja: az anyaországok kövessenek el mindent a német nyelv Unión belüli presztízsenek emelése érdekében.

Komáromi Sándor

A csíksomlyói búcsú vallási és etnikai vonatkozásai

Prinz, Clemens: Die Pfingstwallfahrt in Schamlenberg - Religiöse und ethnische Aspekte einer ungarischen Wallfahrt in Rumänien.

– *Ungarn-Jahrbuch – Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie. 27. Bd. 2004. 113–152. p.*

Egyetemi diplomadolgozat (Bécs, 2001) közlésére vállalkozott (rövidített formában) a müncheni „Magyarország-évkönyv”. Szerzője a régebbi és újabb magyar szakirodalom (Bárh János, Barna Gábor, Boros Fortunát, Fodor Sándor, Tánczos Vilmos) mellett a csángó búcsújárók körében szerzett személyes tapasztalatai tükrében méri fel Csíksomlyó pünkösdi szentebúcsújának világát mint még eleven hitéleti–társadalmi–néprajzi hagyományt, és mint magyarságpolitikai jelentésű eseménykört. Német nyelven bizonyosan hézagpótló az egybefogott áttekintés a csíki ferences-jelenlét (a római katolicizmus legkeletibb bástyája), a Mária-kultusz és a búcsújárás történeti fordulójáról (szorongattatás az erdélyi reformáció idején, ellenreformációs megújulás stb.) és jelenéről. Szó van Erdélyen kívüli magyar kegyhelyekről, a Mária-kultuszról általában, a csíksomlyói kultusz folklorisztikus rögzüléséről, pogány eredetű ragadványairól („Babba Mária” – Daczo Árpád L. kutatásai tükrében), a szüzanya-szobor kérdéses eredetéről (Moldvából?). A saját tapasztalatú élmények előadása a személyes elkötelezettség hitelével szól. A hagyomány rendszerváltás utáni újjáéledésével kapcsolatos mondandó talán a magyar olvasói tájékozódás számára is hasznosítható.

A somlyói búcsú hitéleti és társadalmi, közösség-erősítő jelentéstartalma a kezdetektől egymás párhuzamában érvényesül. A kisebbségi-etnikai tartalom, amely a régi országhatár évszázadaiban a Kárpátokon túli csángó résztvevő kör szempontjából részben már hozzákapcsolódott ehhez, Trianont követően vált átfogó elemmé. A dolgozat (vagy legalább is a közölt szövege) történeti áttekintéséből, sajnos, kimarad a kisebbségi végvárrá lett Csíksomlyó korai, két háború közötti korszaka. Annál nagyobb teret kap a második világháború utáni s végül a rendszerváltozást követő helyzet. A háború utáni első búcsúra 1946-ban kerülhetett sor, rekordméretű – több mint 120 ezres – részvétellel (Tánczos V. nyomán közölt adat), amivel hosszú időre egyben az utolsó nagy búcsúnak is bizonyult. 1949: az utolsó legális szervezés mellett lebonyolított alkalom (80 ezer feletti résztvevő), amiből azonban a csángók már kimaradnak: zárandoklatukat a hatóságok megakadályozták. Az ezévi búcsú eseményei közé tartozik Márton Áron püspök letartóztatásának meg hiúsulása a jelenlévő tömeg jóvoltából (bár ez csupán rövid haladékot jelentett). 1950-tól – a diktatúrában, a szűkebb környékből néhány ezernyi résztvevővel, félillegális keretek között lappang tovább a hagyomány, az évtized végétől apránként valamelyest mégis bővülő formában. A korlátozás fő vesztesei: a csángók. Az erdélyi katolikusok 1990-ben, a diktatúra bukásával rendezhették meg újra az első szabad búcsút, melynek felfokozott ünnepelességét a politikai és vallási felszabadulás jövőbe vetett hite adta. Ettől kezdve válik a csíksomlyói búcsú évről évre egyértelműben összmagyar (1994-ben már 400 ezres vonzású) eseménnyé az átfogó kelet-európai átalakulás kereteiben, nagyszámú résztvevővel az anyaországból, illetve a határon túli magyarság különböző vidékeiről is. Ezzel kidomborodik etnikai jellege, annál inkább, mivel megjelennek itt másvallású magyarok vagy vallási kötelékeken kívül élő egyének, csoportok. Ezzel kapcsolatban kétirányú torzulás veszélye fenyeget: 1. politikai tüntetés elemeinek megjelenése túlbuzgó-nemzeti körök részéről, 2. elvilágiasult fesztivál-jelleg az utazási irodák üzleti hasznára.

Az egyház a diktatúra és a despotizmus béklyóiból szabadulva mindent elkövetett a búcsújáró-hagyományok teljes körének – a több napra elnyúló rituálé, az erre rászervezett

tömegmozgatás, felkészült részvétel, széles aktivitás, a körmenet területi beosztása – fellevenítése érdekében. Fontos partnernek bizonyultak ebben a tradíciót leginkább megőrző csángó zarándokok (keresztaljak, búcsúvezetők, zászlóhordozás, hajnali keresztútjárás, napvárás, ének, imádság stb.) 1990-től újra emelkedő számban vettek részt a búcsúkon, azonban egy ideje az előrehaladó asszimiláció, illetve a Jaşy-i püspökség mesterkedései (például: „ellen”-búcsú bevezetése a moldvai Barátban) nyomán aktivitásuk ismét csökken. Ezzel szemben szélesedett a „turista” típusú látogatók kívülálló magatartása, akik passzív jelenlétükkel zavarják az igazi zarándokok áhítatát, pusztán tömegükkel akadályozzák a szervezett mozgatót. Túlnyomó a futó, egynapos, félnapos látogatás, melynek résztvevői legfeljebb a nagymisébe hallgatnak bele. A nagymise a felnövekedett tömeg kiszolgálására kiköltözött a szabad térre, hangosító technikával is felszerelve, itt azonban a „vásári” környezet, a túlbujánzó kirakodás, a bővliárusítás profanítása, lármája közvetlen közelből veszi körbe. A kirakodás, a gondtalan nézelődés, társalkodás, a vídamság persze a búcsú mindenkor szokásos velejárója, vagy éppenséggel szerves tartozéka, de az emelkedett eseménynek nem szabad kibillennie az egyensúlyából ebbe az irányba. A somlyói búcsú akkor marad méltó küzdelmesen megőrzött örökségéhez, ha fenn tudja tartani a rítus, a lelkiség dominanciáját, felekezeti karakterét; a résztvevők magyarsághite is ezen sugárzik át a legtisztábban.

Komáromi Sándor

A Duna–Tisza–Körös–Maros–Eurorégió lehetőségei a helyi elitek szemével

Iara, Anna: Die Euroregion Donau-Kreusch-Marosch-Theiss – Grenzüberschreitende Regionsbildung aus Sicht der regionalen Eliten.

– *Ungarn-Jahrbuch – Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie.* 27. Bd. 2004. 153–208. p.

Az európai integrációs stratégia fontos tényezője a régiók fejlesztése az átfedő, légüres struktúrák ellenében – a helyi erőforrások optimális kihasználása, a dinamizmus egyenletes terítése érdekében. A régió-elvű „strukturáció” különleges lehetőségét kínálja az összetalálkozó határregiók helyi – államközi együttműködést feltételező – integrációja. Létrehívásuknak nem feltétele az EU-tagság, bár a folyamat iránya azonos. A Duna–Tisza–Maros régió magyar (Csongrád megyei) kezdeményezésre megszületett együttműködési terve (1994, partnerei: Békés és Csongrád, illetve Arad és Temes megye, valamint a Vajdaság), majd kibővített változata, a Duna–Tisza–Körös–Maros–Eurorégió (a továbbiakban: DTKM, 1997), amelyhez Bács-Kiskun- és Jász-Nagykun-Szolnok megye, román részről pedig Krassó-Szörény és Hunyad is csatlakozott, például jóval az EU keleti bővítése előtti időszakból datálódik, az uniós határ Magyarország későbbi EU-csatlakozásával is épp csak érinti, s egyelőre Románia várható belépésével sem válik tisztán EU-területté. Már a kezdet kezdetén ismertté vált egy-két békési, illetve temességi kiindulású vizsgálódás, amelyek az eurorégió eljövendő lehetőségeit elemezték. A magyar profilú müncheni kiadvány szerzője (bonni egyetem európai integráció-kutató intézetének munkatársa) szintén még az első fejlemények tükrében vet számot a távlatokkal és lehetőségekkel. A nagyívű tanulmány a tudati tényezőt helyezi vizsgálódásainak középpontjába, amit a szociálstruktúra-elmélet kitüntetett módszerével: a helyi elitek körében elvégzett interjúk felmérés útján közelít meg. Egészen pontosan szegedi és temesvári szereplőket kérdezett meg, tehát a Vajdaság tulajdonképp kimarad a képből. (A balkáni háborúval érintett, embargó alatt álló Vajdaság benevezése az eurorégióba annak idején igencsak feltételes, inkább csak jelképes, a jövőben reménykedő lépés volt.) A politikai, gazdasági, társadalmi(-kulturális) „elitiek” mint áttekintéssel bíró, méginkább mint befolyással is rendelkező, pozíciót betöltő csoportok, illetve „aktőrök” tanúsága két szinten is releváns a vizsgálódás számára: 1. behelyettesítheti a szélesebb közvélemény tartalmait, 2. „illetékes” kilátópontokról hitelesített elképzelést közvetít a távlatokról. Emellett képet ad arról is: van-e szubjektív, mentális erőtartaléka a lehetőségek valóra váltásának.

A tanulmány felvázolja az eurorégióvá nyilvánított térség tájféldrajzi, történeti – kulturális adottságait, a régebbi és a közelebbi múltból hagyományozott gazdasági – gazdasági potenciálját. (Túlnyomóan mezőgazdaság; nagy ipar – Hunyad megye vagy a keleti Temesség kivételével – csak néhány nagyváros vonzásában, persze leromlott állapotban a rendszerváltás nyomán.) Területi egységenként (a Vajdaság nélkül) közli demográfiai, foglalkoztatottsági stb. adatait. A szerző nem mondja ki egyenesen, hogy a DTKM-be kapcsolt határon túli területi egységek nagyjában a régi magyarországi Délvidéket (Bácska, Bánság, Szerémség) ölelik fel, amely annak idején Békéssel, Csongrád, Bács-Kiskun megyével nagyrészt eléggé szoros, homogén táji és fejlődéstörténeti egységet képezett, azokkal szervesen összenőtt. Ezt az egységet éppen az 1918 utáni államhatárok közbeiktatása metszette el, egészen a közlekedési utak elzárásáig. Az egység és az együttes fejlődés eurorégiós keretben történő újraélesztése valóban kecsegtető távlat. Pontosan a közlekedési hálózat helyreállításával, és persze, a kor színvonalán álló gazdagításával (beleértve az átjárható határokat) kezdődnek a területrészek integrációja. Ezirányú tervekben,

elképzelésekben nincs hiány, és történt is némi gyakorlati előrelépés, főként a PHARE-segélyprogram támogatásával. Gazdasági, fejlesztési együttműködés, vállalkozói befektetés, infrastruktúrák kialakítása dolgában egyelőre nem futotta többre a tapogatózásnál. (Csak a magyar–román viszonylatról van szó, a Vajdaság kimarad a képből.) Gazdaságpolitikai tekintetben a magyar-román határ két oldala aszimmetrikus képet mutat: a román struktúraváltás különösen kritikus helyzete, az intézményi átalakítás, a privatizálás késlekedése okán még nehezen találhatnak egymásra a szektoriális partnerek. Tényleges, „régión-tudatú” együttműködés egyelőre csak a sajtó és média, valamint a kutatás–felsőoktatás területén (főként a szegedi, a temesvári és az újvidéki egyetem között) mutatkozik. (Első közös tudományos konferencia: Temesvár, 1998.)

A DTKM projektje ma még a kezdeti lépéseknél tart. Sok konkrétumot a korai elit-intertjük sem mondhattak. A nyilatkozók úgy tartják, hogy a lehetőségek elvben tulajdonképpen nagyok: bánsági részről a főként belső erőforrások feltárása tekintetében, magyar részről elsősorban a nyugatra irányuló transzfer biztosításával. De az együttműködés – legalábbis ütemes – megvalósíthatóságáról vallott vélemények bizonytalanok, az együttműködés konkrét tartalmi körére vonatkozó elképzelések fölöttébb halványak. Nyilvánvalóan el kell jutni az első teljesítményekig ahhoz, hogy gyökeret verjen a bizalom a projekt iránt. Némi versengés érzékelhető a domináns szerepet illetően Szeged és Temesvár között. Szeged az egykori dél-magyarországi „kapu” szerepét szeretné visszanyerni. Temesvár rájátszik a bánsági peremek nyersanyag-többletére, noha partner nélkül aligha képes kiaknázni. Fennáll a kölcsönös ismerethiány is az együttműködésre szerződött területek jelenével, tényleges adottságaival kapcsolatban. Mentális oldalon egyelőre nem alakult ki a civil kapcsolattartás, a helyi turizmus. Nem terjed ki a figyelem a vonatkozó vidékek etnikai összetételében rejlő kapcsolatteremtő lehetőségekre sem, így a bánsági szóránymagarsággal (magyar részről minden figyelem az erdélyi magarságra irányul) vagy a határ két oldalán kisebbséget alkotó szlovákokkal, németekkel. A román nacionalizmus destruktív magatartásától magyar részről, illetve magyar revizionista vesztélytől román részről az eurorégióval kapcsolatban egyébként nem tartanak. Összefoglaló értékelésként elmondható: egyelőre nem formálódott ki egységes közvélemény, amely a projektet markánsan támogatná, még kevésbé az együttműködő felek és részterületek közötti konszenzus a legkülönbözőbb részleteket illetően. Mindezek hiánya önmagában is gátolja az együttműködés dinamikájának kibontakozását. Csak remélni tudjuk, hogy a DTKM-Eurorégió ügye a továbbiakban mégis előrelendül.

Komáromi Sándor

Csalódott balkániak

Garde, Paul: Les Balkans désenchantés. – Politique Internationale, 109. no. 2005. 363–385. p.

(A szerző Balkán-szakértő, nyelvész. A Provence-i Egyetem emeritus professzora, de tanított a Yale-en, a Columbián, és a genfi egyetemen is.)

Az 1990-es évekre a nyugat-európai országok, és az Egyesült Államok életminősége olyan látványosan különbözött már, hogy a kelet-európaiak szemében egy egységes „Nyugat”-ként tűntek föl. Szabadságot, demokráciát, jólétet, békét tulajdonítottak neki. Az Európai Közösségekbe való integráció a NATO-tagság kiegészítését jelentette a számukra. Franjo Tudjman elnök halála után (1999 dec.), és Slobodan Milošević választási vereségét követően (2000 okt.) új, a szélsőséges nacionalizmusnak hátat fordító vezetői

lettek Horvátországnak, illetve Szerbiának: Stipe Mesic Zágrábban, Ivica Racan Belgrádban, illetve a koalíciós miniszterelnök, Zoran Djindjic. Még Boszniában is a kevésbé szélsőségesek kerültek hatalomra. Egy 2005-ös párizsi konferenciát „Montenegró az euró-atlanti integráció felé” címmel rendeztek meg, ami valahogy az eseményektől való lemaradást jelezte. A XXI. század hajnalán a balkáni államok a „Nyugatnak” legalább két nagy meghasonlását figyelhették meg.

Az elsőt a 2001. szeptember 11-i támadások hozták, melyek következtében – úgy tűnt – a nemzetközi közösség nyugati irányba tömörül. Még a Koszovó esetében oly hallgatag, cseccsenekkel viaskodó Oroszország is kilépett passzivitásából a terrorizmust elítélendő. A nagy összhang 2002–2003-ban tört meg, amikor az Egyesült Államok új célpontot talált: Irakot és Szaddám Husszeint. Ekkor a „Nyugat” két táborra szakadt: Washington–London–Róma állt az egyik, Párizs–Berlin–Ottawa a másik oldalon (Moszkva is inkább ez utóbbi felé húzott). Nem akadt állam a planétán, amelyek ne érzékelték volna az ellentmondások tömkelegét. Ez volt az évszázad első nagy szkizmája.

A második, kevésbé hangos, ám annál ravaszabb 2005. május–júniusában következett be, és csak a kontinenst érintette. Ekkor az Európai Közösségek két alapító államában, Franciaországban és Hollandiában *nemet* mondtak a huszonötök kormányai által már aláírt, több helyütt ratifikált Alkotmányra. Ebben az esetben nem rajzolódtak ki olyan jól az erővonalak, de a tagállamokon belül mindenütt érzékelhetőek a Közösségek kontra nemzeti érdekek mellett voksolók. Látszólag nem változott semmi, hiszen nincs jogi alapja a közös döntéshozatalnak, de a hasadék érezhetően mélyül azóta is.

Egyik szkizma sem területi, vagy gyarmati jellegű, hanem inkább gazdasági. A balkáni népek, melyek az előbb említetteket olyan ügyesen kihasználták rivalísaikkal szemben, most meglehetősen tanácstalanok.

A köztársaság, mint államforma, a NATO mint szervezet szépnek tünnek a kommunizmus időszakában. Az iraki invázió kezdetén, 2003 elején Washington politikáját támogató nyilatkozatot íratott alá nyolc európai, közöttük három felvételre váró – közöttük Magyarország – országgal. Egyetlen balkáni állam sem csatlakozott hozzájuk akkor. Csak egy héttel később, február 5-én írták alá a tartalmában hasonló, ún. vilniusi Deklarációt. Horvátország – formális csatlakozása ellenére elutasított minden gyakorlati segítséget. Az 1999-ben a NATO által bombázott Szerbia nem írta alá a Deklarációt. Bosznia-Hercegovina sem. Ezek az államokt egyébként a NATO előszobájának számító „Partnerség a békéért” programba sem vették föl. Az aláíró államok közül az európai fölvételre áhítozó Bulgáriának és Romániának Chirac elnök kifejtette, hogy „ha csökkenteni akarják felvételi esélyüket, keresve sem találhattak volna jobb eszközt...” – azaz mintha Európába Amerikán keresztül vinne az út...

Tény, hogy a volt szovjet érdekszférába tartozó államok közül elsőként az EK-ba belépő Kelet-Németországnak könnyebb dolga volt, hiszen nem sokat kérdeztek tőle. Ma, a belépni szándékozó Horvátországnak 4000 rubrikából álló kérdőívet kell kitöltenie. Annak idején Brüsszel – lehetséges belépőként – még csak az ún. „nyugat-balkániakkal” számolt. A 90-es évek végére újabb kritériumokat kellett tehát a felveendők elé állítani: a 2000-ban, Zágrábban tartott csúcson fogalmazták meg, hogy a belépő országnak egyszerűs mind a regionális együttműködésben is részt kell vennie, azaz a tegnapi ellenséggel működjön együtt. Továbbá az 1995-ös daytoni megállapodásokból származóan, a háborús bűnösökre (akik inkább nemzeti hősnak számítanak szerb, vagy horvát környezetükben) vonatkozó teljes nemzetközi együttműködési kötelezettséget írja elő.

2004 óta már csak az ún. balkáni országok „állnak sorba” az EK-beli fölvételükre várva. Mint tudjuk, elsősorban gazdasági, és politikai követelményeket támasztanak velük

szemben. Románia, Bulgária és Horvátország belépését 2007-re tűzték ki. Macedónia már kérte (2004), Albánia, Bosznia-Hercegovina, Szerbia-Montenegró pedig még nem is kérték felvételüket az Európai Közösségekbe. Ide kívánkozik, hogy a francia alkotmány 2003. március 17. óta a köztársasági elnököt is függővé teszi a népszavazás eredményétől a felveendőket illetően, leszámítva a 2004. július 1. előtt az Európa Tanács által már eldöntött felvételeket. Nemcsak a „sorban állókról” (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Szerbia-Montenegró, Macedónia) van most itt szó, hanem Törökországról is.

A csatlakozott, illetve a felvételre váró kelet-európai országok mindegyikében két erős belpolitikai vonal érzékelhető: a leginkább „európaiak” a legkevesebb nemzeti érzéssel, illetve az ún. nemzetiek, csekélyebb lelkesedéssel az Európai Közösségek iránt. További tény, hogy ahol ortodox, nemzeti egyház működött korábban, ott a kommunisták is nacionalisták lettek (Románia, Bulgária, Szerbia), és gyakran együttműködnek a jobb oldallal. Másutt – a Balti-államokban, Lengyel-, Cseh-, Magyar-, Horvátországon, Szlovéniában – a nemzeti érzés mindig a baloldali kommunista rezsim ellenében létezett. Ma azonban a nemzeti elkötelezettség nemcsak a szélsőjobb sajátja, lásd Litvániát, Lengyel-, vagy éppen Magyarországot. Az ortodox országok közül csak Bulgáriában tudott modernizálódni a régi kommunista párt. A vegyes vallású államokban, mint Bosznia, Macedónia, Albánia a bal oldal úgy ahogy demokratizálódott, de a jobb oldal alig, vagy egyáltalán.

Az EK két alapító állama által mondott '*nem*' az európai alkotmányra érdekes helyeztet teremtett. A csatlakozásra váró államokban ugyanis évek óta hangoztatták, hogy tanúsítsanak több toleranciát, demokráciát és hagyjanak alább nemzeti önérzetük emlegetésével. Most, hogy kiderült, nem tudnak vagy akarnak több áldozatot hozni Nyugaton az EK-ért, a Balkán is kevesebb áldozatot kész hozni a belépésért. Úgy érzik (pl. a horvátok), hogy felesleges erőfeszítéseket tenniük, ha a tárgyalások úgyszólván kudarcra végződnek majd. Horvátország felvételével kapcsolatban a nyugati döntéshozóhozjárult, hogy Ausztria pl. kijelentette, Törökország fölvetését eleve megvétőzza, ha a horvátokat ejtik. De a Hágai Nemzetközi Törvényszék is kedvező jelentést adott ki a háborús bűnösök ügyében történt horvát együttműködést illetően.

Bosznia abban a paradox helyzetben van, hogy noha 44%-uk bosnyák, akiket Radovan Karadzic üldözött, nem tudják őt előállítani a nemzetközi törvényhozás számára, ezért felvételük az EK-ba szóba sem jöhet. Persze gazdasági oka is van elégtelen felvételi helyzetüknek.

Szerbia útja Európába még nagyon hosszúnak látszik. A Milošević által 2000-ig vezetett ország folytonosan háborúzott, a privatizáció ezért is lassan haladt, inkább a maffia virágzik ma is. 2000 és 2003 között a Djindjic-féle baloldal, majd Kostunica koalíciója sokat vitatkozott a nacionalizmus kérdésén. Noha sok háborús bűnöst átadtak Hágának, Ratko Mladic tábornok például, aki etnikai tisztogatásokat hajtott végre Srebrenica térségében, mind a mai napig szabadon él és mozog Szerbiában. Az államnak ezen kívül rendezetlen területi kérdései vannak Montenegróval és Koszovóval.

2002-ben, erős EK-beli nyomásra megalakult Szerbia és Montenegró Államközössége – ezt az alakulatot fogadná el mind a mai napig Európa. Együttélésük azonban nehézkesnek bizonyult, mert különböző pénznemek voltak a két helyen forgalomban. Valamint két nem kommunista párt vetélkedik Montenegróban, és egyikük teljes függetlenséget követel. Gazdasági helyzetük gyenge, melyet ráadásul a maffia ural, és a korrupció minden válfaja.

Koszovó voltaképpen nem is állam. Talán Belgrádon keresztül kérhetné felvételét az EK-ba. Határvitái vannak. Ha államnak fogjuk föl, akkor a térségben a legszegényebb, a

munkanélküliség a legmagasabb, az anarchia a legerősebb, a kisebbségek sorsa bizonytalan, főleg a 2004. márciusi szerbellenes pogrom óta. Jó példával jártak viszont elől, amikor miniszterelnökökről kiderült, hogy háborús bűnnel vádolják, aki azonnal lemondott tisztségéről, és megjelent Hágában.

Macedóniában az ortodox államra jellemző a képlet: két nagy párt van színen, a volt kommunista, most szocialista párt, és egy nacionalista jobb oldali párt. Az állam kétharmada szláv macedón, egyharmada albán. Koalícióban azonban mindig tudnak találni megfelelő albán partnert a macedón pártok. Viszonylag későn tört ki a háború náluk, és ritka módon, diplomáciai egyezséggel zárult 2002-ben Ohridban. Helyreállították így az interetnikus kapcsolatokat, és jó kapcsolatba került szomszédaival. A Balkánon fölzárkózott Horvátország mögé, noha komoly gazdasági bajokkal küzd. Amit Európától leginkább mégis remélnek, az az enklávé feloldása Görögország viszonylatában.

A balkáni államok várakozása az EK-ba való felvételre tehát a legkülönbözőbb körülmények és feltételek közepette zajlik. A nacionalisták akár ellenzékben, akár kormányon legyenek is, ugyancsak érdeklődve várják az események kibontakozását, és lesik az alkalmat, amikor megkérdézhetik, „*mire jó ez az egész?*”. Ha az EK elveszíti koherenciáját, nevezetesen, ha cselekvési terének egy részétől megfosztják, ha egyre nehezebbé válik az új országok bekerülése, akkor tulajdonképpen miért kell elfojtani a nemzeti büszkeséget? – teszük föl a kérdéseket. Ezekre a kérdésekre azonban készen áll a nyugatiak válasza, mégpedig az, szükséges, hogy legyenek hasonlóságok a tagállamok között. A vita egyébként még alig kezdődött el. Nem tudni, hogy milyen méretűvé válik, és milyen eredménnyel? Az azonban bizonyos, hogy az EK minden kormánya és népe felelősséggel tartozik a kontinens dél-keleti felének jövőjéért.

Kakasy Judit

Lánggal irt figyelmeztetés Franciaország egén – Németországnak?

Angenendt, Steffen: Französische Flammenschrift: Was Deutschland aus den Ereignissen im Nachbarland lernen muss. = Jahrbuch Internationale Politik. Jg. 2005. Dezember. 84–90. p.

Németország a közvetlen szomszédságból lélegzetfójtva figyelte a franciaországi külvárosi zavargások hullámát, melyek lecsendesítésére Sarkozy belügyminiszter kemény eszközöket vetett be, a kormány pedig szociális intézkedési csomagot fogadott el. Csak az a kérdés: mikor kezdődik újra? Ugyanis a jelenség nem új: az 1970-es évek vége óta ismétlődő zavargások most az eddigi legkiterjedtebb méreteket öltötték, és a rendőri erő elkerülhetetlen bevetése mellett még a továbbiak megelőzésére szánt szociális és humanitárius intézkedések születtek, melyek ezek szerint mégsem használtak. Akkor mit kellene még tenni? A tennivaló követelményei (bevándorláspolitikai koncepciók kérdését fel sem vetve) alighanem meghaladják az eseti beavatkozásokban testet öltő felszíni kezelési lehetőségeit. (Átképzési ösztöndíjak, támogatott munkahelyek, szolgáltatás-ipari különzónák létesítése stb.). A probléma és a feladat természetesen Franciaországé. De a szomszédban az a kérdés is felmerül: mit tennénk mi hasonló esetben, milyen megoldásokhoz folyamodnánk? Csakugyan: áttevődhet-e legközelebb Németországra is a francia külvárosok lázadása? Mielőtt erre válaszolnánk, mégiscsak meg kell próbálkoznunk a franciaországi események legalább futó elemzésével.

Tényezők: 1. Franciaország posztkoloniális terhe a többgenerációs észak-afrikai gazdasági migráció túlnépesedett tömegével; 2. szociális leszakadás a gazdasági szerkezetváltás következtében, az egycsatornás iskolarendszer, elméleti és gyakorlati képzés szétválása a munkavállalók hátrányára; 3. tömeg-lakótelepek gettósodása („érzékeny zónák”), a nyelvi örökség hátránya ellenére: tudati leszakadás az európai-francia társadalomról, visszaforduló asszimilációs folyamat; 4. a gyarmati történelem számonkérése; 5. az iszlamizálódás veszélye; 6. az ad hoc-jellegű intézkedéscsomag kérdőjelei: a szabályozott foglalkoztatás körén, az átfogó ellátási rendszereken kívül eső eszközök célszerűsége, hatékonysága, elégséges köre (1,5 milliós szélességre); 7. az „egyenlőség”-eszmé látható csődje, az egyenjogú polgári státus kereteinek alkalmatlansága a másság kezelésére. (Lásd: pozitív megkülönböztetés az angolszász hagyományban.)

Német helyzet: A szintén nagyarányú, ugyancsak többgenerációs bevándorló tömeg (főként az 1960/70-es évekbeli, szerződött vendégmunkások nyomdokain) nélküli az oly problematikus posztkoloniális háttérrel. Sokkal kisebb arányban koncentrálódik külvárosi tömbökbe. A szociális leszakadás, az ellátórendszerekből való kiesés nem olyan általános, mint Franciaországban. Etnikailag heterogén (de zömmel török, illetve kurd) összetételű csoportjai számára nem tűzték ki az integráns német egyen-identitás célképzetét. Köreikben önálló középosztály-réteg alakult ki, amely partnere a német őshonos társadalom szociális vagy foglalkozási csoportjainak. Autonóm civilszervezeti hálózatuk, hitéletük színterén a szabadon vállalt másság jegyeivel tagozódnak a német társadalom szerkezetébe. A csoportok tájékán tapasztalható erőszakcselekmények részint önnön (anyaországi gyökerű) etnikai ellentéteikből, részint az idegenellenes német újradikalizmus fellépése nyomán fakadnak. Ilyen esetek hatékony, részrehajlásmentes rendőri felügyölítése és bírósági feldolgozása bizonyára a jövőben is elejét veszi az erőszak viszontreagáló eskalációjának. A franciaországi fejleményekhez hasonló kollektív nyug-

talanság, gettózádás veszélye a feszültség valamilyen szintű felgyülemelésével pedig legfeljebb gazdasági válságfordulatok nyomán állhat elő. A német bevándorlási és szociális politikának természetesen van mire figyelnie ezzel kapcsolatban: segítse az integrációs politika többszatomás feltételeit, ennek során elsődleges fontosságú a nemzeti munkaerőpiac – öslakos polgárokat és bevándorlókat egyformán érintő – kínálatába történő integráció. Az egyénekre szabott segítség mindenekelőtt a szakképzés, illetve az aktuális átképzés támogatásában állhat, amire Németországban is központi pénzeszközöket kell bevetni. Bevándorlók szempontjából nyilvánvaló támogatási többlet: esetenként a német nyelv elsajátításának segítése. Kevés, de rendszeres befektetéssel jó eredményeket lehet elérni abban az irányban, hogy a bevándorlók, integrációs esélyeiket tekintve, a maguk oldalán érezzék mind egészében a német társadalmat, mind pedig a politika gondoskodását. Anélkül, hogy elbiznánk magunkat, ajánlhatnánk ezt akár Franciaország figyelmébe is, ahol minden jel szerint a politika eredendően tévúton jár a bevándorlók körül jelentkező gondok kezelésében.

Komáromi Sándor

Franciaország a cselekvés élharcosa

Chirac, Jacques: La France à l'avant-garde de l'action. ~ Défense Nationale, 2005. 10. no. 5–18. p.

(A Francia Köztársaság elnökének, Jacques Chirac-nak a nagykövetek XIII. konferenciájának megnyitóján, 2005. augusztus 29-én mondott beszéde.)

Az újfajta egyensúlyt kereső világban Franciaországnak – jobban, mint valaha – az élvonalban van a helye. A békét, a nemzetközi biztonságot veszélyeztető helyzetekben tévőleges választ kell adnia.

A londoni, vagy a Sharm-el-Sheikh-i nyári események azt igazolják, hogy a terrorizmus folyamatosan fenyeget. Az elburjánzó krízisek a térségbeli bizonytalanságot tartják fenn, és a stratégiai egyensúlyt veszélyeztetik. A nukleáris energia polgári felhasználása nem lehet ürügy egy nukleáris fegyvertár kialakításához. Iránnal kapcsolatban bizonyossá vált, hogy korábban illegális nukleáris tevékenységet folytatott. Éppen ezért Teheránnal abban az értelemben kell tárgyalni, hogy adjon tényleges garanciát programjának civil voltáról. Ezzel egyidejűleg széles körű együttműködést ajánl az államnak politikai, gazdasági és energetikai síkon Franciaország. A francia elnök valódi együttműködést ajánl cserébe a párizsi szerződésben egyébként kiközlésként szereplő feltétel, a hasadó anyagok gyártásának felfüggesztéséért. Számít Irán felelősségteljes magatartására, mely nem kockáztatja a Biztonsági Tanács elé kerülést.

Az Európában elhúzódó konfliktusokhoz képest a Közel-Kelet marad a világméretű bizonytalanság középpontjában. A kérdés szakértői nagy reményt fűznek az izraeli-palesztin konfliktus rendezéséhez. Franciaország örömmel üdvözlí a gázai kivonulást, illetve a Palesztin Hatóság igyekezetét arra, hogy véget vessen az erőszaknak.

Ugyancsak várakozással tekint az iraki új intézményrendszer megszilárdulására, illetve a születőben lévő új társadalomra, melyben meg kell találnia a helyét a korábbi résztvevőknek is.

Libanonban valami példátlan mozgalomnak köszönhetően véget ért az elhúzódó szíriai katonai jelenlét. A libanoni nép végre lélegzethez jutott. Az új hatóságra, közigazgatásra témérdek munka hárul. A nagyszabású tervek úgy valósulhatnak meg jól, ha egybeesnek Libanon teljes szuverenitásával és belső biztonságával.

A nemzetközi közösség a jogállam intézményének népszerűsítésével, támogatásával tudja szolgálni leginkább a közel-keleti reformokat. Az eredmények a korábban sosem gyakorolt választási szisztémában máris megmutatkoznak. Franciaország éppen ezért nyújt a jogállamot megvalósító kormányoknak és civil kezdeményezéseknek, amelyek elismerik, meghallgatják, megbecsülik az állampolgárt. Ezek a népek nem tűrik a beavatkozást, a megbélyegzést, hanem kiegyensúlyozott együttműködésre vágnak a világ további felével.

Európa ebből a szempontból úttörő szerepet játszik: 2004. november 27–28-án, az átlamfők értekezletén hangsúlyozták a tíz éves barcelonai folyamat eredményességét. Újfajta szolidaritásnak kell kiépülnie a Földközi-tenger túlsó partján ahhoz, hogy szervezettebb gazdasági-társadalmi egységként létezzen, amelyben a kultúrák közötti, illetve a politikai párbeszéd elmélyülhet. Franciaország az egységesebb, összetartóbb Maghreb hiva, ezért erősíti kapcsolatait az összes tagállammal. Például Algériával közös barátsági szerződésen dolgozik.

A regionális konfliktusokon túl, a globalizáció következményeként növekvő elégedetlenséggel is számolni kell. A gazdasági-pénzügyi csere a kultúrák különbözőségének fenyegetéseként, a környezetszennyezés veszélyében is megjelenhetnek, és a populizmust és az idegengyűlöletet is képesek táplálni. Afrikában nők és férfiak millióinak elűzésében mutatkozik meg, valamint a különleges szegénységben, éhínségben, betegségekben és tanulatlanságban. Ezekre a kihívásokra ma nem tud egyetlen állam válaszolni. Ez a felismerés határozott elkötelezettségre ösztönzi Franciaországot egy demokratikusabb, igazságosabb nemzetközi közösségért.

Hatvan évvel megalapítása után az ENSZ-nek nagyobb jelentősége van, mint valaha. Ugyanis a kollektív cselekvés legfontosabb keretintézménye ma is. Kofi Annan főtitkár a New York-i csúcstalálkozó témájának három pillérét nevezte meg: felelősség, biztonság, szolidaritás.

A felelősség egy-egy egység: nagyhatalmak, vagy regionális közösségek, stb., közös elhatározását jelenti a globális kérdések kezelésében. A kollektív béke és biztonság fenntartásához – Franciaország szerint – Németország, Brazília, India és Japán, valamint Afrika hatékonyabb közreműködése, illetve komolyabb szerepvállalása szükséges.

Ugyancsak támogatja a Környezetvédelem Nemzetközi Szervezetének mielőbbi megalakulását, mely a nemzetközi szerződések (pl. Kyoto) betartatásának egyetlen hatékony intézménye lehetne.

A fentiekén kívül Chirac támogat egy, a G8-hoz hasonló, rendszerbe foglaló gazdasági-társadalmi kormányzást, melyben a legerősebbek mellett a legszegényebbek is hangot kaphatnak.

A kollektív biztonság megerősítésében – Franciaország nyomására – a New York-i csúcst el kell hogy fogadjon alapelveket: a nemzetközi terrorizmus meghatározását például, a béke megszilárdításának felügyeletét, az emberi jogok megerősített védelmét.

Franciaország a szolidaritás új formáját szorgalmazza Németországgal, Algériával, Brazíliával, Chilével és Spanyolországgal együttműködve, mégpedig a repülőjegyek vonatkozásában.

A fentiekén kívül határozottan támogatja az AIDS, a TBC és a malária elleni küzdelmet.

A Világegészségügyi Szervezet ajánlásában szerepel a madárinfluenza elleni gyógyszerkészlet kialakítása az egyes tagállamokban. Erős és koncentrált, nemzetközi méretű összefogásra van szükség ebben a kérdésben. Chirac elnök azt kérte kormányától, hogy tegyenek meg minden lehetőt a járvány kitörésének megakadályozására, beleértve az olatóanyag kifejlesztésének támogatását, és a szükséges felvilágosító propagandát is.

A Világkereskedelmi Szervezet dohai ciklusa 2006-tal zárul. A decemberi hongkongi csúcson a francia elnök megismétli javaslatát egy azonnali moratóriumra, amely az ösz-szes, Afrikának szóló mezőgazdasági export szubvencióját illeti.

Franciaország ugyancsak élharcosa az UNESCO révén is a különböző kultúrák elismeretetésének, az emberi méltóság, a különféle identitás és kultúra méltányolásának.

A frankofónia – mint ismeretes – hagyományosan a kultúrák különbözőségéért száll síkra úgy, hogy a demokráciát, békét és szolidaritást veszi alapul. Ennek bizonyítékai az ouagadougou-i csúcstalálkozón megfogalmazott elkötelezettségek. Továbbra is nagy jelentőségű a nemzetközi frankofón információs láncolat, melyet alapvetően természetesen Franciaország működtet.

2005 decemberében tartják az Afrika-Franciaország csúcst Bamakóban, melyen Franciaország megismétli elkötelezettségét az afrikai ifjúság sokoldalú támogatására. Az Afrikai Unió ideája a demokratikus jogállam megteremtése a fekete kontinensen. Franciaország támogatja, más nemzetközi tényezőkkel együtt az elefántcsontparti szabad elnökválasztást.

Az Európai Unióval kapcsolatban Chirac elnök kifejtette, hogy csak egy erős Európa képes hozzájárulni a világ stabilitásához, a kiegyensúlyozott, együttműködésen és bizalmon alapuló transzatlanti kapcsolatokhoz. Az elmúlt év májusi népszavazása után újra konszenzust kell kialakítani az állampolgárokkal az európai tervek tárgyában. A francia elnök javaslatokat vár miniszterelnöktől, amelyek a helyi közösségek, a civil társadalom számára vonzóvá teszik Európa építését, talán még demokratikusabb módon, mint eddig.

Franciaország érdeke a felújított, és testreszabott intézmények révén, Németországgal, az európai építkezés másik fő motorjával együtt megvalósítani a víziókat.

Az európai terv középpontjában a szolidaritás igénye áll. Olyasfajta szolidaritásé, mely a gazdasági harcban az európai érdekek védelmére kel a tisztességtelen konkurenciával szemben. Ezen kívül szolidáris az újonnan belépett tagállamokkal, melyek felzárkóztatása az Unió érdeke is. Ez a 2007–2013 közötti költségvetés kihívása.

Ezen kívül a harmonizáció követelménye is fontos; az általános szabályok figyelembe vételével elsősorban a szolgáltatások és munkaidő kérdésében.

Európának egysége és politikai elhívása érdekében meg kell őriznie *kohézióját*. Franciaország megfelelő intézmények hiányában, melyek egy kibővített Európát képesek lennének eredményesen működtetni, leginkább fenntartásait fogalmazhatja meg. (Pl. Törökország kérdésében.)

De a kontinens nemcsak elvont és normatív intézményekből áll, hanem állampolgárai számára konkrét innovatív kutatásokban, nagy, ipari együttműködésekben is megvalósul.

Ezen kívül védelmi kérdésekben is előrébb kell lépnie a kontinensnek. A Balkánon fontos rendfenntartó szerepet visz. Afrikában az Afrikai Unió támogatásában játszanak vezető szerepet a franciák. Ázsiában az indonéziai Aceh tartománybeli misszió jelentős.

Európa továbbra is mint a béke és biztonság globális tényezője kell hogy szerepeljen. Ha kell, olyan önálló katonai műveletekben is, mint az „Artemis” volt Kongóban. A kontinensnek a katonai technológia csúcst kell hoznia.

A katonai együttműködés megnyilvánul például a Belgiummal közös vadászpilótaképzésben. De valami hasonló együttműködés az európai tengerészek között csak tovább növelhetné a kontinens befolyását és kisugárzását...

Franciaország határozottan elkötelezte magát a világ gazdasági csatában. Új piacok felkutatásával, lehetőségek megragadásával, munkahelyek teremtésével akarja visszaszorítani a munkanélküliséget. Szellemi kapacitásának, ipari-technológiai fejlettségének köszönhetően ideális partner a francia; ezt bizonyítja például beruházásainak dinamikus expanziója. De az is, hogy Iter térségébe a világ minden tájáról odavonzotta a kutatókat.

A legfontosabb együttműködő partnereken kívül Franciaország kiegyensúlyozott kapcsolatot óhajt továbbépíteni Kazahsztánnal és Ukrajnával. Oroszországgal elsősorban az ország modernizálásában kíván együttműködni, valamint a négy fontos európai uniós területen. Támogatja a G8-akban betöltendő elnökségét is.

Ázsiában elsősorban az évek óta tartó, bizalmon alapuló stratégiai párbeszédet kívánja folytatni Kínával, Indiával és Japánnal. Kínával immár globális partnerséget jelez a kölcsönösen megrendezett Franciaország-Kína év a két országban. További kapcsolat-erősítéseket remél a francia elnök különböző távol-keleti útjaitól is.

Látogatásra készül Brazíliába és Chilébe is. Ezekre az utakra általában nagyvállalatok vezetői is elkísérik a francia köztársasági elnököt, azzal a nem titkolt céllal, hogy további lendületet adjanak a jövő kihívásaira nyitott országoknak céljai megvalósításához.

Kakasy Judit

Islám politika a szubregionális szinten Dagesztánban: Tarik Testvériség, etnikumok, lokalizmus és az Egyházi Tanács

Kimitaka Matsuzato and Magomed-Rasul Ibrahimov: Islamic Politics at the Sub-regional Level in Dagestan: Tariqa Brotherhoods, Ethnicities, Localism and the Spiritual Board in Europe-Asia Studies, 57. vol. 2005. 5. no. July 753–779. p.

Ahogy az a karabahi konfliktusban, 1999-ben láthatóvá vált, Dagesztán az iszlám világ-szerte tapasztalható újra felemelkedésének jellemző példája volt. Még ha figyelmen kívül is hagyjuk annak a ténynek a geopolitikai jelentőségét, hogy ez a rendkívül vallásos térség határos Csecsenfölddel, és hogy ennek a két köztársaságnak a vallási és politikai helyzete az 1999-es II. csecsen háború kezdetéig szoros kölcsönhatásban volt egymással, Dagesztán területén az iszlám akkor is magára vonja a tudósok figyelmét. Dagesztán a világban azon egyedülálló területek egyike, ahol a szunnita Shafii jog fennmaradt az ország északi területeit kivéve, ahol a Hanafi iskola gyakorlata jellemző. A volt Szovjetunió területén csak Dagesztánban és Csecsenföldön dominál a Shafii iskola, míg más szunnita területeken (Közép-Ázsia, Volga–Urál térség, Krím-félsziget és Északkelet-Kaukázus) a Hanafi törvénykezés követik. A Shafii iskola a Hanafihoz képest szigorúbban értelmezi a Shariát (isten törvény), a muszlimok területi szolidaritása tekintetében. A volt Szovjetunió több muszlim térségében a mecsetek gyakran adományozók (üzletemberek) és az állam együttműködésével épültek, így a mecsetek kevésbé kötődnek a településekhez. Ezzel szemben Dagesztánban a települések (Jamaatok) építik és tartják fenn a mecseteket, valamint biztosítják az imámok fizetését. Ugyanebből az okból kifolyólag, míg más szunnita térségekben a professzionális papság intézményének elutasítását meglehetősen „rugalmasan” értelmezik, és a papság, amely különböző rejtett formákban állami fizetést kap, ezáltal elnöki vagy más hatalmi szervek ideológiai „alosztyárává” alakul, addig Dagesztánban a muszlim vezetők non-professionalizmusa még mindig életképes.

Ezeknek a vallási jellemzőknek megvannak a politikai következményei is, ami Dagesztánban ahhoz vezet, hogy a vallási elit nem képes diktálni a vallási közösségeknek köztársasági szinten folytatott személyi politikájukban, és tisztelniük kell a közösség által megválasztott imámokat, vagy a közösség számára vonzó imám jelölteket kell ajánla-

niuk. A dagesztáni iszlámnak ez a demokratikus jellege a térség vallási politikáját sokkal dinamikusabbá és intenzívebbé teszi, mint az más muszlim régiókban jellemző, és a volt Szovjetunió területén, ahol az iszlám újjászületés egy felülről jövő posztkommunista kezdeményezés volt az állam és a donorok részéről. Ezért szükséges figyelmünket a szubregionális vagy akár a közösségi szintű muszlim politikára irányítanunk Dagesztánban, és figyelemmel kell kísérnünk a köztársasági vallási politikával folytatott interakcióikat is. Dagesztánban a szufizmus erős hagyományokkal bír.

Miután a szalafiták (ún. wahhabik) illegálisba kényszerültek az 1999-es augusztusi, szeptemberi katonai konfliktust követően, a köztársaság iszlám politikája a szufi muszlimok négy tengelye köré csoportosult:

- (1) Szaid-Afandi Csirkejszkij és követői a legbefolyásosabb Tarik Testvériség Dagesztánban más Tarik Testvériségekkel ellentétben;
- (2) *pro et contra* a Dagesztáni Muszlimok Egyházi Tanácsa (DUMD), amelynek vezetését Szaid-Afandi 1992 óta birtokolja követői segítségével, akiket az avarok támogatnak;
- (3) az avarok, akik a DUMD-ban többséggel bírnak más etnikumokkal ellentétben, különösen a kumik rovására;
- (4) a hegyi és központi körzetek, valamint Dagesztán városai elfogadják a DUMD vezetését, míg Dagesztán kumikok lakta déli területei nem.

A dagesztáni iszlám vallási vonásai, mint pl. a szufi hagyományok és a Shafii jogi iskola, valamint a területi közösségek kulcsszerepe a vallási életben meghatározza a köztársaság iszlám politikáját, ennek eredményeképp a dagesztáni iszlám politikát két, egymásnak kölcsönösen ellentmondó motiváció befolyásolja. Az egyik megújítani a hagyományos államilag jóváhagyott iszlámot, amelyet egyházi hierarchia és professzionális státuszú papság erősít meg. A másik, hogy a vallási közösségek arra töreksenek, hogy ők maguk nevezzék ki és ellenőrizzék imámjaikat mindaddig, amíg a közösség biztosítja a fizetésüket. Ehhez hasonló kölcsönhatást az állami iszlám és az önrendelkező csoportok között nehéz fellelni a posztszovjet muszlim területeken, ahol az iszlám újjáéledése egy felülről érkező művi kezdeményezés.

Szaid-Afandi törekvésében a vallási monopóliumra kulcsfontosságú tényező volt az iszlám szükségleteinek kielégítése. A dagesztáni környezetben ez a két legerősebb etnikai elit az avarok és a darginok koalícióját jelentette. A DUMD nacionalista tendenciája sokkal nyilvánvalóbbá válik, ha összevetjük a darginok hegemoniája alatt működő korlátozott mandátumú hatóságokkal, amelyek megőrizték, sőt továbbfejlesztették az etnikai kvóta és rotáció szovjet hagyományát a választói és a kormány posztok elosztásában. A térképek vizsgálatával kiderül, hogy hiába sajtáltotta ki a hivatalos vallási hatóságokat több mint tíz évig, Szaid-Afandi DUMD-ja nem volt képes jelentősen kiterjeszteni befolyását az etnikai határain túl. Mindazonáltal ez az állítás nem kategorikusan értelmezendő, mivel egyes esettanulmányok a cikkben azt mutatják, hogy a DUMD képes egyes ellenzékben lévő körzet bizonyos közösségeit hatáskörébe vonni, de az ellenzék is képes ugyanezre.

A dagesztáni iszlám politikák végső soron „az instabilitás stabilitása” tipikus képét mutatják, amely a szerző zárógondolata szerint az etnikai csoportok közti béke optimális formáját adja az Észak-Kaukázusban.

Bosznay Csaba

Az EBESZ-konferencia sorsa

Rianne M. Letschert and Harm J. Hazewinkel: The fate of the OSCE Human Dimension Implementation Meeting. – Helsinki Monitor 2004. No. 1. 32–40. p.

„Az Emberi Dimenziók Alkalmazásának Éves Konferenciája (HDIM) az EBESZ legfontosabb emberi jogi rendezvénye. Ezen a konferencián minden EBESZ tagállam, beleértve a keleti és nyugati tagállamokat is, az emberi jogok érvényesítése területén elért eredményeit veszi tüzetes vizsgálat alá. Ez egy egyedülálló alkalom és fórum a civil szervezetek számára, hogy a kormányukkal egyenlő mértékben hallathassák a hangjukat. A konferencia minden esetben ajánlásokkal zárul, hogy az egyes országoknak milyen feladataik lehetnek annak érdekében, hogy eleget tegyenek az EBESZ tagsággal vállalt kötelezettségeiknek, és hogy a szervezet, valamint annak intézményei és helyi végrehajtói miként segíthetnek ebben.” – írta Strohal nagykövet az Emberi Dimenziók Alkalmazásának 8. Konferenciája alkalmából a résztvevőkhöz címzett üdvözlő levelében. A konferencia 2003. október 6. és 17. között került megrendezésre Varsóban. A konferencia elejének biztató hangvételét, amely oly ígéretes volt, nem követte a gyakorlati megvalósulás. A HDIM hasznosságának felülvizsgálatát ebben a cikkben a szerzők a 8. HDIM-en történt részvételük és azt követő csalódottságuk miatt érzik szükségesnek. Általánosságban igaz, hogy nem került sor valós vitákra, illetve túl sok és túl általános ajánlások tettek. Mivel a HDIM az EBESZ legfontosabb emberi jogi eseménye, ezért mindenképpen megéri elemezni, miként lehetne fejleszteni.

Hasznosnak bizonyulhat egy rövid kis történelmi kitérő, melyből kiderül, hogy az EBESZ egészen belül hol helyezkedik el (vagy kellene elhelyezkednie) a HDIM. A koppenhágai és a moszkvai dokumentumokat létrehozó konferenciák után általános vélemény volt, hogy a szabványos idő- és térbeosztás véget kell, hogy érjen. A legfontosabb kérdés az, hogy az EBESZ-ajánlások alkalmazását miként lehetne elősegíteni. Ezért aztán a Helsinkai Konferencián 1992-ben döntés született, hogy a csúcstalálkozót megelőzően minden második évben kerüljön sor egy beszámolókonferenciára. A fő különbség a beszámolókonferencia és a HDIM között az, hogy míg az első egy döntésközpontú dokumentumot hoz létre, addig az utóbbi nem hív életre tárgyalás alapját képező dokumentumot. Mindazonáltal informális ajánlások születhetnek. Az EBESZ egészének részeként szemlélve a HDIM lenne az az alkalom, amely a szervezet és az egyes résztvevő tagországok figyelmét a hiányosságokra irányítaná, mind az alkalmazás, mind az alkalmazás elősegítése terén. Mivel az emberi dimenziót átfogó módon kell tekintenünk, így a Nemzeti Kisebbségek Főbiztosának (HCNM) és (1998-tól) a Sajtószabadság Képviselőjének (RFoM) munkáját érintő kérdések is részei a csomagnak. Ezek az EBESZ intézmények a megfelelő programpontok alkalmával részt vesznek a HDIM munkájában.

Ez a gondolat nem teljesen váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A cikk vizsgálatának hatáskörén lényegesen túlhaladna az okok vizsgálata, de már az első HDIM alkalmával több résztvevő hangot adott annak a kívánságának, hogy rövidítsék a konferenciát, és szabaduljanak meg attól az egész folyamattól, ami az Állandó Tanács keretein kívül esik. Hangsúlyozandó, hogy ezek a hangok nem a legtöbb kritikát kapó országoktól érkeztek, hanem egyes EU és NATO tagállamoktól. A HDIM soha nem tudott azzá válni, ami a létének célja lenne, egy olyan konferenciává, ahol az alkalmazás kérdéseit szabadon és átfogó módon meg tudnák vitatni a résztvevő államok, a nemzetközi és a kormánysszervezetek, és ahol konkrét ajánlások születhetnének arra vonatkozóan, hogy miként tudnának beilleszkedni az EBESZ általános irányvonalába.

2001-re nyilvánvalóvá vált, hogy az EBESZ HDIM-et újból életre kell kelteni. A norvég nagykövet, Kai Eide és munkacsoportja által összeállított módozati változtatásokat az Állandó Tanács 2002. május 23-án elfogadta, melynek egyik legfontosabb változtatása az volt, hogy a HDIM második hetében specifikus témákkal foglalkoznának. A jobb előkészítés és a részvétel biztosítása érdekében a témákat előre kijelölték illetve ahol lehetséges volt, ott szakértőket hívtak a fővárosokból. 2002 volt az első év, amikor ezeket a módosításokat kipróbálták, és az eredmények ígéretesek voltak. Mivel senki sem próbálta újból vita tárgyává tenni ezeket, így 2003-ban hatályban maradtak. Mindazonáltal a 2003-as HDIM nem a kívánt eredményt hozta. Ezért a helyzetért nem a módosítások a felelősek, és nem újabb módosításokra van szükség a helyzet rendezéséhez. Amire rendkívül nagy szükség lenne az az, hogy minden oldal életet vigyen az Alkalmazások Konferenciájába, amely sok mindent tesz, de legkevésbé az alkalmazás nehézségeit és körülményeit vitatja meg. Ehelyett egy sor általános ajánlás összegyűjtése történik, amivel a HDIM valós célja egyre messzebb kerül. A cikk javaslatokat tesz arra, hogy miként lehetne a HDIM-et ismét gyümölcsözőbbé tenni ahelyett, hogy ez is egy nemzetközi gyülekező lenne, melynek legtöbb termése nem más, csak írott malaszt.

A Maastricht-i Miniszteri Konferencia holland elnöke 2003 decemberében elismerte, hogy a szervezet fő tevékenységi köre mindig is az emberi jogi dimenzió marad. Az EBESZ növeli erőfeszítéseit minden országban, hogy erősítse a pluralista demokráciát, a civil társadalmakat, a törvényes rendet, hogy biztosítsa az emberi jogok és alapvető szabadságjogok tiszteletben tartását és védelmét, valamint felveszi a harcot az intoleranciával szemben. E tekintetben szükségszerűen fel kell ismernünk, hogy ehhez kevés egy HDIM megszervezése, többet kell tenni. Az EBESZ tagállamoknak fel kell ismerni, hogy az emberi jogok alkalmazása és tiszteletben tartása nemcsak egyes emberek szenvedését szünteti meg (ami már önmagában elégséges ok lenne), de lappangó feszültségeket – amelyek potenciális konfliktusokká fejlődhetnek – is eltávolíthat. Az EBESZ tagállamok magukévá tették a biztonsági koncepciót, ami szintén fontos indítéka lehet az emberi dimenziókban való részvételnek. A jövőben a résztvevőknek a HDIM-ek alkalmával torkon kell ragadniuk a problémát, mely szerint az alkalmazásra illetve az EBESZ irányelveknek való megfelelésre kellene fókuszálniuk azzal az általános céllal, hogy minden résztvevő EBESZ-tagállam javítson az emberi jogok terén elért eredményein.

Boszny Csaba

Decentralizáció Kelet-Közép-Európában

Dieringer, Jürgen: Demokratisierung, Ökonomisierung und Europäisierung: Dezentralisationsprozesse in Ostmitteleuropa. = Südosteuropa. 53. Jg. 2005. 4. H. 483-499. p.

A budapesti Andrásy-egyetem politikatudományi tanszékvezető tanára az EU keleti bővítésében eddig érintett rendszerváltó országok közül a „visegrádi négyek”, illetve a jövőben érintendők képviseletében Románia decentralizálási folyamatait értékeli. Decentralizálás: a totális államszervezés több irányban nagyjában párhuzamosan haladó lebontási folyamata. A lépések menet közben erősen egymásba is kapaszkodnak (legalább is ez volna kívánatos), mégis, az elindítást és a célbaérést tekintve, 1. a jól tagolt intézményrendszer kiépítése mint „demokratizálás”, 2. a piacgazdaság kereteinek megteremtése mint „ökonómizálás” és 3. regionális struktúrák létrehívása mint EU-kompatibilis struktúra, „europaizálás” – sorrendjét veszik fel. Hol tart az átalakítás (egészében és országonként eltérő ütemében), milyen eredményeket könyvelhetünk el, illetve milyen hibák csúsztak a számításokba?

1. Demokratizálás (1998/90-től). – Az önkormányzatiság helyreállítása során két hiba csúszott a menetrendbe. Az egyik: a helyi szintek a régiós környezetből kiszakítva nyerték el önállóságukat. A másik: a finanszírozás központi leosztású maradt. A következmény: a politikai nyilvánosság regionális szintje lényegileg kiesik, a parlamenti képviselők és a polgármesterek egy-egy szélső körére háruló közéleti képviseleti rendszere, politikuma foghíjas.
2. Ökonimizálás (1995/96-tól). – Alapfeladat volt a csődbe ment egyenirányítású gazdaságok integrálása a nemzetközi tőke munkamegosztásába. Ez országonként különböző fennakadásokkal, igen eltérő ütemben mára végül is megtörtént. De nem sikerült korigálni a nagy csomópontokba húzó hagyományos koncentrációt, a tőkés integráció nem is csak tartósította, hanem még fokozta is a központ és periferia, főképp a főváros és vidék gazdasági erejében leképzett szélsőséges eltéréseket. Ez valamennyi visegrádi ország esetében így alakult. (Eurostat-kimutatás 2002. évről.) Az egyenlőtlen eloszlás egy másik metszeten kelet-európai „nyugati-keleti csapdát” hozott létre – az EU felé eső nyugati országok gazdasági fölényével, a keleti és déli részek elszegényedésével. Az önérdékét szem előtt tartó és hathatósan képviselő regionális politikai erő hiányában az ökonimizálás saját közkeivel kevés a remény az önmagába záruló körből történő kitorésre.
3. Európaizálás (1999-től). – Elvileg az „ökonimizálás” alapvető korrelációját is jelenthetné, de ezt realizálja a legkevésbé. Az EU-támogatások elosztási alapjául szolgáló (a magyar megyék fölötti, „NUTS”-2 formátumú) közigazgatási–statisztikai–fejlesztési régiók kialakítása sok nehézséggel folyik, illetve ment végbe, ahol a folyamat lezárult. Itt is a központi irányítás („NUTS”-1) és a helyi önkormányzatok („NUTS”-5) között fennmaradt politikai vákuum a problémák fő oka. Ennek, a Nyugat-Európában kialakult területi (tartományi) formátumnak Kelet-Közép-Európában szerves hagyománya nincs, az EU ugyanakkor elvárja létesítését és intézményesítését. Végül is ez Lengyelországnak sikerült – huszárvágással: a relatív nagy kiterjedésű, történetileg létező 16 megyéjét (vajdaságok) minősítette és alakította át EU-régiókká, és jó úton halad, hogy eljusson az intézményi koherencia és a társadalmi konszenzus fejlettebb fokára. Felemás kompromisszumokkal oldódott meg a feladat: Csehországban, illetve Magyarországon (konszenzushiányos pártpolitikai okokból), Szlovákiában és Romániában (kisebbségpolitikai okokból). Az európai „regionális operatív programok”, Lengyelországot kivéve, így kénytelen-kelletlen mindenütt a „NUTS”-1 szinten keresztül futnak át, ami (adminisztratív, dinamikai stb.) veszteségekkel jár. (Ágh Attila aforizmája: „a decentralizáció központosítása”. In: *Anticipatory and Adaptive Europeanization in Hungary*. 2003.) A Magyarországon kijelölt s még messze nem kiépített 7 fejlesztési régió létezése egyelőre csak szimbolikus, a megyék kompetenciáit távlatban sem képesek magukhoz vonzani. A régiók civil aktivitása (helyi elitek, értelmiség) is hivatva lehetne az intézményesítés előmozdítása, de az aktivitás a legtöbb helyen az össznemzeti horizontnál marad. Így halt el Csehországban a morva régió lentől jövő kezdeményezése. Ugyanakkor még előttünk áll: lesz-e sikere a temesi régió erőteljes formában felvetődő eszméjének? Romániának különben minden ország közül a legjobb adottságai lennének a (Spanyol- vagy Olaszorszáéhoz hasonló) föderalizációig menő regionális szerveződésre, de különös módon a központi politika ellenállása itt a legnagyobb (a szuverenitás féltése?) ezzel a távlatl szemben. Másutt is a központi elit pártpolitikailag osztott vétőző – szabatáló magatartása a legfőbb akadály. Sajnálatos önsorsrontás: a további nemzeti folyamatok teljesebb sikere, hatékonysága fogja banni.

Samuel Timon és az ő kritikus hozzáállása a magyar királyság történetéhez a középkorban

*Oslanský, František: Samuel Timon a jeho kritický prístup k dejinám uhorského kráľovstva v stredoveku.
– Historický časopis. 53. r. 2005. 4. no. 633–642. p.*

Samuel Timonnak a történelmi magyar királyság történetéről szóló műve csaknem nyolc évszázadot foglal magába. Samuel Timon szerzetesnövendékként jelentős tapasztalatot szerzett a bécsi Jézus Társaságában a kéziratok gyűjtemények, források összegyűjtésében és összeállításában. A történeti művekkel szemben az eredeti források rendszeres vizsgálatának és használatának elvét érvényesítette. Megalkotta a magyar történelem első szintézisét, amely a hazai forrásokon kívül a külföldi forrásokra és okiratokra is támaszkodott, ezen kívül alkalmazta a történelmi-diplomatikai kritikát is. Műve első kiadásakor saját hozzáállásáról és ennek okairól szólt. Nemesi származású lévén a magyar politikai nemzet tagjának érezhette magát, ám anyanyelve szlovák volt. Ezért sem tekintette a szlovákokat idegen nemzetnek, hiszen részt vettek a magyar állami élet kiépítésében.

Timon szerint a történelemben az igazságot kell keresni, és kerülni kell a hízgelgő egyetértést és a valóság elferdítését. Megemlíti a történészek és a történetírók szándékos megmásításait és tévedéseit.

Timon elsőként tett említést a magyar királyság történetében Szlovákia területéről a két szent, Szvorad és Benedek történetének kapcsán. Szvorad, Timon szerint, lengyel volt, míg az ifjabb Benedeket nyitrai szentnek tartotta. A legenda nyelvi elemzésével megpróbálják bebizonyítani, hogy először ószláv nyelven íródhatott, ám egyelőre nem sok sikerrel.

A szerző szerint a prágai, előkelő nemesi nemzetségből származó, Vojtech (aki az Adalbert nevet a magdeburgi iskolában kapta) tevékenysége szorosan kapcsolódott Magyarország krisztianizálásához: ő keresztelte meg, illetve bérmálta Szt. István királyt. István, képviselvén az apostoli szék küldetését, megalapította az Esztergomi Egyházat. Az esztergomi érsek a királyhoz hasonlóan saját közigazgatási apparátussal, udvartartással, jelentős kiváltságokkal és jövedelemmel rendelkezett. Az Esztergomi Érsekség birtoka magába foglalta a mai Nyugat-Szlovákia déli, délnyugati és délkeleti, Közép- és Kelet-Szlovákia nyugati és déli részét. Timon tisztában volt azzal, hogy mely területek tartoztak az esztergomi érsekhez és az Esztergomi Egyházhoz.

Timon saját kijelentéseit és mások véleményeinek elismerését vagy cáfolatát magyar és külföldi szerzők forrásaiból vett idézetekkel támasztotta alá. Felhasználta például Dandulus: A Velenceiek krónikáját, idézett Henricus Spondanustól, Caesar Baroniustól és Johannes Turmairtól.

Művének első részét a magyar királyság születésével kezdi és IV. Béla több évtizedes uralkodásával fejezi be. Elsőként jegyzi le, hogy a csehországi Astricus apát vált Pannonhalmi első apátjává. Leírja Astricus római küldetését a püspökség elismeretése érdekében és azt is, hogy egy diadémot, királyi koronát kért a pápától, amelyet a magyarok annak csodaszép volta miatt szentnek, angyalinak neveztek. Timon rávilágított a korona görög jellegére is, utalt Révai Péternek, a korona örökös örének értekezésére, melyben megörzödött a korona első realisztikus leírása.

A szerző az eseményeket és a sorsokat időbeli lefolyásuk szerint mutatta be, ami nem volt könnyű feladat, hiszen a királyok uralkodási évszámainak a megállapítása szüntelenül változik. Taglalja az Orseolo I. Péter 1038-as trónralépését és száműzetését. Timon szerint

I. András megkoronázása nem 1047-ben, hanem 1050-ben történt. Foglalkozik I. Béla uralkodásával és leírja a hatalomért folyó harcot a széttagolt országban. Lejegyzí a trencséni vármegye feldúlását a cseh II. Vratislav herceg által 1067-ben és a magyar hadsereg megtorló betörését Morvaországba. A magyar hódító hadjárat intenzív megnyilvánulásai Horvátország és Dalmácia területén terjedelmes magyarázatokra készítette a szerzőt. Kálmán – a magyar mellett horvát király – Belgrádban zajló koronázását Timon 1102-re datálja.

A bizonytalan területeket bővebb értekezésekkel próbálta ellensúlyozni, amelyeket számos eltérő véleménnyel támasztott alá.

II. Géza, III. István és IV. István uralkodásának három évtizede után foglalkozik III. Béla fiának, András hercegnek a címeivel, aki dalmát, horvát, rami és humi herceg volt. III. László félféves uralkodása után II. András lépett trónra, akinek 1222-es dekrétumai nagy lehetőséget jelentettek a nemesség és az egyház helyzetének megszilárdítására az országban. II. András sírja Timon szerint (Ján z Turca alapján) az Igrisi cisztercita kolostorban található.

A mű első része, melyben a legtöbb uralkodóval foglalkozik, IV. Béla uralkodásával zárul.

A tizennégy magyar uralkodónak szentelt második részt V. Istvánnal nyitja és az ifjú V. László hirtelen bekövetkezett halálával (1457) fejezi be. V. István fiáról, IV. Lászlóról Timon úgy vélekedik, hogy tönkretette magát és romlásba döntötte a királyságot. A dinasztiaaváltás előtt a szerző figyelemmel kísérte a Velencében nevelkedett utolsó árpád-házi sarj, III. András sorsát. A hozzá hű magyarok elutasították a trón átengedését Martel Károly fiának, Károly Róbertnek, ám az Anjou dinasztia fellépése mégis megtörtént. A szerző Károly Róbert fiát, I. Nagy Lajost a legdicsőbb és a legkiválóbb magyar uralkodónak tartotta.

Figyelemre méltóak a szerző által jellemzett személyek, akiket mások teljesen eltérően ábrázolnak. Így például Luxemburgi Zsigmondról, akit a korabeli források nem egyszer kedvezőtlen színben tüntetnek fel, mint a nemeslelkűség legnagyobbikáról és kiváló uralkodóról szól. Zsigmond veje, az osztrák Habsburg Albert 1438-ban vált magyar királlyá.

Végül a szerző visszamenőleg aprólékosabb adatokkal egészítette ki a Szíriától Zágrábon keresztül Magyarorszáig zajló eseményeket. Ezt a részt úgy kommentálja, hogy a valódi történelem megismerése során nem indulhatunk ki csupán a mások által befolyásolt krónikákból, hanem vissza kell térni az eredeti forrásokhoz.

A mű harmadik részében Samuel Timon csupán három uralkodó koráról ír (1458–1526). Mátyással, az európai uralkodók legsikeresebbikével kezdi a sort, aki nem uralkodói dinasztiaiból, hanem nemesi családból származott. A kor közvéleményében az a legenda kapott szárnyra, miszerint Mátyás apja, Hunyadi János, Luxemburgi Zsigmond törvénytelen gyermeke volt, azaz Mátyás ereiben királyi vér csörgedezik. Timon álláspontja szerint azonban, Hunyadi János nem lehetett Zsigmond fia. Mátyás tanítóját, Vitéz Jánost szláv vagy szlovák származásának vélte. Mátyás a művészetek, a műveltség és a tudósok pártfogója volt, érdeklődött az európai nyelvek iránt, a budai várban legendás könyvtárat alapított, melynek korinái számos európai könyvtárba kerültek át. Mátyás király halála után a lengyel Jagelló dinasztia került a magyar trónra II. Ulászlóval az élen, aki egyben cseh király is volt.

Samuel Timon művének jelentősége nem a stílus tökéletességében keresendő, hanem az igazság megismerésének elérésében rejlik. Az ő érdeme, hogy megszületett a magyar

történelem első szintézise. Nagy tapasztalattal bírt a kézíratos források összegyűjtésében és feldolgozásában. Munkájának alapelve az eredeti források rendszeres vizsgálatán és használatán alapult. Megállapításait és mások kijelentéseit magyar és külföldi forrás-munkákból vett idézetekkel támasztotta alá. Kritikus szemléletű lévén el akarta kerülni a valóság elferdítését, mindig az igazságot kereste a történelemben.

Császári Éva

„Amennyire humánusan csak lehet”: A Vöröskereszt és a lengyelországi, csehszlovákiai német kisebbség (1945–1950)

Sans, Anne-Laure: „Aussi humanement que possible”. Le CICR et les minorités allemandes de Pologne et de Tchécoslovaquie (1945–1950) = Relations internationales, 2005., 122. no., 63–85. p.

1945 tavaszán, közvetlenül a Vörös Hadsereg bevonulása után, Lengyelország és Csehszlovákia megkezdte a határain belül élő németek üldözését. Az ellenséges cselekmények nemcsak a III. Birodalom idején Kelet-Európába települt embereket érintette, hanem az évszázadok óta ott élő német kisebbséget is. A háború utáni államok úgy vélték, hogy a lakosság számára megnyugtató megoldás lesz a nácibarátsággal gyanúsítható németek kiutasítása országhatáraikon túlra.

A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága, mely eddig leginkább a hadifoglyokkal foglalkozott, merőben új feladattal találta szemközt magát: milyen jogi, anyagi lehetőségei vannak polgári internáltak segélyezésére? A II. világháborúban betöltött szerepe miatt rengeteg kritika érte a szervezetet, mely mindenképpen megújulásra készült. Elég, ha csak az 1928-as alapítás hibrid megoldására utalunk, mely szerint a Vöröskereszt magántársaság volt, háború idején az együttműködés megszervezéséért felelős, míg nemzeti tagszervezetei állami fenntartásban működtek. Az elhíresült mondat: „Amennyire humánusan csak lehet.” Dunand-tól származik, s a német kisebbség ügyében mondta Nosek belügyminiszternek 1945. június 20-án.

1945 tavaszán, amint megindultak az első, kiutasítottakat szállító vagonok, a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága (= VKNB) delegáció működtetését kezdte meg Prágában (Walter Menzel, Georges Duhamel). A lengyel ideiglenes kormány ezzel szemben megtiltott ilyesfajta tevékenységet. A hírek szerint a kiutasítás egyetlen oka a német nemzetiséghez tartozás volt. A Szudéta-vidéken kezdődött az akció.

A Vöröskereszt 1945 tavaszától azon volt, hogy az internálásra kerülő, civil német lakosságot segélyben részesíti. Ehhez azonban hangsúlyoznia kellett, hogy az előzőtt, kiutasított német lakosságot német származása miatt internálták, s hogy „a háborús állapot a német kisebbségek államai illetve Németország között de facto fennállt”. Emiatt polgári kitelepítettként kellett volna kezelni őket, ami miatt az 1929 júliusi Konvenció védelme alá estek jogosan. A nemzetközi segélyszervezet lépéseket tett az érintett államokban az internáltakhoz való látogatási jog érdekében, és a kitelepítés körülményeinek garantálására, valamint a győztes hatalmaknál amiatt, hogy segélyakciókat szervezhessenek.

A kilakoltatás azonban félig illegálisan zajlott. A Vöröskereszt Irodája végül elhatározta, hogy levelet ír Nosek, csehszlovák és Husak, szlovák belügyminisztereknek, hogy működjenek együtt tisztán humanitárius segítséget nyújtva a kilakoltatott civil német lakosságnak. Ad hoc látogatásra kaptak engedélyt a delegációk. A helyi lakossággal azonban olyan összehangolatlanul működtek, hogy végül olyan elmarasztalást kaptak, misze-

rint a Vöröskereszt elmulasztott segítséget nyújtani nekik. A legsúlyosabb probléma az éhség volt a táborokban.

Beneš, csehszlovák elnök 1945. augusztus 2-i dekrétuma eltörölte a német és magyar állampolgárságú személyek csehszlovák állampolgárságát – ez még jobban nehezítette helyzetüket. Nem lévén többé cseh állampolgárok, idegeneknek számítottak, akiknek vissza kell térniük hazájukba. A dekrétum egy időben került nyilvánosságra a Potsdami Egyezményvel, amely az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok és a Szovjetunió között jött létre, és a kelet-európai német lakosság kicserélést legitímálta.

A Potsdami Konferenciát, és minden nemzetközi döntést megelőzően, az internálásokat már elhatározta a lengyel és a cseh kormány, és a nagyhatalmakat kész tények elé állították. Az augusztus 2-án aláírt szerződés XII. cikkelye „a német lakosság rendes átszállításá”-ról beszélt. Az említett két ország, valamint Magyarország számára a nagyhatalmak csak annyit hangsúlyoztak, hogy „rendes és humánus módon” hajtsák végre a deportálásokat. Az Ellenőrző Tanács végső jóváhagyásáig a kilakoltatásokat fel kellett függeszteni. A különféle érdekek kereszttüzében az Ellenőrző Tanács 1945. november 20-án elfogadta a „Berlini Tervet”: Lengyelországból 3,5 millió, Csehszlovákiából 2,5 millió, Magyarországról fél millió, Ausztriából 150 ezer németet készültek deportálni. Gyakorlatilag az amerikai megszállási zónába utalták a szudéta lakosságot, a brit és orosz övezetbe a lengyelországi, és Franciaországba az ausztriai németeket. 1945 decembere és 1946 júliusa között készültek a tervet végrehajtani.

1945. szeptember 8-án a VKNB a potsdami nagyhatalmakhoz intézett táviratában felajánlotta szolgálatait. Választ ugyan nem kapott, de folytatta közbenjárását a szövetségeseknél. A Potsdami Szerződés aláírásának pillanatában a cseh kormány tudatta a Vöröskereszttel, hogy teljesen felesleges továbbra is az országban tartózkodnia. Ráadásul magának a segélyszervezetnek a vezetősége is megosztott a német lakosság kitelepítésének kérdésében. Nem mindenki kívánt azonnal tiltakozni (pl. Dunand vagy Max Huber elnök sem).

A cseh elnök 1945. augusztus 2-án megvonta a cseh állampolgárságot a német kisebbségtől, majd október 25-i rendeletével javaiktól is megfosztotta őket. A legsürgetőbb kérdés tehát a gyűjtőtáborok kérdése lett. Az intézkedések heves felháborodást váltottak ki a nyugati közvéleményben. A helyszínen lévő vöröskeresztesek azonban semleges állásponton helyezkedtek az agyonmanipulált helyi hatóságokkal szemben. 1945 őszén különösen súlyos helyzetről jöttek hírek Sziléziából: „embertelen barbárságról” szóltak a szökevények Prágában tett beszámolóí. A cseh kormány nem kívánt szembenézni a lengyel oldalról érkező menekültek helyzetével addig, amíg az amerikaiak zár alatt tartották a német határt.

A Berlini Terv szerint a csehszlovákiai német kisebbség kiűzését 1946. január 25-én kellett volna kezdeni. A valóságban azonban az elűzés folyamatosan zajlott. Az amerikai zónában felállított táborban 5, majd 12 ezer személy kapott papírokat a Nyugatra meneküléshez. 1946 márciusában a Vöröskereszt Memorandumot intézett Benes elnökhöz, Masaryk külügyminiszterhez és a szlovák Nemzeti Tanácshoz, melyben egy sor kérdést fölített, mintegy a rajtaütésszerű táborlátogatás (Stichproben) módszerének kiegészítéséül. A cseh hatóságok azonban általában tartózkodóak maradtak.

Lengyelországban csak 1946 májusában tudott képviselőt nyitni a Vöröskereszt. Ám a delegáció vezetője, Ehrenhold nem kapott engedélyt a német kisebbség ügyével való foglalkozásra. A cseh sajtó 1946 őszén megírta, hogy az utolsó német is elhagyta az országot. A valóságban azonban csak a következő év tavaszán lehetett csaknem véglegesen mondani kiűzetésüket. A Vöröskereszt hiába kérte a hatóságokat, hogy a kemény tél idejére függesszék fel a transzportokat.

Idő közben a VKNB-en belül folytonos vita zajlott arról, hogy feladata-e a szervezetnek a civil lakosság, a civil kisebbségek támogatása, vagy sem. Akadt, aki a szűkös költségvetésre hivatkozott, de akadt, aki nyíltan csak a hadifoglyok hagyományos segélyezése mellett kardoskodott. Carl Burckardt, korábbi elnök viszont úgy vélekedett, hogy ott kell segíteni, ahol arra szükség van. Végül arra a szomorú elhatározásra jutottak, hogy 1946. szeptember 24-ét követően nem bocsátkoznak több, a civileket támogató akcióba. 1947 végén azonban a prágai delegáció vezetője kerek perccel megtagadta tevékenységük beszüntetését, arra hivatkozva, hogy hangjuknak van némi súlya az ügyek menetében. 1950 júliusában kellett csak megszüntetniük a prágai kirendeltséget. A varsói delegációt is 1950-ben zárták be, de Ehrenhold Genfből folytatta a munkát a német deportáltak ügyében.

Egyre nyilvánvalóbb lett, hogy nem elegendő a bilaterális tárgyalás a kitelepítések intézésére, hanem többoldalú megegyezések szükségesek. A Vöröskeresztnek sikerült elérnie a német kormánytól, hogy megemelje a családegyesítés céljából Németországba érkezők számát. Így 1949 végére a Lengyelországból érkezők számát 25 ezerre emelték, majd 1950-ben a Cseh- és Lengyelországból jövőket 45 ezerre. Végül, 1950. március 1-jétől heti 400-500 fő érkezett Csehszlovákiából. Ekkortól a brit hatóságok csak azokat engedték be Németországba, akik szerepeltek az evakuálandók listáján. A német hatóságok is megtorpantak az esetlegesen több százezer keletről érkező német lehetőségétől, így ragaszkodtak a családegyesítés minősített eseteihez, az ún. Operation Link-programba fölvetett személyéhez. Bonn – miután a Vöröskereszt, határkérdésekről is szó lévén, nem foglalt állást – döntő elhatározásra jutott 1950 márciusában, és rugalmasan megajánlotta mindenkinek, aki csak szerette volna, az országba való belépést. Csehszlovákiából is megérkezhetett az első vonat 1950. március 17-én Fürth im Waldba. Ehrenhold nyilvántartása szerint 18366 lengyelországi és 9355 csehszlovákiai evakuált érkezett Németországba ebben a szakaszban. Szerinte a hivatalos adatoktól való eltéréseket a brit hatóságok nagyvonalúságának, illetve az amerikaiak szigorának lehetett betudni. A szétszórt családok egyesítése tovább folyt 1951 során, majd egyre kevesebb, egyéni elbírálás alá kerülő esettel az azt követő években.

A német kisebbség elűzése a II. világháború végén újabb traumát jelentett annak a humanitárius szervezetnek, amelyik maga is éppen csak túlélte a viláégést. Az azonnali, eltökélt kitelepítés a háborút követően, ismét valami új helyzethez való alkalmazkodásra kényszerítette a Vöröskeresztet; akkor, amikor nemzetközi humanitárius jogi fegyvereit még semmi nem védte. A helyi sürgető igények és a delegáltak olyan vállalkozásba fogtak, mely a kelet-európai német kisebbséget segélyezte. Kezdetből fogva kissé ötletszerű tevékenységet folytatott, hosszú távú stratégia nélkül, maga sem mervén megfogalmazni mandátumának határait.

Így 1945 és 1950 között hol párhuzamos, hol egymást követő cselekmények jellemezték a Vöröskeresztet. Az első típus: közvetlen segélyakciók más szervezetekkel (pl. Don Suisse, Caritas) együtt. A Vöröskereszt ezekhez képest kivételes helyzetben volt, mert közvetlenül is fölkereshette a táborokat. Nemcsak materiális, hanem anyagi segítséget is eljuttattak a Lengyelországot, Csehszlovákiát elhagyni készülőkhöz számára. Az adminisztratív ügyek azonban sokszor meghaladták a delegációk teljesítőképességét. Az a tény, hogy a delegáció tagjai mintegy összekötő kapocs szerepét töltötték be a helyi hatóságok, a megszálló hatalmak és a németek között, mindenk előtt az egyéni kérelmek továbbításában, majd a kollektív transzportok résztvevőinek összeállításában, sőt, a különleges esetek felkarolásában is, számos evakuálást megkönnyített.

A VKNB-nak legfontosabb szerepe a semleges megfigyelői státuszban volt. Látogatták a táborokat, a kollektív szállításokon jelen voltak, illetve a vonatok indulásánál és érke-

zésénél. Nehéz megállapítani, hogy elmarasztalásaikat követte-e valami javulás. Annyi bizonyos, hogy nem haboztak kinyilvánítani elégedetlenségüket, és összességében inkább jóindulatú együttműködőnek ítélték meg a kormányok munkáját.

A Vöröskereszt a kitelepítések végrehajtásának megváltoztatásában kezdeményező szerepet is játszott. Szigorúan humanitárius érveléssel küzdött az evakuálások illő körülmények közötti folytatásáért. Attól fogva, hogy elkerülhetetlennek tűnt a deportálás, a Vöröskereszt azon volt, hogy fölgyorsítsa a szállítmányokat; igyekezett volna mielőbb kiüríteni a gyűjtőtáborokat, ahol siralmas életkörülmények uralkodtak. Rengeteg közbenjárást végeztek a megszálló hatalmakkal annak érdekében, hogy engedjék be a német menekülteket, de ezek többnyire a gazdasági-politikai helyzetre való hivatkozással elutasítással végződtek. A hidegháború ekkor javában készülődött...

Végül a Vöröskereszt diplomáciai úthoz folyamodott 1949-ben, és elérte azt, hogy az újonnan formálódott Német Szövetségi Kormány engedélyt adjon a Bonni Konferencia megszervezésére, ahol a kérdés végleges rendezésére tettek fontos lépéseket. A német kisebbség ügyében tehát – a tradicionális tevékenységeket illetően – példásan járt el a Vöröskereszt: a táborok látogatásakor, illetve szinte egyetlen közbenjáróként a Németországba bevándorolni szándékozók egyéni kérelmének ügyintézésében. Tény viszont, hogy politikai szinten egészen 1949 végéig várt a színvallással.

A szervezetten belül azon vitatkoztak, hogy ragaszkodni kell-e a korábban kizárólag a hadifoglyok ügyében kifejtett segélyakciókhoz, vagy sem. 1945 és 1950 között folytonosan azon vacilláltak, hogy bezárják-e a delegációkat – melyek immár kizárólag a kisebbséggel foglalkoztak –, vagy éppen fenntartsák-e őket a tényleges szükségletre hivatkozva.

Másrészt viszont a német kisebbség nem a „szokásos” civil lakossággal volt azonos. A Vöröskeresztet éppen ezért sokszor érte az a vád, hogy németbarát módon járt el a világháború során. A cseh és a lengyel kormány például sokszor a szemére vetette, hogy semmit nem tett a nem-német, helyi lakosság megsegítése érdekében. Közvetlenül a háború után ezért a segélyszervezet munkatársai csak nagyon óvatos megnyilvánulásokra szorítkoztak az áldozatokra vonatkozólag. Több munkatárs is az átláthatóság, és a felelősség utólagos megállapításának lelkiismereti csapdájával küzdött, hiszen a pusztán humanitárius gyakorlat ekkor még nem volt szokásos. Ez a fajta luciditás, amellyel az államok és a szervezetek, illetve közéleti személyek lelkiismeret- vizsgálatra kényszerültek a II. világháborúban játszott szerepük miatt, tágabb értelemben pedig a történelem erkölcsi ítéletének súlya – mindenképpen megállásra készíti a mai olvasót.

Kakasy Judit

Adalékok a 16. század elején Lengyelországban működött pápai követek tevékenységéről

Smolucha, J.: Kardynał Giuseppe Garampi autorem biogramów legatów papieskich działających w Polsce na początku XVI wieku. Studia Historyczne, XLV, 2002. 2. Kraków, 199–213 p.

A pápai állam diplomáciai tevékenysége kezdetét a kereszténység első századaiban kell keresni, a római templomokban, ahol a konstantinápolyi egyházi felfogással konfrontálódott a római egyház. Az első pápai követek feladata az Apostoli Székváros érdekeinek védelme volt. A pápaság különböző funkcióiból következő reális szükségleteket kellett ellátniuk: az Egyház erkölcsi és szellemi vezető szerepét kellett biztosítaniuk a keresztény világban.

A pápai diplomácia tehát kezdettől fogva a jézusi szavakra épült: „Jöjjetek és tanítsátok a népeket”, beleértve a hiten kívül a kor politikai nézeteit is, így például fellépett a nemzetközi konfliktusok mediátora szerepében is. Végig igyekezett az egyház megmaradni a teológiai igazság mellett, ügyelve arra, hogy ne gyengítse az Apostoli Főváros tekintélyét.

A középkori pápai követek elődei az un. „apocrisari pontifici” voltak, a görög szó latin megfelelője a „responsalis” volt, amely jelölte azt a meghatalmazást, amellyel az adott diplomata rendelkezett. A küldött feladata volt, hogy az Apostoli Főváros nézetei alapján választ (responsum) adjon a felmerült kérdésekre. Ezzel be is fejeződött a küldetése.

Az egész középkorban működött az un. „vicarii apostolici” és a „legati missionarii” intézménye. Teljhatalommal rendelkeztek és a pápaság érdekei védelmezőiként léptek fel. Ilyen legátus volt pl. Bonifacy (672–754) vagy Metód a szlávoknál. Később megjelent a „nuntius” kifejezés is.

A pápai diplomácia fejlődése különösen erős volt a pápaság és császárság küzdelme idején, melyet investitúra-harcnak is neveznek, így pl. VII. Gergely pápa idején, amikor is a követeket „legati romani” névvel illették. A XII. század közepétől bíborosok (cardinale) kezdtek betölteni e szerepeket. Lengyelországban Aloisio Lippomani megjelenésével kezdődött a pápai nuntiatura szereplése. A legjelentősebb pápai követ Giuseppe Garampi volt, aki 1772–1776 között tevékenykedett. A Garampi nemcsak az egyház ideológiai és politikai ügyeivel foglalkozott, hanem a pápai állam és Lengyelország kapcsolattörténetével is, igen komoly tudományos tevékenységet fejtve ki. 24 éves korában kiadta híres művét „De nummo argenteo Benedicti III” címen, melyben leírta Johanna papissa történetét. Közreadta utazásai során szerzett benyomásait Germánia, Svájc, Hollandia és Franciaország területén, részletesen leírta a korabeli Lengyelország egyházi és politikai életét. Feljegyzései a vatikáni könyvtárban megtalálhatók. A gyűjteményben fontos korabeli dokumentumok is találhatóak. Megérkezését követően hozzáférhető a varsói nuntiatura archívumának felállításához, gondoskodva a lengyelek politikai helyzetével foglalkozó dokumentumok megőrzéséről is. 1778-ban kiadta „Index rerum Poloniae” című munkáját, amely mind a mai napig a kor lengyel történetének legfontosabb forrása. Műveiben részletesen közli a nunciások életrajzát is, utalva tevékenységük fő motívumaira.

A tanulmányt Garampi tevékenysége néhány latin nyelvű dokumentuma publikálásával zárja a szerző, felhíva a figyelmet e dokumentumok tanulmányozásának fontosságára.

Wernke Géza

„Az elfelejtett történelem”: német nemzetiségű nők szovjet száműzetésben 1941–55 között

Irina Mukhina: „The Forgotten History”: Ethnic German Women in Soviet Exile, 1941–1955.

Europe-Asia Studies, 57, vol.5, no. July 2005. 729–752. p.

„A Kaukázusban élő német nemzetiségűeket két hónapig ide-oda hurcolták a Kaszpi-tengeren, közben többen, különösen gyerekek, éhen haltak. A tetemet egyszerűen ledobták a fedélzetről. Négyéves gyermekem is vízbe dobták. Másik gyermekem, a hétéves fiam mindezt végignézte, és könnyek között könyörgött nekem, hogy: »Anyu, ne hagyd, hogy engem is vízbe dobjanak! Könyörgöm, tarts életben! Mindig veled leszek, és vigyázni fogok rád, amikor felnövök...» Mindig sírok, amikor eszembe jut, hogy ő is éhen halt, és ugyanúgy vízbe dobták, mint a többieket, amitől ő annyira félt.”

A német etnikum tragikus történelme a Szovjetunióban az 1940-es és '50-es években, különösen deportálásuk Szibériába és Közép-Ázsiába, tudósok kitüntetett figyelmét vonta magára. Az 1980-as évek vége előtt csak néhány tanulmány született a Szovjetunióban, majd később Oroszországban élő német etnikum történelméről. Az 1988-ban, Bonnban tartott szimpóziumot, és az addig nem hozzáférhető irattáraknak a Szovjetunió összeomlásával egyidejű megnyitását követően tanulmányok sora készült róluk. A következő évtizedben a deportálásokat feldolgozó tömege készült el, amelyek összegyűjtött és szerkesztett statisztikai adatokra, hivatalos dokumentumokra és törvényekre hivatkoztak, valamint ezeket az információkat részletesen feldolgozták. Bugai, Alieva és mások által írt tanulmányokat gyorsan összevetették a publikált dokumentumgyűjteményekkel. Amint az várható volt, nagy figyelem övezte az 1941. augusztus 28-i rendeletet, mely a németek tömeges deportálására utasított. Egyes történészek Oroszországban amellet érveltek, hogy csak a német agresszió váltotta ki a deportálást. Mások arra a következtetésre jutottak, hogy ez a lépés a sztálinista terrorpolitika logikus folytatása volt. Különböző konferenciák teljesen hétköznapi része volt a deportálások térségi alapú tanulmányozása, és a németek egyes telegei különös figyelmet kaptak a helyi tanulmányokban, amelyek a deportáltak élet- és munkakörülményeit elemezték. A nyugati tudomány nem maradt le az orosz tudósok mögött és gyakorta láttak napvilágot olyan munkák, melyek a deportálásokat sokkal szélesebb körben értelmezték, mint orosz kollégáik. A deportálásokat általánosságban Pohl a statisztikai oldal felől közelítette meg, melynek eredményeként a dokumentumok felbecsülhetetlen gyűjteményét hozta létre. Schmaltz és Skinner főként a németek újjászületési folyamatát vizsgálták a szovjet rezsim kései éveiben.

A tudományos munkák nagyrészt megfeledeztek róla, vagy nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget a nők jelenlétének a deportáltak között. Míg a hivatalos orosz dokumentumokban az egyes számú himnemű vagy a többes számú szóalakat használták a deportáltakra, addig más nyelvekben a semleges nemű. Ennek következtében a német nemzetiségűek szovjet deportálása a férfiak túlélésért és a „gyenge” nők védelméért folytatott küzdelem történeteként jelenik meg. A szerző célja azt bemutatni újonnan összegyűjtött visszaemlékezések és korábban nem elérhető dokumentumok alapján, hogy ezek a deportálások nagy többségükben nőket érintettek, és jelentősen különböztek a korábbiakban róluk kialakult képtől.

A torz nemi leírások következtében a német nők tapasztalatairól a deportálás és száműzetés során gyakorlatilag egyetlen betűt sem írtak le. Eric Schmaltz jegyzi meg, hogy a nők tapasztalatai magukra vonatják azoknak a vállalkozó történészeknek a figyelmét, akik kulturális és nemi tanulmányokat folytatnak. Apáiktól, férjeiktől, fiaiktól elválasztott német nők az 1940-es és '50-es években, a Szovjetunióban addig példátlan tragédiát éltek túl. Tapasztalataik sok ponton egybevágtak orosz és más nők tapasztalataival, akik az embertelen és kimerítő munkafeltételek, az alultápláltság és a Nagy Honvédő Háború többnyire himnemű embereszetésegi által okozott súlyos nemi aránytalanságtól szenvedtek. A németek tapasztalatai hasonlíthatók még más nemzetiségű nők tapasztalataihoz is, akiket a háború előtt, közben vagy után deportáltak, de a német nők sorsa egyedülálló németségük, a cári Oroszországban betöltött egyedi státuszuk, valamint a „szemét fasizta” megbélyegzettségük miatt a Nagy Honvédő Háború alatt és után.

1941–42-ben a Szovjetunió teljes német lakosságát, amely 1,2 millió lelket számlált keletre, többnyire Szibériába, vagy Kazahsztánba telepítették. Bár az első deportált német családok 1935-ben érkeztek meg Szibériába, az első tömeges áttelepítési hullám 1941 nyarán kezdődött a Krím-félszigeten élő németek kitelepítésével a náci agresszió előestéjén. De a legnagyobb nagyságrendű etnikai kitelepítés elrendelése 1941. augusz-

tus 28-ára keltezett, amikor a szovjet kormány utasítása úgy szólt, hogy a „Volgai Német Köztársaság és Szaratov, valamint a sztálingrádi térség összes német lakosát, 479 841 személyt kivétel nélkül, városiakat és vidékieket egyaránt kitelepleti”. 1941. augusztus 31-én a leningrádi németeket Kazahsztánba küldték, majd alig napokkal később egy másik utasítás elrendelte, hogy 39 régióból és tartományból összesen 302 288 németet teleptessenek ki. Ezt a deportálási hullámot az 1941. szeptember 6-i rendelet zárta, mely szerint a moszkvai és rosztovi térségben élő 31 ezernyi német kiteleptetésére került sor.

1951. december 13-án a németeket érintő minden külön korlátozást megszüntettek és kiemelték őket a külön hatósági alárendeltség alól. Bár a német nemzetiségűek nem voltak jogosultak semmilyen kompenzációra, és nem engedélyezték számukra a visszatérést, a deportálást megelőző lakhelyeikre, végezetül mindannyian szovjet állampolgárságot kaptak, mint az őket körülvevő lakosok mindegyike. Ez a törvény nem törölte el a deportálás és a számkivetettség szenvedéseit, tragédiáit, melyek mélyen bevésődtek a német nemzetiségűek emlékezetébe. A deportációt megelőzően különböző háttérrel, más dialektussal rendelkező német nők életközösséget alkottak a deportálás után, amely a szovjet hatalommal fenntartott viszonyukban tapasztalataik leírására, valamint népi hagyományokra alkalmazott szavaikban formálódott meg. Ezeket a nőket apáik, testvéreik, férjeik és fiaik, vagy röviden az őket körülvevő férfiak elvesztése kovácsolta össze száműzetésük éveiben. Ez a veszteség a hivatalos szabályozás kegyetlenségével, a fizikai és lelki nehézségekkel alakította nemi jellegű és szegregációs tragédiává a kiteleptítéseket. A szerző reméli, hogy munkája bemutatta, milyen valós szükség van az általános állítások és konklúziók nemijellegű újraértékelésére a német nemzetiségűek szovjet száműzetését illetően.

Boszny Csaba

Szovjet-Oroszország politikája Középkelet-Európában 1923-ban (levéltári dokumentumok alapján)

*Zuhačevskij, V. A.: Politika sovszkoj Rossii na vostoce Central'noj Evropy
v 1923 godu po arhivnym dokumentam. – Voprosy istorii, 2005. 9. no. 40–55 p.*

Az 1919–1920. évi párizsi békekonferencia Németországot és Oroszországot a bolsevizmustól védő ún. „szanitaris kordon” segítségével szétválasztotta, de világos volt, hogy ez a megoldás nem lehet tartós. A pontos etnikai kritériumok hiánya egy sor konfliktust idézett elő, melyeknek egyaránt részese volt Szovjet-Oroszország, Németország, Lengyelország, Csehszlovákia, Litvánia, sőt: tevőleges szerepet vállaltak az ukrán és belorusz nacionalisták is. Lengyelország – amely a német és szovjet-orosz állam közötti ütközőzónát jelentette – a szovjet–lengyel és a német–lengyel kapcsolatokat elhúzódo konfrontációra kárhóztatta.

Az RKP(b), tehát az orosz kommunista párt vezetésének ellentmondásos nyilatkozatai és tevékenysége a szovjet elit bel- és külpolitikai nézeteinek összeférhetlenségeit és ellentéteit tükrözték, így például Csicserin Trockij-ellenes nyilatkozatai 1920 és 1922 között stb. Ezek a jelenségek aztán 1923-ban csúcsozódtak ki. A krízis kezdetét a Ruhr-vidék megszállása jelentette. A lengyel külügyminiszter kijelentette, hogy a lengyel határok 75%-a veszélyessé vált, 20%-a nem biztonságos és mindössze 5%-a biztonságos. A lengyel politikusok egy része lengyel–francia fellépést sürgetett Németország ellen. Felme-

rült Kelet-Galícia szuverenitása kérdése és ezzel kapcsolatban Litvinov külügyi népbiztos nyilatkozata a térség ukrán érdekeltségére vonatkozóan. Egyidejűleg a korabeli cseh külpolitika aggodalmát fejezte ki Lengyelország és Magyarország közeledése miatt: Beneš tisztázni kívánta Lengyelország szerepét egy esetleges cseh–magyar konfliktus során Kárpátalja vonatkozásában. A kelet-galíciai problémák Lengyelországot Németország ellen aktivizálták. A Berlinbe érkező nyugtalanító információk Németországot a Szovjetunióhoz fordulásra készítették segítségkérés céljából. A Pravidában és az Izvesztyijában cikkek kezdtek megjelenni a lengyel kalandorokról, akik meg akarják támadni Németországot. Utóbbi abban reménykedett, hogy egyezményt fognak aláírni Szovjet-Oroszországgal, ám a népi komisszionáriátus (népbiztosság) kitért az egyenes válasz elől. Ennek ellenére a bolsevikok gondosan figyelték Lengyelországot Németország elleni esetleges akciói lehetőségét, a lengyel vezető körök politikai nyomását Danzigra (Gdańsk). Egy lengyel tábornok azt írta, ki kell terjeszteniük hatásukat Litvániára és Lettorszagra, ahol egyre nő az orosz–német befolyás. A nemzetközi helyzet kiélesedése aktivizálta a Komintern, amely fellépett Szovjet-Oroszország „forradalmi zártága” ellen. Német részről a pragmatikusokat támogatták a szovjet vezetésben. Az 1923. január–július közötti periódus szovjet–német diplomáciai levelezése a szovjet–német kapcsolatok igen kedvező lehetőségeit tanúsítja. Augusztus 22-én Csicserin azt írta, hogy a cseh–orosz korridor megvalósítása Galicián keresztül elkerülhetetlenül szükséges; erről a tényről tanúskodik egyébként a Szovjetunióban akkreditált cseh képviselő egyik közleménye is.

A bolsevikok tehát egyre erőteljesebben kezdtek figyelni Kelet-Galiciára, mint potenciális korridorra Csehszlovákia és a Szovjetunió között, de nagy jelentőséget tulajdonítottak Litvánia szerepének is. Tovább bonyolította a helyzetet a Ruhr-vidék francia megszállása. Litvánia megkapta Memel’ fölött a rendelkezési jogot, amiért viszont a lengyelek akartak kompenzációt kapni. Többszöri jegyzékváltás után a lengyelek megnyugodtak: a Varsó–Vilna vasútvonal megszerzése meggyőzte a lengyeleket, hogy a kelet-európai fegyveres konfliktus veszélye végleg megszűnt. 1923 folyamán azonban a szovjet–litván kapcsolatok eléggé ingataggyá váltak. A nyár folyamán a bolsevikok igyekeztek felhasználni céljaikra a növekvő német politikai válságot, ami viszont Litvániát a lengyelekkel való kapcsolatok szorosabbá fűzésére készítette. A német–lengyel kapcsolatok kiélesedése arra készítette a vezető német köröket, hogy Kelet-Poroszországot lengyelelles bástyává alakítsák. Eközben erősödött a bolsevik beavatkozás a német belügyekbe. A helyzet tehát meglehetősen bonyolult volt, sőt: az ellenérdekelte felek sorozatos barátságatlan lépései miatt csak tovább bonyolódott. Moszkva és Kaunasz dialógusa természetesen folytatódott. December 4-én felmerült a lehetőség egy szovjet–litván politikai szerződésnek a tranzitközlekedés vonatkozásában. Közben stabilizálódott a német belpolitikai helyzet, ami a bolsevikokat visszavonulásra készítette Németországból. Az orosz KP KB 1923 tavaszán felülvizsgálta a külügyi népbiztosság és a GPU (Állami Politikai Igazgatóság) viszonyát és megállapította: meg kell erősíteni a GPU ellenőrző szerepét a külügyi népbiztosság felett. Egy naplőfeljegyzés szerint „revízió alá kell venni a külügyi népbiztosság tevékenységét.”

A „világforradalom” koncepciója jól mutatja tehát a korabeli szovjet külpolitika belső ellentmondásait, amely korlátozta a Szovjetunió lehetőségeit Kelet-Európában.

Wernke Géza

SZÁZADVÉG

ÚJ FOLYAM 39. SZÁM 2006. 1. SZÁM

Tartalom

Figyelők

Deák Ágnes: A besúgók és a közvélemény az 1860-as években

Perényi Roland: Városi tér és hatalom: „utcapolitika” a századfordulós Budapesten

Farkas Cyöngyi: Összeesküvés-történet egy ÁVH-dosszióban

Gondolkodók

Horkay Hörcher Ferenc: Burke és Tocqueville: a francia forradalom politikai filozófiai értelmezése

Nyirkos Tamás: Politika és vallás Az amerikai demokráciában

Csizmadia Sándor: Tocqueville: egy liberális geopolitikus

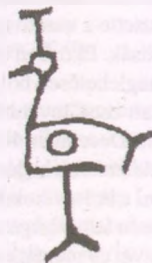
Norvég minta

Polgár Tamás: „Új többség.” A norvég pártrendszer változása és a koalíciós kormányzás tendenciái a 2005-ös Storting-választás tükrében

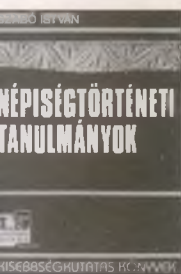
Századvég-szövegelő

„...kompromisszumokba nem megyek bele.”

Javorniczky István beszélgetése Andorka Rudolffal

www.szazadvég.hu

Szabó István:
Népiségtörténeti tanulmányok

Budapest, 2005. 229 p.

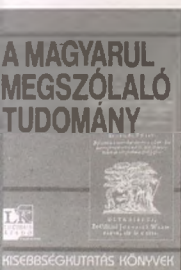
2800 Ft

Ravasz László:
Orgonazúgás

Budapest, 2005. 190+32 p.

2800 Ft

Péntek János (szerk.):
A magyarul megszólaló tudomány. Tanulmányok az Apáczai évfordulóra

Budapest, 2004. 263 p.

2800 Ft

Niederhauser Emil:
Magyarország és Európa

Budapest, 2003. 308 p.

2700 Ft

Kniezsa István:
Helynév- és családnévvizsgálatok

Budapest, 2003. 349 p.

3400 Ft

Mályusz Elemér:
A középkori magyarság település- és nemzetiség-politikája

Budapest, 2002. 276 p.

3200 Ft

Előkészületben:

Stark Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban

Gesztyay Ádám (szerk.):

Az 1956-os forradalom hatása és következményei a magyar kisebbségek körében

Pomogáts Béla: Irodalom a korfordulón

Miskolczy Ambrus (szerk.): Magyar utazók a Duna-tájon

Szöke Lajos (szerk.): Keleti szertartású keresztények Magyarországon

KISEBBSÉGGKUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

900 Ft

TANULMÁNYOK AZ AUTONÓMIÁRÓL

(Vizi Balázs és Győri Szabó Róbert bevezető tanulmánya; Dobos Balázs a magyarországi nemzetiségi önkormányzatokról; Péntek János az erdélyi egyetemi, Pillich László a közművelődési, közgyűjteményi, Keszeg Vilmos az aranyosszéki kistrégió autonómiájáról stb.)

SZEMLE

Politika és etnicitás a 21. Században (Ascherson, Neal)

* * *

Vajdaság az aktuálpolitikában és Szerbia alkotmányos rendje (Brusis, Martin)

* * *

Horvátország a kormányváltás után (Kusic, S. - Reljic, D.)

* * *

Koszovó 2004. (Calic, M.-J.)

* * *

A külvárosok lázadása Franciaországban
(Le Monde Diplomatique)

* * *

Az iszlám világ és Oroszország külpolitikája
(Mezdunarodnaja Zsizn')

* * *

Az irodalom és az európai nyelvek sokféleségének jövője
(Cronin, Michael)

